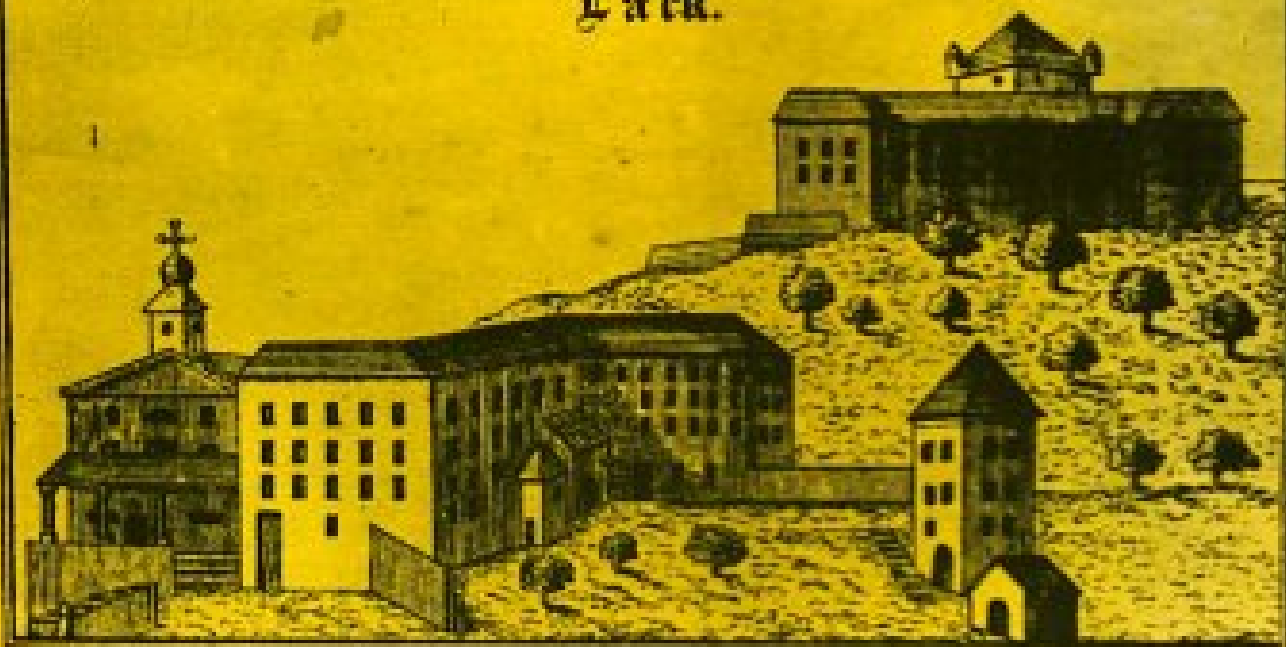

arhivi

Die Oberinn und der Convent der Ursulinerinnen zu
Lack.

J. Wahl lith.

Glasiło Arhivskega društva in arhivov Slovenije
Letnik XIV, številka 1 – 2
Ljubljana 1991

arhivi

Arhivi _____

UDK 930.25(497.12) (05)
UDC 930.25(497.12) (05)

YU ISSN 0351-2835

Glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije

Zeitschrift des Archivvereins und der Archive Sloweniens

Izdalo in založilo Arhivsko društvo Slovenije

Uredništvo: Zvezdarska 1, p. p. 70, 61001 Ljubljana, SLO, tel.: (061) 151-222, 151-266

Uredniški odbor: Marjeta Adamič, Ivanka Cizelj-Zaje, Darinka Drnovšek, dr. Peter Pavel Klasinc, Brane Kozina, Jurij Rosa, Boris Rozman (tehnični urednik), Kristina Šamperl-Purg, Gašper Šmid, Maruša Zagradnik in Vladimir Žumer (glavni in odgovorni urednik).

Za strokovnost prispevkov odgovarjajo avtorji. Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira. Redakcija je bila zaključena 26. 12. 1991.

Izdajateljski svet: dr. Tone Ferenc, Primož Hainz, dr. Peter Vodopivec

Lektor: Mija Mravlja

Prevodi: Lidija Berden (angleščina, nemščina)

Zunanja oprema: Tomaž Marolt

Izdajo so omogočili: Ministrstvo za znanost in tehnologijo, Ministrstvo za kulturo in Arhivsko društvo Slovenije

Tisk: Roman Hribar

Naklada: 500 izvodov

Na podlagi mnenja Ministrstva za kulturo RS št. 415-228/92 z dne 20. 3. 1992 gre za proizvod, od katerega se plačuje davek od prometa proizvodov v višini 5 % po tarifni številki 3 Zakona o prometnem davku (Ur. list RS, št. 4/92).

Na naslovni strani: Uršulinski samostan kmalu po prihodu uršulink v Škofja Loka leta 1782. V stolpiču desno, stari nunski kašči je sedaj Zgodovinski arhiv, ZAL-ŠKL

Kazalo

ČLANKI IN RAZPRAVE

Milko Mikola, Arhivsko gradivo o medvojnih in povojnih zaplembah premoženja v Sloveniji	5
Peter Ribnikar, Komisija za agrarne operacije v Ljubljani in njeno arhivsko gradivo	10
Branko Šuštar, Viri za zgodovino istrskega šolstva v Slovenskem šolskem muzeju	16
Marija Kos, Vpliv družbenoekonomskih sprememb na valorizacijo ustvarjalcev arhivskega gradiva v gospodarstvu 1945-1991	19
Stane Granda, Problem valorizacije gradiva nekdanjih hranilnic in posojilnic	23
Jelka Melik, Kazensko materialno pravo na Slovenskem od 1852 do 1930	24
Marija Oblak-Čarni, Organizacija arhivske službe v Sloveniji	27
Ana Benedetič, Nekateri problemi arhivskega gradiva Univerze v Ljubljani	31
France Štukl, Iz preteklosti Škofje Loke in Loškega gospodstva	33
Saša Serše, Obrtna šola v Ljubljani 1888-1914	39
Žarko Štrumbli, Uskoki na Slovenskem in v Žumberku	42

IZ TEORIJE IN PRAKSE ZA BODOČO ARHIVSKO ZAKONODAJO – PRISPEVKI XIV. ZBOROVANJA SLOVENSkih ARHIVSKIH DELAVCEV V ŠKOFJI LOKI

Jože Žontar, Nekaj dopolnil k strokovnim osnovam za pripravo dela zakona o naravni in kulturni dediščini, ki se nanaša na arhivsko gradivo – Ob simpoziju Arhivi in Evropa brez meja. Maastriet 2. – 5. oktobra 1991 ter obisku Centralnega državnega arhiva v Haagu	51
Peter Pavel Klasine, Razmišljanje ob pričakovanju nove arhivske zakonodaje v Republiki Sloveniji v letu 1991	54
Milica Trebše-Štolfa, Dileme ob uporabi 101. in 102. člena zakona o naravni in kulturni dediščini	58
Slavica Tovšak, Varstvo arhivskega gradiva pred prevzemom	59
Aleksandra Pavšič-Milost, Varstvo arhivskega gradiva pred prevzemom v arhiv, uporaba arhivskega gradiva	60
Rado Vodenik, Arhivarji in varstvo arhivskega gradiva podjetij	61
Ivanka Uršič, Zbiranje in prevzemanje arhivskega gradiva osebnih fondov	62
Boris Rozman, Zbiranje gradiva društev in stiki z ustvarjalci tovrstnega gradiva	63
Antoša Leskovec, Valorizacija ustvarjalcev in dokumentarnega gradiva	64
Marjeta Čampa, Valorizacija drobnega tiska	65
Sonja Anžič, Strokovna obdelava in izdelava pripomočkov za raziskave arhivskega gradiva s poudarkom na fondih z numerično ureditvijo	66
Miroslav Novak, Nekateri problemi informacijske tehnologije v arhivih in arhivska zakonodaja	67
Zdenka Rajh, Informacijska tehnologija in arhivska zakonodaja	72
Marko Polenšek, Uporaba arhivskega gradiva	73
Gašper Šmid, Uporaba arhivskega gradiva v arhivski čitalnici	75
Marjetka Legat, Uporaba arhivskega gradiva in uporabnik	77
Slavica Tovšak, Izobraževanje arhivskih delavcev in pripravnikov v arhivih	78
Nina Zupančič, Izobraževanje arhivskih delavcev in pripravnikov	79
Vesna Gotovina, Izobraževanje arhivskih delavcev v Nemčiji in Italiji	79
Jedrč Vodopivec, Slovenski in tuji predpisi in standardi na področju materialnega varstva arhivskega gradiva	81

POMEMBNEJŠE GRADIVO V DOMAČIH IN TUJIH ARHIVIH

Ivan Nemanič, Po sledovih misionarja Friderika Barage v filmu	84
Mateja Jeraj, Arhivsko gradivo republiške mladinske organizacije za obdobje 1945 – 1964 s poudarkom na gradivu mladinskih delovnih brigad	84
Marija Hernja-Masten, Pregled gradiva o zaplembah, agrarni reformi in nacionalizacijah v zgodovinskem arhivu na Ptuju	86
Boris Rozman, Dr. Drago Mušič nam je zapustil svoje arhivsko gradivo	89
Boris Rozman, Arhivska zapuščina nadučitelja (šolskega upravitelja) Matije Hitija iz Doba pri Domžalah	90
Cvetko Zupančič, Poštni žigi Ljubljanske pokrajine – Notranjska in Dolenjska pod italijansko in nemško okupacijo 1941 – 1945	91

DELO V ARHIVIH IN ARHIVSKIH ORGANIZACIJAH

Branko Šuštar , Škofjeloško zborovanje arhivskih delavcev Slovenije	96
Vladimir Žumer , ARHIVI, glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije – predstavitev v Cankarjev domu v Ljubljani 21. 5. 1991	98
Gašper Šmid , Poročilo o delu Arhivskega društva Slovenije za leto 1991	99
Boris Rozman, Gašper Šmid , Poročilo o posvetovanju arhivskih delavcev Bosne in Hercegovine na Igmamu od 20. do 21. junija 1991	100
Ana Benedetič , Zborovanje srednjeevropskih univerzitetnih in visokošolskih arhivov na temo Arhivska praksa in zgodovinska raziskava na Dunaju od 16. do 18. oktobra 1991	101
Darko Darovec , Poročilo o tečaju latinske paleografije in diplomatike oktobra 1990 v Benetkah ..	102
Aleksandra Pavšič-Milost , Šolske kronike – razstave Pokrajinskega arhiva v Novi Gorici	103

OCENE IN POROČILA O PUBLIKACIJAH

Anton Ožinger, Vizitacije savinjskega arhidiakonata goriške nadškofije 1751 – 1773 (Carlo M. d' Attems, Vizitacijski zapisniki 1751 – 1774, zvezek 2), Ljubljana 1991, 922 strani, 7 kart in 10 slikovnih prilog (France Martin Dolnar)	104
Vodnik po fondih in zbirkah, Pokrajinski arhiv Maribor, Maribor 1990, 701 strani (Branko Šuštar)	106
Iz naših društvenih arhivov, priložnostne razstave, Nova Gorica, september 1991, Pokrajinski arhiv v Novi Gorici, katalog, 15 strani (Boris Rozman)	107
Vjesnik Historijskog arhiva Rijeka, XXXII, Rijeka, 1990, 320 strani, (Vlasta Tul)	107
The American Archivist, letniki 42 – 45, 1979 – 1982 (Milica Trebšec-Stolfa)	108
Oesterreichische Osthefte, letnik 33, Dunaj 1990, zvezek 1, 192 strani, zvezek 2, 334 strani (Ivanka Uršič)	117
Argo, revija za muzejska vprašanja, 1990, št. 29-30, 1991, št. 31-32 (Branko Šuštar)	119
Aleš Gabrič, Slovenska agitpropovska kulturna politika 1945 – 1952, Borec 7-8-9, Ljubljana 1991, str. 470-655 (Ljiljana Šuštar)	120
Lida Turk, Glas v ... etru, Trst 1991, 251 strani (Metka Gombač)	121

OSEBNE VESTI

Ivan Nemanič – šestdesetletnik (Marija Oblak-Čarni)	123
Dr. Vasilj Melik – sedemdesetletnik (Marija Oblak-Čarni)	124
Jože Maček – osemdesetletnik (Janez Kos)	124

IN MEMORIAM

Slavka Gorjan (Marjeta Adamič)	127
--------------------------------------	-----

NOVE PRIDOBITVE ARHIVOV	128
-------------------------------	-----

BIBLIOGRAFIJA ARHIVSKIH DELAVCEV	132
--	-----

SINOPSIS	141
----------------	-----

Inhaltsverzeichnis

AUFSÄTZE UND ABHANDLUNGEN

Milko Mikola, Archivgut über die Vermögensbeschlagnahmen in Slowenien während und nach dem Krieg	5
Peter Ribnikar, Die Kommission für Agraroperationen in Ljubljana und ihr Archivgut	10
Branko Šuštar, Die Quellen für die Geschichte des Istrien-Schulwesens im Slowenischen Schulmuseum	16
Marija Kos, Der Einfluss gesellschaftsökonomischer Änderungen auf die Bewertung der Registraturbilder in der Wirtschaft 1945-1991	19
Stane Granda, Das Problem der Bewertung des Schriftgutes ehemaliger Spar- und Darlehnskassen	23
Jelka Melik, Materielles Strafrecht in Slowenien 1852 - 1930	24
Marija Oblak-Čarni, Organisation des Archivdienstes in Slowenien	27
Ana Benedetič, Einige Probleme des Archivgutes der Universität in Ljubljana	31
France Štukl, Aus der Vergangenheit von Škofja Loka und der Laekherrschaft	33
Saša Serše, Die Gewerbeschule in Ljubljana 1888-1914	39
Žarko Štrumbil, Uskoki in Slowenien und Žumberak	42

AUS DER THEORIE UND PRAXIS FÜR DIE KÜNFTIGE ARCHIVGESETZGEBUNG - DIE BEITRÄGE AUF DER XIV. TAGUNG SLOWENISCHER ARCHIVARBEITER IN ŠKOFJA LOKA

Jože Žontar, Einige Nachträge zu den Fachgrundlagen für die Vorbereitung des sich aufs Archivgut beziehenden Teils des Natur- und Kulturerbschaftsgesetzes - Anlässlich des Symposiums Archive und Europa ohne Grenzen, Maastricht 2.-5. Oktober 1991 und anlässlich des Besuches im Zentralstaatsarchiv in Den Haag	51
Peter Pavel Klasine, Nachdenken anlässlich des Erwartens neuer Archivgesetzgebung in der Republik Slowenien im Jahre 1991	54
Milica Trehše-Štolfa, Dilemmas am Verwenden der Artikel 101 und 102 des Natur- und Kulturerbschaftsgesetzes	58
Slavica Tovšak, Der Archivguterschutz vor der Übernahme	59
Aleksandra Pavšič-Milost, Der Archivguterschutz vor der Übernahme ins Archiv, die Archivgutverwendung	60
Rado Vodenik, Archivare und der Schutz des Unternehmenarchivgutes	61
Ivanka Uršič, Sammeln und Übernehmen des Archivgutes privater Bestände	62
Boris Rozman, Sammeln des Vereinschriftgutes und Beziehungen mit den Bildnern betreffenden Schriftgutes	63
Antoša Leskovec, Bewertung der Bildner und des dokumentarischen Schriftgutes	64
Marjeta Čampa, Kleindruckbewertung	65
Sonja Anžič, Fachbearbeitung und -ausarbeitung der Hilfsmittel für die Archivguterforschungen mit Betonung auf den Beständen mit numerischer Ordnung	66
Miroslav Novak, Einige Probleme der Informationstechnologie in den Archiven und die Archivgesetzgebung	67
Zdenka Rajh, Die Informationstechnologie und Archivgesetzgebung	72
Marko Polenšek, Die Archivgutbenutzung	73
Gašper Šmid, Die Archivgutbenutzung im Archivlesesaal	75
Marjetka Legat, Die Archivgutbenutzung und der Benutzer	77
Slavica Tovšak, Die Ausbildung der Archivarbeiter und Kandidaten in den Archiven	78
Nina Zupančič, Die Ausbildung der Archivarbeiter und Kandidaten in den Archiven	79
Vesna Gotovina, Die Ausbildung der Archivarbeiter in Deutschland und Italien	79
Jedrť Vodopivec, Slowenische und fremde Vorschriften und Standards im Bereich des materiellen Archivgutsehutzes	81

WICHTIGERES ARCHIVGUT IN DEN EINHEIMISCHEN UND FREMDEN ARCHIVEN

Ivan Nemanič, Den Spuren des Missionars Friderik Baraga in Film folgend	84
Mateja Jeraj, Das Archivgut der Republikjugendorganisation für die Periode 1945 - 1964 mit Betonung auf dem Archivgut der Jugendarbeitsbrigaden	84

Marija Hernja-Masten , Übersicht des Archivgutes über Beschlagnahmen, Agrarreform und Nationalisierung im Historischen Archiv auf Ptuj	86
Boris Rozman , Dr. Drago Mušič hinterliess uns sein Archivgut	89
Boris Rozman , Der Naehlass von Überlehrer (Schulleiter) Matija Hiti aus Dob bei Domžale	90
Cvetko Zupančič , Die Poststempel der Laibacher Provinz – Innerkrain und Unterkrain unter der italienischen und deutschen Okkupation 1941 – 1945	91

DIE TÄTIGKEIT IN DEN ARCHIVEN UND ARCHIVORGANISATIONEN

Branko Šuštar , Die Tagung der Archivarbeiter Sloweniens in Škofja Loka	96
Vladimir Žumer , ARCHIVE, das Organ des Archivvereins und der Archive Sloweniens – die Vorstellung im Ivan Cankar Kulturzentrum in Ljubljana am 21. Mai 1991	98
Gašper Šmid , Bericht über die Tätigkeit des Archivvereins Sloweniens fürs Jahr 1991	99
Boris Rozman, Gašper Šmid , Bericht über die Beratung der Archivarbeiter Bosnien und Herzegowinas auf Igman von 20. bis 21. Juni 1991	100
Ana Benedetič , Die Tagung der mitteleuropäischen Universität- und Hochschulearchive zum Thema Archivpraxis und historische Erforschung in Wien von 16. bis 18. Oktober 1991	101
Darko Darovec , Bericht über den Kurs lateinischer Paleographie und Diplomatie im Oktober in Venedig	102
Aleksandra Pavšič-Milost , Die Schulechroniken – die Ausstellung des Landesarchivs in Nova Gorica	103

REZENSIONEN UND BERICHTE ÜBER PUBLIKATIONEN

Anton Ožinger , Visitationen im Sann-Archidiakonats in Goriziaer Erzbistum 1751 – 1773 (Carlo M. d'Attems, Visitationenprotokolle 1752 – 1774, Heft 2), Ljubljana 1991, 922 Seiten, 7 Karten und 10 Bildbeilagen (France Martin Dolinar)	104
Leiter durch Bestände und Sammlungen , Landesarchiv Maribor 1990, 701 Seiten (Branko Šuštar)	106
Aus unseren Vereinsarchiven , Gelegenheitsausstellung, Nova Gorica, September 1991, Landesarchiv in Nova Gorica, Katalog, 15 Seiten (Boris Rozman)	107
Vjesnik Historijskog arhiva Rijeka (Anzeiger Historischen Archivs), XXXII, Rijeka, 1990, 320 Seiten, (Vlasta Tul)	107
The American Archivist (Amerikanischer Archivar), Jahrgänge 42 – 45, 1979 – 1982 (Milica Trebše-Štolfa)	108
Oesterreichische Osthefte , Jahrgang 33, Wien 1990, Heft 1, 192 Seiten, Heft 2, 334 Seiten (Ivanka Uršič)	117
Argo , Zeitschrift für Museumsfragen, 1990, Num. 29-30, 1991, Num. 31-32 (Branko Šuštar)	119
Aleš Gabrič , Slowenische Agitpropkulturrpolitik 1945 – 1952, Boree 7-8-9, Ljubljana 1991, Siten 470-655 (Ljiljana Šuštar)	120
Lida Turk , Die Stimme. . . Äther, Trst 1991, 251 Seiten (Metka Gombač)	121

PERSÖNLICHE NACHRICHTEN

Ivan Nemanič – Seehzigjährige (Marija Oblak-Čarni)	123
Dr. Vasilij Melik – Siebzigjährige (Marija Oblak-Čarni)	124
Jože Maček – Achzigjährige (Janez Kos)	124

IN MEMORIAM

Slavka Gorjan (Marjeta Adamič)	127
--	-----

NEUE ERRUNGENSCHAFTEN DER ARCHIVE	128
--	-----

BIBLIOGRAPHIE DER ARCHIVARBEITER	132
---	-----

SYNOPSSEN	141
------------------------	-----

članki in razprave

Arhivsko gradivo o medvojnih in povojnih zaplembah premoženja v Sloveniji

Milko Mikola

UVOD

Zaplemba ali konfiskacija s pravnega vidika predstavlja prisilni odvzem premoženja ali določene dela premoženja v korist države in brez odškodnine; vendar pri tem ne gre za zadovoljitev konkretne potrebe za izvedbo koristnih del, ampak za kazenski ukrep.¹ Zaplemba sama po sebi ima isto družbeno funkcijo, ki jo imajo vsi kazenski ukrepi; usmerjena torej ni na to, da se pridobijo premoženjske pravice, ampak je ta pridobitev premoženja le stranski učinek kazenskega ukrepa.²

Na območju Slovenije je prišlo do množičnih zaplemb premoženja med zadnjo vojno in v prvih letih po končani vojni. V svojem referatu obravnavam problematiko teh zaplemb z vidika arhivskega gradiva, ki je nastalo pri njihovem izvajanju. To arhivsko gradivo je izredno pomembno ne le za znanstveno preučevanje zaplemb, ampak tudi za eventualno izvajanje reprivatizacije zaplenjenega premoženja, zato je pomembno, da vemo, katero arhivsko gradivo pride v poštev za preučevanje zaplemb in kje se to gradivo nahaja, oziroma bi se moralo nahajati. Osnovni smoter mojega referata je prikazati, v katerih fondih se nahaja arhivsko gradivo o zaplembah in hkrati opozoriti na najpomembnejše kategorije tovrstnega arhivskega gradiva. V referatu obravnavam problematiko gradiva, ki je nastalo pri:

1. zaplembah premoženja, ki so jih izvedle nemške okupacijske oblasti na območju Spodnje Štajerske v letih 1941–1945;

2. zaplembah nemškega premoženja v Sloveniji na osnovi odloka AVNOJ z dne 21.11.1944;

3. sodnih zaplembah premoženja.

I. ARHIVSKO GRADIVO O ZAPLEMBAH PREMOŽENJA, KI SO JIH IZVEDLE NEMŠKE OKUPACIJSKE OBLASTI NA OBMOČJU SPODNJE ŠTAJERSKE V LETIH 1941–1945

Do prvih množičnih zaplemb premoženja na območju Slovenije je prišlo med zadnjo vojno. Na eni strani so v letih 1941–1945 zaplembe slovenskega premoženja izvajale okupacijske oblasti, kar je veljalo zlasti za nemško okupacijsko oblast na Spodnjem Štajerskem, hkrati pa so zaplembe t.i. sovražnikovega premoženja na osvobojenih ozemljih iz-

vajali organi narodnoosvobodilnega gibanja (predvsem partizanska vojaška sodišča). V svojem referatu se omejujem samo na prikaz problematike arhivskega gradiva o zaplembah premoženja, ki so jih izvedle nemške okupacijske sile na Spodnjem Štajerskem.

Nemške okupacijske oblasti so začele na Spodnjem Štajerskem izvajati zaplembe slovenskega premoženja takoj po zasedbi te pokrajine. Prve smernice o tem, katero premoženje je treba na Spodnjem Štajerskem takoj zapleniti, je dal Heinrich Himmler 18. aprila 1941, ko je obiskal Maribor. V posebnih navodilih o zaplembi je določil, da se zapleni: vsa jugoslovanska državna lastnina, vsa cerkvena lastnina, posest vseh izgnanih in habsburška posest.³ Tem smernicam je sledila vrsta predpisov o zaplembi premoženja, ki jih je izdal šef civilne uprave za Spodnjo Štajersko dr. Siegfried Überreither in so bili objavljeni v njegovem uradnem listu *Verordnungs- und Amtsblatt des Chefs der Zivilverwaltung in der Untersteiermark*. V skladu z odredbami šefa civilne uprave so nemške okupacijske oblasti na Spodnjem Štajerskem v letih 1941–1945 izvajale zaplembe:

– premoženja Slovencev, ki so bili izseljeni oziroma deportirani;

– premoženja oseb, ki so pobegnile ali se izselile v inozemstvo;

– premoženja oseb, ki so sodelovale v narodnoosvobodilnem gibanju;

– premoženja slovenskih društev, organizacij in zvez, ki so bile ukinjene;

– premoženja, ki je bilo last bivše jugoslovanske države;

– premoženja držav in njihovih državljanov, ki so bile v vojni z Nemčijo;

– premoženja cerkve in premoženja Židov.

Postopek izvršitve zaplembe, prevzem in upravljanje zaplenjenega premoženja je natančno določala t.i. **Tretja odredba o krepitvi nemške narodnosti na Spodnjem Štajerskem, ki jo je šef civilne uprave izdal 23. maja 1941**⁴ Po tej odredbi je bil za izvedbo zaplembe in za prevzem zaplenjenega premoženja pristojen Urad pooblaščenca državnega komisarja za krepitev nemške narodnosti na Spodnjem Štajerskem v Mariboru. Postopek zaplembe

se je začel tako, da je izpostava Urada pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemške narodnosti v Mariboru ugotovila, če so dani pogoji za izvedbo zaplembe. Če so bili ti pogoji dani, je izpostava urada izdala odločbo o izvedbi zaplembe.

Po sprejetju odločbe o zaplembi premoženja je urad pooblaščenca državnega komisarja za krepitev nemške narodnosti v Mariboru oziroma njegova izpostava (Aussenstelle) poslal svojega pooblaščenca, ki je izvedel zaplembo premoženja. Po opravljeni zaplembi je sledil prevzem zaplenjenega premoženja. Po določitvi Tretje odredbe o krepitevi nemške narodnosti na Spodnjem Štajerskem z dne 23. maja 1941 se je zaplemba premoženja vpisala v zemljiško knjigo oziroma v trgovski register z besedami: »Prevzeto za pokrajino Štajersko, v razpolaganje državnemu komisarju za utrjevanje nemške narodnosti.« Po vojni je bila velika večina premoženja, ki so ga med okupacijo zaplenile nemške okupacijske oblasti, vrnjenega prvotnim lastnikom in sicer na osnovi **Zakona o postopku z imovino, katero so lastniki morali med okupacijo zapustiti in z imovino, katero so jim odvzeli okupator in njegovi pomagači**, z dne 24. maja. 1945.⁵ Najpomembnejše arhivsko gradivo o nacističnih zaplembah na Spodnjem Štajerskem se nahaja v fondu Urad pooblaščenca za utrjevanje nemške narodnosti na Spodnjem Štajerskem v Mariboru. Del arhivskega gradiva tega urada hrani Inštitut za novejšo zgodovino v Ljubljani, del pa Muzej narodne osvoboditve v Mariboru. Za preučevanje nacističnih zaplemb v posameznih okrožjih na Spodnjem Štajerskem pride v poštev tudi arhivsko gradivo, ki se nahaja v fondih posameznih izpostav Urada pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemške narodnosti. Takšne izpostave (Aussenstelle) so bile ustanovljene v tistih mestih na Spodnjem Štajerskem, kjer so bili sedeži nemških okupacijskih okrožij. Ohranilo se je arhivsko gradivo naslednjih izpostav Urada pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva na Spodnjem Štajerskem:

- izpostava Celje (arhivsko gradivo hrani Zgodovinski arhiv v Celju),
- izpostava Trbovlje (arhivsko gradivo hrani Zgodovinski arhiv v Celju),
- izpostava Brežice (arhivsko gradivo hrani Inštitut za novejšo zgodovino v Ljubljani).

Od pomembnejših kategorij arhivskega gradiva o nacističnih zaplembah, ki se nahajajo v navedenih fondih, je treba omeniti predvsem razne sezname fizičnih in pravnih oseb, ki jim je bilo premoženje zaplenjeno (nekateri sezname so narejeni po občinah), popisi zaplenjenega premoženja, odločbe o zaplembi ter razni dopisi organov, ki so bili pristojni za izvajanje zaplemb in za upravljanje zaplenjenega premoženja.

Posamezne fragmente gradiva o nacističnih zaplembah premoženja na Spodnjem Štajerskem je mogoče najti tudi v fondih nekaterih drugih nemških okupacijskih upravnih organov. To velja predvsem za fonde okrožnih političnih komisarjev oziroma deželnih svetnikov (der Landrat); zelo majhna verjetnost pa je, da bi se tovrstno arhivsko gradivo nahajalo tudi v fondih okupacijskih občin. Ohranjeno je gradivo naslednjih deželnih svetnikov

z območja Spodnje Štajerske:

- Deželni svetnik Celje (veliko večino arhivskega gradiva hrani Inštitut za novejšo zgodovino v Ljubljani, posamezne fragmente pa Zgodovinski arhiv v Celju);

- Deželni svetnik Brežice (arhivsko gradivo hrani Inštitut za novejšo zgodovino v Ljubljani);

- Deželni svetnik Trbovlje (arhivsko gradivo hrani Inštitut za novejšo zgodovino v Ljubljani, posamezne fragmente pa Zgodovinski arhiv v Celju);

- Veliki župan mesta Maribor (arhivsko gradivo hrani Pokrajinski arhiv Maribor).

Arhivsko gradivo o zaplembah premoženja slovenskih društev, organizacij in združenj na Spodnjem Štajerskem se verjetno nahaja tudi v fondu Komisar za likvidacijo društev, organizacij in združenj na Spodnjem Štajerskem (Stillhalterkommissar für Vereine, Organisationen und Verbände in der Untersteiermark). Večino gradiva tega fonda hrani Pokrajinski arhiv Maribor, del pa Inštitut za novejšo zgodovino v Ljubljani. Pomembne podatke o nacističnih zaplembah, zlasti zemljiških posesti ter industrijskih obratov, pa vsebujejo tudi zemljiške knjige in trgovski ter združni registri, ker se je v skladu z določili t.i. tretje odredbe o krepitevi nemške narodnosti na Spodnjem Štajerskem z dne 23. maja. 1941 vsaka zaplemba nepremičnin morala vpisati v zemljiški knjigi oziroma v trgovskem in združnem registru. Arhivsko gradivo v zvezi z vračanjem zaplenjenega premoženja, ki so ga zaplenile nemške okupacijske oblasti, lastnikom po končani vojni se nahaja med gradivom okrajnih in mestnih uprav narodne imovine in med gradivom okrajnih sodišč. Okrajne in mestne uprave narodne imovine so namreč po vojni to premoženje prevzele v začasno upravljanje, okrajna sodišča pa so s posebno odločbo premoženje, ki so ga zaplenili Nemci, vrnile prejšnjemu lastniku.

II. ARHIVSKO GRADIVO O POVOJNIH ZAPLEMBAH NEMŠKEGA PREMOŽENJA

Med zaplembami premoženja, ki so bile v Sloveniji izvedene po vojni, so bile nejobsežnejše zaplembe t.i. nemškega premoženja. V letih 1945-1946 je bilo na območju Slovenije izvedenih preko 20.000 zaplemb nemškega premoženja, od tega:⁶

- v okrožju Ljubljana	1.208
- v okrožju Ljubljana-mesto	1.753
- v okrožju Celje	2.393
- v okrožju Novo mesto	7.382
- v okrožju Maribor	7.557

Pravno osnovo za zaplembo nemškega premoženja v Jugoslaviji je predstavljal **Odlok o preobodu sovražnikovega imetja v državno svojino, o državnem upravljanju imetja odsotnih oseb in o zasegi imetja**, ki so ga okupatorske oblasti prisilno odtujile.⁷

Ta odlok, ki ga je predsedstvo AVNOJ sprejelo 21. novembra 1944 (dalje: odlok AVNOJ z dne 21.11. 1944), je določal, da z dnem, ko stopi v ve-

ljavo, preide v državno last:

»1. vse imetje nemškega rajha in njegovih državljanov, ki se nahaja na ozemlju Jugoslavije;

2. Vse imetje oseb nemške narodnosti z izjemo onih Nemcev, ki so se borili v vrstah NOV in POJ ali, ki so državljani nevtralnih držav in se med okupacijo niso vedli sovražno.«

Odlok AVNOJ z dne 21.11.1944 je stopil v veljavo 6. februarja 1945, ko je bil objavljen v Uradnem listu DFJ. Ljudska skupščina FLRJ je 31. julija 1946 ta odlok potrdila in ga delno spremenila v Zakon o prenosu sovražnikovega premoženja v državno last in o sekvestraciji premoženja odsotnih oseb.⁸ Vendar je do takrat, ko je ta zakon stopil v veljavo, bilo nemško premoženje na območju Ljudske republike Slovenije že zaplenjeno.

Postopek v zvezi z izvedbo zaplembe nemškega premoženja je določal 30. člen Zakona o zaplembi imovine in o opravljanju zaplembe z dne 9. 6. 1945.⁹ Za izvedbo zaplembe nemškega premoženja so bile pristojne tričlanske zaplembne komisije, ki so bile kot upravni organi ustanovljene pri narodni vladi federalne Slovenije, pri vseh okrožnih in okrajnih narodnih odborih ter pri narodnih odborih tistih mest, ki so imela položaj okrožja ali okrajja. Tako so bile 20. avgusta 1945 ustanovljene: federalna, okrožne, okrajne in mestne zaplembne komisije. Vsako zaplembno komisijo so sestavljali trije člani in sicer: predstavnik pristojne uprave narodne imovine, član pristojne uprave za notranje zadeve in pravni referent. Zaplembe so dejansko izrekale samo okrajne in mestne zaplembne komisije, medtem ko so bile federalna in okrožne zaplembne komisije pristojne za reševanje pritožb na zaplembne odločbe. Federalna zaplembna komisija je reševala pritožbe zoper zaplembne odločbe mestnih zaplembnih komisij, okrožne zaplembne komisije pa so reševale pritožbe zoper zaplembne odločbe okrajnih zaplembnih komisij.

Okrajne in mestne zaplembne komisije so sprejemale odločbe o zaplembi na osnovi seznamov nemškega premoženja na območjih posameznih okrajev oziroma mest, ki so jih pripravili krajevni in okrajni narodnoosvobodilni odbori.

Zaplemba premoženja se je izvršila tako, da je pristojna okrajna oziroma mestna zaplembna komisija sprejela odločbo o zaplembi in jo izročila lastniku zaplenjenega premoženja; če pa je bil ta odsoten (če je pobegnil ali bil likvidiran), pa skrbniku za čin. Na odločbo o zaplembi se je lastnik oziroma skrbnik za čin lahko pritožil na federalno oziroma na pristojno okrožno zaplembno komisijo. Če je bila pritožba zavrnjena, je postala zaplemba pravno močna in se je izvedla.

Zaplembno nemškega premoženja na območju federalne Slovenije bi morale zaplembne komisije opraviti do 15. septembra 1945, vendar jim to ni uspelo in jim je bil rok podaljšan do 15. novembra 1945. Dejansko pa je bilo nemško premoženje v Sloveniji zaplenjeno dokončno šele leta 1946, ko so tudi zaplembne komisije prenehale delovati.

Najpomembnejše arhivsko gradivo o zaplembi nemškega premoženja je vsekakor tisto, ki je nastalo pri delovanju zaplembnih komisij. Arhivsko gradivo, ki je nastalo pri delovanju okrajnih,

mestnih in okrožnih zaplembnih komisij, se nahaja med gradivom okrajnih, mestnih in okrožnih uprav narodne imovine, ki se običajno nahaja v fondih okrajnih, mestnih in okrožnih odborov. Pri delovanju okrajnih in mestnih zaplembnih komisij je nastalo naslednje pomembnejše arhivsko gradivo: zapisniki sej zaplembnih komisij, indeksi pravnih in fizičnih oseb, ki jim je bilo premoženje zaplenjeno na osnovi odloka AVNOJ z dne 21. 11. 1944, in zaplembne odločbe. Med arhivskim gradivom okrožnih zaplembnih komisij pa so zlasti pomembne pritožbe na zaplembne odločbe, ki so jih izdale okrajne zaplembne komisije in rešitve teh pritožb.

Arhivsko gradivo, ki je nastalo pri delovanju federalne zaplembne komisije, se nahaja v fondu Komisije za upravo narodne imovine (KUNI), ki je bila pri Predsedstvu SNOS ustanovljena 20. februarja 1944. Večji del gradiva fonda KUNI se nahaja v Arhivu Republike Slovenije (gradivo je v urejanju), manjši del gradiva pa se nahaja v Arhivu Inštituta za novejšo zgodovino.

Zaplembne odločbe okrajnih in mestnih zaplembnih komisij pa bi se razen v navedenih fondih morale nahajati tudi v fondih okrajnih in okrožnih sodišč, okrožnih javnih tožilstev in v fondih ministrstev, ki so upravljala zaplenjeno premoženje. Vsem navedenim institucijam so namreč morale okrajne in mestne zaplembne komisije obvezno poslati po en izvod zaplembne odločbe. Najbolj popolno so verjetno zaplembne odločbe ohranjene v izvršilnih zaplembnih spisih okrajnih sodišč, ker so okrajna sodišča na osnovi zaplembnih odločb izdajala sklepe oziroma odločbe o izvedbi prepisa lastništva zaplenjenega premoženja v korist države. Pomemben vir za proučevanje zaplemb nemškega premoženja pa so tudi zemljiške knjige (zbirke listin) ter trgovski in združni registri.

III. ARHIVSKO GRADIVO O SODNIH ZAPLEMBAH

Med vojno in v prvih letih po končani vojni so v Sloveniji številne zaplembe premoženja izrekala tudi sodišča, in sicer: partizanska vojaška sodišča, sodišče slovenske narodne časti in civilna (okrožna in okrajna) sodišča. Tako so npr. partizanska vojaška sodišča v Sloveniji samo v obdobju januar-september 1944 izrekala 1.775 zaplemb premoženja.¹⁰ Po končani vojni pa so vojaška sodišča in sodišče slovenske narodne časti na območju Slovenije izrekala samo v obdobju junij-avgust 1945 skupaj okrog 1600 zaplemb premoženja.¹¹

1. Arhivsko gradivo o zaplembah, ki so jih izrekala vojaška sodišča

Organizacija vojaškega sodstva v Sloveniji je do jeseni 1944 temeljila na **Pravilniku za organizacijo in poslovanje brigadnih in odrednih vojaških sodišč (pravilnik BOVS)**, ki ga je oddelek za sodstvo pri Glavnem štabu NOV in POS sprejel 16. oktobra 1943.¹² Sedmi člen Pravilnika BOVS je kot eno izmed kazni, ki so jih lahko izrekala partizanska vojaška sodišča, predvidel tudi zaplembno premoženja.

Določila pravilnika BOVS o izrekanju zaplemb premoženja od strani partizanskih vojaških sodišč so natančneje pojasnjevala navodila št. 4, ki jih je oddelek za sodstvo pri Glavnem štabu NOV in POS izdal 7. julija 1944. Organizacija partizanskega sodstva na osnovi Pravilnika BOVS je veljala v Sloveniji do 1. septembra 1944, ko je tudi na območju Slovenije začela veljati Uredba o vojaških sodiščih (UVS), ki jo je Vrhovni štab NOV in POJ sprejel 24. maja 1944. Tudi ta je določala, da lahko partizanska vojaška sodišča izrekajo obsojencem kot eno izmed kazni zaplembo premoženja. Konkretno pa je postopek izrekanja imovinske kazni določalo navodilo št. 7, ki ga je oddelek za sodstvo pri Glavnem štabu NOV in POS izdal 10. oktobra 1944. Vojaška sodišča so na osnovi Uredbe o vojaških sodiščih sodila vse do 24. avgusta 1945, ko je bil sprejet Zakon o ureditvi in pristojnosti vojaških sodišč v Jugoslovanski vojski¹³ in je navedena uredba nehala veljati.

Glede tega, kje se hrani arhivsko gradivo vojaških sodišč, ki so med vojno in po vojni delovala v Sloveniji, mi je Vojaško sodišče v Ljubljani posredovalo informacijo, »da se spisi vojaških sodišč z območja Slovenije, ki so delovala med NOB in v povojnih letih, hranijo pri Temeljnem sodišču v Ljubljani-Enota v Ljubljani in Temeljnem sodišču v Mariboru-Enota v Mariboru. Vojaško sodišče v Ljubljani je z dopisom K-Pov. št. 18/50 z dne 20.4.1951 predalo spise vojaških sodišč med NOB in v povojnih letih v hranilno omenjenim sodiščem na podlagi 6. odst. 25. člena Zakona o vojaških sodiščih in navodila za uporabo 25. člena Zakona o vojaških sodiščih in navodila za uporabo 25. člena Ministrstva ljudske obrambe FLRJ z dne 23. 02. 1950.«

Opozoriti pa je treba, da je sodbe vojaških sodišč iz prvih povojnih let mogoče najti tudi v nekaterih drugih fondih in ne le v fondih vojaških sodišč, vendar samo takšne, ko je bila obsojencem izrečena tudi zaplemba premoženja. Vojaška sodišča so po vojni namreč sodbe, s katerimi so bile obsojencem izrečene tudi zaplembe premoženja, poslala v vednost tudi pristojnim okrožnim in okrajnim upravam narodne imovine zaradi prevzema zaplenjenega premoženja v upravljanje ter okrajnim in okrožnim sodiščem zaradi izvedbe prepisa lastništva zaplenjenega premoženja v korist države v zemljiški knjigi oziroma v trgovskem in združnem registru.

2. Arhivsko gradivo o zaplembah, ki jih je izreklo Sodišče slovenske narodne časti

V obdobju junij–avgust 1945 je na območju Slovenije poleg vojaških sodišč delovalo tudi t.i. Sodišče slovenske narodne časti, ki je bilo ustanovljeno z Zakonom o kaznovanju zločinov in prestopkov zoper slovensko narodno čast z dne 5.6.1945.¹⁴ To sodišče je bilo pristojno za sojenje osebam, ki so bile obtožene, da so se v času okupacije prekršile zoper narodno čast. Za prestopke zoper slovensko narodno čast so se smatrala »vsa namerno izvršena dejanja, ki jih sicer ni bilo mogoče označiti za veleizdajo ali za pomoč okupatorju pri izvrševanju vojnih zločinov, ki pa so škodovala ali bi utegnila škodovati ugledu in časti slovenskega naroda...« Sodiš-

če slovenske narodne časti je imelo sedež v Ljubljani, sodilo pa je v senatih petih sodnikov, ki so praviloma sodili na sedežih okrožnih narodnoosvobodilnih odborov. Poleg izgube narodne časti in težkega ter lažjega prisilnega dela je Sodišče slovenske narodne časti lahko obsojencem izreklo kot kazen tudi popolno ali delno zaplembo premoženja. Predsedstvo SNOS je 24. avgusta 1945 sicer izdalo ukaz o pomilostitvi oseb, ki so bile obsojene po zakonu o kaznovanju zločinov in prestopkov zoper slovensko narodno čast, vendar ta ukaz ni razveljavil zaplemb, ki so jih izrekli posamezni senati Sodišča slovenske narodne časti. Sodišče slovenske narodne časti je prenehalo delovati 24. avgusta 1945, ko je bilo s posebnim zakonom ukinjeno.¹⁵

Arhivsko gradivo, ki je nastalo pri delovanju Sodišča slovenske narodne časti, bi se moralo nahajati v arhivu Vrhovnega sodišča Republike Slovenije, kajti Zakon o ukinitvi sodišča slovenske narodne časti z dne 24.8.1945 je določal, da se »knjige, vpisniki in drugi spisi sodne uprave sodišča slovenske narodne časti izročijo vrhovnemu sodišču federalne Slovenije na čuvanje.« Vendar pa Vrhovno sodišče Republike Slovenije ne hrani vsega gradiva, ki je nastalo pri delovanju sodišča slovenske narodne časti, ampak hrani samo gradivo, ki je nastalo pri delovanju ljubljanskega in kranjskega senata tega sodišča. Arhivsko gradivo sodišča slovenske narodne časti, senat v Celju, je bilo npr. izročeno okrožnemu sodišču Celje in ga skupaj z ostalim gradivom tega sodišča hrani Zgodovinski arhiv v Celju. Iz tega bi bilo mogoče sklepati, da je bilo tudi gradivo ostalih senatov sodišča slovenske narodne časti izročeno pristojnim okrožnim sodiščem v Ljubljani, Mariboru in v Novem mestu.

3. Arhivsko gradivo o zaplembah, ki so jih po vojni izrekla civilna sodišča

V povojnem obdobju, zlasti pa v prvih povojnih letih, so številne zaplembe premoženja v Sloveniji izrekla tudi civilna sodišča, in sicer: okrajna in okrožna sodišča ter vrhovno sodišče. Zakon o vrstah kazni z dne 10.7.1945¹⁶ je kot eno izmed kazni, ki so jo civilna sodišča lahko izrekla obsojencem, predvidel tudi zaplembo premoženja. V prvih povojnih letih so civilna sodišča v Sloveniji največ zaplemb premoženja izrekla obsojencem kot strasko kazen za kazniva dejanja storjena po Zakonu o kaznivih dejanjih zoper ljudstvo in državo z dne 25. 8. 1945¹⁷, po Zakonu o pobujanju nedopustne špekulacije in gospodarske sabotaže z dne 23. 4. 1945¹⁸ in po Zakonu o zaščiti narodne imovine in njenem upravljanju z dne 24.5.1945.¹⁹

Za preučevanje zaplemb, ki so jih izrekla civilna sodišča, so pomembni predvsem kazenski spisi. Posebno pomembni so kazenski spisi okrožnih sodišč, ker so ta imela večje pristojnosti kot pa okrajna sodišča in so obravnavala določena kazniva dejanja, za katera okrajna sodišča sploh niso bila pristojna. Tako npr. na prvi stopnji za obravnavanje kaznivih dejanj po Zakonu o kaznivih dejanjih zoper ljudstvo in državo niso bila pristojna okrajna sodišča, ampak samo okrožna sodišča, oziroma, če je šlo za težje kaznivo dejanje, federalno ali celo zvezno vrhovno sodišče.

Reichskommissar
 der Zivilverwaltung für die Provinz Steiermark
 Dr. Alois Hörsing, i. d. R.
 Leitzler Iscel.
 RA/N 7437 No 8/48
 Steiermark, Kreis Hartberg, am 30.7.1942
 Dobrotinschek, postfach 107
 Alois und Maria
 30.7.1942

Reichsbehörd.

Auf Grund der Verfügung des Chefs der Zivilverwaltung in der
 Untersteiermark vom 23. Mai 1941, Verordnungs- und Amtsblatt
 Nr. 26 und der Anordnung vom 26.6.1941, Vg. u. A. Bl. Nr. 30, wird
 das Verzeichnis

Dobrotinschek Barthelmeus, geb. 21.8.1915, ehem. Handelsvertreter,
 Alois, geb. 12.9.1911, ehem. Handelsvertreter,
 Maria, geb. 1.11.1915, ehem. Polstermagazin,
 deren Abwesenheiten Walter Helene Dobrotinschek, Beilinerin und
 Schwester Maria, Helene und Josefina, ebenfalls aus St. Thomas
 Nr. 4, Gm. Hartberg, Kreis Hartberg,

für den Reichsgau Steiermark zur Verfügung des Reichskommissars
 für die Festigung deutschen Volkstums eingesetzt.

In S. K. 16 K. G. St. Thomas und S. K. 117 und 168 K. G. Hochegg
 Umg. der Helene Dobrotinschek

ist das Eigentumsrecht für den
 Reichsgau Steiermark zur Verfügung des Reichskommissars für die
 Festigung deutschen Volkstums
 einzuverleihen.

Der Leiter der Dienststelle.
 gen. Saftschmig

Odločba o zaplembi premoženja. Zgodovinski arhiv Celje.
 Pooblaščenec državnega komisarija za utrditve nemšiva na
 Spodnjem Štajerskem - izpostava Celje, fasc. 4

Postavlja se seveda vprašanje, ali so kazenski spi-
 si okrožnih in okrajnih sodišč, zlasti še iz prvih po-
 vojnih let, sploh ohranjeni. Dr. Jože Žontar npr.
 glede tega ugotavlja: »Kazenski spisi rednih sodišč
 iz obravnavanega časa so pri temeljnih sodiščih,
 vendar pa le delno ohranjeni. Po podatkih sodišč
 so namreč leta 1948, po objavi resolucije informbi-
 roja, velik del spisov odpeljali neznano kam.« Ver-
 jetno ta ugotovitev velja predvsem za kazenske spi-
 se bivših okrožnih in okrajnih sodišč z območja, ki
 ga pokriva Zgodovinski arhiv Ljubljana, ne pa v
 celoti tudi za kazenske spise drugih okrajnih in
 okrožnih sodišč v Sloveniji. Tako so iz prvih po-
 vojnih let v celoti ohranjen npr. kazenski spisi
 okrožnih sodišč Celje in Maribor. Medtem ko ka-
 zenske spise mariborskega okrožnega sodišča sku-
 paj z ostalim gradivom hrani Temeljno sodišče v
 Mariboru, pa kazenske spise okrožnega sodišča Ce-
 lje iz let 1945–1949 hrani Zgodovinski arhiv v Ce-
 lju. Nasprotno pa npr. Temeljno sodišče v Novem
 mestu hrani od bivšega okrožnega sodišča Novo
 mesto samo 45 kazenskih spisov in sicer: 4 spise
 KO iz leta 1945, 22 spisov KO iz leta 1946, 5 spi-
 sov KO in 5 spisov K iz leta 1947, 6 spisov K iz
 leta 1948 in 3 spise K iz leta 1949.

Slabše kot kazenski spisi okrožnih sodišč pa so iz
 povojnih let verjetno ohranjeni kazenski spisi
 okrajnih sodišč. Tako so npr. od kazenskih spisov
 okrajnih sodišč z območja bivšega okrožnega sodišč-

ča Celje iz povojnega obdobja v celoti ohranjeni
 samo kazenski spisi okrajnega sodišča v Celju. Ka-
 zenski spisi ostalih okrajnih sodišč celjskega sodišč-
 ča se za prva povojna leta niso ohranili. Kazenski
 spisi okrajnih sodišč so bili npr. načrtno uničeni, in
 sicer »po nalogu višje instance.«

Med gradivom, ki je nastajalo pri delovanju ei-
 vilnih sodišč v povojnem obdobju, pa je z vidika
 zaplemb razen kazenskih spisov pomembno še ne-
 katero drugo gradivo. Predvsem je potrebno opozo-
 riti na gradivo, ki je v zvezi z izvajanjem zaplemb
 na osnovi 28. člena Zakona o zaplembi imovine in
 o opravljanju zaplembe nastalo v letih 1945–1946
 pri okrajnih sodiščih. Po 28. členu navedenega za-
 kona so morali okrajni narodni odbori »najdalj v
 rodku 90 dni po izdaji tega zakona vročiti narodne-
 mu okrajnemu sodišču natančen popis nepremične
 imovine tistih vojnih zločincev in narodnih sovraž-
 nikov, ki so bili med vojno ustreljeni, ubiti, so
 umrli ali zbežali, katerim pa imovina ali sploh ni
 bila zaplenjena, ker je bila nedostopna, ali pa je
 bila zaplenjena samo premična imovina ali samo
 del te imovine.« V vseh teh primerih so morala
 okrajna sodišča razsodbo, s katero je bila takšna
 oseba obsojena, vzeti za izvršno v celoti tudi v izre-
 ku o zaplembi in izdati odločbo o zaplembi celotne
 premične in nepremične imovine obsojenca ter iz-
 vesti prepis zaplenjene imovine v zemljiški knjigi v
 korist države. Med gradivom, ki je po vojni nastajalo
 pri okrajnih sodiščih, pa so z vidika zaplemb
 zelo pomembni tudi t.i. izvršilni zaplembni spisi.
 Okrajna sodišča so namreč na osnovi pravnomoč-
 nih zaplembnih odločb, ki so jih izdale zaplembne
 komisije in na osnovi sodb okrajnih in okrožnih so-
 dišč izdajala odločbe, na osnovi katerih je bilo za-
 pl件eno premoženje pripisano v korist države v
 zemljiški knjigi in v trgovskem oz. združnem regi-
 stru.

OPOMBE

1. Majda Strobl, Razlastitev v pravnem sistemu FLRJ, Ljubljana 1954, str. 25.
2. Ibidem.
3. Tone Ferenc, Viri o nacistični raznarodovalni politiki v Sloveniji, 1941–1945, dokument št. 23.
4. Verordnungs- und Amtsblatt des Chefs der Zivilverwaltung in der Untersteiermark, št. 26/1941.
5. Uradni list DFJ, št. 36/1945.
6. Zgodovinski arhiv v Celju, fond: Uprava narodne imovine, fasc. 11, sig. 133, poročilo o delu in problemih okrožnih in okrajnih uprav narodne imovine v Sloveniji.
7. Uradni list DFJ, št. 2/1945.
8. Uradni list FLRJ, št. 63/1946.
9. Uradni list DFJ, št. 40/1945.
10. Zgodovina Slovencev. CZ, Ljubljana 1979, str. 874.
11. Seznami obsojenecv na zaplembo imetja od št. 1 do št. 18.
12. Makso Šnuderl, Dokumenti o razvoju ljudske oblasti v Sloveniji, Ljubljana 1949, dokument št. 91.
13. Uradni list DFJ, št. 65/1945.
14. Uradni list SNOS in NV Slovenije, št. 7/1945.
15. Uradni list SNOS in NV Slovenije, št. 29/1945.
16. Uradni list DFJ, št. 48/1945.
17. Uradni list DFJ, št. 66/1945.
18. Uradni list DFJ, št. 26/1945.
19. Uradni list DFJ, št. 36/1945.
20. Jože Žontar, Arhivsko gradivo o prisilnih odvzemih zasebnega premoženja v povojnem času v Sloveniji, sobotna priloga Dela z dne 7. 4. 1990, str. 24.

ZUSAMMENFASUNG

Archivgut über Vermögensbeschagnahmen in Slowenien während und nach dem Krieg *Milko Mikola*

In Slowenien ist es zu umfangreichen Vermögensbeschagnahmen schon während des Krieges in den Jahren 1941 – 1945 gekommen. Die umfangreichsten Vermögenskonfiskationen wurden von den deutschen Okkupanten im Gebiet der Untersteiermark gemacht. Das Archivgut über die deutschen Vermögensbeschagnahmen in diesem Gebiet befindet sich vor allem innerhalb des Schriftgutes, das durch die Tätigkeit des Amtes des Staatskommissarsbevollmächtigten für die deutsche Nationalitätenfestigung in Maribor und seiner Exposituren entstanden ist. Das Archivgut dieses Amtes wird vom Institut für neuere Geschichte in Ljubljana und vom Volksbefreiungsmuseum in Maribor aufbewahrt, und das Archivgut von einzelnen Amtsexposituren vom Archiv des Instituts für neuere Geschichte in Ljubljana und Historischen archiv in Celje.

In den ersten Nachkriegsjahren wurden die Vermögenskonfiskationen von den Konfiskationskommissionen, sowie von den Militär- und Zivilgerichten durchgeführt. Das Archivgut über die Beschagnahmen, die in den Jahren 1945–46 in Slowenien seitens der Beschagnahmenkommissionen aufgrund der Entscheidung des Antifaschistrates der Volksbefreiung Jugoslawiens vom

21. November 1944 ausgesprochen wurde, befindet sich vor allem im Archivgut der Bezirks-, Stadt- und Kreis-Volksvermögensverwaltungen. Es ist vor allem in den Beständen der Bezirks-, Stadt- und Volksausschüsse zu finden. Das wichtige Archivgut über die von den Konfiskationskommissionen ausgesprochenen Beschagnahmen wird auch im Archivgut der Kommission für die Volksvermögensverwaltung enthalten, das vom Archiv der Republik Slowenien und vom Institut für neuere Geschichte in Ljubljana aufbewahrt wird.

Das wichtigste Archivgut über die Beschagnahmen, die in Slowenien nach dem Krieg von den Gerichten ausgesprochen worden sind, sind die Strafakten. Die Strafakten der Militärgerichte, die während des Krieges und in den ersten Nachkriegsjahren im Gebiet Sloweniens gewirkt hatten, übergab das Militärgericht in Ljubljana in 1951 den Kreisgerichten in Maribor und Ljubljana und sollten jetzt von dortigen Grundgerichten aufbewahrt werden. Die Strafakten des Gerichtes slowenischer Volksehre, das am 5. Juni 1945 gegründet wurde und bis zum 24. August wirkte, befinden sich wahrscheinlich bei den einzelnen Grundgerichten. Hier befinden sich vielleicht auch die Strafakten ehemaliger Bezirks- und Kreisgerichte, insofern sie schon von den zuständigen Archiven übernommen worden sind. Es ist aber eine Frage, ob die Strafakten der Militär- und Zivilgerichte aus den ersten Nachkriegsjahren überhaupt vollkommen aufbewahrt sind und ob sie wenigstens bei einigen Gerichten planmäßig vernichtet worden sind.

Komisija za agrarne operacije v Ljubljani in njeno arhivsko gradivo

Peter Ribnikar

Pravna osnova za ustanovitev komisij za agrarne operacije je bil Zakon o razdelbi skupnih zemljišč in uredbi dotičnih skupnih pravic do njih uživanja in oskrbovanja, ki je bil sprejet za avstrijsko monarhijo 7.6.1883¹ in je bil objavljen v avstrijskem Državnem zakoniku kot zakon številka 94. Na osnovi tega državnega zakona so bili sprejeti in objavljeni v posameznih deželah posebni deželni zakoni in sicer za Moravsko 13.2.1884², za Koroško 5.7.1885³, za Spodnjo Avstrijo 3.6.1886⁴, za Kranjsko 26.10.1887⁵, za Šlezijo 28.10.1887⁶, za Štajersko pa šele 7.9.1909⁷, medtem ko za območje Slovenskega primorja in Istre ni bilo posebnega zakona za urejanje teh vprašanj. Za Prekmurje je veljal madžarski zakon št. 19 iz leta 1898⁸ o urbarnalnih zemljiščih. Deželni zakon za Kranjsko se je imenoval Zakon o razdelbi skupnih zemljišč in uredbi dotičnih skupnih pravic do njih uživanja in oskrbovanja in je bil objavljen šele 13.2.1888, izvedbeni predpisi tega zakona pa so bili objavljeni v Ukazu ministrov za poljedelstvo, za notranje stvari, za pravosodje in za finance z dne 30.7.1888⁹. Med agrarne operacije so vključevali poleg razdelitve skupnih zemljišč in ureditve skupnih pravic do uživanja in oskrbovanja teh zemljišč še komasacije kmetijskih zemljišč (zložbe), odprave enklav v gozdovih ter gospodarjenje s planinskimi pašniki,

za kar sta bila objavljena posebna zakona. Zakoni o komasaciji so bili izdani: za Kranjsko 7.11.1900, za Koroško 21.2.1900, za Štajersko pa šele leta 1909. Deželni zakoni o planinah so bili sprejeti: za Koroško 14.6.1908, za Kranjsko 26.5.1909, za Štajersko 7.9.1909, za Goriško in Gradiško pa 21.3.1913¹⁰.

Spisi Komisije za agrarne operacije nam dokumentirajo stanje o postopkih pravnega urejanja in upravljanja s skupno kmečko zemljo, ki je bila v lasti vaških srenj oziroma sosesk, podobčin, vasi, kakor tudi zemljišč v posesti raznih korporacij in skupin posameznikov, o načinu uživanja teh skupnih zemljišč. Kolektivno gospodarjenje s skupnimi zemljišči je zajemalo predvsem gozdove, pašnike in planine. Inštitut uživanja skupnih zemljišč temelji na načelih kolektivnega gospodarstva, pravno utemeljenega na zgodovinskem izročilu iz visokega srednjega veka. Skupna zemljišča, last vseh vaščanov, so bila predvsem gozdovi, pašniki in planine, ki jih v tem času niso šteli med pridobitna agrarno-kulturna zemljišča, le-ta so takrat predstavljala le njive in travniki. Ko pa so z razvojem, zgodnjega kapitalizma začeli zlasti gozdovi, kasneje pa tudi pašniki in planine, pridobivati gospodarski pomen, so zemljiški gospodje začeli postopno prisvajati in vključevati tudi ta srenjska skupna zemljišča v okvir dominikalne posesti, podložnikom pa so pri-

znávali le njih izkoriščanje in uporabo, s tem pa so jim zožili njihove lastninske pravice kot nekdanjim lastnikom zemljišč vaških skupnosti. Podložniki so posledj imeli pravico uživanja teh zemljišč v obliki servitutov, omejenih le na potrebe posamezne podložniške domačije. Vprašanje servitutov je bilo pravno urejeno šele leta 1853 s patentom o odkupu in uravnavi zemljiških bremen¹¹.

Inštituta skupnih zemljišč zemljiška gospodarstva niso uspela odpraviti v celoti. To nam izpričujejo katastrski operati iz 18. in 19. stoletja ter stare zemljiške knjige, ki dokumentirajo, da je bilo v lasti vasi, vaških skupnosti in srenj še precej skupnih vaških zemljišč. Urejanje, upravljanje in izkoriščanje teh skupnih vaških zemljišč pravno ni bilo najbolje urejeno, zaradi česar so se težnje po prisvajanju pravic do teh skupnih zemljišč s strani posameznih kmetov občutno povečale; težnje po razdeljevanju skupnih zemljišč v korist posameznih kmečkih gospodarstev so bile posebno izrazite v drugi polovici 19. stoletja, zlasti v letih agrarne krize, ko so propadale posamezne kmetije in ko so posamezna kmetijska gospodarstva stremela po povečanju užitninskih pravic do skupnih zemljišč, zlasti tlo paše, potrebne za povečanje števila glav živine, kar je takrat tudi narekovala tedanja kmetijska politika za pospeševanje in izboljšanje kmetijske proizvodnje. Ob tem tudi ne smemo prezreti težnje po spreminjanju posameznih zemljiških parcel v višje kulturne razrede: pašnike so spreminjali v travnike, travnike pa v njive, kar se je izvajalo z velikimi težavami. S tem in zlasti z izboljšavo agrarne tehnike so tudi povečevali kmetijsko proizvodnjo. Možnost povečanja zemljiške posesti kmečkih gospodarstev je bila mogoča tudi na račun skupnih zemljišč kot obstoječe zemljiške rezerve, ki pa jo je bilo treba razdeliti med posamezne kmečke interese. Zahteve po razdelitvi skupnih zemljišč, zlasti t.i. »gmajne«, so bile že od srede 19. stoletja vse bolj pogoste. Na Kranjskem je deželni zbor že leta 1868¹² pripravil zakon o delitvi srenjskih pašnikov in menjalnih zemljišč, a je bil v deželnem zboru leta 1869 zavrnjen z utemeljitvijo, da sprejem takega zakona spada v pristojnost poljedelskega ministrstva na Dunaju. V smislu predloženega in odklonjenega zakona bi se na Kranjskem razdelilo vse srenjske pašnike, razen planin in skupnih zemljišč, ki so se nahajali v okviru vaških naselij in trgov ter tudi vsa menjalna zemljišča. Takih skupnih pašnikov je bilo na Kranjskem po katastrski evidenci 151.000 johov¹³. Težnjam po razdelitvi skupnih zemljišč so pripomogle še neurejene pravne in gospodarske razmere in tudi samo poslovanje agrarnih skupnosti. Poleg tega pa so še obstajale težnje po odpravi agrarnih skupnosti. Razdeljevanje skupnih zemljišč in urejanje skupnih pravic do uživanja in upravljanje le-teh je bil dolgotrajen proces, ki se je na osnovi zakonskih predpisov začel v zadnjih dveh desetletjih 19. stoletja in je do leta 1905 na Kranjskem zajel 370 operacij z 11.611 udeleženci in površino 43.909,9 ha ter je bil v Sloveniji ustavljen leta 1947¹⁴ s sprejetjem in objavo Zakona o agrarnih skupnostih, na njegovi podlagi so prešla še vsa obstoječa skupna zemljišča agrarnih skupnosti v last splošnega ljudskega pre-

moženja.

Zakon o razdelbi in uredbi skupnih zemljišč je določal glavno in nadrobno razdelitev¹⁵. Glavna razdelitev se je nanašala na razdelitev med bivšimi gosposkami na eni strani ter občinami ali bivšimi podložniki in na razdelitev med občinami in deli občin ter agrarnimi skupnostmi na drugi strani. Nadrobna razdelitev pa se je nanašala na razdelitev skupnih zemljišč med kmete in člane agrarnih skupnosti ter soupravičence polovinskih zemljišč.

Zahtevo za razdelitev skupnih zemljišč je morala vložiti ena izmed navedenih strank¹⁶, za kar je morala biti najmanj polovica članov, upravičencev do skupne zemlje. Zahtevo se je moralo vložiti pri pristojnem političnem okrajnem oblastvu oziroma pri krajnem komisariju ali pa pri odvetniku oziroma pri notarju pisмено ali ustno na zapisnik. Vlogo z zahtevkom se je nato dostavilo predsedniku deželne komisije za agrarne operacije. Predlog zahteve je moral vsebovati naslednje podatke: splošni opis ozemlja predloženega za nadrobno razdelitev, podatke o nepremičninah in o imetju na skupnem zemljišču, število neposredno udeleženih in imena predlagateljev za razdelitev skupnega zemljišča. O prejeti zahtevi je presojala deželna komisija, ki je v primeru pozitivne rešitve izdala razsodbo, ki jo je bilo treba javno razglasiti na zato odrejenem mestu. Za javno razglasitev je moral poskrbeti krajni komisar. S tem je bil izvršen prvi del postopka določene agrarne operacije za razdelitev skupnega zemljišča. Nadaljni postopek razdelitve je vodil krajni komisar ob sodelovanju zemljemereev in ostalega tehničnega osebja, kot je določal ukaz ministrstev. Sam proces razdeljevanja skupne zemlje in ureditev vseh vprašanj je bil povezan s številnimi problemi in nalogami, povezanimi z merjenjem zemljišč, ocenjevanjem zemljišč in razvrščanjem zemljišč v kakovostne razrede. Zaradi dolgotrajnosti postopka se je dogajalo, da so udeleženci agrarnih skupnosti še ne pravno dodeljeno zemljo že prevzeli včasno last, čeprav sam postopek delitve tehnično in pravno še ni bil dokončan, kar pa je kasneje povzročalo številne težave in je prihajalo do sporov, zlasti še po letu 1945, ko so na osnovi Zakona o upravljanju in gospodarjenju s premoženjem bivših agrarnih skupnosti nastali številni zapleti glede lastnine že zdavnaj dodeljene zemlje, ki še ni bila preknjižena na posamezne lastnike v zemljiški knjigi oziroma zemljiško-davčnem katastru.

Pri razdeljevanju skupnih zemljišč so sodelovali razni strokovnjaki: geometri-zemljemerci, kulturni inženirji (kmetijski inženirji), gozdarski tehniki, ocenjevalci kvalitete zemljišč, klasifikatorji in še drugi izvedenci. Ko je bil proces razdelitve skupne zemlje v okviru ene agrarne operacije zaključen, so podatke o novonastali situaciji vnesli v javne knjige in evidence, to je v zemljiško knjigo in zemljiško-davčni kataster, da se jih je pravočasno in tekoče knjižilo, celotni spis o izvršeni agrarni operaciji pa je krajni komisar poslal v arhiviranje in hranjenje Deželni komisiji za agrarne operacije¹⁷, le-ta je morala v skladu z uredbo ministrstev posredovati podatke za vpis sprememb zemljiškega stanja v javne knjige in sicer deželnemu sodišču in deželnemu

finančnemu uradu¹⁸.

Uradno poslovanje za razdelitev skupnih zemljišč in za urejanje poslovanja je bilo v pristojnosti posebnih upravnih organov¹⁹. Na najvišji stopnji je bila v ta namen ustanovljena Ministrska komisija pri Poljedelskem ministrstvu na Dunaju, v posameznih deželah so bile ustanovljene deželne komisije, ki so delovale pri deželnih vladah, operativni upravni organ za agrarne operacije pa je bil krajni komisar za agrarne operacije. Na Kranjskem je delovala cesarsko-kraljeva deželna komisija za agrarne operacije kot najvišji področni upravni organ v deželi in krajni komisarji v Ljubljani, Novem mestu in Postojni. Za slovenski del Štajerske je deloval Krajni komisar za agrarne operacije v Mariboru. Po letu 1919 je bila za območje takratne Slovenije z reorganizacijo uprave ustanovljena Višja komisija za agrarne operacije v Ljubljani²⁰ in je bila najvišji upravni organ tega področja za območje Slovenije v tedanji Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev. V tem času sta bila ukinjena Krajna komisarja v Novem mestu in Postojni, Krajni komisar v Ljubljani je upravno pokrival poleg Gorenjske tudi Notranjsko in del Dolenjske, Krajni komisar v Mariboru pa je preselil svoj sedež uprave v Ljubljano, svoj delokrog pa je razširil na celotno slovensko ozemlje severno od Save na Štajerskem, na slovenski del Koroške in na Prekmurje ter na del Dolenjske in sicer za območje okrajnih sodišč Črnomelj, Metlika, Kočevje, Novo mesto, Ribnica in Velike Lašče. Ko je na osnovi mirovne pogodbe, sklenjene z Italijo v Rapallu 12.11.1920, del Notranjske pripadel Italiji, je Višja komisija za agrarne operacije v Ljubljani izročila Italiji pripadajoči del arhivskega gradiva. Z ustanovitvijo Višje komisije za agrarne operacije v Ljubljani leta 1919 je prišlo tudi do njene statusne spremembe, le-ta je postala najvišji upravni organ in zadnja instanca za izvajanje agrarnih zakonov, ki so zadevali: a) razdelitev in ureditev skupnih zemljišč, b) odpravo gozdnih enklav in arondacij gozdnih mej, c) združevanje poljedelskih zemljišč, d) razdelitev in odkup servitutnih pravic, drvarjenje, pašo in pridobivanje gozdnih pridelkov, e) varstvo planin in pospeševanje planinskega gospodarstva, f) izboljšanje pašnikov²¹. Ime komisije se je v naslednjih letih spreminjalo, leta 1921²² se je preimenovala v Deželno komisijo za agrarne operacije v Ljubljani, od leta 1928²³ dalje pa je komisija delovala pod imenom Komisija za agrarne operacije v Ljubljani. Z okupacijo leta 1941 in razkosanjem slovenskega ozemlja je bil delokrog Komisije omejen le na ozemlje Ljubljanske pokrajine, Gorenjska in Štajerska pa sta bili priključeni ustreznim komisijam v Celovecu in Gradcu. Komisija za agrarne operacije v Ljubljani je bila vseskozi samostojen upravni organ, od leta 1929 je kot samostojen upravni organ deloval v okviru III. kmetijskega oddelka banske uprave Dravske banovine²⁴. Po osvoboditvi oziroma po koncu okupacije leta 1945 je komisija sicer nadaljevala s svojim delom, vendar v zelo zmanjšanem obsegu in v omejenih razmerah. Z zakonom o agrarni reformi in kolonizaciji iz leta 1945²⁵ je bilo odrejeno, da zemljiška posestva agrarnih skupnosti, v primeru da so bili njihovi člani in udeleženci

kmetje, še niso zapadla pod ta zakon. S sprejetjem Zakona o agrarnih skupnostih leta 1947²⁶ je prenehala z delom Komisije za agrarne operacije v Ljubljani, vsa zemljišča agrarnih skupnosti, brez ozira na vpis v zemljiško knjigo, so bila razglašena za občo ljudsko imovino, upravljanje tega premoženja pa je prešlo na krajevne ljudske odbore, na območju katerih so prebivali dotedanji udeleženci in upravičenci. Reševanje še odprtih vprašanj je v skladu z novo zakonodajo prešlo na druge organe s področja kmetijstva, gozdarstva in finance. Ker so obstajali številni problemi zaradi neizvedenih vpisov v zemljiško knjigo, nerešeni spori zaradi prilaščanja srenjske zemlje in nerešena vprašanja glede izplačevanja odškodnin upravičencem agrarnih skupnosti, je likvidacija Komisije za agrarne operacije v Ljubljani trajala skoraj 10 let.

Sedež Komisije za agrarne operacije v Ljubljani je bil prvotno v zgradbi Deželne vlade v Ljubljani in sicer v traktu ob današnji Erjavčevi cesti. Prav tam je imel svoje uradne prostore tudi Krajni komisar za agrarne operacije v Ljubljani, po letu 1921 pa oba Krajna komisarja za agrarne operacije v Ljubljani in Mariboru, prvi kot Krajni komisar za agrarne operacije I, drugi pa kot Krajni komisar za agrarne operacije II²⁷. Po ustanovitvi banske uprave Dravske banovine se je Komisija za agrarne operacije skupaj z upravnimi organi III. oddelka banske uprave za področje gozdarstva preselila v Auerspergovo palačo v Gosposki ulici 15²⁸, kasneje pa v zgradbo bivše Kreditne banke v Knafljevo ulico (današnja Tomšičeva) 5²⁹, kjer je bil sedež komisije vse do konca druge svetovne vojne. Arhivsko gradivo se je preseljevalo skupaj s komisijo, po drugi svetovni vojni, ko je bila komisija za agrarne operacije ukinjena, pa so vse arhivsko gradivo preselili v dve sobi pritličja zgradbe bivše Finančne direkcije na Poljanski 2. Leta 1958 naj bi to gradivo prevzel Državni arhiv Slovenije³⁰, kar pa se zaradi pomanjkanja arhivskih skladišč ni zgodilo in je gradivo še naprej ostalo v varstvu pristojnega republiškega upravnega organa za finance. Ko je Republiški sekretariat za pravosodje, upravo in proračun adaptiral svoja arhivska skladišča, je preselil omenjeno arhivsko gradivo v arhivska skladišča na Župančičevi 3. Arhiv Republike Slovenije je v svoje varstvo prevzel to gradivo 24.3.1977³¹. Prevzeto gradivo se je nahajalo v precej neurejenem stanju, dobršen del krivde za to pa so bile številne selitve, neurejeno varstvo pri hraniteljih in nekontrolirana uporaba gradiva za upravne potrebe.

Hranjenje arhivskega gradiva komisije za agrarne operacije je določal 132. člen ukaza ministrov iz leta 1888. Določal je, da vse obravnavane spise, izvorne listine, mape in načrte hrani arhiv deželne komisije za agrarne operacije. Ukaz je še določal, da pripomočke hrani zemljiško-knjižno sodišče, načrte in listine vodopravnih stvari pa politično okrajno oblastvo. Iz ohranjenega gradiva oziroma iz inventarnega popisa tega arhivskega fonda je razvidno, da je prišlo do odstopanja določil tega ukaza, saj se v ohranjenem arhivskem fondu nahaja vse gradivo, vključno s pripomočki in tehničnim spisom, razen v primeru, če je bilo gradivo odnešeno drugam ali pa je bilo zgubljeno in uničeno.

Uradno poslovanje Komisije za agrarne operacije v Ljubljani je bilo sprva dvojezično (nemško-slovensko)³², od leta 1918 pa slovensko. Deželna komisija za agrarne operacije v Gradeu in tudi Krajni komisar za agrarne operacije v Mariboru sta poslovala v nemščini, Krajni komisar v Mariboru je sicer sprejemal vloge in pritožbe tudi v slovenščini, vendar je nanje odgovarjal le v nemškem jeziku. Krajni komisarji na Kranjskem so uradno poslovali pretežno v slovenskem jeziku, v nemškem jeziku pa v primerih, ko je šlo za vloge z območja Kočevskega, kjer je bilo pretežno nemško prebivalstvo. Za Prekmurje, kjer je bila v uporabi madžarščina, naletimo tudi na spise agrarnih operacij, napisane v madžarščini.

Deželno komisijo za agrarne operacije so sestavljali³³: deželni predsednik ali njegov namestnik, ki je bil predsednik komisije, poročevalec-referent, trije člani, ki so bili iz vrst sodnikov ter član deželnega odbora. Poročevalec-referent je imenoval minister za poljedelstvo v soglasju z ministrom za notranje zadeve, člani iz sodniških vrst je imenoval minister za pravosodje, deželni odbor pa je imenoval svojega člana iz vrst deželnih odbornikov. Komisijo za agrarne operacije so po letu 1919³⁴ sestavljali: poverjenik za kmetijstvo, ki je imenoval tudi poročevalec in to v soglasju s poverjenikom za notranje zadeve, trije do štirje člani iz vrste sodnikov, ki jih je imenoval poverjenik za pravosodje, član komisije pa je bil tudi zastopnik poverjenišva za notranje zadeve. Komisija je sprejemala odločitve na sejah, in sicer z večino glasov. Na seje komisije so kot izvedenec za posamezna vprašanja lahko povabili tudi ustreznega strokovnjaka. Člani komisije so imeli namestnike, ki so jih zastopali na sejah v primeru njihove odsotnosti. Komisija je na sejah obravnavala vse zahteve za razdelitev in ureditev skupnih zemljišč in je izdajala razsodbe za začetek postopka posamezne agrarne operacije. Nadalje je komisija obravnavala vse pritožbe, vložene v zvezi s postopkom agrarne operacije, vključno tudi pritožbe, vložene proti krajnemu komisarju. Poleg tega je obravnavala letna poročila krajskih komisarjev, pristojnim organom je dostavljala podatke za vpis sprememb v zemljiško knjigo in zemljiško-davčni kataster, poročila o svojem delu pa je pošiljala Ministrski komisiji za agrarne operacije na Dunaju.

Krajni komisar za agrarne operacije³⁵ je bil izvajalec in nadzornik del pri izvedbi postopka posamezne agrarne operacije. Vodil je delovodni protokol za vse spise in posebni dosje za vsako agrarno operacijo, vanj so vlagali vse spise, pripomočke, načrte in mape, ki so nastali v zvezi s posamezno agrarno operacijo. Sestavil je register deležnih pravic, imenik neposrednih udeležencev, ureditveni načrt, ki ga je moral dati javno na ogled za eventualne pripombe ter register posestnega stanja. O svojem delu je vodil dnevnik ter je skrbel za izvrševanje programa agrarne operacije. Za potrebe komisije je sestavljala občasna in letna poročila o opravljenem delu, razglašal je razsodbe komisije ter Ministrske komisije za agrarne operacije. Na terenu je vodil obravnave, sprejemal ugovore in pritožbe strank udeležencev, vodil je preiskave o spo-

rih strank, skrbel je za ocenjevanje zemljišč, določenih za razdelitev, skrbel je za klasifikacijo zemljišč, določal je tarife za bonitetne razrede, pripravljal je oddelilni proračun, izdajal je naloge za izdelavo mapnih načrtov in načrtov za skupne naprave in služnosti, predloge za primernejšo uporabo oddeljenih zemljišč, izvajal je ukrepe za izvedbo razdelilnega načrta. Vodil je javno dražbo zemljišč, določenih za prodajo, opravljal je kolavdacijske ogleds izvršenih skupnih naprav, vodil in skrbel je za celotno finančno poslovanje posamezne agrarne operacije. Krajnega komisarja je imenoval minister za poljedelstvo v soglasju z ministrom za pravosodje, nastavila pa ga je deželna komisija, ki ji je bil tudi disciplinsko podrejen³⁶.

Arhivsko gradivo komisije za agrarne operacije sestavljajo spisi, ki so nastali z uradnim poslovanjem deželne komisije in spisi krajnega komisarja za agrarne operacije. Spisi zadevajo razdelitev skupnih zemljišč in ureditev skupnih pravic do uživanja in oskrbovanja skupnih zemljišč in vseh naprav na skupnih zemljiščih. Nadalje spadajo v sestav tega arhivskega fonda še spisi, ki so nastali na osnovi deželnih zakonov o komasaciji zemljišč, deželnih zakonov o planinah ter spisi o melioracijah. Vse gradivo posamezne agrarne operacije je vloženo v posebno mapo, ki predstavlja samostojni dosje. Na vsak dosje so že v registraturi zapisali najpomembnejše podatke in sicer: ime agrarne operacije, običajno je označeno z imenom kraja, za katerega se vodi postopek agrarne operacije, kratka oznaka vsebine agrarne operacije ter registraturna oznaka agrarne operacije. Registraturna oznaka agrarne operacije v večini primerov sestavljata črkovni in številčni del, pri manjšem delu dosjejev pa le številčni del. Črkovni del registraturne oznake sestavljajo črkovne sestave RU, NU, NDZ, PL, ZL in MEL, številčni del pa tvorita številka agrarne operacije in letnica začetka agrarne operacije.

Dosjeji s črkovno oznako RU (razdelba-ureditev) se nanašajo predvsem na nadrobno delitev skupnih zemljišč. Po vsebini agrarne operacije imajo naslednje opise: nadrobna delitev in ureditev (z inačicami: nadrobna delitev in ureditev užikov in uprave, nadrobna delitev in ureditev pravic paše, nadrobna delitev in ureditev užitnih in upravnih pravic), ureditev (z inačicami: ureditev užitkov in uprave, ureditev užitnih in gospodarskih pravic, ureditev skupnega pašnika, ureditev in izboljšanje planine, ureditev paše, ureditev užitkov in uprave in nadrobna delitev).

Dosjeji s črkovno oznako NU (naturalni užitki) zadevajo služnostne pravice. Po vsebini imajo dosjeji opis: ureditev služnostnih pravic paše, ureditev užitnih in gospodarskih pravic, ureditev oziroma odkup vzajemnih pravic, odkup služnostnih pravic paše, nova ureditev služnostnih pravic in melioracije.

Dosjeji s črkovno oznako NDZ se nanašajo na nadrobno delitev z ureditvijo. Z ozirom na vsebino zadevajo ureditev skupne paše, odprodajo deležnih pravic, posamezno delitev in ureditev užitkov in upravo.

Dosjeji s črkovno oznako PL se nanašajo na agrarne operacije planin. Dosjeji so nastali na os-

novi zakona o planinah.

Dosjeji s črkovno oznako ZL se nanašajo na združevanje poljedelskih zemljišč oziroma na zložbe, kot so takrat poimenovali komasacijo v slovenskem jeziku. Komasaacija je zajemala le njivske površine.

Dosjeji s črkovno oznako MEL se nanašajo na melioracije zemljišč.

Dosjeji, ki so označeni le s številčno registraturno oznako se po vsebini nanašajo na nadrobno in glavno delitev. Ureditev spisov v posameznih dosjelih se povsem razlikuje od dosjejev s črkovnimi registraturnimi oznakami³⁷, v katerih so spisi razvrščeni v štiri glavne skupine in sicer: Er (evidenčni register); spisi po vsebini (po ureditvi, nadrobni ureditvi), urejeni po tekočih številkah; pripomočki, v okviru teh se nahajajo parcelni izpiski iz zemljiškodavčnega katastra, zemljiškoknjižni izpiski; tehnični spis. V okviru spisov z oznako Er se nahajajo razglasi deželne komisije, pritožbe proti razsodbi krajnega komisarja, prošnje za pomoč, potrditev delitvenega načrta, odkup pravic paše in drugi podobni spisi. V okviru spisov, urejenih po vsebini, so zajeti spisi, ki zadevajo sam potek agrarne operacije. Skupina spisov z naslovom pripomočki so uradna pomagala – dokumenti, s katerimi se je dokazovalo lastninsko pravico upravičenec do uživanja skupnih zemljišč, le-te pa je bilo možno pridobiti od pristojnih zemljiškoknjižnih uradov pri sodiščih, parcelne izpiske pa iz katastrskih operativ, ki so jih izdajale pristojne katastrske uprave. Tehnični spis so sestavljali: mapni narisi agrarne operacije, mapne skice parcel iz pripadajoče katastrske mape, register posestnega stanja, izmere parcel, seznam sprememb parcel v katastrski občini, oddelilni proračun, zapisniki cenilnih oddelkov, načrti skupnih naprav kot so n.pr. planšarski stani, pastirske kočice, ponudbe del izvajalcev za izdelavo skupnih naprav in podobno. Pri nekaterih dosjelih so na koncu še dodani drugi spisi, ki jih ni bilo mogoče uvrstiti v navedene štiri glavne skupine, kar je v inventarnem popisu gradiva posebej navedeno.

Dosjeji agrarnih operacij, pri katerih obstaja le številčna registraturna oznaka, nimajo posebne notranje ureditve spisov³⁸. Gradivo je v inventarnem popisu v celoti popisano v okviru posameznega dosjeja, ki vsebujejo naslednje spise: razsodbe komisije za agrarne operacije, kompetenčne razglase, imenike neposredno udeleženih, registre deležnih pravic, glavne spise o nadrobni razdelitvi, sklepe okrajnih sodišč, odloke okrajnih glavarstev, poročila inšpektorjev, mnenja inšpektorjev, statistične tabele, oddelilne registre, narise agrarnih operacij, poravnalne listine, bonitetne in ocenilne narise agrarnih operacij, ocenilne obrise agrarnih zemljišč, denarne izravnave, pritožbe udeležencev, zaključne razglase in druge ostale spise.

Vzrok za dvojno urejenost spisov v dosjelih komisije za agrarne operacije še ni raziskan. Ministrski ukaz o razdelbi skupnih zemljišč iz leta 1888 je določal, da se je treba v obravnava in izvajanju tega ukaza sklicevati na skrajšano obliko zakonov iz leta 1883 in 1887, in sicer v obliki kratice RU³⁹. Zato so dosjeje označevali s to kratico ter dodali za-

poredno številko agrarne operacije.

Vsekakor je že v registraturi obstajala dvojnost za označevanje dosjejev. Z nastalimi upravnimi spremembami in reorganizacijami komisije za agrarne operacije je prihajalo tudi do sprememb pri urejanju spisov v dosjelih, ki so bili prvotno urejeni po zaporednih številkah, kasneje pa so jih zaradi boljše preglednosti preuredili, dosjeje pa uredili po abecednim redu agrarnih operacij. Inventarni popis dosjejev komisije za agrarne operacije nam daje vpogled v ohranjenost spisov, posreduje pa nam tudi podatke o vseh udeleženceh v okviru posamezne agrarne operacije. Ta informacija je zelo dragocena in je pomemben pripomoček vsem uporabnikom tega gradiva, posredno pa nam še nudi podatek o obsežnosti udeležencev posamezne agrarne operacije.

Arhivski fond komisije za agrarne operacije obsega časovno razdobje od 1889 – 1947 in predstavlja enega od treh sklopov arhivskih fondov iz okvira državnih upravnih organov, ki v celoti vsebujejo zgodovinske vire o agrarni zgodovini Slovencev od druge polovice 19. stoletja dalje. Prvi sklop sestavljajo trije arhivski fondi, ki se nanašajo na zemljiško odvezo, njeno izvedbo in ureditev servitutov; drugi sklop predstavlja arhivski fond komisije za agrarne operacije in zadeva razdelitev skupnih zemljišč, urejanje skupnih pravic do uživanja in upravljanja skupnih zemljišč, zlasti nižinske in planinske paše ter melioracije teh zemljišč; tretji sklop pa tvori arhivsko gradivo dveh agrarnih reform, prva iz obdobja med obema vojnama, druga pa iz obdobja po letu 1945. Arhivsko gradivo agrarnih reform zadeva razdeljevanje veleposestniške zemlje malim posestnikom, agrarnim interesantom in prostovolcem iz 1. svetovne vojne. To gradivo je nepogrešljivo za preučevanje strukture kmečkih gospodarstev na Slovenskem.

Arhivsko gradivo Komisije za agrarne operacije je najpomembnejši zgodovinski vir za proučevanje zgodovine urejanja zemljiščne strukture in agrarno-premoženjskih razmerij. Po eni strani nam dokumentira posestno stanje agrarnih skupnosti in njihovega skupnega premoženja, pravice udeležencev do paše, lesa, gozdnih pridelkov, kakor tudi pravice članov agrarnih skupnosti v postopkih pri razdeljevanju skupnih zemljišč ter urejanju pravic do uživanja, gospodarjenja in oskrbovanja teh skupnih zemljišč, po drugi strani pa nam dokumentira postopno razkrojjevanje srenj, skupne zemljiške lastnine in prehajanje skupne lastnine, takojmenovanih »gmajn«, ki so se z izvršenimi postopki agrarnih operacij postopoma ukinjale in prehajale v posest posameznih posestnikov. Na osnovi teh dejstev moremo ugotoviti, da je arhivsko gradivo komisije za agrarne operacije pomemben člen v zakladnici podatkov za zgodovino agrarnih gospodarstev, posebej še za zgodovino strukture kmetijskih gospodarstev, pašništva in planšarstva ter za socialno in pravno zgodovino Slovencev.

OPOMBE

1. Avstrijski državni zakonik, št. 94/1883. — 2. E. Michler–J. Ulbrich, Österreichisches Staatswörterbuch, Hand-

buch der gesammten österreichischen Rechtes, B 1, A-G, Agrarische Gemeinschaften, str. 81 - 83. — 3. E. Mischler-J. Ulbrich, prav tam. — 4. E. Mischler-J. Ulbrich, prav tam. — 5. Deželni zakonik za vojvodino Kranjsko, št. 2/1888. Zakon je bil sprejet 26.10.1887, zaradi zakasnitve prevoda v slovenščino je bil objavljen 13.2.1888. Zakon je prevedel Fran Levec. Prevod vsebuje staro pravno terminologijo, ki se je ohranila do konca delovanja komisije; Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev II, Zgodovina agrarnih panog, Ljubljana 1980, str. 470; V. Sunčič, Komisija za agrarne operacije 1885-1945, 1. del, A-K, Ljubljana 1991, str. 17; V. Sunčič, Deželna komisija za agrarne operacije na Kranjskem, Arhivi IV, št. 1-2, Ljubljana 1981, str. 60-61. — 6. E. Mischler-J. Ulbrich, prav tam. — 7. Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev II, Zgodovina agrarnih panog, Ljubljana 1980, str. 470; M. Žalik, Problemi upravnosodne prakse v premoženjskopravnih razmerjih, Pravnik XII (1957), št. 11-12, str. 536. — 8. M. Žalik, n.d., str. 536. — 9. Deželni zakonik za vojvodino Kranjsko, št. 14/1888 z dne 30.7.1888. — 10. Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev II, Zgodovina agrarnih panog, Ljubljana 1980, str. 470. — 11. M. Britovšek, Razkroj fevdalne agrarne strukture na Kranjskem, Ljubljana 1964, str. 264-270; AS, zbirka patentov in okrožnic, cesarski patent z dne 5.7.1853; S. Vilfan, Pravna zgodovina Slovencev, Ljubljana 1961, str. 486-487. — 12. AS, Deželno predsedstvo v Ljubljani, konvolut št. 58 (škafka 25). — 13. AS, Deželno predsedstvo v Ljubljani, konvolut št. 58 (škafka 25); E. Mischler-J. Ulbrich, prav tam. — 14. Ur.l. LRS, št. 52/1947. — 15. Deželni zakonik za vojvodino Kranjsko, št. 2/1888, člen 50, 51. — 16. Deželni zakonik za vojvodino Kranjsko, št. 14/1888, Ukaz ministrov za poljedelstvo, za notranje stvari, za pravosodje in za finance, čl. 67; V. Sunčič, n.d., str. 6. — 17. Deželni zakonik za vojvodino Kranjsko, št. 14/1888, Ukaz ministrov... čl. 132. — 18. Deželni zakonik za vojvodino Kranjsko, št. 14/1888, Ukaz ministrov... čl. 132. — 19. Deželni zakonik za vojvodino Kranjsko, št. 2/1888, čl. 9; V. Sunčič, n.d., str. 6; Deželni zakonik za vojvodino Kranjsko, št. 14/1888, Ukaz ministrov... čl. 3. — 20. Ur.l. Deželne vlade za Slovenijo I, št. 77/1919. — 21. Adresar mesta Ljubljane in okolice 1928, str. 8. — 22. Ur.l. Deželne vlade za Slovenijo, št. 65/1921. — 23. Adresar mesta Ljubljane in okolice, 1928, str. 8. — 24. Krajevni leksikon Dravske banovine, Ljubljana 1937, str. 6; Spominski zbornik Slovenije, Ob 20-letnici Krajevine Jugoslavije, Ljubljana 1939, str. 113. Predsednik komisije je bil ban Dravske banovine. — 25. Ur.l. SNOS I-II, št. 62/1945. — 26. Ur.l. LRS, št. 52/1947. — 27. V. Sunčič, n.d., str. 6; Adresar mesta Ljubljane in okolice, 1928, str. 8. — 28. Adresar Ljubljane, 1933, str. 1. — 29. Telefonski imenik 1944. — 30. Ogljed arhivskega gradiva in pogovor o predaji gradiva je opravil za Državni arhiv Slovenije Peter Ribnikar, za gradivo je v imenu hranitelja skrbel Slavko Pele. — 31. AS, akcesijska knjiga, vpis pod tek. št. 1497, prevzemni zapisnik v prilogi, št. 17/1977. — 32. V. Sunčič, n.d., str. 7. — 33. Deželni zakonik za vojvodino Kranjsko, št. 2/1888, čl. 14 Zakona o razdelbi. — 34. Ur.l. Deželne vlade za Slovenijo, št. 77/1919. — 35. Namestitve krajskih komisarjev se je vršila iz vrst: sodnikov, uradnikov politične uprave, odvetnikov in notarjev s potrebnim znanjem področja kmetijskih znanosti, kar je določal 13. člen zakona o razdelbi. — 36. Deželni zakonik za vojvodino Kranjsko, št. 14/1888, čl. 5 Ukaza ministrov. — 37. V. Sunčič, n.d., str. 15-16 in Popis agrarnih operacij A-K. — 38. V. Sunčič, n.d., Popis agrarnih operacij A-K. — 39. Deželni zakonik za vojvodino Kranjsko, št. 14/1888, čl. 2 Ukaza ministrov.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Kommission für Agraroperationen in Ljubljana und ihr Archivgut

Peter Ribnikar

Um die Problematik gemeinsamer Landwirtschaftsgrundstücke aufzulösen, formierte Österreich besondere Verwaltungsorgane, deren Tätigkeit auf dem am 7. Juni 1883 erlassenen Staatsgesetz und darauf gründenden Landesgesetzen und -aufträge beruht. Auf erster Instanz fungierte als zuständiger Verwaltungsorgan der lokale Kommissar für Agraroperationen, auf zweiter Instanz wirkte die Landeskommission für Agraroperationen und auf dritter die Ministerkommission für Agraroperationen in Wien. Die technische Durchführung der gemeinsamen Grundstückerzeugung und die Regelung gemeinsamer Rechte auf das Genießen und die Versorgung gemeinsamer Grundstücke, sowie deren Verwaltung war in der Zuständigkeit des Lokalkommissars, indem bei der Aufteilung auch Geometer, Landwirtschafts- und Forstingenieure, Schätzer der Grundstückequalität, Klassifizierer und noch andere Sachverständiger mitwirkten. Die Kommissionen für Agraroperationen begannen mit ihrer Arbeit aufgrund erlassener Landesgesetze: in Kärnten in 1885, in Krain in 1887, in der Steiermark in 1909; in slowenischen Küstenland wurde ein diesbezügliches Gesetz nicht verabschiedet, im Murgebiet war das ungarische Gesetz über urbare Grundstücke aus dem Jahre 1898 in Kraft.

Das Bestehen von Dorfgrundstücken kennt man schon aus dem Mittelalter. Gemeinsame Grundstücke, das heißt Grundstücke, welche die Dorfschaften zu eigen hatten, waren Wälder, Weideland und Hochwälder. Insbesondere die sogenannten »gmajne«, unbearbeitete, nur spärlich bewachsene Grundstücke, stellten eine Grundstückerzeugung dar, womit sich die einzelnen Bauernwirtschaften ihren Grundbesitz vergrößern konnten. Die Vorbereitungen auf die Aufteilung gemeinsames Dorfgrundes wurden in Krain in den sechziger Jahren 19. Jahrhunderts dokumentiert, als im Rahmen des Landesauschusses das Gesetz über Aufteilung als im Rahmen des Landesauschusses das Gesetz über Aufteilung des Dorfschaftswälders entworfen, auf der Landtagsversammlung in 1869 jedoch mit der Begründung zurückgewiesen wurde, daß der Erlaß eines solchen Gesetzes in die Zuständigkeit des Landwirtschaftsministeriums in Wien fällt. Der Erlaß des Gesetzes über Aufteilung gemeinsamer Grundstücke verzog sich ins Jahr 1887 und die Tätigkeit der Landeskommission für Agraroperationen ins Jahr 1888. Das Gesetz setzte die Hauptverteilung und die detaillierte fest. Die Hauptverteilung bezog sich auf die Aufteilung unter den ehemaligen Herrschaften, den Gemeinden, Gemeindeteilen und Agrargemeinschaften, die detaillierte Aufteilung aber auf die Aufteilung unter den Bauern, Mitgliedern der Agrargemeinschaften und Mitberechtigten auf die Gütergemeinschaftsgrundstücke. In Krain waren in zwei Jahrzehnten 370 Operationen mit 11.611 Beteiligten im Verfahren, dabei ging es um 43.910 ha Grundstückerflächen. Das Verfahren eines einzelnen Agraroperation dauerte mehrere Jahre, so daß viele Bauern den durch die Agraroperationen erworbenen Grund schon längere Zeit gemessen haben, bevor das Agraroperationsverfahren gemäß der Gesetzesbestimmungen geschlossen wurde. Die Arbeit der Kommission für Agraroperationen in Ljubljana wurde durch den Erlaß des Gesetzes über Agrargemeinschaften in 1947 unterbrochen, weil laut dieses Gesetzes der gesamte Besitz zum allgemeinen Volksvermögen wurde.

Die Landeskommission für Agraroperationen in Ljubljana

ljana war bis zum Zusammenbruch der österreichisch-ungarischen Monarchie fürs ganze Gebiet Krains zuständig, nach dem Jahre 1918 aber fürs slowenische Gebiet im Rahmen Jugoslawiens. In 1919 kam es auch zur Lageänderung, so daß die Kommission zum höchsten Verwaltungsorgan für den Bereich der Agraroperationen wurde, indem auf erster Instanz Lokalkommissare in Ljubljana und Maribor wirkten. Der Verwaltungssitz der beiden war jedoch in Ljubljana.

Die amtliche Geschäftsführung der Kommission für Agraroperationen wurde durch den Befehl der Minister für Landwirtschaft, des Inneren, für Rechtspflege und Finanzen aus dem Jahre 1888 festgesetzt. Dieser Befehl bestimmte die Zuständigkeiten einzelner Verwaltungsorgane, ihre administrative Geschäftsführung, Aktengeschäftsführung, sowie die Aufbewahrung der Agraroperationsakten. Das Archivgut umfaßte die Akten der

Kommission für Agraroperationen und die Akten der Lokalkommissare für Agraroperationen. Die Akten wurden nach den einzelnen Agraroperationen geordnet. Für jede Agraroperation gibt es ihr eigenes Dossier. Die Akten wurden in Dossiers nach zwei Systemen geordnet: die Akten der Dossiers mit dem Buchstaben – (RU, NU, NDZ, PL, ZL und MEL) und Nummerregistraturverzeichnis wurden nach den Archivgutgattungen in vier Gruppen geordnet: Er (Evidenzregister), Akten nach dem Inhalt, Hilfsmittel und technische Akte; die Akten der Dossiers nur mit dem Nummerregistraturverzeichnis haben jedoch keine besondere innere Klassifizierung. Ursprünglich wurden die Dossiers nach den laufenden Ziffern geordnet, später aber zwecks der Übersichtlichkeit nach der Ab-Ordnung der Agraroperationsnamen. Das Archiv der Republik Slowenien übernahm das Archivgut in 1977.

Viri za zgodovino istrskega šolstva v Slovenskem šolskem muzeju

Branko Šuštar

Že iz zvestobe svoji tradiciji je sodeloval Slovenski šolski muzej s sicer skromnim prispevkom na posvetovanju o zgodovini šolstva in prosvete v Istri.* Muzej je bil namreč ustanovljen leta 1898 kot Šolski muzej slovenskega in istrsko-hrvatskega učiteljsva¹.

Pregled virov za zgodovino šolstva v Istri predstavlja predvsem arhivsko gradivo iz arhiva našega muzeja², ki se nanaša zlasti na področje severne Istre, gradivo o učiteljskih društvih pa na širše področje, zato je tudi nekoliko podrobneje prikazano. Pri takšnem pregledu upoštevamo seveda historično mejo Istre, ki na severu meji na mesto Trst, deželi Goriško-Gradiščansko in Kranjsko (po upravnih mejah do leta 1918), tako da so sodili k šolskemu okraju Koper tudi kraji južno od Trsta, ki so danes v Italiji, k šolskemu okraju Volosko pa tudi del področja republike Slovenije³.

Če si dokumente, ki se nanašajo posebej na severni del Istre ogledamo po krajevnem principu od zahoda proti vzhodu, omenimo najprej zanimivo kroniko osnovne šole v Boljunecu pri Trstu s podatki od leta 1849 dalje. Posebno mikavni so vpisi v zgodnjih dvajsetih letih, ki pričajo o italijanizaciji šole in preganjanju slovenskih učiteljev. Šolski voditelj Anton Berec je zapis šolskega leta 1924/25 zaključil v Jugoslaviji, kamor se je umaknil in kroniko »le po slučaju rešil iz rok uničevalcev⁴«.

Iz šole na Spodnjih Škofijah – te so za razliko od bližnjega Boljunca danes v Sloveniji – je ohranjena šolska kronika, ki jo je med leti 1903 in 1913 pisal tamkajšnji šolski voditelj Josip Bertok. Kronika odstira pogled na nastajanje šole v tem kraju na prelomu stoletja in na narodnostne, kulturne ter gospodarske razmere v »tužni Istri«, kakor večkrat zapiše kronist⁵. Arhiv muzeja hrani tudi knjigo zapisnikov Slovenskega učiteljskega društva za Istro, ki

vsebuje zapise sestankov društva od 41. letnega običnega zbora pri Sv. Ani pri Trstu maja 1923 do odborovih sej v letu 1925, npr. v Riemanjih »pod milim nebom na travniku« v marcu tega leta⁶.

S področja nekdanjega šolskega okraja Volosko je šolska kronika iz Brezovice pri Kozini, ki je sicer pisana po drugi svetovni vojni, a prinaša podatke o razvoju šole od leta 1856 do ukinitve šole skoraj sto let kasneje⁷. Zlasti pa je bogato, sicer ne prav obsežno, arhivsko gradivo Okrajnega šolskega nadzorništva Jelšane (Schulbezirkaufsicht – Ispedizione disereduatale delle Scuole) za čas, ko je službo šolskega nadzornika opravljal jelšanski dekan (do leta 1867)⁸. Dokumenti nudijo podatke o šolah v Jelšanah, Hrušici, Podgradu, Podgrajah na slovenski in o Klani, Munah, Vodicaah ter Bergudu na hrvaški strani republiške meje. Omembe vredni so poleg okrožnic in razpisov učiteljskih mest (tudi s širšega področja), tudi popis nedeljskih šol v okraju Jelšane iz leta 1860 in podatki o stanju ljudskega šolstva iz let 1854 in 1862 na tem področju. Zanimiva je tudi Pesma pevana na sveršetku šolskoga leta 1852 na učionici Klanjskoj, ki jo je »ponižno poklonil Ivan Korban, učitelj«. Tretja od osmih kitic nas seznanja tudi s poukom:

»Čitati ne samo
Po domačinsko,
Mi znamo dobrahno,
Po talijansko
Ljezikoslovje
Čisti ilirsko
Smo se mi učili
Koristno nam bo.«

Tudi pri še tako skopem orisu ne moremo mimo pred več kot 30 leti napisane raprave Franca Ostanka, junija 1989 umrlega ravnatelja muzeja v pokoju. Razprava nosi naslov »Slovensko-hrvatska

jezikovna meja v Istri. Gradivo za obdobje 1860–1956« in posebej obravnava tudi šolstvo na tem ozemlju in na podlagi šolskih kronik predstavljaja učni jezik na šolah, nudi pa še obilico drugih podatkov⁹. Razprava sicer še ni bila objavljena, je pa poznana in citirana¹⁰ ter je za čas okoli sredine 50. let tega stoletja s podatki s terena že zgodovinski vir.

Nekaj arhivskega gradiva je zbral muzej tudi ob pripravi razstave Naše goriško in istrsko begunsko šolstvo 1914–1918 v letu 1973¹¹. Tudi v t.i. NOB arhivu hrani muzej več gradiva o prosvetni dejavnosti v Slovenskem primorju¹², nekaj gradiva pa je iz prvih povojnih let¹³.

Preden podrobneje navedemo gradivo učiteljskih društev vsaj omenimo še druge zbirke muzeja, ki hranijo tudi vsaj nekaj gradiva o istrskem šolstvu, posebej za severni del Istre. Tako lahko podatke o šolah iščemo tudi v dokumentacijski zbirki muzeja – za kraje zahodno od rapalske meje je sicer nekoliko skromnejša, obsega pa tudi izvestja nekaterih istrskih srednjih šol, npr. gimnazij v Kopru, Pazinu in Pulju, učiteljišča v Kopru, višje realke v Piranu, realne gimnazije – višje realke v Pazinu in ženskega liceja v Pulju ter koprške osnovne šole od druge polovice 19. do začetka 20. stoletja. Med tiske v dokumentaciji pa je razvrščeno tudi za službene potrebe tedanjih upravnih organov razmnoženo letno poročilo o stanju ljudskega šolstva v Istri za leta 1904–1905¹⁴. V sicer bogati biblioteki muzeja pa lahko najdemo tudi pedagoško časopisje¹⁵ in učiteljske šematizme (t.i. ročni zapiski)¹⁶ s podatki tudi za Primorsko ob koncu 19. in v začetku 20. stoletja. V razstavni zbirki muzeja pa razen nekaj gradiva o koprskem učiteljišču ter dokumentov begunskega šolstva 1914–1918 ter nekaj fotografij (učitelj z učenci: Koštabona in Puče v Istri 1917), gradiva o Istri skoraj ni.

Precej pa je v arhivu muzeja gradiva o učiteljskih društvih, ki se za razliko od omenjenega arhivskega gradiva, ki je vezano na kraje severne Istre, nanaša na celotno istrsko področje. To gradivo je v fondu Zaveze avstrijskih jugoslovanskih učiteljskih društev, ki obsega gradivo med leti 1869 in 1920, v obsegu 1,3 tekočega metra. Zaveza je združevala slovenska in istrsko-hrvatska učiteljska društva. S področja Istre najdemo tako podatke o štirih učiteljskih društvih: Slovensko učiteljsko društvo za koprski okraj s sedežem v Dolini (od leta 1908 imenovano Slovensko učiteljsko društvo v Istri) je bilo v zavezi od njene ustanovitve, Učiteljsko društvo Narodna Prosvjeta s sedežem v Pazinu je bila v zavezi od leta 1898 do izstopa leta 1902, Krčko učiteljsko društvo pa od leta 1897 do 1902. Učiteljsko društvo za kotar Volosko je bilo član zaveze od leta 1892 do razpusta leta 1906¹⁷.

V fondu zaveze tako najdemo uradno korespondenco med posameznimi društvi in zavezo v zvezi z vsakoletnimi zborovanji. To so »društveni izkazi«, posebni formularji s podatki o imenu in sedežu društva in predsednika, številni članov, z imeni delegatov (za zborovanje), številom društvenih zborovanj med dvema zborovanjema zaveze, število predavanj in naslovov tem ter sklepi posameznih zborovanj društva ter »letni donesk Zavezi: od vsake-

ga pravega člana po 1 K«. Največkrat so posebej dodani še sezname članov posameznih društev. Ti podatki dajejo vsaj osnovni prikaz delovanja posameznega učiteljskega društva (število članov, zborovanj, teme zborovanj), a so večkrat poročila o tem v pedagoških glasilih bogatejša. Tako je največ takih društvenih izkazov za Slovensko učiteljsko društvo za koprski okraj (od leta 1888 naprej), manj pa ostalih treh istrskih učiteljskih društev: za Narodno Prosvjeto in Krčko učiteljsko društvo za tri ali štiri leta na prelomu stoletja, ko sta bili vključeni v zavezo, za Učiteljsko društvo za kotar Volosko pa od leta 1898 do 1905.

Poleg tega so ohranjeni tudi dopisi zavezi, največkrat pisma ali dopisnice posameznih članov vodstva istrskih učiteljskih društev vodstvu zaveze, v katerih omenjajo razmere v istrskem šolstvu in obravnavajo različna vprašanja učiteljstva v Istri: plače, problem konfesionalne šole, deputacija učiteljev na Dunaj. Več pa je tudi dokumentov o letnih zborovanjih zaveze na katerih so obravnavali istrske probleme (Bled 1901) ali pa jih je zaveza priredila v Istri (v Pulju 1905, nameravani septembra 1914) oziroma večkrat v Trstu. Največ dopisov zavezi je med leti 1900 in 1902, ko je pisanje glasila zaveze Učiteljski tovariš o Istri zaradi klerikalno-liberalnih nasprotij doživelo nasprotovanje istrskih društev, posebej Krškega učiteljskega društva in pazinske Narodne Prosvjete, ki sta leta 1902¹⁸ tudi izstopili iz zaveze.

Po objavi člankov v Učiteljskem tovarišu o Istri v začetku leta 1900 je poslala Narodna Prosvjeta uredništvu takle dopis: »Pustite, draga bračo iz Slovenije, pustite da i nadalje cvate onaj lepi cviet sloge, ljubavi i mira izmedju svečenika i učitelja u Istri, pustite nas u natražnjaštvu: mi ne ćemo vašega švabskog otrova u naše biedne dvore. Pustite nas, da rukom o ruku sa svečenstvom nosimo zublju prosvjete i rodoljublja u siromašne kolibice našeg mukotrpnog istarskog puka. ... Mi nemamo vremena za nekoristno brbljanje, nam su ruke žuljave, a čelo potno: al su izmučena uda i svečenika naših, koji su prije nas rukave zasukali, te odpočeli težko djelo prosvjete.

...slovenska brača, svečenstvo podpomaže zborom i tvorom učiteljsko djelovanje ... Dodji ... nabroji par hrv. i slov. učitelja iz Istre, Talijana našao bi mnogo) koji odobravaju *politički život* učitelja u Kranjskoj, što su se bacili sasvim u okrilje liberalne stranke, te podpomažu paliti oganj bratoubojstva. ... mi ne ćemo onih ezotičkih biljka: liberalizma i klerikalizma – ergo – tko ga u Istri hoće izdajca je ovog doma i roda, rušitelj je mira i sloge i stog daleko mu kuća od nas!¹⁹«

V vodstvu zaveze pa so problem videli nekoliko drugače in o izstopu Krškega učiteljskega društva iz zaveze so razpravljali na seji upravnega odbora marca 1902. Izstop iz zaveze z »motivacijo, da napada Učit.Tovariš« še vedno istrsko učiteljstvo, vzlic temu, da je »Zaveza« baje obljubila, da se »U.T.« ne bo več mešal v istrske razmere« je komentiral tajnik zaveze D.Česnik takole: »...nisem mogel najti (v Učiteljskem tovarišu) ničesar, kar bi utegnilo žaliti napram »Zavezi« toli občutljive tovariše iz »tužne« Istre. ... Ne morem pa zamolčati

svojega osebnega mnenja o tem tužnem pojavu ... da kranjski klerikalni listi »Slovenec«, »Slovenski list« i.dr. že mnogo prej namigavajo in slutijo brec, ki nam jih bodo šele pozneje delili naši dobri tovariši iz Istre. Istrsko učiteljstvo je samostojno, ono je – o tem sem povsem prepričan – pod nekim uplivom, ki mu »vodi misli in dejanja« ...skuša ... uga-jati onim, ki pretvarjajo vsakega liberala v hudiča in vsakega liberalnega komarja v slona, ki pa za vsa zlodejstva, ki jih n.pr. ravnokar uprizarja tržaški kuhonski ordinariat napram rodoljubnemu istrsko-slovenskemu svečeništvu, nimajo niti rahle grajalne besedice²⁰»

Ta nasprotja so se tako izostrila, da je postalo čudno, če je neko društvo poslalo duhovnika kot delegata na zavezino zborovanje. Zato se je maja 1903 Makarovič, učitelj v Jelšanah in predsednik Učiteljskega društva za kotar Volosko, skoraj opravičeval vodstvu zaveze: »Kakor vidite, je eden izmed naših delegatov pop (svečenik). Akoravno pop, je vendarle drugega kalibra kakor Dubrovič. Pošiljam Vam ga torej, kakor nekako istrsko »spejijalitet« da bode imela Zaveza vsaj enega delegata duhovskega stanu. On se kot učitelj strinja s programom »Zaveze« in je bil vedno moj zvesti sobojevnik, da, edini izmed vseh naših društvenikov, ko je bilo treba zagovarjati »Zavezo« in »Uč.Tovariša« pred enim letom, ko se je šlo za tem, da bi tudi naše društvo izstopilo iz Zaveze – ... se od ene strani boji napadov od njegovih tovarišev duhovskega stanu ... od druge strani pa, eventualnega žaljenja od njegovih kolegov učiteljskega stanu, radi njegovega – kolarja. Upam, da se poslednje ne bo zgodilo²¹.«

Zanimivo je omeniti podrobneje dve drobtinici z zborovanja zaveze v Pulju, ki je bilo od 13. do 15. avgusta 1905 v dvorani hotela Belvedere. V času zborovanja so obiskali Pulj tudi zadarski liberalci in prišlo je do demonstracij. V predlaganem konceptu odgovora kakšnemu (italijanskemu) glasilu beremo: »Mi nismo došli u Pulu ... da demonstriramo, nego da razbistrimo stvar o liberalizmu i klerikalizmu u Istri i da oduševimo naše drugove proti klerikalizmu u kojem su posvema zagaznuti²².« Po puljskem zborovanju je predsednik koprškega učiteljskega društva Anžlovar pisal zavezi, da je namestništvo v Trstu grajalo okrajno glavarstvo v Pulju, ker ni poslalo vladnega komisarja, ki bi preprečil preveč politične zaključke tega zborovanja. Menda se je govorilo celo o razpustu zaveze zaradi tega. »Imenitno je pa vendarle kako vladajoči krogi vsak prostejši, če prav še tako nedolžen pojav duha in izraz muenja, ki ni prikrojen po njihovi šabloni, smatrajo politično nevarnim²²!«

Zaveza, ki se je prav ob pristopu istrskih učiteljskih društev preimenovala iz Zaveze slovenskih učiteljskih društev v Zavezo avstrijskih jugoslovenskih učiteljskih društev, si je ob svoji 25-letnici spet prizadevala, da bi to tudi bila. Tako so v letih 1911 in 1912 spet razmišljali o povabilu istrskim in tudi dalmatinskim učiteljskim društvom, da se vključijo v zavezo. Istrskim društvom, ki so jih »razna nesorazumljenja, še boljše pa intrige naših političnih nasprotnikov ... dovela do izstopa«, so nameravali poslati povabilo. Ko so povprašali

prof. Prihila za nasvet, jim je januarja 1913 odpisal, da bo bolj ali manj klerikalno društvo na Krku le težko pristopilo, pri Narodni Prosvjeti večjih težkoč ne bi bilo, društva za Volosko pa ni. »Za Dalmacijo ne vem ničesar. Terra incognita²².«

OPOMBE

*Posvetovanje je 8. in 9. junija 1989 Pripravila Pedagoška fakulteta Rijeka, oddelek v Puli (Prim. poročili: Kronika 37/1989 str 320 in Zbornik za zgodovino šolstva in prosvete 23/1990, str. 152–153).

1. Pravila Šolskega muzeja slovenskega in istrsko-hrvatskega učiteljstva, Učiteljski tovariš 1897, str. 258–265, ponatisnjena v: France Ostanek: Slovenski šolski muzej v Ljubljani, Ljubljana 1956, str. 98–100. — 2. Pregled gradiva, ki ga hranijo zbirke Slovenskega šolskega muzeja, je objavljen v delu F.Ostanek pod op. 1 v publikaciji ob sedemdesetletnici ustanovitve muzeja 1968 in ob osemdesetletnici 1978, arhiv Slovenskega šolskega muzeja pa je predstavil F.Ostanek leta 1965 (Vodnik po arhivu Slovenije, Ljubljana 1965, str. 546–547), Andrej Vovko pa poldrug desetletje zatem še posebej (v: Arhivi, glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije, IV/1981, str. 120–121). — 3. Prav nazorno so predstavljene šole v šolskih okrajih Koper in Volosko v Istri v šolskih šematizmah, npr. Ročni zapisnik za slovensko učiteljstvo. S.Primožič, Postajna, Ljubljana, 1894–1915. — 4. Arhiv Slovenskega šolskega muzeja (odslej: Arhiv SŠM), fascikel (f.) 149. — 5. Arhiv SŠM, f. 178. Kronika je bila z nekaterimi opombami in uvodom objavljena v časopisu za slovensko krajevno zgodovino (prim. B. Suštar; Jns. Bertok–Kronika dvorazredne ljudske šole na Spodnjih Škofijah. Gradivo za podobo Škofij in Plavij v Slovenski Istri 1900–1913, v: Kronika 37/1989, str. 76–96). — 6. Arhiv SŠM, f. 179 – objavljena kronika z opombami naj bi prinesla druga številka revije Annales, Anali Koprškega primorja in bližnjih pokrajin. — 7. Arhiv SŠM, f. 181. — 8. Arhiv SŠM, f. 89. Za zgodovino šole v Jelšanah prim. tudi B.Božič: Začetek in razvoj šole v Jelšanah, v: Kronika 14/1966, str. 18–25. — 9. Arhiv SŠM, f. 106. Razpravo bo posthumno objavila prva številka revije Annales leta 1991. — 10. Npr. v.Schmidt: Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem III, Ljubljana 1966, str. 462, op. 549. — 11. Arhiv SŠM, f. 280. Za to tematiko prim. razpravo Andreja Šavlija: Naše goriško in istrsko begunsko šolstvo v prvi svetovni vojni, v: Zbornik za historiju školstva i prosvjete, VII, Zagreb 1974 in tekst Gvida Stresa v katalogu razstave v SŠM leta 1973. — 12. Arhiv SŠM, »NOB arhiv«, f. 155–177, za Slovensko primorje posebej f. 168, 169, 171, 172. Za to tematiko prim. knjigo Slavica Pavlič – Viktor Smolej: Partizansko šolstvo na Slovenskem, Ljubljana 1981. — 13. Arhiv SŠM, f. 344–358: Pokrajinski narodnoosvobodilni odbor za Slovensko primorje in Trst, prosveta 1945–1948. — 14. Dokumentacijska zbirka obsega letna (tiskana) poročila šol, mape šol s povzetki šolskih kronik, biografije učiteljev in fototeko šolskih stavb. Izvestja s področja Istre so: – Programma dell' I.R. Ginnasio di Capodistria 1863–1916, 1920–1929, 1934; Programm des k.k. Staatsgymnasium in Pisino (zu Mittelburg) 1874, 1877–1879, 1885–1887; – Programm des k.k. Staats-Gymnasium in Pola 1904, 1911/12; – Bericht der k.k. Lehrerbildungs-Anstalt in Capodistria 1899/1900, Annuario del R.Instituto Magistrale maschile (scuole normali) di Capodistria 1919–1921; – Programma della I.R. Scuola reale superiore 1872/73, 1878/79, 1882/83; Annuario del Ginnasio reale e Scuola reale superiore provinciale in Pisino 1911/12; Licea Provinciale femminile »Regina Elena« – Pola, Annuario 1919/20; Classificazione ...

delle scuole popolari di prima classe di Capodistria 1874/75, Stato delle scuole popolari ... di Capodistria 1901-1906; Jahresbericht über den Zustand des Volksschulwesens in Istrien pro 1904-1905. — 15. Od istrskega pedagoškega časopisja je v biblioteki muzeja kompleten tržaški Učiteljski list 1920-1926, ena številka (12/1912) Hrvatske škole, Narodne prosvjete pa ni, Vesti o šolstvu v Istri pa so objavljali tudi slovenski učiteljski listi, posebej Učiteljski tovariš 1861-1941 in Popotnik 1880-1949 (prim. članek A. Vovka in bibliografijo Tatjana Hojan v: Popotnik-Sodobna pedagogika, Ljubljana 1980). — 16. Od šolskih šematizmov (te brani tudi biblioteka SŠM) omenimo vsaj Popotnikov koledar za slovenske učitelje, Maribor 1886-1896 in Ročni zapisnik za slovensko učiteljstvo, Postojna, Ljubljana, 1894-1915, ki prinašajo podatke tudi za Primorsko (prim. Priročniki in karte o organizacijski strukturi v deželah Koroški, Kranjski, Primorju in Štajerski do 1918, Zgodovinsko bibliografski vodnik, red. J. Žontar, Graz...1988, o šolstvu posebej 248-256), za zgodnja dvajseta leta pa Ročni zapisnik »Zveze jugoslovanskih učiteljskih društev« Julijske krajine za leto 1922, 1923 (Trst). — 17. Arhiv SŠM, fond Zaveza avstr. jugoslovanskih učiteljskih društev (odslej: Zaveza), f. 51, 1. istrske razmere, 2. Pismo Učiteljskega društva Narodna Prosvjeta uredništvu Učiteljskega tovariša, Buzet 25. januarja 1900. — 18. Arhiv SŠM, Zaveza, f. 7, zapisniki vodstva Zaveze, tajniško poročilo pri seji upravnega odbora, 31.3.1902. — 19. Arhiv SŠM, Zaveza, f. 21, 1/26, Pismo Makaroviča iz Jelšan, predsedniku učiteljskega društva za kotar Volosko 15.5.1903. — 20. Arhiv SŠM, Zaveza, f. 23; XVII. glavna skupščina 1905 v Pulju, 1/7, demonstracije. — 21. prav tam, 1/19, pismo M. Anžlovarja, predsednika koprškega učiteljskega društva vodstvu Zaveze, Boljunec, 26.8.1903. — 22. Arhiv SŠM, Zaveza, f. 31, III.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Quellen für die Geschichte des istrischen Schulwesens im Slowenischen Schulmuseum

Branko Šuštar

In seinem Beitrag stellt der Autor vor allem das Archivgut im Slowenischen Schulmuseum in Ljubljana vor, das in 1898 als Schulmuseum der slowenischen und der kroatischen Lehrerschaft aus Istrien gegründet wurde. Er weist auf drei Schulechroniken hin (Boljunec bei Triest, Spodnje Škofije, Brezovica bei Kozina), auf das Protokollbuch des Slowenischen Lehrervereins für Istrien, auf das Archivgut der Bezirksschulaufsichtsbehörden (Inspezione discretuale delle Scuole) und auf das Archivgut betreffs der Bildungstätigkeit im slowenischen Küstenland während des 2. Weltkrieges und in den ersten Nachkriegsjahren. Er macht auch auf die (noch) nicht veröffentlichte Abhandlung von F. Ostaneck »Slowenisch-kroatische Sprachgrenze in Istrien, Archivgut für den Zeitabschnitt 1860 - 1956« aufmerksam. Ein wenig eingehender wird das Archivgut im Bestand Verband der österreichisch-jugoslawischen Lehrervereine, über die Mitarbeit von vier Lehrervereinen aus Istrien im Verband, Slowenischer Lehrerverein für den Koper-Bezirk war der Verbandmitglied am längsten, das Lehrerverein für den Bezirk Volosko von 1892 - 1906, das Lehrerverein Nationale Ausbildung mit dem Sitz in Pazin (Mitterburg) und das Lehrerverein aus Veglia waren Mitglieder nur einige Jahre am Jahrhundertübergang. Sie sind im Jahre 1902 wegen Aspekt der liberal-klerikaler Gegensätze aus dem Verband ausgetreten.

Vpliv družbenoekonomskih sprememb na valorizacijo ustvarjalcev arhivskega gradiva v gospodarstvu 1945 - 1991

Marija Kos

Poznavanje družbenoekonomskega razvoja nam pomaga pri arhivskem delu in je temelj za valorizacijo oziroma za pridobivanje arhivskega gradiva pomembnih ustvarjalcev. S preučevanjem posameznih ustvarjalcev arhivskega gradiva ne moremo spoznati njihovega pravega pomena, ampak moramo zlasti dobro poznati družbenopolitične in ekonomske razmere, v katerih so ustvarjali delovali. V nadaljevanju bom prikazala, kakšne so bile te razmere v naši državi od leta 1945 do 1991 in kako so vplivale na razvoj gospodarstva.

Ob koncu druge svetovne vojne leta 1945 je vodstvo Komunistične partije Jugoslavije hkrati s prevzemom politične oblasti začelo postavljati temelje za postavljen novega gospodarskega sistema. Na petem kongresu KPJ leta 1948 v Beogradu je Boris Kidrič dejal, da so s socialističnimi metodami izkoreninili birokratsko parazitski značaj kapitalističnega gospodarskega sistema.¹ To so dosegli z

zablembami, prisilnimi upravami, nacionalizacijo in agrarno reformo.

Za temelj celotnega gospodarskega razvoja so po sovjetskem vzoru postavili industrializacijo in elektrifikacijo. Za težko industrijo in energetiko so nemanili 90% vseh investicij v gospodarstvu. V ospredje so postavili razvoj metalurške in bazične industrije. Poleg tega so načrtovali največje povečanje proizvodnje v kovinski, kemični in električni industriji ter v industriji gradbenega materiala. Težišče industrializacije je bilo na razvijanju energetskih virov, na povečanju surovinske podlage in na izgradnji ključnih zmogljivosti za predelavo surovin. Naj navedem nekaj primerov. Leta 1948 so začeli graditi hidroelektrarno Vuzenico na Dravi in v Medvodah na Savi. Ob koncu leta 1950 so odprli nov premogovnik pri Šoštanju in ob njem zgradili termoelektrarno. Na Jesenicah so začeli obnavljati železarno, leta 1949 so odprli novo valjarno, Gra-

diti so začeli popolnoma nove tovarne, bistvene za izgradnjo težke industrije, na primer Litostroj v Ljubljani in v povezavi z njim vodni laboratorij in Elektrotehniški inštitut. Razvijali so avtomobilsko industrijo, na primer v Mariboru, in tiste panoge električne in kovinske industrije, ki naj bi oskrbovale osnovo industrializacije.²

Organizacija državne uprave je bila taka, da so bili operativni organi posameznih gospodarskih ministrstev generalne in glavne direkcije, ki so vodile podjetja posameznih panog. Tako je bila država s svojim mehanizmom neposredni voditelj podjetij. Ta so bila po svojem pomenu razdeljena na zvezna, republiška in lokalna.

Podjetja zveznega pomena so vodila zvezna ministrstva, republiška podjetja republiška ministrstva, lokalna pa so vodili okrajni, mestni in krajevni ljudski odbori. K lokalni industriji so prištevali predvsem proizvodna podjetja, torej industrijska in rudarska ter nekatera obrate in delavnice kmetijskih zadrug. Prevladovala so podjetja in obrati lesne (317), kovinskopredelovalne (185), živilske (165), tekstilne (151), usnjarsko-obutvene industrije (149) in industrije gradbenega materiala (119) – od skupno 1138 podjetij, ki so bila zgrajena pred letom 1940. V naslednjih letih, ko je del le teh prešlo v republiško pristojnost, precej pa so jih združili, se je njihovo število precej zmanjšalo. Glede na panogo so leta 1951 prevladovali lesni in tekstilni obrati. Več kot polovica vse tekstilne industrije je bila osredotočena v večjih mestih. V prvem obdobju ni dosegala načrtovanega razvoja.³

Poglejmo si primer tekstilne industrije. Ker je bilo treba po vojni zadostiti velikim potrebam prebivalstva po tekstilnem blagu, so proizvajali kar največ, ne glede na kakovost blaga in na stanje strojnega parka. V ta namen so načrtno koncentrirali tekstilno industrijo, kar sta omogočili nacionalizaciji leta 1946 in 1948. Ker so svilarski sektor skoncentrirali v Mariboru, sta morali v Kranju Tiskanina, prej Jugobruna, in bivša Jugočeška odstopiti svoje svilarske in polsvilarske stroje tekstilnim tovarnam v Mariboru. V Škofji Loki so ukinili tkalnico Brumen in Thaler in njihove stroje prenesli v Kranj, kjer so združili Tekstilindustrovo tkalnico in Tiskanino.⁴

Tako se je v Sloveniji fizični obseg proizvodnje v tekstilni industriji od leta 1952 do leta 1962 zmanjšal iz 27,36% na 23,5%. Oblast namenoma ni dala nobenih investicijskih sredstev, ker je bila mnenja, da je Slovenija imela dovolj razvito tekstilno industrijo iz obdobja pred drugo svetovno vojno. Zato so velike investicije za razvoj tekstilne industrije namenjali v druge republike. Vse nam pove podatek, da je v Sloveniji leta 1939 predstavljala tekstilna industrija več kot 50% vse industrije, medtem ko je bila leta 1962 zastopana v skupni industrijski proizvodnji z 12,85%. Naslednja leta se je ta odstotek še zniževal.⁵

Pri takem sistemu politično načrtovanega vodenja gospodarstva podjetja niso mogla mnogo vplivati na svoje poslovanje, ker so bila le izvrševalci planskih nalog. Država je bila lastnik proizvodnih sredstev in organizator celotne družbene produkcije. Proizvodnja, delitev, menjava in potrošnja so

bile centralno plansko urejene.

Potrošnja je bila racionirana in garantirana s posebnim sistemom nakaznic. V zunanji trgovini je vladal državni monopol. Državni organi so načrtovali obseg zunanje trgovine in odredili način opravljanja zunanjetrgovinskih poslov. Proizvajalna podjetja niso smela opravljati zunanjetrgovinskih poslov. To so smela le maloštevilna zvezna zunanjetrgovinska podjetja.⁶

V kmetijstvu so po sovjetskem vzoru načrtovali splošno kolektivizacijo. Na osnovi splošnega zakona o zadrugah iz leta 1946 so ustanavljali nabavno-prodajne zadruge, v letu 1947 pa prve kmetijske zadruge. Leta 1949 je bil sprejet temeljni zakon o zadrugah, ki je uvedel kmetijske delovne zadruge. Kmetje so morali v zadrugo vložiti zemljo, osnovna in delovna sredstva. Po nekaj letih neuspešnih poskusov prisilne socializacije kmeta in vasi je oblast sprevidela, da s političnimi ukrepi in prisilo ne bo dosegla napredka. Zato so leta 1952 ukinili kmetijske delovne zadruge, vendar pa so še naprej zatirali privatno iniciativo, na primer z desethektarskim zemljiškim maksimumom, s prepovedjo nakupa kmetijskih strojev posameznikom, itd.⁷

Manjše kmetijske zadruge so združevali v večje, s kmeti so vzpostavljali kooperantska združenja, vendar pa večje kmetijske proizvodnje niso dosegli, saj so bile cene kmetijskih pridelkov prenizke, zadruge pa niso imele svojih sredstev za investicije. Tako so v občini Kranj od vseh sredstev za investicije v letu 1957 namenili za kmetijstvo le 1,7%.⁸

V obrti sta konfliktacija in nacionalizacija povzročili zmanjšanje števila obrtnih delavnic. Njihovo število se je do leta 1946 glede na leta 1939 več kot prepolovilo. Ob tem se je povečalo število državnih obrtnih delavnic. Vendar pa so premajhne investicije v obrtništvo, neustrezna davčna politika in splošna gospodarska politika, ki je načrtno vzpodbujala industrializacijo, povzročili zaostajanje razvoja obrti in neustrezno strukturo obrtnih dejavnosti. V času od leta 1952 do leta 1970 je bilo vloženi v obrt le 1% celotnih bruto investicij.

V gostinstvu in turizmu je razvoj potekal v odvisnosti od splošnih ekonomskih razmer v državi. Glede na to ločimo dve obdobji. Prvo je bilo obdobje administrativnega upravljanja gostinstva in drugo obdobje novega gospodarskega sistema in prostega gospodarjenja gostinskih organizacij. V prvem obdobju so obstajala velika in centralizirana gostinska podjetja na področju posameznih administrativno-teritorialnih enot. Turistično gostinstvo pa je bilo organizirano v okviru republiških hotelskih podjetij; nekatera pomembnejša so bila celo pod vodstvom posebnih uprav v zveznih organih za gostinstvo in turizem. V drugem obdobju je postopno prišlo do decentralizacije upravljanja mreže gostinskih obratov, zlasti še po letu 1954, ko so novi predpisi omogočali različne organizacijske oblike gostinskih in turističnih podjetij in obratov.⁹

Na začetku petdesetih let, ko so politični voditelji začeli uvajati samoupravljanje v podjetja, se je jugoslovanski ekonomski sistem znašel v nasprotju z ortodoksnim stališčem o nezdržljivosti socializma in tržnega gospodarstva. Pokazalo se je, da je samoupravljanje kot negacija etatističnega družbe-

nega odnosa moralo upoštevati zakonitosti tržnega gospodarstva. Le tako so se podjetja lahko spremenila v tržne proizvajalce. Vendar pa se je naslednja leta ekonomski sistem v državi razvijal kot kombinacija samoupravljanja, tržnega gospodarstva in državnega reguliranja gospodarskih tokov. Priča smo svojevrstnemu paradoksu, ko je jugoslovansko politično vodstvo v svoji ideološki preokupaciji z namenom, da obrani in opraviči svojo dolgoročno samoupravno orientacijo, ostro kritiziralo državni etatizem, pri tem pa jim je prav etatizem, tako zvezni, republiški in občinski, pomenil najvitalnejše oporišče.

Če si pogledamo naslednje obdobje od leta 1953 do 1965, ugotovimo, da so v tem času, zlasti na začetku šestdesetih let veliko investirali, predvsem v lahko industrijo, proizvodnjo potrošnih dobrin in v kmetijstvo. Dosežena je bila visoka rast družbenega proizvoda in nacionalnega dohodka (11,3 %), tako v industrijski kot v kmetijski proizvodnji. Pokazala pa so se številna strukturna nesorazmerja, ki so bila najizrazitejša med razvojno stopnjo težke industrije na eni strani ter kmetijstva in lahke industrije na drugi strani¹⁰.

Leta 1960 je ustvarila industrija več kot 50 % narodnega dohodka, medtem ko je pred vojno zaostajala daleč za kmetijstvom in je ustvarjala narodni dohodek v takem obsegu kot takratna obrt. Posebno hitro so se razvijale bazične industrijske panoge. Proizvodnja električne energije je bila 7,5-krat večja kot pred vojno, črne metalurgije 7-krat, proizvodnja v kemični industriji pa 9-krat večja kot pred vojno. Ekonomski razvoj po letu 1956 ni več sledil slabo pripravljenim petletnim planom, ki tudi niso bili realizirani. V drugi polovici petdesetih let so se v glavnem popravljala strukturna nesorazmerja, nastala v dotedanem razvoju. Veliko bolj kot prejšnja leta je gospodarstvo izkoriščalo tuje vire, kar je omogočalo hitro rast in visoko stopnjo investicij¹¹.

Sploh se obdobje od leta 1953 do 1965 odlikuje po hitri in stabilni gospodarski rasti, ki je državi omogočala naglo zmanjševanje splošne ekonomske nerazvitosti. Pomembno je, da je industrija postala vodilna gospodarska dejavnost in najvažnejši generator družbenega proizvoda. V industriji je prevladala proizvodnja sredstev za delo nad proizvodnjo potrošnih dobrin. Na tej osnovi je bila dana realna in materialna podlaga za izredno velike investicije. Največ so investirali v električno, kovinsko, usnjarsko in tekstilno industrijo, ki je bila do tedaj zapostavljena¹². Velik del investicij je imel značaj nadomestitvenih naložb.

Izreden vzpon je v drugi polovici petdesetih let doživljala Iskra. V desetletju 1950 do 1960 je bila njena vrednost proizvodnje povečana za 10-krat, pa kljub temu ni mogla zadostiti vsem potrebam na tržišču. V začetku šestdesetih let so prenesli del proizvodnje na manj razvita območja, kjer so gradili nove tovarne (v Lipnici, Otočah, Novi Gorici in Novem mestu)¹³.

Ekonomski razvoj je od srede šestdesetih let zasnovan na zrelejši materialni osnovi, pri čemer je industrializacija dosegla zavidljivo raven. Proizvodna struktura je bila večji del deagrarizirana.

Spremenjena je bila ekonomska in socialna struktura prebivalstva. Pospешen ekonomski razvoj je pomenil tudi rastočo produktivnost dela in zaposlenost. To je zahtevalo številne rekonstrukcije in modernizacijo obstoječih kapacitet, manj pa graditev novih proizvodnih kapacitet.

V institucionalnem pogledu pa je to obdobje v znamenju samoupravne in poslovne avtonomije gospodarskih podjetij. Na podlagi ustave iz leta 1963 je bila pripravljena gospodarska reforma. Vendar pa se je že dve leti kasneje začelo od nje odstopati. Gospodarska kriza je bila posledica vpliva politične ideologije. Dozorelo je spoznanje, da se samoupravljanje ne more poistovetiti s poslovno avtonomijo podjetja. Ker pa so teoretiki in voditelji političnega in s tem tudi ekonomskega sistema v državi trdili, da morajo delavci dobiti oblast nad ustvarjenim dohodkom in postati aktivni udeleženci pri gospodarskem odločanju, so začeli z radikalnim spreminjanjem družbenopolitičnega sistema.

V jeseni leta 1971 so sprejeli amandmaje na ustavo iz leta 1963. Sistemske spremembe so zakrožili z novo ustavo leta 1974. Tej sta sledila dva važna sistemska zakona in sicer zakon o osnovah sistema družbenega planiranja in o družbenem planu Jugoslavije in zakon o združenem delu iz leta 1976. Zakonom je sledil niz drugih resolucijskih normativnih dokumentov, ki so podpirali in konkretizirali pravne norme, navedene v teh zakonih¹⁴.

Posledica tega je bilo povečanje števila družbenih pravnih oseb. Podjetja so spreminjali v organizacije združenega dela. Tako je bilo na 7. kongresu KPS leta 1974 posebej poudarjeno, da morajo komunisti s svojim delom v družbenopolitičnih organizacijah in med delavci zagotoviti, da se TOZD organizirajo na najožjih področjih delovnega procesa, ki je zaključena faza in enota z zadostno reprodukcijsko podlago v okviru skupnega združenega dela¹⁵. Na tak način so bila podjetja prisiljena spreminjati svojo organizacijsko strukturo. To nam kaže tudi primer tovarne Sava Kranj. S 1.1.1973 so ustanovili tri TOZD (Tovarna avtopnevmatike Sava Semperit, TTI in DSS). S 1.1.1974 je cela tovarna postala članica SOZD Polikem. Naslednje leto je imela že osem STOZD, ki so se delili na TOZD. Leta 1976 so STOZD ukinili in popolnoma na novo organizirali 9 TOZD. Leta 1978 je tovarna izstopila iz SOZD Polikem in se sama organizirala v SOZD Sava s 6 delovnimi organizacijami, ki so se delile na TOZD. Te so v naslednjih letih združevali in ukinjali do leta 1989, ko tovarna postane enovita delovna organizacija¹⁶.

Politiki pa niso vladali samo v industrijskih podjetjih, ampak so vplivali tudi na razvoj kmetijstva. Slabe ekonomske rezultate v šestdesetih letih so skušali rešiti z podružbljanjem kmečke zemlje, ki so jo dali v obdelavo kmetijskim zadrugam in kmetijskim posestvom. Precej zemlje so pridobili tudi s pomočjo visokih davkov. Tako so z arondacijami oblikovali velike zemljiške komplekse, ki so postali jedro družbene kmetijske proizvodnje. Zanje so namenili tudi precejšnja investicijska sredstva¹⁷.

Tudi obrti ni bil dovoljen svoboden razvoj, zato niti po kvaliteti niti po kvantiteti ni mogla zadostiti

vsem potrebam prebivalstva. Kritičen je bil položaj v gradbeništvu in servisnih dejavnostih. Na eni strani je upadalo število obrtnikov v storitvenih in starih rokodelskih obratih, na drugi strani pa so se množili obrati serijske proizvodnje. Od leta 1964 je bilo omogočeno poslovno sodelovanje in povezovanje zasebnega in družbenega sektorja, od leta 1973 pa ustanavljanje pogodbenih organizacij. To je omogočilo tehnološki in materialni napredek obrti v sedemdesetih in osemdesetih letih.¹⁸

Domači turizem se je začel razvijati na ekonomskih temeljih po letu 1965, tujski pa po letu 1963, ko so bili sproščeni prehodi čez mejo in je bila omogočena realna menjava tuje valute. Seveda pa je turizem povezan z razvojem prometa in gradnjo cest. Z množično gradnjo hotelsko-turističnih objektov se je začelo konec šestdesetih in v začetku sedemdesetih let¹⁹. Vendar pa so liberalno usmerjeno gospodarsko politiko, ki je želela vse sile usmeriti v razvoj slovenskega gospodarstva, hitro zatrla t.i. avantgardne sile socializma v znani cestni aferi. Svoj položaj so si utrdile z uvajanjem novega političnega modela v gospodarski sistem in to kljub temu, da so številni ekonomisti opozarjali, da take zamisli v praksi ne bodo uresničljive. Ekonomska kriza se je vedno bolj poglobljala, politična oblast pa se je trudila, da bi jo prikrila. Ker ni spoznala sistemskih vzrokov za krizo, je leta 1981 nanjo reagovala z izdelavo Dolgoročnega programa ekonomske stabilizacije, ki je bil sprejet na 12. kongresu ZKJ. To je ideologiziran politični dokument, ki je postal osnova za vodenje ekonomske politike²⁰. Tudi CK ZKS je na svojih sejah zahteval spoštovanje stabilizacijskih ukrepov, predvsem pa so poudarjali enotnost zveze komunistov, ki je bila idejno že precej razepljena.

Leta 1987 je prišlo do prve likvidacije podjetja v celjski občini. Posebno veliki sistemi kot je tovarna Iskra so se znašli v brezizhodnem položaju. Izdelani so bili sanacijski programi, vendar pa so njihovo uspešno izvajanje onemogočala osnovna sistemska načela (na primer vprašanje družbene lastnine). Tu problem je bil delno rešen s sprejetjem zakona o podjetjih decembra 1988. Za razvoj tržnega gospodarstva so zelo pomembni tudi novi zakoni o bankah, o vrednostnih papirjih, zakon o trgu denarja in kapitala in zakon o prisilni poravnavi, stečaju in likvidaciji. Prelomnico bo pomenilo sprejetje treh lastninskih zakonov v slovenski skupščini in sicer zakona o lastninskem preoblikovanju podjetij, zakona o denacionalizaciji in zakona o zadrugah.

Arhivski delavei moramo te družbenopolitične in ekonomske spremembe upoštevati, če hočemo pridobiti v naše arhive arhivsko gradivo pomembnih ustvarjalcev. Pri tem ni važno, ali je ustvarjalec arhivskega gradiva v državni ali zasebni lasti, ampak naj bosta pri valorizaciji odločilen kriterij

pomen in vloga ustvarjalca arhivskega gradiva v ekonomskem in političnem razvoju naše države.

OPOMBE

1. Peti kongres Komunistične partije Jugoslavije, Ljubljana 1948, str. 377–454. — 2. Anton Melik, Naša velika dela, Ljubljana 1951. — 3. Jože Prinčič, Slovenska lokalna industrija v prvem petletnem gospodarskem načrtu (1947–1951), Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino 35/1987, št. 1–2, str. 77–81. — 4. Milan Ekar, Gospodarsko življenje Kranja po osvoboditvi, 900 let Kranja, Spominski zbornik, Kranj 1960, str. 416–426. — 5. Razvoj tekstilne industrije, Zagreb 1964, str. 25. — 6. Tine Lah, Ekonomika in ekonomska politika Jugoslavije, Maribor 1974, str. 223. — 7. Pavle Šubič, Razvoj kmetijstva v občini Kranj (1900–1953), Kranjski zbornik 1985, str. 169–185. — 8. Janez Tavčar, Razvoj kmetijstva v občini Kranj med leti 1953 in 1990, Kranjski zbornik 1990, str. 14–29. — 9. Tine Lah, Ekonomika in ekonomska politika Jugoslavije, Maribor 1974, str. 536–538 in str. 563–567. — 10. Dragutin Marsenič, Sumnje u privredni sistem Jugoslavije, Beograd 1986, str. 243–256. — 11. Glej opombo št. 9, str. 234. — 12. Glej opombo št. 9. — 13. Petintrideset let Iskre – industrija za telekomunikacije, elektroniko in elektromehaniko Kranj, Kranj 1980, str. 102–110. — 14. Glej opombo št. 10, str. 256–272. — 15. Sedmi kongres Zveze komunistov Slovenije, Ljubljana 1974, str. 103. — 16. Silvo Mravlje, Kratke oris zgodovine in razvoja tovarne gume v Kranju, Kranj 1989, tipkopis. — 17. Glej opombo št. 8. — 18. Nada Holynski, Industrijska in obrtna dejavnost na Gorenskem po osvoboditvi, Kranj 1980. — 19. Avguštin Lah, SFR Jugoslavija, Ljubljana 1981, str. 197. — 20. Glej opombo št. 10.

ZUSAMMENFASSUNG

Der Einfluß gesellschaftsökonomischer Änderungen auf die Bewertung der Registraturbilder in der Wirtschaft 1945–1991

Marija Kos

Im Aufsatz wird die Übersicht der gesellschaftspolitischen und ökonomischen Verhältnissen in unserem Staat in der Periode 1945–1991 und deren Einfluß auf die Wirtschaftsentwicklung dargestellt. In 1945 sind die Industrialisierung und Elektrifizierung zur Grundlage der wirtschaftlichen Entwicklung geworden, indem andere wirtschaftliche Zweige bei Seite geschoben wurden. In der Wirtschaft hat man nach dem sovietischen Vorbild die Kollektivisierung geplant. Von 1950 bis 1965 entwickelte sich das ökonomische System als Kombination von Selbstverwaltung, Marktwirtschaft und staatlicher Regulierung wirtschaftlicher Ströme. In der sechziger wurde ein hohes Wachstum des Gesellschaftsprodukts erreicht. Am Anfang der siebziger begann man ein neues politisches Modell ins wirtschaftliche System einzuführen, wodurch tiefe wirtschaftliche Krise erregt wurde, die man mit neuen Gesetzen und neuer Verfassung auflösen versuchen wird.

Problem valorizacije gradiva nekdanjih hranilnic in posojilnic

Stane Granda

Dosedanje raziskave združnega gibanaja¹ na Slovenskem so si za čas do začetka II. svetovne vojne dokaj soglasne v njegovi oceni. Ugotovljeno je, da so bili veliki rezultati doseženi predvsem v kreditnem združništvu². To je v veliki meri omililo agrarno krizo, ki je trajala nekaj desetletij. Sumarni podatki o dejavnosti hranilnic in posojilnic, zlasti pa tisti o višini hranilnih vlog v letih pred I. svetovno vojno in njihovem razmerju do posojil, pa odpirajo vrsto temeljnih vprašanj iz gospodarske in socialne preteklosti naše vasi. V okviru gesla Gospodarski obrat kmetije v Gospodarski in družbeni zgodovini Slovencev, Zgodovina agrarnih panog jih je jasno definirala Bogo Grafenauer³. Strnemo jih lahko v:

- a) vzroki zadolževanja
- b) izvor hranilnih vlog
- c) praktičen potek reševanja finančne plati agrarne krize.

Med ohranjenim arhivskim gradivom v naših arhivih nudi razmeroma veliko pojasnil na zastavljena vprašanja zupučina hranilnic in posojilnic. Literatura o teh vprašanjih je razmeroma obsežna⁴. V zadnjih letih je izšla vrsta novih del. Po zaslugah Marka Waltritsha, Salvatorja Žitka, Janeza Kramarja in Milana Pahorja so dokaj dobro obdelane Slovenska Istra, Trst in Goriška⁵. Aleksander Videčnik⁶ je opisal isto problematiko za precejšen del Štajerske in jugoslovanski del Koroške. Tudi onstran severne državne meje so ta vprašanja po zaslugah Mirta Zwitterja in Jakoba Sitterja kar zadovoljivo pojasnjena⁷. Hranilništvo na delu Gorenjske je opisal France Štukl, na Dolenjskem in v Beli krajini pa Zorka Skrabl⁸. Skoraj za vse avtorje je značilno, da jih pri opisovanju delovanja teh zavodov zanima širši politični in gospodarski okvir v času nastajanja, datum nastanka, ustanovitelji in sestava vodstev, likvidacija. O finančni dejavnosti navajajo običajno malo podatkov, zadovoljujejo se z navajanjem glavnih postavk letnih bilanc. Dlje jih večina ne seže. Pri analizi uporabljenih virov opazimo, da se naslanjajo na vpise v register, tiskane statute, poročila občnih zborov, zapisnike sej načelstva, redkeje nadzornega odbora. Izjemoma so navedeni ali uporabljeni deli revizijskih poročil. Mnogi so premalo pozorni in pozabijo izrečno navesti, po kakšnih principih je hranilnica in posojilnica delovala, je bila torej liberalna ali klerikalna, kako se je odločila po razkolu znotraj SLS med prvo svetovno vojno, je ostala zvesta Krekovi organizaciji, ali se je pridružila Šušteršiču oziroma Lampetu.

Z arhivskega stališča je problematiko najdetajlneje obdelala Zorka Skrabl. Navcdla je tudi gradivo, ki so ga ustvarile hranilnice in posojilnice⁹. Ravno izraba zupučine, ki jo hranijo v Zgodovinskem arhivu Ljubljana, enoti za Dolenjsko in Belo

krajino v Novem mestu, ter primerjava podatkov o tovrstnem gradivu, ki se hrani drugod, ter nekaterih ustnih razgovorih s kolegi arhivarji narekujejo opozoriti na naslednje izkušnje.

Večino delavcev naših arhivov predstavljajo zgodovinarji. Po študiju in siceršnjem posluhu za vsakodnevno življenje imajo posluh predvsem za politično zgodovino in družbeno, ali boljše, društveno dejavnost, znamenite posameznike, pri čemer se kriteriji pogosto čez noč popolnoma obrnejo, razmeroma malo posluha namenjajo gospodarski in socialni problematiki. To se odraža tudi v ohranjenem arhivskem gradivu in njegovi urejenosti. Zlasti za gospodarsko problematiko velja, da kljub nedvomnim naporom in dobri volji ni pravih rezultatov, še huje. Veliko je že zavoženega in to nepopravljivo. Kriveev za to ne gre javno iskati, niti znanih javno razglašati, ker v njihovih odločitvah ni bilo načrtne zlobe, prej neznanje in nepremišljenost. Priznati jim je treba, da je dejansko nemogoče predvideti razvoj znanosti, da ne moremo vedeti, kaj bodo čez desetletja iskali, zaradi prostorske stiske pa se je treba naglo odločati. Prešibke so tudi povezave z uporabniki, oziroma imajo ti kot najostrejši kritiki dela arhivarjev premalo posluha za njihove težave. Vse to posipanje s pepelom pa kljub vsemu ne more popraviti škode. Na podlagi nekaterih primerjav in privatnih poizvedovanj sem ugotovil, da so bile v preteklosti žrtev valorizacij predvsem različne Aračunske knjige, med njimi zlasti glavne knjige hranilnih vlog in glavne knjige posojil. Veliki formati, na videz dolgočasne tabele, polne nekih števil, dajejo tako glede oblike kot vsebine razumeti ozadje takih odločitev, še zlasti, če se zavedamo, da je bila mnogim zgodovinarjem v sredni šoli matematika šibkejša stran. V bistvu pa ravno izločitev te dokumentacije pomeni, nekoliko gorbo rečeno, odpravo smisla varovanja tovrstnega gradiva. Skoraj vse ostale podatke lahko najdemo v časopisju, vpisnih registrih ali pa jih na podlagi računskih knjig izdelamo sami, zlasti v dobi uveljavljanja računalništva. Zapisniki letnih skupščin so običajno brez neke večje vrednosti, člane posojilnice lahko ugotovimo iz vlagateljev in še bolj posojiljemalcev, bilanco lahko izdelamo sami, če že ni objavljena, statuti so bili tiskani, vpisati je bilo treba le kraj in nekaj drugih podrobnosti. Brez glavnih knjig posojil in hranilnih vlog ne moremo prestopiti deskriptivne faze raziskovanj, ni mogoče odgovoriti na vprašanja, ki jih pred nas kot bistvena postavlja zgodovina združništva in podeželja.

Analiza glavnih hranilnih vlog in posojil za Šmarjeto in Št. Peter (Otočee), oba na Dolenjskem ob cesti Novo mesto – Mokronog, pa je pokazala še drug pomemben rezultat. Pri odločitvi, kaj ohraniti in kaj nepovratno zavreči, ni mogoče izhajati iz nekakšnega vzorca, ampak je treba izhajati iz pozna-

vanja zgodovinskega dogajanja. Pri privatnikih zadolženi kmetje so se v iskanju pomoči najprej zatekli v najstarejšo posojilnico na tem območju, ki je bila 1897. leta ustanovljena v Škocjanu. Svoj položaj so tako olajšali, ne pa rešili. Zelo verjetno so v skladu z določili statuta vračanje posojila podaljšali. Ko sta bili ustanovljeni posojilnici v Šmarjeti in Št. Petru (obe 1908), so se zatekli tja, da so vrnil Škocjanski. Tako so se postopoma rešili dolgov. Ni torej dovolj ohraniti le gradivo ene izmed teh pomembnih ustanov, treba je upoštevati tudi kronološko zaporedje njihovega nastajanja in vpliv lokalnih centrov.

Zgoraj navedene misli želijo odpreti širšo diskusijo. Ker pa so izkušnje o takih pobudah zelo slabe, pripravljene smo se ure in ure pogovarjati o ljudeh, posameznikih, ne pa o problemu, ki so ga ti izzvali, bi začasno predlagal naslednjo rešitev. Arhivarjem mora biti osnoven cilj, da prevzamejo največ možnega gradiva. Pri izločanju naj bo najprej »žrtev« tisto, za katerega lahko s popolno gotovostjo domnevamo, da se je enako ali podobno ohranilo v drugih nahajališčih. Pred nujnimi odločitvami o izločanju je treba opraviti ali pa naročiti, tudi preko ustreznega ministrstva, ustrezno raziskavo. Njene rezultate je potem potrebno podrobno analizirati in prediskutirati strpno in argumentirano v najširšem krogu zainteresiranih strokovnjakov in šele po skupnem razmisleku sprejeti načelno nevhvaležno odločitev. Razmišljanje brez stvarno opravljenih analiz, sklicevanje na večdesetletne izkušnje, tuje primerjave ali celo nekakšne vzorce, je izkaz nekritičnosti predlagatelja konkretne rešitve. Pri odločitvah, kjer napak ni mogoče popravljati, je treba biti skrajno previden in dostopen za vsako sugestijo.

OPOMBE

1. Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Zgodovina agrarnih panog I., Ljubljana 1970, str. 539. Glej

tudi tam navedeno literaturo. — 2. ravno tam, str. 637. — 3. ravno tam, str. 639. — 4. ravno tam, str. 640. — 5. Marko Waltritseh, Slovensko bančništvo in posojilništvo na Goriškem, Gorica 1982, Savator Žitko-Janez Kramar, Hranilništvo in posojilništvo v slovenski Istri, Koper 1985; Milan Paltor, Slovensko denarništvo v Trstu, Trst 1989. — 6. Aleksander Vidčnik: Denarništvo v Celju od hranilnice do banke, Celje 1989; Denarništvo v Ščelški in Zgornji Savinjski dolini, Velenje 1989; Denarništvo v Koroški krajini, Slovenj Gradec 1989; Posojilništvo in hranilništvo v Savinjski dolini, Celje 1991. — 7. Mirt Zwitter, 30-letnica samostojnega združnega središča za Slovensko Koroško, Koledar Slovenske Koroške 1952, Celovec 1951, str. 115-130, Jakob Sitter, Die Anfänge des slowenischen Genossenschaftswesens in Südkärnten und dessen heutige Struktur, Einordnung und Position in der österreichischen ländlichen Genossenschaftsorganisation unter besonderer Berücksichtigung der Warenorganisation (dipl. delo), Linz 1981. — 8. Zorka Skrabl, Hranilništvo na Dolenjskem in v Beli krajini, France Štukl, Hranilništvo v Škofji Loki. Gradivo in razprave Zgodovinskega arhiva Ljubljana 5, Ljubljana 1983. — 9. ravno tam, str. 25.

ZUSAMMENFASSUNG

Problem der Bewertung des Schriftgutes ehemaliger Spar- und Darlehnskassen *Stane Granda*

Der Autor macht auf die vorläufige Aussonderung der Rechnungsbücher der Spar- und Darlehnskassen aufmerksam, die er für wesentlichen Teil des Archivnachlasses dieser Anstalten hält. Er schlägt vor, vor den endgültigen Entscheidungen betreffs der Bewertungen diesartigen Archivgutes eine vorhergehende Erforschung zu machen. Die Ergebnisse dieser Erforschung brauchen diskutiert zu werden und erst dann sollte man sich endgültig entscheiden, was aufzuerhalten und was auszusondern ist.

Kazensko materialno pravo na Slovenskem od 1852 do 1930

Jelka Melik

V prejšnji številki Arhivov smo na kratko opisali pristojnost sodišč in kazenski postopek na prvi stopnji od leta 1874 do 1930. Kazenski postopek se začne na prvi stopnji izvajati v konkretnem primeru verjetnosti oziroma suma, da je bilo storjeno kaznivo dejanje, in sieer z namenom, da se ugotovi, ali je bilo tudi v resnici storjeno, da se najde storilec in kaznuje. Sistem norm, ki urejajo kazenski postopek, imenujemo kazensko formalno pravo. Le-to pa obstaja le zaradi izvedbe materialnega kazenskega prava, sistema norm, s katerimi se v neki državi določijo kazniva dejanja, kazenske sankeije

za storilce teh kaznivih dejanj ter pogoje za uporabo kazenskih sankcij.

Zaradi tesne povezanosti formalnega in materialnega prava in zaradi nujnosti poznavanja vsaj temeljnih pojmov kazenskega prava za dobro strokovno obdelavo arhivskega gradiva sodišč smo se odločili tokrat na kratko predstaviti kazensko materialno pravo, ki je veljalo na Slovenskem od septembra 1852 do januarja 1930.

Določbe kazenskega materialnega prava je vseboval predvsem splošni kazenski zakonik imenovan **Kazenski zakon o hudodelstvih, pregreških in**

prestopkih z dne 27. maja 1852¹, ki je začel veljati 1. septembra istega leta in je veljal, z nekaterimi spremembami², vse do 1. januarja 1930, ko je začel veljati kazenski zakonik z dne 27. januarja 1929³. Norme kazenskega materialnega prava je vseboval tudi tiskovni zakon in številni drugi stranski zakoni. Za tiskovne delikte je na sodiščih tekel tudi poseben postopek in tiskovne kazenske zadeve so se vpisovale v poseben vpisnik. Vendar na tem mestu ne bomo obravnavali nobenega specialnega kazenskega zakona.

Kazenski zakon o hudodelstvih, pregreških (prekrških) in prestopkih je poznal, kot je razvidno že iz naslova, tri vrste kaznivih dejanj: hudodelstva, prekrške in prestopke⁴. Razdelitev je temeljila na zgodovinskem razvoju. Predhodnik tega kazenskega zakona, kazenski zakonik z dne 3. septembra 1803, je bil sestavljen iz dveh delov. V prvem delu so bile materialne in formalne določbe o kaznivih dejanjih oziroma hudodelstvih, ki so bili nasledniki prejšnjih krvosodnih deliktov, v drugem delu pa materialne in formalne določbe o težkih policijskih prestopkih, ki so spadali med upravne delikte in so jih tudi sodili upravni in ne sodni organi. Kazenski zakon iz leta 1852 je tudi te policijske prestopke dodelil v pristojnost sodišč in jih razdelil med prekrške in prestopke⁵.

Najtežja kazniva dejanja so bila hudodelstva. Določbe o njih je vseboval prvi del kazenskega zakona (§§ 1–232), ki se je delil v splošni del (§ 6 1–55), kjer so bile določbe o hudodelstvih in kaznih na splošno, in posebni del (§§ 56–232), z določbami o posameznih hudodelstvih in njihovem kaznovanju, in sicer posebej za temeljno in posebej za privilegirano in kvalificirano kaznivo dejanje. Sodišče je za hudodelstvo obsodilo le takega storilec, ki je bil prišteven in kriv. Kot obliko krivde pa je zakon zahteval direkten ali indirekten naklep. Zagrožena kazen za hudodelstvo je bila smrtna kazen in ječa, ki je bila »težka ječa« ali navadna »ječa«. Kazen ječe je bila odmerjena dosmrtno ali pa na določen čas, od šest mesecev do dvajset let⁶. Jetniki so morali delati. Praviloma so sodišča, kadar so izrekli kazen ječe na določen čas, le-to še poostrila in sicer s postom, tako da je obsojenec določene dneve preživel le ob kruhu in vodi, z določitvijo trdega ležišča, tako da je moral obsojenec ležati na golih deskah, z zaprtjem v samico, z zaprtjem v temnico in izgonom, do leta 1867 tudi z tepežem. Sodišče je določilo kazen v okviru, za posamezno hudodelstvo, zagrožene kazni in upoštevalo pri tem oteževalne in olajševalne okoliščine. Zakon je poznal tudi izredno omilitev kazni. Pri hudodelstvih, kjer je bila v zakonu zagrožena kazen manjša od petih let ječe, je lahko sodišče namesto težke ječe izreklo kazen navadne ječe in omejilo njeno trajanje celo pod šest mesecev. Iz sodnih spisov je razvidno, da se je te zakonske možnosti sodišče velikokrat posluževalo. Institut izredne omilitve kazni se je lahko uporabil, kadar je obstajalo več olajševalnih okoliščin, zaradi katerih je bilo upati naboljšanje hudodelca. Pod šest mesecev pa je sodišče izreklo kazen ječe lahko tudi takrat, kadar se je bilo bati, da bo zaradi daljše kazni prizadeta obsojenčeva družina predvsem v denarnem smislu.

Kadar je nekdo storil več različnih kaznivih dejanj, ki so se sodila skupaj, je sodišče odmerilo kazen v okviru, za najtežje kaznivo dejanje zagrožene kazni, upošteva je pri tem tudi druga storjena kazniva dejanja.

Krivda za storjeno hudodelstvo ni zadela le neposrednega storileca temveč tudi druge udeležence kot napeljevalce in sodelavce, vendar le, če so dejanje storili naklepno. Tisti pa, ki je brez vnaprejšnjega dogovora šele po storjenem deliktu kakorkoli pomagal storilecu, ali je imel od hudodelstva korist, ni bil kriv istega delikta kot storilec, temveč posebnega hudodelstva, ki se je imenovalo »hudodelnikom dana podpomoč«.

Kazniv je bil prav tako poskus hudodelstva in je bilo mogoče zanj izreči tako kazen kot za samo hudodelstvo. Kazniv je bil tudi poskus napeljevanja kaznivemu dejanju. Kazenski zakon je poznal tudi institut pravnih posledic obsodbe. Vsakemu obsojenemu so bile z obsodbo po zakonu odvzete določene, že pridobljene pravice, ali pa je bila na obsodbo vezana prepoved pridobitve določenih pravic. Tako so bili na primer hudodelcu odvzeti vsi redi, odlikovanja, akademski naslovi, prepovedano mu je bilo prevzeti delo odgovornega urednika periodičnega tiska, opravljanje javne službe, učiteljskega dela, sodne, advokatske in notarske službe. Še dodatne pravne posledice so zadele obsojenega na smrt ali težko ječo. Kazenski zakon je poznal osemindeset hudodelstev in še devetintridesetega, ki je bil le posebna oblika pomoči storilecu kateregakoli hudodelstva in smo ga že omenili.

Hudodelstva so bila:

1. veleizdaja
2. razžalitev veličanstva in članov cesarske hiše
3. motenje javnega miru
4. vstaja
5. punt
6. javno nasilje, storjeno z nasilnim ravnanjem zoper zbor, ki ga je vlada sklicala za obravnavanje javnih zadev, zoper sodišče ali druge javne organe
7. javno nasilje, storjeno z nasilnim ravnanjem zoper zakonito priznane korporacije ali zbornice, ki so pod nadzorom javnega organa ali z njim sodelujejo
8. javno nasilje, storjeno z uporabo sile ali nevarne grožnje zoper uradne osebe pri opravljanju uradnih zadev
9. javno nasilje, storjeno z nasilnim vdorom v tujo nepremičnino
10. javno nasilje, storjeno z zlobnim poškodovanjem tuje lastnine
11. javno nasilje, storjeno z zlobnimi dejanji ali opustitvami v posebno nevarnih razmerah
12. javno nasilje, storjeno z zlobnim poškodovanjem ali motenjem državnega telegrafa
13. javno nasilje, storjeno z »ljudoropstvom« (javno nasilje storjeno tako, da se nekoga z zvijačo ali s silo pridobi, z namenom izročiti ga kakí tuji oblasti)
14. javno nasilje, storjeno s protipravnim omejevanjem osebne svobode
15. javno nasilje, storjeno tako, da se z nekom ravna kot s sužnjem
16. javno nasilje, storjeno z ugrabitvijo

17. javno nasilje, storjeno z izsiljevanjem
18. javno nasilje, storjeno z nevarnimi grožnjami
19. zloraba uradnega položaja
20. ponarejanje javnih kreditnih papirjev
21. ponarejanje kovanega denarja
22. motenje vere
23. posilstvo
24. spolna zloraba mladoletnih oseb, ki še niso dopolnile štirinajst let (oskrumba)
25. druga nečistovanja (z živalmi, z osebami istega spola, s sorodniki)
26. umor
27. uboj
28. odprava telesnega ploda
29. zavrženje otroka
30. težka telesna poškodba
31. dvoboj
32. zažig
33. tatvina
34. poneverba
35. rop
36. goljufija
37. dvojni zakon
38. obrekovanje.

V drugem delu kazenskega zakona (§§ 233–532) so bili skupaj obravnavani prekrški in prestopki. Tudi ta del je imel splošni in posebni del. V splošnem delu (§§ 233–277) so bile določbe, ki so veljale za vse prekrške in prestopke, v posebnem delu (§§ 278–532) pa določbe za posamezna kazniva dejanja. Prekrški so bila težja kazniva dejanja od prestopkov in na prvi stopnji so o njih razsojala zborna sodišča prve stopnje, o prestopkih pa okrajna sodišča. Splošnega pravila, ki bi omogočal ločevanje prekrškov in prestopkov, zakon ni vseboval, temveč je za vsako posamezno kaznivo dejanje določil, ali gre za prekršek ali prestopok. Prekrški in prestopki so bila dejanja in opustitve, za katere je lahko vsakdo vedel, da niso dovoljena, oziroma je bil storilec glede na osebno stanje in razmere dolžan poznati posebna pravila, ki jih je prekršil. Prekrški in prestopki so bili kazniva dejanja tudi kadar pri storilcu ni obstajal hudoben namen (naklep) in ni nastala škoda. Glede poskusa kaznivega dejanja in udeležbe pri deliktu so veljala tudi tu ista pravila kot pri hudodelstvih. Kazni za prekrške in prestopke pa so bile: denarna kazen, odvzem blaga ali opreme, izguba pravic in dovoljenj, zapor in izgon ter do leta 1867 tudi tepež. Zapor je trajal najmanj štiriindvajset ur in največ šest mesecev. Sodišče je lahko izreklo več kazni skupaj ali pa je kazen zopora poostrilo, podobno kot pri kazni ječe. Obstajal je zapor prve stopnje, zapor druge stopnje – strogi zapor ter hišni zapor.

Tudi pri teh kaznivih dejanjih so se pri odmeri kazni upoštevale oteževalne in olajševalne okoliščine, kazen se je praviloma določala v mejah, ki jih je za vsak prekršek ali prestopok določil zakon, tudi tu je obstajal institut izredne omilitve kazni. Kadar je sodišče sodilo več kaznivih dejanj skupaj, se je tudi tu odmerila kazen glede na najtežje kaznivo dejanje.

Prekrški in prestopki so bili razdeljeni v tri glavne skupine:

1. Prekrški in prestopki zoper javno varnost (§§

278–334), ki so se delili v tri podskupine:

- a) prekrški in prestopki zoper javni mir in red
 - b) prestopki zoper javne naprave in ukrepe, namenjene splošni varnosti
 - c) prestopki zoper uradno dolžnost.
2. Prekrški in prestopki zoper varnost posameznikov (§§ 335–499), ki so se delili v pet podskupin:
- a) prekrški in prestopki zoper varnost življenja
 - b) prekrški in prestopki zoper zdravje
 - c) prestopki zoper telesno varnost
 - č) prekrški in prestopki zoper varnost lastnine
 - d) prekrški in prestopki zoper varnost časti.

3. Prekrški in prestopki zoper javno moralno (§§ 500–525)

Opisani kazenski zakon je veljal tudi še prvih enajst let v jugoslovanski Sloveniji. Z ukazom vlade z dne 25. februarja 1919 pa je bila na celo državo razširjena uporaba IX. in X. poglavja srbskega kazenskega zakona⁷. Ukaz je bil objavljen v Službenih novinah šele 10. aprila 1919, v Uradnem listu pa celo šele 1. julija istega leta, skupaj z izvršilno naredbo ministra za pravosodje z dne 27. maja 1919. Deveto poglavje srbskega kazenskega zakona je obsegalo določila o hudodelstvih in prekrških zoper domovino, vladarja in ustavo, deseto poglavje pa določila o hudodelstvih in prekrških zoper zakon, oblastvo in javni red. V izvršilni naredbi je bilo obrazloženo, katera kazniva dejanja iz devetega in desetega poglavja srbskega kazenskega zakonika naj se smatrajo za hudodelstva, katera za prekrške in prestopke. Kazniva dejanja, za katera je zakon zagrozil smrtno kazen, robijo ali izgnanje, so se morala obravnavati kot hudodelstva, kazniva dejanja, za katera je zakon zagrozil kazen zopora nad en mesec, izgubo službe ali denarno kazen nad trideset talerjev, kot prekrški in kazniva dejanja, za katera je bila zagrožena kazen zopora do enega meseca ali denarna kazen do tristo dinarjev kot prestopki. Olajševalne in oteževalne okoliščine so se določale po srbskem kazenskem zakoniku. Namesto kazni robije oziroma zopora se je določila kazen težke ječe oziroma strogega zopora. Denarne kazni so se določale v kronah.

Vlada je 4. aprila 1921 izdala naredbo, s katero je bila za deveto in deseto poglavje srbskega kazenskega zakonika razširjena veljavnost splošnega dela tega zakonika na vso državo⁸. Zakon z dne 21. aprila 1922, ki je bil razglašen šele 22. januarja 1924, pa je dal IX. in X. poglavju srbskega kazenskega zakonika in v tej zvezi tudi splošnim predpisom tega zakonika, zakonito podlago.

Poznavanje kazenskega materialnega prava nam je potrebno, preden pristopamo k valorizaciji sodnega gradiva. Najmanjšo selekcijo bomo prav gotovo izvajali pri najtežjih kaznivih dejanjih in večjo pri lažjih kaznivih dejanjih. Prav tako je poznavanje te materije potrebno tudi kasneje, pri strokovni obdelavi kazenskih spisov, saj mora biti navedba kaznivega dejanja ena izmed temeljnih postavk popisa.

OPOMBE

1. Državni zakonik 1952, št. 117. — 2. Novele k splošnemu delu kazenskega zakona: zakon z dne 15.11.1867, za-

kon z dne 1.4.1872, zakon z dne 20.7.1912, zakon z dne 21.3.1918, zakon z dne 21.3.1918; Novele k posebnemu delu kazenskega zakona: zakon z dne 9.4.1910, zakon z dne 10.12.1914, zakon z dne 17.12.1862, zakon z dne 18.12.1906. — 3. Uradni list 1929, št. 74. — 4. Izraze povzemamo iz Kazenskega zakona o hudodelstvih, pregreških in prestopkih, ki je izšel v Zbirki avstrijskih zakonov v slovenskem jeziku v Ljubljani 1889. leta, kadar so nov v sodnih spisih. Spremenili smo tiste se le-ti ohranili tudi v sodnih spisih. Spremenili smo tiste zastarele izraze, ki danes niso več razumljivi in jih je v veliki meri opuščala že sodna praksa. — 5. Sergij Vilfan, Pravna zgodovina Slovencev, Ljubljana 1961. — 6. Glej tudi: Katja Vodopivec s sodelavei, Postava in hudodelstvo, Ljubljana 1990. — 7. Kriminalni (kaznitelni) zakonik za Kraljestvo Srbiju z dne 28.3.1860. — 8. Uradni list 1921, št. 134.

ZUSAMMENFASSUNG

Materielles Strafrecht in Slowenien 1825 – 1930

Jelka Melik

Die Bestimmungen des materiellen Strafrechts, das in Slowenien in den Jahren 1825 – 1930 in Kraft war, wurden vor allem im Strafgesetz über Verbrechen, Übertretungen und Delikte enthalten. Es ist für uns notwendig, dieses Recht gut zu kennen, um das Gerichtsschriftgut bewerten zu können, und auch später, bei der fachlichen Straftaktenbearbeitung.

Organizacija arhivske službe v Sloveniji

Marija Oblak-Čarni

Iz preteklih stoletij se nam je ohranila bogata arhivska dediščina. Zbirali so jo muzeji, biblioteke, društva in posamezniki, od prejšnjega stoletja že tudi arhivi¹. Arhivska služba na celotnem ozemlju Slovenije pa se je začela postavljati po letu 1945. Tedaj je bilo stanje arhivov naslednje: Državni arhiv v Ljubljani, ustanovljen leta 1926, je bil še vedno v Narodnem muzeju. Banovinski arhiv v Mariboru, ki je deloval od leta 1932, se je od okupatorja zelo prizadet obnavljal v okviru Pokrajinskega muzeja. Samostojno so delovali Mestni arhiv v Ljubljani in Škofijska arhiva v Ljubljani in Mariboru. Arhiv pri Znanstvenem inštitutu pri Predsedstvu SNOS, ustanovljen leta 1944, je tudi po osvoboditvi ostal pri njem in je kasneje po ustanovitvi Muzeja narodne osvoboditve prešel v muzej. Pomembnejše arhivske zbirke so imeli muzeji v Nove mestu, Brežicah, Škofji Loki, Kranju, Ptujju, Celju. V Kopru in Piranu, ki sta bila tedaj še zunaj jugoslovanskega državnega ozemlja, sta bila arhiva v okviru mestnih knjižnic.

Konec oktobra 1945 je Narodna vlada Slovenije izdala Uredbo o ustanovitvi Osrednjega državnega arhiva in arhivskega sveta². Po tej uredbi je bil ustanovljen Osrednji državni arhiv Slovenije (ODAS) za vse ozemlje federalne Slovenije kot samostojna državna ustanova pod neposrednim nadzorom Ministrstva za prosveto, ki ga je to ministrstvo tudi financiralo iz posebne proračunske postavke. Uredba je določila, da ODAS »zbira in hrani vse zgodovinske ali kulturno pomembne arhivske predmete, zlasti take, ki se tičejo slovenskega narodnostnega ozemlja in slovenskega naroda«, ima v razvidu in pod svojim nadzorstvom vse druge arhive in zbirke arhivalij v Sloveniji, sprejema »za redno poslovanje že izločene ali pogrešljive zgodovinske in znanstvene pomembne arhivalije državnih oblastev in ustanov v območju Slovenije«. Določeno je bilo, da pride v ODAS arhiv iz

Narodnega muzeja v Ljubljani in da se mu izroče v hrambo tudi vse zbirke arhivalij in arhivi, ki so prišli (ob osvoboditvi) v last in upravo države. Lahko pa minister za prosveto na predlog arhivskega sveta dovoli, »da izven ODAS obstoječi državni arhivi delujejo dalje ali da se ustanove novi«. Uredba je predvidela, da se v Ministrstvu za prosveto za območje federalne Slovenije ustanovi arhivski svet kot strokovno svetovalno telo ministrstva in drugih upravnih organov glede ODAS in registraturnih arhivov, kakor tudi glede arhivov v posesti nedržavnih oblastev, ustanov, društev, podjetij in zasebnikov. V njegovi skrbi je bilo tudi izločanje (škartiranje) spisov državnih in drugih uradov, cerkvenih in zasebnih ustanov in odsvajanje spisov. Arhivski svet naj bi sestavljali predstavniki ODAS in drugih strokovnih organizacij s področja kulturne dediščine, društev, akademije znanosti, univerze, Ministrstva za prosveto in lahko še kdo, ki bi z znanjem in izkušnjami pri delu sveta lahko pomagal. Svet naj bi imenoval minister za prosveto za dobo treh let.

Arhivski svet, ki je zanj uredba predvidela dajanje strokovnega mnenja glede najvažnejših nalog, kot so odnos arhiva do ustvarjalcev gradiva, skrb za arhivske fonde nedržavnih oblastev, podjetij, privatnih oseb, izločanje gradiva in ustanavljanje arhivov, ni bil po tej uredbi nikoli ustanovljen. Dobil smo ga šele leta 1950 po splošnem zakonu o arhivih.

Z uredbo predvidena organizacija je bila le delno izpeljana. Zvezna in na njej temelječa republiška zakonodaja o spomeniškem varstvu² je v prvih povojnih letih vključila tudi arhive, kar je negativno vplivalo na njihovo zaščito. Pokazalo se je, da je treba varstvo arhivov urediti posebej.

Marca 1948 je izšla uredba zvezne vlade o začasnem zavarovanju arhivov³. Ta se organizacije arhivske službe neposredno ni dotaknila. Zanimivo pa je, da sta nanjo reagirala ODAS in Zavod za

spomeniško varstvo. Uredba je zadolžila prosvetne odseke okrajnih, mestnih in rajonskih ljudskih odborov, da morajo za svoja območja zbrati podatke o arhivih in jih dostaviti državnim arhivom; v Sloveniji državnemu arhivu v Ljubljani. Arhiv je na podlagi dobljenih podatkov Izvršnemu svetu dostavil elaborat o stanju arhivov⁴. Zavod za varstvo kulturnih spomenikov LRS pa je takoj po tej zvezni uredbi »sprejel v svoj delokrog referat o zaščiti arhivov«, ki naj bi v sporazumu z ODAS izdajal začasna navodila o ravnanju z arhivi, dokler ne bo izdan zakon o arhivih in registraturah⁵.

Februarja 1950 je zvezna skupščina sprejela **Splošni zakon o državnih arhivih**⁶. Po tem zakonu so bili poleg državnega arhiva FLRJ v Beogradu ustanovljeni še državni arhivi po republikah. Poleg državnih arhivov je zakon predvidel še mestne arhive, ki jih ob odobritvi republiške vlade lahko ustanove ljudski odbori v velikih ali zgodovinsko pomembnih mestih. Zvezni državni arhiv nadzira in mu daje navodila za delo Ministrstvo za znanost in kulturo FLRJ, republiške arhive pa nadzirajo republiški ministri za kulturo. Zakon je dovoljeval, da vlada ustanavlja specialne arhive pri posameznih državnih in družbenih organizacijah. Tudi znanstvene in kulturne institucije (akademija, uni-

verza, muzeji) so imele lahko svoje zbirke, s tem, da so bile dolžne popise arhivskega gradiva dostavljati državnemu arhivu in ga seznanjati s spremembami. Državni arhiv je imel pravico in dolžnost nadzirati arhivski (»zgodovinsko-arhivski«) material ne glede na to, v čigavih rokah je bil in predpisovati obvezne ukrepe za njihovo zaščito.

Zakon je določil, da se pri Zveznem ministrstvu za znanost in kulturo ustanovi Glavni arhivski svet, pri republiških ministrstvih za znanost in kulturo pa republiški arhivski sveti kot »svetovalna strokovna telesa«. Glavni arhivski svet je ustanovila zvezna vlada, republiške pa vlade republik.

Zakon je določal, da bodo republike sprejele svoje zakone o državnih arhivih, dotlej pa naj bi splošni zakon veljal na celotnem ozemlju FLRJ.

Svojega zakona v Sloveniji nismo dobili, pač pa je vlada na podlagi zveznega zakona že poleti 1950 postavila **Arhivski svet LR Slovenije**⁷ pri Ministrstvu za znanost in kulturo. Z odločbo, ki mu ni natančneje opredelila nalog, je imenovala njegovih 8 članov: za predsednika univ.prof. akad. Milka Kosa, za podpredsednika višjega pravnega referenta pri komiteju za zakonodajo in izgradnjo ljudske oblasti Ermina Frfolja, za tajnika načelnika oddelka za znanost pri Ministrstvu za znanost in kulturo LRS Jožeta Košarja, za člane: univ.prof.dr. Frana Zwittera, ravnatelja ODAS Jožeta Mačka, znanstvenega sodelaveca Ekonomske fakultete dr. Pavleta Blaznika, ravnatelja Muzeja narodne osvoboditve Janeza Kramarja in znanstvenega sodelaveca Muzeja narodne osvoboditve dr. Franceta Škerla.

Septembra 1950 je zvezna vlada ustanovila Glavni arhivski svet⁸, ki naj kot strokovno posvetovalni organ pri Svetu za znanost in kulturo FLRJ preučuje teoretična, metodološka in organizacijska vprašanja arhivistike in svetu daje o njih mnenja in predloge. Prav tako naj daje mnenje in predloge glede vseh strokovnih arhivskih opravil in glede učnih načrtov in programov za vzgojo strokovnih arhivskih kadrov. Skrbi naj tudi za izdajo arhivskih strokovnih publikacij. V Glavni arhivski svet je bil imenovan tudi Jože Maček, ravnatelj ODAS, kot predstavnik arhivskega sveta republike Slovenije.

Od arhivskih svetov so ustanovitelji pričakovali, da bodo nosilci razvoja arhivske službe, ker bodo glede na sestavo lahko globlje zajeli in preučili strokovno problematiko, kot bi to lahko storili administrativni upravni organi. Glavni arhivski svet je leta 1951 začel izdajati arhivski strokovni časopis *Arhivist*.

Arhivski svet LR Slovenije je sodeloval v Glavnem arhivskem svetu, ga obveščal o stanju v Sloveniji in ga seznanjal z našo problematiko. Pripravljal je republiški arhivski zakon, za katerega je izdelal nekaj osnutkov, a nobeden ni bil predložen skupščini v sprejem. Prizadeval si je za prostore ODAS, za ustanavljanje arhivov in se ukvarjal s problemi vračanja arhivov po mednarodnih pogodbah.

Po načelih nove zvezne ustave iz leta 1953 naj bi se Glavni arhivski svet preoblikoval v družbeni organ. Zato je bila ustanovljena zveza arhivskih delavcev Jugoslavije, ki je povzela funkcije Glavnega arhivskega sveta⁹. Tudi v Sloveniji je naloge Ar-

V novi dobi lastne državnosti se more slovenski narod ter intenzivne zavesti svoje lastne bitnosti in ceniti pomen gojitve lastnega domostanstva potem arhivov in muzejev. Kajti ne smemo dopustiti, da bi nam mogli tujci upravičeno očitati, da naš narod »focer cepte, a ne zori. Pokazeli moramo - ker to storiti moramo -, da tudi mimo nas stoletja niso šla brez sledov, stoletja so nas vzgojila in tudi mi imamo svoj doberšen delež pri napredku Zlateštvu.

O tem pričajo arhivi, ki hranijo nepopisljive plošne pričevanja o prizadevanju in uspehih našega rodu, o tem pričajo galerije naših mojstev in dela ljudske umetnosti in kulture v celih muzejih. V teh ustavnih vidicah, kako se kljub vsemu ohranja dedščina naših očetov, tu spoznamo našo kulturo in naše stremilje kot rezultat širokih vrstkov, ki vedno pestro se prepletajo, imajo in vplivajo dalje v bodoče dni.

Zato pa arhivi, muzeji in umetniške galerije niso obrambe brez življenja, v njih naravo nepretrgano kliče ključ naše duhovnega življenja. Tako so ti zavodi močnejši gojitelji domovinske ljubezni; kajti resnično in gorke ljubiti moramo le to, kar dobro poznamo glede na njegovo posebnost, njegovo moč in njegov pomen, ki ga ima v našem kolektivnem razvoju. (Karkoli se od naše zgodovine, varodopisja in umetnosti kulture podživljamo na številnih originalnih priľah v naših arhivih in muzejih, tega ne pozabimo nikdar in nikoli. Tako ne tudi gledamo horevno emulsijskega življenja o popolno družajnični oči, vemo ceniti borbe in napore duhovnih struj nedajnosti ter moramo očitati svoj mladerški "jaz" in ga pridrediti doznatnosti in velike življenske cilje.

Da govorim o arhivih, trdim, da nam morejo eno le-ti razložiti in razjasniti postanek in razvoj pravno-političnih in kulturnih razmer in odnosa vseh vrot. Kdor hoče in del državnega ali pravnega, državnega ali sodnega, literarnega ali drugih kulturnega življenja obdelati, ga more le tedaj dobro in prav razumeti, če se gonetično proučeval njegov nastoj in zgodovinski razvoj in se vobče pozajubi

12 predavanja dr. Josipa Mala na proslavi 25-letnice Zgodovinskega društva v Mariboru 2. novembra 1928, AS, Osební fond Josip Mal, št. 5. ovoj 4

hivskega sveta prevzelo 27. aprila 1954 ustanovljeno Arhivsko društvo. Zamišljeno je bilo, da bo to, za razliko od Arhivskega sveta, v tesni povezavi z arhivskim delom lažje evidentiralo in reševalo tekoče arhivske probleme. V svoja pravila si je zapisalo, da bo skrbelo za napredek arhivistike in arhivske službe, skrbelo za strokovni dvig arhivskih delavcev, usklajevalo arhivsko delo, pospeševalo zavest o pomenu arhivov, posredovalo izkušnje, predlagalo pristojnim organom ukrepe za napredek službe in zaščito arhivalij in zastopalo tudi interese arhivskih delavcev¹⁰.

Društvo je te naloge v okviru svojih možnosti opravljalo več kot desetletje. V tem času so se formirali oziroma osamosvojili arhivi v Mariboru (1952), Celju (1956), Kopru (1956), Ljubljani (1950), Piranu (1955) in Ptujju (1955). Le v Novi Gorici še niso imeli samostojnega arhiva. Leta 1966 ustanovljeni oddelek pri občini Nova Gorica je postal samostojen leta 1972.

Novembra 1964 je zvezna skupščina sprejela **Splušni zakon o arhivskem gradivu**¹¹, februarja 1966 pa slovenska skupščina slovenski **Zakon o arhivskem gradivu in o arhivih**¹². Organizacija službe, ki jo ta zakon predvideva za vse območje Slovenije, je naslednja: občinske skupščine ustanove arhive za svoje območje, lahko več občin skupaj en arhiv. Občinska skupščina lahko pooblasti arhiv v drugi občini, da opravlja varstvo na njenem območju. Dokler tega ne stori, opravlja to službo na njihovem območju Arhiv Slovenije. Arhiv Slovenije, katerega ustanovitelj je Skupščina SR Slovenije, varuje arhivsko in registraturno gradivo, ki ima pomen za republiko, vodi razvid nal stiki slovenskih arhivov s tujino in daje mnenje, ali so izpolnjeni vsi pogoji za ustanovitev novega arhiva. Zakonitost dela arhiva nadzoruje pristojni upravni organ občine, kjer je arhiv, zakonitost dela Arhiva Slovenije pa republiški sekretariat za prosveto in kulturo. Zakon določi organe in organizacije, ki lahko samostojno varujejo gradivo, nastalo iz lastnega delovanja (upravni organi za narodno obrambo, upravni organi za notranje zadeve ter Centralni komite Zveze komunistov Slovenije), izvzame iz splošne službe varstva zavode, ki preučujejo zgodovino delavskega gibanja ter določa, da arhiv lahko prepusti (s pogodbo) posameznim organom in organizacijam določene vrste arhivskega in registraturnega gradiva in opravljanje določenih nalog v zvezi z njim.

Poseben člen zakona je določil, da se za pospeševanje in koordinacijo svoje dejavnosti, medsebojno sodelovanje in obravnavanje vprašanj, ki so skupnega pomena, arhivi lahko združujejo v skupnosti.

Na podlagi tega člena so vsi arhivi s pogodbo, ki so jo podpisali že maja in junija 1966, ustanovili **Skupnost arhivov Slovenije (SAS)**, h kateri so naslednje leto pristopili še Centralni komite ZKS, republiški sekretariat za notranje zadeve ter Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani. Skupnost, ki je bila pravna oseba s svojim statutom, je zlasti koordinirala varstvo, dajala organom in organizacijam predloge za njegovo zboljšanje in organizirala ter izvajala skupne programe za razvoj službe. Organ SAS je bil svet, sestavljen iz ravnateljev

arhivov in vodij arhivskih služb. Sklepi, ki jih je sprejel svet, so bili za člane skupnosti obvezni. Tekoče naloge je opravljal Uprava SAS, ki je imela sedež v republiškem arhivu. SAS je imela svoje glasilo Objave¹³.

Društvo se je po ustanovitvi SAS posvetilo predvsem izobraževanju članov in popularizacijskim nalogam.

Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o arhivskem gradivu in o arhivih¹⁴, sprejet leta 1973, glede same organizacije službe ni prinesel velikih sprememb. Določil je le, da morajo občinske skupščine ob ustanovitvi arhiva pridobiti soglasje temeljne kulturne skupnosti.

Arhiv Slovenije naj bi kot zadeve posebnega družbenega pomena poleg teh, ki so bile navedene že v zakonu iz leta 1966, vodil še republiško evidenco arhivskega gradiva in evidentiral arhivsko gradivo, ki je v tujini in zadeva SR Slovenijo in Slovence in skrbel za strokovni napredek arhivske službe. Določeno je bilo, da mu arhivi s samoupravnim sporazumom lahko določijo še druge strokovne zadeve, ki jih opravlja v skupnem interesu.

Določilo o združevanju arhivov v skupnost je ostalo. Toda z zakonom o organizaciji republiške uprave leta 1974¹⁵ je Arhiv Slovenije postal republiška upravna organizacija. Njegovo članstvo in sodelovanje v SAS je postalo s tem formalno vprašljivo. Leta 1976 sprejeti Zakon o združenem delu pa ni dajal več osnove za take skupnosti. Svet SAS se je na željo arhivov še sestajal, a ti sestanki direktorjev so imeli bolj vlogo medsebojnega informiranja. Leta 1982 je bila skupnost tudi formalno ukinjena¹⁶.

S tem, da je Arhiv Slovenije leta 1974 postal republiška upravna organizacija, se je začela dvotirnost v organizaciji arhivske službe v republici. Občine statusa regionalnih arhivov niso spreminjale, ostali so zavodi na področju kulture, čeprav je upravni zakon tudi zanje predvideval možnost organiziranja v upravi. Tako je bilo brez nčinka tudi določilo o matični službi, ki naj bi jo po Zakonu o organizaciji uprave opravljal republiški arhiv.

Tako dvojnost je prevzel tudi **Zakon o naravnih in kulturnih dediščini**¹⁷ iz leta 1981, ki je tudi glede organiziranosti službe ostal pri stari shemi. Arhivu SR Slovenije je odvzel nalogo dajati mnenje o pogojih za ustanovitev arhiva, zadolžil pa ga je, da za območje vse Slovenije vodi republiško zbirno evidenco arhivskega gradiva, evidenco gradiva, ki je zunaj območja SR Slovenije in zadeva SR Slovenijo, da vodi INDOK center za arhivistiko, organizira in vodi usklajevanje metod in postopkov za delo v arhivih ter razvija in usmerja raziskovalno delo v zvezi z arhivistiko. Zakon ni predvidel načina za izvajanje teh nalog in ni pooblastil Arhiva SR Slovenije za izvajanje matičnosti, ki mu jo je naložil upravni zakon. Zato je arhiv po potrebi vabil predstavnike vseh arhivov in arhivskih služb na sestanke ali skliceval sestanke na željo katerega od arhivov, kjer so prediskutirali in usklajevali mnenja o tekoči arhivski problematiki. Od februarja 1982 so se predstavniki arhivov sestajali kot Koordinacijski odbor arhivov¹⁸, kar je bila nekakšna de-

lovna metoda za reševanje skupnih nalog. Obravnavana problematika je bila navadno organizacijske narave, redkeje strokovne. Izpolnjevanje sklepov koordinacije ni bilo obvezno. Zakon za to ni dal podlage.

Maja 1990 je bil s spremembo Zakona o naravni in kulturni dediščini¹⁹ ukinjen Zgodovinski arhiv Centralnega komiteja ZKS. Gradivo je prevzel Arhiv Republike Slovenije.

Če strnemo ta kratek pregled organiziranja arhivske službe v skoraj pol stoletja, ugotovimo, da smo z Uredbo Narodne vlade Slovenije leta 1945, za katero nismo imeli osnove v zvezni zakonodaji, ustanovili svoj državni arhiv, ki je reševal arhivsko problematiko v času, ko je zvezna zakonodaja dajala arhive v varstvo spomeniškim zavodom. Žal smo Splošni arhivski zakon iz leta 1950 preozko in pretogo tolmačili, tako smo iskali »velika ali zgodovinska« mesta, kjer smo ustanovili mestne arhive in ne potrebnih regionalnih, ko smo bili v zadregi, kako imenovati arhiv v Mariboru, ki je že bil nekoč banovinski. Raziskati bo treba še, zakaj osnutek republiškega arhivskega zakona, ki ga je v začetku 50. let dobro pripravil Arhivski svet, ni našel poti v republiško skupščino. To je zavrlo razvoj službe, zlasti oblikovanje arhivske mreže za poldrugo desetletje. Svoj zakon smo sprejeli šele leta 1966.

Telo, ki naj bi službo pospeševalo in usklajevalo, je bil leta 1950 ustanovljen Arhivski svet pri Ministrstvu za znanost in kulturo – do leta 1950 je to delala Arhivska sekcija zgodovinskega društva. Za Arhivski svet se je izkazalo, da je premalo povezan z živo arhivsko problematiko, zato je njegove naloge leta 1954 prevzelo Arhivsko društvo. Društvu nepovezanosti z arhivi ni mogoče očitati, a pokazalo se je, da večjih nalog brez pomoči neke institucije (Državni arhiv LRS) ni moglo izpeljati. Leta 1966 smo ustanovili Skupnost arhivov. Ob njenem predvsem usklajevalnem in pospeševalnem delu društva je služba v 60. in 70. letih naredila precejšen napredek: ko je skupnost zamrla, nismo našli nadomestila zanjo. Zakon o naravni in kulturni dediščini je naloge pospeševanja in koordiniranja sicer evidentiral, ni pa poskrbel, da bi bile izvršene. Naložil jih je republiškemu arhivu, ne da bi mu dal možnosti in pooblastila, da bi jih lahko v polni meri opravljal.

OPOMBE

1. Arhivska služba na slovenskem nacionalnem ozemlju se je do razpada Avstro Ogrske monarhije leta 1918 razvijala kot del njene arhivske službe (J. Žontar, *Delovanje centralne komisije za umetnostne spomenike in arhivskega sveta ter arhivi na Kranjskem*, Arhivi XI, 1988, str. 22 in tam navedena literatura). Že takrat se je pojavila ideja o osrednjem arhivu vseh slovenskih dežel v Ljubljani, ki pa v takratnih razmerah ni mogla biti uresničena (J. Mal, *Pomen in organizacija arhivov*, Dom in svet, 1910, str. 23-24). Med obema svetovnjima vojnima smo leta 1926 dobili Državni arhiv v Ljubljani in na začetku 30. tih let Banovinski arhiv v Mariboru, ki je prevzel arhivske zbirke Zgodovinskega društva za slovensko Štajersko, ustanovljenega leta 1903 (V. Vrtnjak, *Prispevek k zgodovini pisarstva na slovenskem Štajerskem*, Zgodovinsko društvo v Mariboru 1903-1978, Maribor 1978). Poslovnik bano-

vinskega arhiva, ki ga je ban dr. Marušič izdal 20. aprila 1933, je določal, da arhiv deluje na ozemlju mest Maribor, Ptuj in Celje ter srezkih načelstev Maribor levi in desni breg, Ptuj, Dolnja Lendava, Murska Sobota, Ljutomer, Dravograd, Slovenj Gradec, Konjice, Šmarje pri Jelšah, Celje, Gornji grad, Laško in Brežice. Sprejema arhivalije tudi iz drugih krajev, posebno če so v zvezi z zgodovino bivšega slovenskega Štajerskega. Na tem ozemlju banovinski arhiv »odkriva in znanstveno proučuje« javne, cerkvene in privatne arhivalije in arhive in skrbi, da se ohranijo. Začasno hrani tudi vse upravne arhivalije navedenega ozemlja, ki ne služijo več uradnim namenom (Uradni list Kraljevske banske uprave Dravske banovine, Ljubljana 1933, št. 230/549). — 1a. Uradni list SNOS in NVS št. 50/1945. Med vojno izdana Odlok Predsedstva SNOS o zaščiti knjižnic, arhivov in kulturnih spomenikov (Slovenski poročevalec 27. januar 1945) in Odlok Nacionalnega komiteja narodne osvoboditve Jugoslavije o zaščiti in čuvanju kulturnih spomenikov in starin (Službeni list DFJ 10-124/1945) sta določila načelno zaščito arhivskega gradiva. Organiziranja zaščite zaradi vojnega stanja nista mogla urejati. — 2. Primerjaj: [predgovor uredništva], Varstvo spomenikov, Ljubljana, 1/1948, št. 1, str. 2. — 3. Uradni list FLRJ št. 25/1948. — 4. AS, Arhiv Slovenije, spisi 1948. — 5. Marija Verbič, O zavarovanju in hrani naših arhivov. Varstvo spomenikov 11/1949, št. 1-2, str. 19. — 6. SLužbeni list FNRI št. 12/1950. — 7. Uradni list LRS št. 23/1950. — 8. Uradni list FLRJ št. 54/1950. — 9. Arhivist, Beograd 1953, št. 1-2, str. 80. — 10. AS, Arhivsko društvo Slovenije, fasc. 1. — 11. Uradni list SFRJ št. 48/1964. — 12. Uradni list SRS št. 4/1966. — 13. AS, Skupnost arhivov Slovenije, fasc. 1, Objave Skupnosti št. 1 in 2. (Izšle so tri številke Objav Skupnosti arhivov Slovenije: številka 1, december 1967, številka 2, december 1968 in številka 3, oktober 1971). — 14. Uradni list SRS št. 34/1973. — 15. Uradni list SRS št. 39/1974. — 16. AS, Skupnost arhivov Slovenije, spisi 1982. — 17. Uradni list SRS št. 1/1981. — 18. Obvestila Arhiva Republike Slovenije 1985, 1. št. 1. — 19. Uradni list RS št. 8/1990.

ZUSAMMENFASSUNG

Organisierung des Archivdienstes in Slowenien *Marija Oblak Carni*

Im Gebiet Sloweniens haben in den vergangenen Jahrhunderten Museen, Bibliotheken, Vereine und Einzelne reiches Kulturarhivgut gesammelt und ab dem vorigen Jahrhundert auch Archive. Noch zur Zeit der österreichisch-ungarischen Monarchie tauchte die Idee von einem Zentralarchiv für alle slowenische Provinzen auf. Die Bedingungen für die Verwirklichung dieser Idee wurden aber sehr langsam geschaffen. Zwischen den beiden Weltkriegen wurden das Staatsarchiv beim Nationalmuseum in Ljubljana und das Banatarehiv in Maribor gegründet. Das Wissenschaftsinstitut beim Präsidium slowenischen Volksbefreiungsrates, gegründet in 1944, sammelte das Archivgut bestimmter Provenienz fürs ganze slowenische Gebiet. Im Oktober 1945 wurde durch die Verordnung slowenischer Volksregierung slowenisches Zentralstaatsarchiv gegründet. Aufgrund des allgemeinen Archivgesetzes in 1950 wurden mehrere Stadtarchive bzw. historische Archive gegründet und nach dem Erlaß slowenischen Archivgesetzes im Jahre 1966 bildete sich ein Archivnetz, welches das ganze slowenische staatsritorium umfaßte. Eine wichtigere Änderung brachte in 1974 das Gesetz über Organisation der Republikverwal-

tung, demzufolge das Republikarchiv zur Verwaltungsorganisation wurde. Dadurch kam es aber zur Doppelheit des Archivdienstes in Slowenien.

Nach dem Jahre 1945 hat das Historische Verein bzw. seine Archivsektion für die Beförderung und Übereinstimmung der Archivtätigkeit Sorge getragen. In 1950 wurde der Archivrat beim Ministerium für Wissenschaft und Kultur gegründet, aber schon im Jahre 1954 wurde die Beförderung und Übereinstimmung der Archivtätig-

keit vom neu gegründeten Verein der Archivarbeiter Sloweniens übernommen. In 1966 gründeten die Archive zu diesem Zweck die Gemeinschaft der Archive Sloweniens. Als ihre Tätigkeit gegen den siebziger Jahren erlosch, hat das Gesetz über Natur- und Kulturnachlaß (1981) das Archiv der Republik Sloweniens verpflichtet, für die Übereinstimmung und Beförderung Sorge zu tragen; es gab ihm jedoch keine nötige Ermächtigungen, um diese Pflicht in vollem Umfang ausüben zu können.

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Iz preteklosti Škofje Loke in Loškega gospostva

France Štukl

UPRAVNE ZADEVE IN RAZVOJ

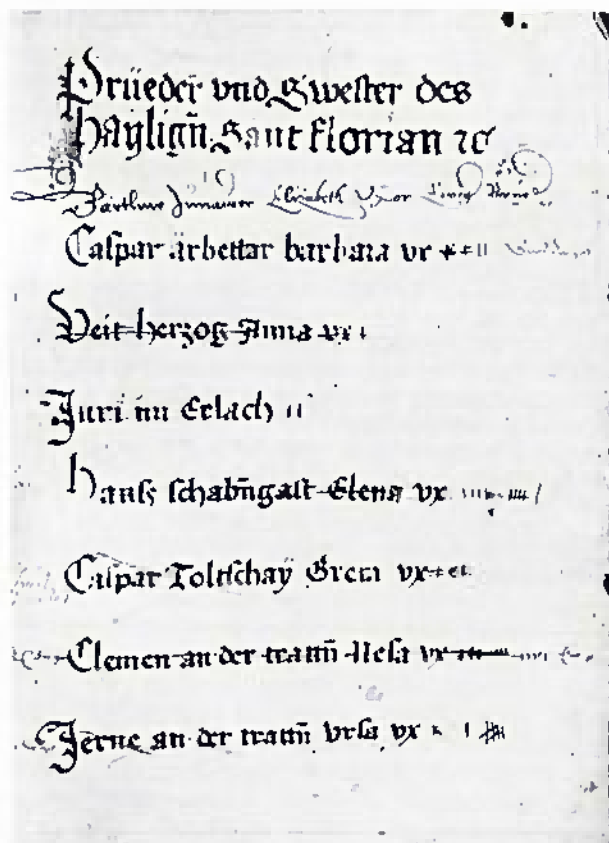
Loško gospostvo – sodni okraj – sreska izpostava – sresko načelstvo – okraj Škofje Loke – občina Škofja Loka, dekanija je geografska, gospodarska, kulturna, prometna, jezikovna konstanta, ki s svojo lego nenehno in doprinala razlike med gorenjskim, jamskim in notranjskim prostorom. Intenzivnost pretoka za posamezna naličja zvrsti je bila v različnih dobah različna.

Ozemlje je bilo naseljeno od neolita dalje. Pogosti so rimski ostanki. Iz let pred 430 so ostanki li-mesa pri Novi Oselci (sedla Kladje, Vrata, Vrhul-ce). Prvo cesarsko darovnico je dobilo freisinško škofijsko gospostvo leta 973. Do srede 13. stoletja so teritorialno ozemlje sklenili s pridobitvijo Okroglega na levem bregu Save ter Pungerta in Gostče.

V drugi polovici 13. stoletja je škof pridobil de-željsko sodstvo in rudniški regal. Krvave rihte ze-mljiški gospod ni obdržal. Pridvorno gospodarstvo so škofje kmalu oddali v najem ter opustili in uved-li hubni sistem. Do srede 14. stoletja je bilo pose-stvo kolonizirano na Sorškem polju na proge, v hribovitih predelih na celke. Ozemlje, ki se je po-zneje izmikalo škofu, so bili fužinarski kraji, pred-vedem Železniki, pa tudi kraji v Poljanski dolini. Ozemlje fužinarjev je prehajalo v deželnoknežje roke. Da pa do tega ni prišlo je škof sprožil po 15. stoletju še rovtarsko kolonizacijo predvsem v za-hodnem delu posestva in v Davči. Naselniki so bili domačini in Tolminec. Poreklo prvih podložnikov je bilo različno. Na Sorškem polju je bilo precej ne-

mško govorečih, kar omenja še Valvasor pri obisku bitenjskega krčmarja. V dolinah je bilo več slovan-skega življa, tudi Korošcev. Z nemško govorečimi naselniki si je škof pomagal pozneje še v Davči, So-rici in podratitovskih vaseh. Naselitveni otok v So-rici, ki je izhajal iz Innichena, se je ohranil še v to stoletje. Sedež gospostva je bil v Loki na gradu. V obrambo mesta in gradu so zgradili še zgornji stolp na Kranlju in stari grad pod Lubnikom. Ves ta trikotni sistem utrdb je deloval kot obramba Loke.

Upravno je škof postavil za svojega namestnika oskrbnika, ki se je v stoletjih različno imenoval, glavar, oskrbnik, hauptman, itd. Teren so razdelili na posamezne urade, amte, imenovane, tudi Župa-nije za vaškimi župani. Glavarju je pomagal pri gospodarskih zadevah kaščar, ki je moral znati slo-vensko. Pozneje je bil glavarju v pomoč protipisar. Že od 17. stoletja dalje se je vpliv države kazal tudi v gospostvu. Za časa Terezijanskih reform je bilo gospostvo vključeno v gorenjsko kresijo, vmesno inštanco med deželo in gospostvom. Za vojaške za-deve je teokrat država uvedla v mejah gospostva prvi kanton, gospostvo pa je postalo delegirano. Po propadu gospostva v Napoleonovih vojnah leta 1803 je prišlo po francoskem medvladju leta 1814 do razdelitve terena na glavne občine in podobčine. V 60. letih prejšnjega stoletja je bila Loka še nekaj časa galvarstvo, potem pa ji je to vlogo prevzel Kranj do leta 1927, ko so ustanovili sresko izposta-vo in leta 1936 sresko načelstvo. Po vojni je bil okraj le do leta 1948. Od leta 1961 pa je občina

Urbar lončarskega čeha iz leta 1537, druga stran, kjer se omenjata tudi meščana Jernej Jnnaver, ki je omenjen na kamniti plošči na zvoniku župne cerkve in Jernej – mogoče slikar Jernej iz Loka. ZAL-SKL

spet v mejah starega gospostva, vključno z Žirovci, ki so se v posameznih obdobjih selili med Logatec, Idrijo in Loko.

Škof drugega plemstva na svojem ozemlju ni trpel, razen v svoji službi. Nekako do protestantizma je službe zaupal domačemu, kranjskemu plemstvu. Po reformaciji je večino uradnikov dobival z Bavarskega. Od 16. stoletja dalje sta se razvijali dve imenji, starološka graščina in puštalska. Obe nista predstavljali večjih tujkov. Svetoduška graščina pa je primer rezidence škofovega bavarskega uslužbenea in ni motila škofove posesti. Vsa tri imenja so imela posest tudi zunaj loškega ozemlja. Posebej se je v okviru gospostva razvijalo mesto s svojo srednjeveško avtonomijo, ki je dokončno ugasnila z občinskim policajem leta 1941. Trg se omenja leta 1248, mesto pa 1274. Obzidje je bilo dokončno leta 1397 s petoro vrati. Prvotno je mestne sodnike postavljali glavar, pozneje so bili voljeni. Ob sodniku se razvije notranji in zunanji svet, deluje še gmajna. Izvršne posle opravlja mestni pisar. Instanca je bila sredi 15. stoletja mestni sodnik, ki je deloval tudi za podeželje v tistem času – oskrbnik in nazadnje škof. Pozneje je glavar v mestu izgubljal veljavo, pridobival pa jo je deželni knez, vendar je mesto obdržalo avtonomijo do Jožefa II. Loka takrat ni bila sposobna organizirati magistrata. Mesto so vključili v zemljiško gospostvo kot municipalno mesto. Gospostvo je moralo urediti zemljiško knjigo tudi za mesto. Deli avtonomije so zaživeli še

po občinski zakonodaji sredi 19. stoletja, vendar srednjeveške avtonomije mesto ni več doseglo.

Sistem, ki se je izmikal škofu tudi kot urbano naselje, so bili Železniki. Sem je škof sredi 14. stoletja pripeljal Furlane kot strokovnjake za železarstvo. Na gospostvo je fužinarje vezala sodna podrejenost in denarne obveze ob nastopu škofov ter vojna obveza. Železnikarji so imeli že v 15. stoletju lastnega sodnika. Leta 1588 je škof deželnemu knezu dokončno priznal rudarski regal, obdržal pa jurisdikcijo nad prebivalstvom. Železnikarji so trenja med škofom in deželnim knezom spretno izrabljali in do konca fevdalizma leta 1848 ohranili določeno avtonomijo s svojimi župani ali sodniki, ali kakor so jih različno imenovali, in celo svojo zemljiško knjigo za zemljišeni del oziroma hiše in posebej za delniški družbi na zgornjem in spodnjem Plavžu. Od kdaj uživajo tržne pravice pa z letnico ni utrujeno.

CERKVENE ZADEVE

Starološka prafara sv. Jurija je bila po stari razdelitvi iz časa Karla Velikega v sklopu oglejskega patriarhata, ki je versko oskrboval ozemlje od Drame na severu. Pozneje je bila župnija skupaj z ostalimi župnijami, ki so bile nastale iz njenega ozemlja, vključena v oglejski gorenjski arhidiaconat. Po mnenju poznavalec cerkvene ureditve naj bi starološka župnija nastala kmalu po letu 973. Leta 1074 sta se sporazumela freisinški škof in oglejski patriarh o cerkvenih zadevah na loškem ozemlju. V tej listini se omenja cerkveno središče v Stari Loki. Na starost cerkvene ureditve na tem širšem prostoru kažeta še dve prafari: Sora, kjer se omenja župnija leta 1295, in Šmartin pri Kranju, kjer se župnija omenja leta 1163. To so le prve omembe. Verjetno je bila neka cerkvena razdelitev že pred ustanovitvijo freisinškega gospostva, saj so deli gospostva spadali še pod ozemlje pražupnije Sora (desni breg reke Sore) in pod Šmartno (del vasi na Sorškem polju). Škofu do konca gospostva ni uspelo, da bi ozemlje cerkveno upravno zaokrožil.

Župnija Stara Loka je bila prafara večini župnij v gospostvu, sedanji občini ali dekaniji. Izjeme so bile le v predelu Žirov in Oselic. Ta tradicija je bila simbolično izpričana še ob koncu prejšnjega stoletja. Selški, poljanski in žirovski župnik so simbolično prinašali miznino na Faro še za časa kaplanovanja Frančiška Pokorna na Fari med leti 1891 – 1994. Pokorn je bil poznejši župnik v Besnici in škofjski arhivar v Ljubljani. Prispevek je prifarski župnik pobiral v ponedeljek po obletnici posvetitve cerkve, to je po rožnovenski nedelji v začetku oktobra. Zadnjič sta to navado zapisala župnik Kalin v 18. stoletju in dekan Božič okrog leta 1824. Navada je ugasnila okrog leta 1900.

Starološka prafara je bila, podobno kot druge takratne fare, velika sinekura. Gospodarsko je bila ena najboljših na Kranjskem tudi po odpravi fevdalizma in naturne rente. Mnogi srednjeveški župniki sploh niso bivali na sedežu in so imeli dovolj enje za večletno odsotnost. Nekateri so se uveljavili v cerkveni hierarhiji v Freisingu, v Ljubljani in drugod ter v drugih posvetnih službah. Pastoralno

so se razmere izboljšale šele v protireformaciji.

Zaradi pastorage in oddaljenosti so se iz župnije izločili vikariat v Seleh leta 1296 (župnija 1454). Poljanah leta 1296 (župnija 1417) in Žireh (župnija v 14. stoletju). Ostale župnije so se izločevale predvsem iz pražupnije in omenjenih treh. Jožefinskih reform na tem mestu ne bi omenjali. Loka je dobila vikariat šele leta 1532, župnijo pa leta 1804. Sodelovanje med Faro in Mestom je bilo dobro, vendar dogovorjeno in zapisniško utrjeno, kar kažejo župnikovi diariji še v 18. stoletju.

Leta 1751 so odpravili oglejski patriarhat in loško ozemlje je pripadlo goriški nadškofiji v gorenjskem arhidiaconatu do leta 1785/88, ko je pripadlo ljubljanski škofiji. Med leti 1785 in 1788 so po idejah Jožefa II. preuredili škofijske meje in uvedli dekanate. To so cerkvenoupravne enote med župnijo in arhidiaconatom. Do leta 1822 so ukinili manjše in dekanate kot Šmartin, Poljane, Železnike, itd. in ustanovili starološki dekanat, ki se je skoraj pokrival z mejami loškega, takrat že državnega gospodarstva. Zanimivo je, da je pri nadaljnjih političnih razdelitvah prevladala težnja iz cerkvene razdelitve, saj je loško gospodarstvo izgubilo Stražišče, predel Sore in Gostče. Tako so se po letu 1848 pokrivala meje dekanata, loškega okraja (nekaj časa), sodnega okraja, sreske izpostave po letu 1927, načelstva po letu 1936. Zanimivo pa je, da je medvojni okraj in okraj do leta 1948 nekaj časa še pokrival področje Medvod. Po zadnji vojni je naslov dekanata prešel na Škofjo Loko, kar je vzbudilo nekaj hude krvi med Prifarci. V današnjih razmerah pa dekanat več vezan na določeno župnijo in dekaniji.

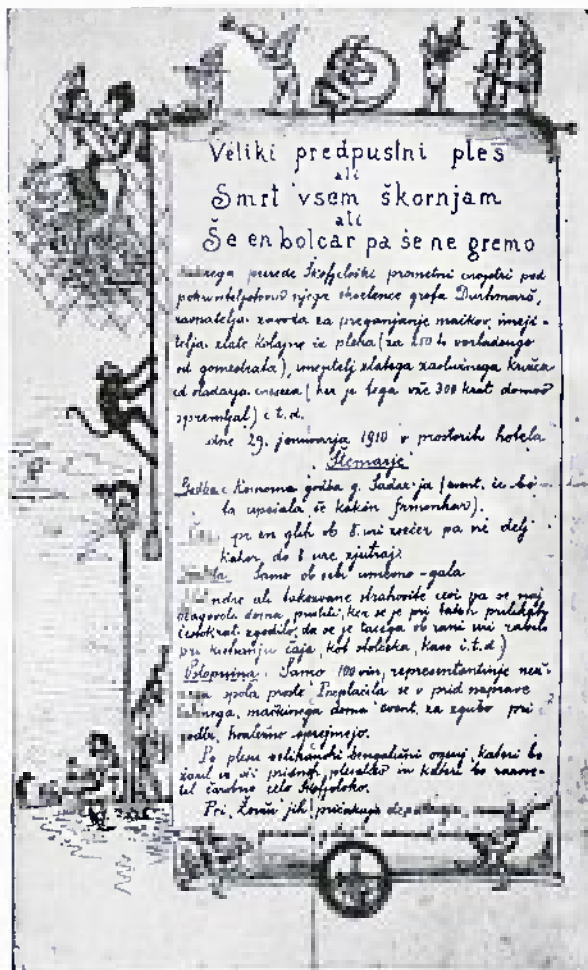
Kako so se izločevale posamezne fare, si lahko pogledamo v šematizmu Cerkev na Slovenskem 1971, ki je eden najboljših pregledov teh razmer.

Ne glede na župno razdelitev, ki je bila v prvih stoletjih redka, so na tem ozemlju nastajale cerkve že zgodaj. Razporeditev podružnic in njihova starost, nekatere celo iz romanike, bi bolj odgovarjala politični razdelitvi gospodarstva na urade - amte. Cerkvene stavbe so v teh primerih odigrale dvojno vlogo, versko, pa tudi upravno. Na to kažejo lope ob cerkvah, ki niso romarske. Te so služile za upravne namene, zbere podložnikov ob pojezdah po gospodarstvu in za sestanke sosesk.

V gospodarskem pogledu so bile velike razlike med pražupnijo na Faro, starejšimi župnijami v obeh dolinah, poznejšimi župnijami iz 17. stoletja in jožefinskimi. Izstopala je predvsem prafara. Osnova sta ji bila škofov deputat in bogata zemljiška posest, ki si jo je cerkev pridobila in jo izgubila v stoletjih. Do Jožefa II. so delovali beneficiji v zemljiškem donosu ali v denarni renti. Jožef II. je mnoge ustanove reduciral, vendar so se v 19. stoletju še nabrale in zaživele; predvsem velja to za denarne rente. Schwarzov beneficij je deloval od leta 1486 do 1513. Razpad takšnega sistema se je začel po letu 1848 in se dokončno podrli leta 1918.

OD CEHOV DO INDUSTRIJE

Prva obrt, o kateri vemo nekaj več, je bila vezana na prehrano. Že v darovnici leta 973 se omenjajo mlinci. V urbarju iz leta 1291 se imenujejo mlinci

Vabilo na veliki predpusni ples v Školji Loki leta 1910. ZAL-ŠK1.

na Suhi, v Retečah, Prašah in v Veštru. Leta 1501 je v urbarju navedenih 65 kmečkih mlinov. Po priimkih podložnikov lahko sklepamo o njihovi dejavnosti.

Ena najstarejših obrti, ki je živela na tem ozemlju skoraj 800 let in je zatonila ob začetku tega stoletja, je bilo tkalstvo. Lan omenjajo že v urbarju leta 1291. Leta 1451 so dobili mestni obrtniki od škofa posebne svoboščine in so dosegli prepoved trgovanja na podeželju. To letnico smemo smatrati za prvi eehovski privilegij. O loških eehih vemo precej, obdelovala sta jih dr. Rudolf Andrejka in dr. Pavle Blaznik. Materialne ostaline si lahko ogledamo v muzeju, nekatere listine pa pri nas, v arhivu.

Leta 1457 je škof potrdil krojaški eeh, leta 1459 krznarskega, usnjarskega in čevljarkega, leta 1475 že drugič kovaškega. Lončarski eeh so ustanovili leta 1511. Pozneje so še potrdili pekovskega, mersarskega in barvarskega. Obrtniki redkejših dejavnosti so bili v ljubljanskih eehih. Kot zanimivost naj povem, da se čevljarški eeh še enkrat letno sestaja in se člani vpišejo v urbar iz konea 18. stoletja.

Posebno pomembnost so si pridobili loški lončarji, ki so kar okrog 200 let dobavljali talilne vrče idrijskemu rudniku. Ta je še sredi 17. stoletja potreboval 50000 - 60000 vrčev na leto. Loški izdelki

Parquetten - Fabrik
des
Georg Karlin
in
Bischoflack in Krain,
Rudolfsbahustation Lack.

Fournierte Parquetten.
Echte, Nuss und Alcorn.
Nr. 3. Nr. 4.

< 34 Wiener Maß > < 83 Centimeter. >

Preis pr. Meter. Klfr. } ab Rudolfsbahustation Lack.

Auf Bestellung werden Parquetten nach jedem beliebigen vorgelegten Muster angefertigt.

J. Borna in Lofsch.

Prospekt parketarne Jurija Karlina iz Škofje Loke, ZALŠKI.

so bili kvalitetni in so jih uporabljali vse do spremembe talnega postopka v železnih retortah leta 1648.

Loške razmere je daleč presevalo platnarstvo. Še sredi 19. stoletja je na tem ozemlju znalo tkati na domačih statvah še okrog 8000 oseb. Dodatno so hodili po lan na Koroško, v okolico Spittala ob Dravi. Vsega platna niso barvali v Loki, ampak so surovega izvažali v alpske dežele, Trst, na Reko, v Videm, tja do Senigalije, kjer je bilo pristanišče za daljne dežele. Zanimivo je, da je imela obrt takšne razsežnosti, da je ni bilo mogoče uokviriti v ehovske okvire. Platnarska trgovina je bila na višku sredi 18. stoletja, potem pa je vztrajno padala, kljub podpori države, ki se je zavedala siromašenja kmečkih množic na račun dodatnega zasluga. Leta 1872 je bilo še 5 % vse obdelovalne površine v loškem sodnem okraju zasajene z lanom, izvoz pa je bil minimalen, le en voz platna na mesec, za razliko z 18. stoletjem, ko so odpremili tudi po 20 do 25 težkih parizarjev platna na mesec. Zadnji barvar – Ferbar v predmestju Karlovec – je prenehal z dejavnostjo pred prvo svetovno vojno.

V 18. stoletju so si v trgovini s platnom opomogli predvsem loški in kranjski Jugovici in družina Jenko s Sorškega polja. Ti so se celo poplemenitili. Tomaž Jugovic je v trgovino vložil pol milijona goldinarjev, starološki grašak Demšar pa se je uveljavil tudi v sitarski obrti. Ta ni bila tako dolgotrajna

in je dosegala izvozne učinke le v 18. stoletju. Med leti 1712 – 1722 je bil na Kranjskem povprečni letni izvoz 10 tovorov sit v Trst v vrednosti okoli 4500 gld. Tudi pri tej trgovini sta delovala Jože Jenko pl. Jenkensheim in Matevž Demšar iz Žetince, poznejši graščak v Stari Loki. Ta obrt je zajemala le Pevno, Bitnje in Stražišče, kjer se je sitarstvo na industrijski način ohranila do zadnje vojne. Na tkalsko produkcijo, ki je bila razširjena po celotnem gospostvu, pa še kažejo priimki in domača imena Weber, Tkalec, Tkalčič, Thkavšč, Hkavšč, Kalčič, Kavčič, itd.

Zunaj ehovske tradicije je ostalo glavnikarstvo, ki je dajalo zaslužek predvsem predmestnim bajtanjem in Puštalcem. Ločani so prinesli tradicijo z Vipavskega in Tolminskega, kamor so hodili po vino in sadje, Tolminci pa v Loko po moko. Rogove so dobivali iz Trsta in Gorice. Prodaja izdelkov je šla ob ugodnih letih do Hrvaške.

Tehnični problem izpeljave trase gorenjske železniške proge leta 1870 je za takratno mišljenje Loko obšel, česar pa danes ne obžalujemo. Več Ločanov je pričelo izkoriščati vodno moč za pogon lesnih obratov za izdelavo parketa. Iz obrtniške tradicije se je prva povzpela družina Krenner, ki je v starih graščinskih mlinih pričela z obratovalnico sukna. Alojz Krenner je imel nekaj časa obrat tudi v Vodmatu v Ljubljani. Bolje se je razvijal loški obrat, kjer so leta 1887 dodali parni stroj, leta 1889 vodno turbino in leta 1894 pričeli z elektrarno, prvo javno na Kranjskem. Po prvi vojni je poslopja kupila d.d. Šešir za tovarno klobukov. Tradicija se nadaljuje do danes. Na prelomu stoletja sta že delovali obe lesni trgovini, pozneje industriji Franc Dolenc in Franc Heinricher, pozneje pa še nekaj časa brata Calcari. To tradicijo nadaljuje Jelovica. Med tekstilnimi obrati je pričela leta 1934 d.d. Škofjeloška predilnica s preko 100 zaposlenimi in Thalerjeva tekstilna tovarna v Vincarjih (Danes Livarna in orodjarna LTH). Že leta 1928 je R. Thaler registriral tovarno odej, danes Odeja Škofja Loka. V kovinski industriji je segla daleč na jug Schneiderjeva tovarna turbin in hladilnih strojev, od leta 1923 dalje. Tradicijo nadaljuje Litostroj, prostore pa ima danes Bandag. Hladilniški del tradicije nadaljuje LTH. Josip Guzelj je imel v stari Kasarni večji obrat za pridelavo kisa od leta 1897 do 1941.

Konec prejšnjega stoletja se pričenjajo združni obrati, predvsem v Selški dolini, katerih tradicijo nadaljuje Alples, čevljarstvo privatno in združno dejavnost v Žireh pa Alpina.

Na celotnem ozemlju so zaživelci denarni zavodi na liberalni in klerikalni podlagi. Pred zadnjo vojno je delovalo okrog 18 združnih hranilnic in posojilnic.

LIKOVNA UMETNOST

Začetek dveh pomembnih kulturnih objektov sega še v romansko dobo. Prafara je potrebovala uglednejšo cerkev in jo je do srede 13. stoletja že izoblikovala v troladijsko baziliko. Žal se je ta stavba morala leta 1863 umakniti sedanji starološki cerkvi, zgrajeni v mešanici historičnih stilov. »Ud starinoslovske družbe iz Beča« je ponujal pomoč v de-

narju, če bi jo gospod dekan ohranil in staro popravil, vendar dekan Kramer ni bil za to. Po kakšnih vzorih je bila stara cerkev zgrajena, ali po italijanskih ali po bavarskih, se pa še krešejo mnenja.

Drugi sakralni objekt, katerega pomen sega preko loško ozemlje, je romarska cerkev v Crngrobu. Pred letom 1300 se je stavba kazala le v enostavnem romanskem enoladijskem tlorisu. Različne dobe do 19. stoletja so stavbo dopolnjevale, zelo obzirno in posrečeno, da ji danes komaj priznamo popolno rast. Romanski sta še podružnici na Gabrški gor in v Bukovščici. Petnajsto stoletje je na tem ozemlju izdelalo tipično gotško podružnico z pravokotno ravno stropno ladjo in s triosminsko zaključenim in rebrasto obokanim prezbitერიem. Ladja in prezbitერიj sta bila zunaj in znotraj bogato poslikana, posebno notranjščina prezbitერიja, ki ga Stele imenuje kranjski prezbitერიj (ne zaradi Kranja, ampak zaradi dežele Kranjske). Primer kranjskega prezbitერიja je suški iz 15. stoletja in Jernejev pri sv. Ožboltu po letu 1527. Izven poenostavljene arhitekturnega koncepta gotške podružnice je ambiciozna dvoranska župnijska cerkev v mestu z bogatimi sklepniki iz leta 1471, prezbitერიem iz leta 1524 in zvonikom iz leta 1532. Cerkev se vklaplja v serijo slovenskih dvoranskih cerkva druge polovice 15. stoletja. V istem času poznamo stavbarja Andreja iz Loke, ki dela na Tominskem, v Posočju in Beneški Sloveniji. Iz začetka 16. stoletja je znan mojster Jurko, ki je pričel graditi sloviti crngrobški zvonik med leti 1521 – 1524 in dvoranski troladijski prezbitერიj prav tam. Vsa (njegov) druga dela so mu le pripisana.

Po potresu leta 1511 je škof Filip obnovil grad in kaščo na Lontrgu. Sedemnajsto stoletje je na začetku še pod vplivom pozne gotike. To je čas, ko dobita Plac in Lontrg svojo značilno stavbno črto. Večina hiš na Placu ima še poznogotske stavbne elemente na portalih in drugih kamnoseških detajlih. Verjetno so že do 17. stoletja pozidali obširen prostor med Kapucinskimi vrati, klariško cerkvijo in vikariatsko oziroma župnijsko cerkvijo, to so hiše v sedanji Blaževi ulici, katerih zadnja stran meji na Ustrano gaso in Kasarno, katere začetek seže tudi v sredino 16. stoletja. Po požaru na Placu leta 1660 so zgradili baročno klariško cerkev, ki je še italijanski model in še manieristično visoka. Ta tip cerkve se je ob koncu stoletja in v začetku 18. stoletja udomačil v domači delavnici, ki je zgradila vrsto stavb od sv. Volbenka, Trate v Poljanski dolini, adaptirala gotško podružnico na Bukovem vrhu, v Loki zgradila po nunskem vzoru špitalsko cerkev in kot zadnjo v tej seriji v tridesetih letih 18. stoletja še cerkev na Hribeu. Ta delavnica je segla do Velikega Mlačeva pod Boštanjem pri Grosupljem. Zrel barok se je izkazal v mogočni podrti Mačkovi župnijski cerkvi v Poljanah. Devetnajsto stoletje je dodalo vrsto stavb v zgodovinskih slogih, katerih obstoj smo pričeli priznavati šele pred kratkim, ko smo pričeli spreminjati odnose do teh dob. Posebno delež Janeza Molinarija, Furlana, katerega stavbna delavnica se je udomačila v Loki do polpretekle dobe, nam je zapustila kvalitetne neogotske prizidave srede 19. stoletja v Crngrobu, pri sv. Valentinu in drugod. Vkomponiranje neogot-

skih elementov v originalne gotške strukture je Molinaro znal izpeljati na način, ki bi mu danes lahko rekli spomeniško-varstveni.

V kiparstvu in rezbarstvu je po ostankih srednjeveške plastike v galeriji in v muzejih kvalitetno zastopana izven loških meja Jamškova delavnica zlatih oltarjev iz 17. in prve polovice 18. stoletja. V 19. stoletju sta kompletno slikarsko in kiparsko podnudbo oskrbovali dve delavnici. Daleč najpomembnejša je bila Šubičeva v Poljanah, ki je pozneje delovala tudi v Loki. Njih dela so šla celo preko morja v Ameriko. V Selški dolini pa se je ob domačinu Janezu Peternelu udomačil še Janez Gosar iz Dupelj. Lučinski rojak Matija Bradoška je odprl podobarsko delavnico v Kranju.

V slikarstvu že na prehodu 14. v 15. stoletje srečamo furlanske mojstre, ki gredo čez naše ozemlje tja do Štajerske. Kranjski prezbitერიj dobi na loškem ozemlju dve odlični poslikavi tako na Suhi kot pri sv. Ožboltu. Jernej iz Loke se kot freskant uveljavi na Gorenjskem, Primorskem tja do Benečije. Likovno kvalitetno že propada glede na stare vzornike, je pa ikonografsko domiselna. V drugi polovici 18. stoletja je prestopil loške meje slikar Janez Tušek, ki je s freskami poslikal Veselo goro pri št. Rupertu. Zgledoval se je pri Jelovšku in Čebaju. Z bratoma Janezom in Jurijem Šubicem smo dobili prva loška rojaka, uveljavljena na tujem. Tema dvema sledijo Franke, Ažbe s svojo münchensko šolo in predvsem Ivan Grohar. Ta je tudi privabil v Loko še ostale tri impresioniste, ki tu slikajo na začetku tega stoletja po vzoru francoskega Barbizona. Brez prepira s Šavani je imel v domači hiši atelje Guido Birola, predstavnik Vesnanov. Glede na sedanji umetnosti utrip Loke se je slikarska tradicija še najbolj obdržala in je tudi najštevilnejše zastopana v Združenju loških umetnikov.

POMEMBNEJŠI KULTURNI DOGODKI IN LOŠKI ROJAKI

O pomembnejših likovnikih smo že povedali. Iz dunajske Dvorne knjižnice je znan Škofjeloški rokopis s slovenskimi imeni mesecev iz leta 1466. Med leti 1721 in 1768 so igrali v Loki pasijonske igre, ki jih je v slovenščini pripravil kapucin pater Romuald. Leta 1936 so pasijon v modernejši obliki obnovili in ga nameravali uprizorjati na nekaj let, podobno kot v Oberamergauu. Do te tradicije pa ni prišlo. Posebnost loškega ozemlja, ki bi mu še danes delala čast globoko v Evropo, je bila Strahlova galerija v starološkem gradu. Njena utemeljiteljica sta bila Edvard in Karl Strahl. Žal so po smrti zadnjega Strahla leta 1929 zbirko raznesli. Del zapuščene je pridobila Narodna galerija, del Narodni muzej in del Arhiv Republike Slovenije.

Loške rojake bi lahko razdelili v več kategorij. Če začnemo z literati, moramo naštetiti Tavčarja, Jenka, Golarja in manj znana Antona Leskoveca in Jana Plestenjaka. Posebno Leskovec je že predmet obdelave literarne zgodovine (dr. Dušan Moravec), dela Jana Plestenjaka pa še niso zbrana in komentirana.

Med kulturniki v najširšem smislu začnimo pri dveh slovutih pravnikih. Na Dunaju je bil dr. To-

EXPERIMENTALNO

EG

GLEDALIŠČE

ODER T GALERIJA

POKROVITELJ LESNA INDUSTRIJA JELOVICA ŠKOFJA LOKA

"Gledališče enega - Stane Sever"

Gustovanje v Školji Loka

F. M. Dostojevski

Krotko dekle

(fantastična povest)

Prevedel: dr. Josip Vidmar

V fantastični prizor spreminja slovenski igralec Stane Sever

PREDSTAVE: petek 4. decembra 1970 ob 19.30 - premiera sobota 5. decembra 1970 ob 19.30 - repriza nedelja 6. decembra 1970 ob 16. uri - repriza	Predstave so v GALERIJ NA LOŠKEM GRADU
--	---

Podrja celopis v izdaji ALLINA na Mesarjem Irge II (tel. 85-413) in eno uro pred predstavo pri blaginji Galerije na Loškem gradu

Vabilo na eno zadnjih predstav Staneta Severja, ZAL.ŠKI.

maž Dolinar iz Dorfarjev (1760). Dr. Jurij Dolinar, z Volčec je v Ljubljani vzgajal mladega Barago. Istrskemu narodnemu buditelju Jakobu Volčiču od Sv. Andreja so lani posvetili poseben zbornik. Luka Jeran nam je iz šolskih klopi znan kot konzervativni Novičar. Ponovno se vrednotila brata-teologa in filozofa Frane in posebno Aleš Ušeničnik. Iz povojne pozabe je s svojimi spomini izstopil prof. Ivan Dolence, krekoslovec in stenograf v dunajskem in beograjskem parlamentu. Selčani si laste samega dr. Kreka, čeravno je bil rojen pri Sv. Gregorju na Dolenjskem. Posebno poglavje bi bili Levičniki iz Železnikov, katerih rod je obvladoval lokalno politiko in gospodarstvo v različnih krajih.

V zvezi z moderno temo izseljenstva bi omenili Baragovega naslednika na škofiji Igancija Mraka iz Hotavelj in mag. Jožefa Buha, ameriškega misijonarja iz Lučin. Ta dva sta posredovala tudi slike iz Šubičeve in Bradaškove delavnice za nove cerkve v Ameriki.

Posebno poglavje so naravoslovci. Ernest Kramer je bil kemik in bakteriolog, nazadnje direktor Kemičnega preskuševališča. Gustav Pire je bil kmetijski strokovnjak. Zdravnik dr. Ludvik Gerbec je bil specialist za oči in prvi specialist medicinske dela v Idriji, kot bi rekli danes. Inž. Avgust Guzelj je bil pogozdovalec Krasa. Prirodoslovec in pisec šolskih knjig je bil Ivan Macher. Dr. France Jesenko je bil bolanik in univerzitetni učitelj, po katerem se imenujejo Jesenkova priznanja. Na Dunaju je v revščini preminil prirodoslovec, ki se je ukvar-

jal s poslušanjem žuželk, dr. Ivan Regen, iz Brodov je bil fizik Simon Šubie. Med zdravniki pa nam je še živo v spominu predstojnik stomatološke klinike dr. Jože Rant.

Številne teologe smo že omenili na drugih področjih. Najbolj znana sta dr. Andrej Karlin, Tržaško-koprski in poznaje lavantinski škof, in dr. Andrej Kalan, stolni prošt, Kreckova desna roka in velik prijatelj slovenske literarne srenje (tudi Cancarja). Iz pozabe bo treba priklicati dr. Josipa Demšarja, teološkega profesorja, katerega lik pokončnega človeka je primeren v vsakem času.

Naštetjmo še vrsto zgodovinarjev: dr. France Kos, oče prof. Milka Kosa, Anton Koblar, kranjski dekan, France Pokorn, dr. Maks Miklavčič in prof. Maks Stanonik, škofijski arhivarji; publicist Ante Gaber, zgodovinar dr. Pavle Blaznik, filozof in sociolog Boris Zihertl, itd. Omenim naj še dva slavista in literarna zgodovinarja, dr. Franceta Koblarja in dr. Jakoba Šolarja.

ZUSAMMENFASSUNG

Aus der Vergangenheit von Bischofslack und Herrschaftslack
France Štukl

Die Herrschaftslack, sogar ein wenig größer als die heutige Gemeinde Škofja Loka (Bischofslack), ist in 973 dem Bischof aus Freising vom deutschen Kaiser zum

Lehen geschenkt worden. Die Herrschaft wurde zur Zeit Napoleons in 1803 abgeschafft. Der Bischof hat das Gebiet planmäßig angesiedelt und organisiert. Außer der Slowenen siedelte er auch die Bayern an, die sich aber durch die Jahrhunderte assimiliert haben. Die wirtschaftliche Grundeinheit war eine Hube, das Fronhofwirtschaftssystem wurde bald aufgegeben. Auf der Herrschaft war der Bischof vom Verwalter vertreten, der auch andere Arbeiten organisierte. Das ganze Gebiet gehörte der Urfparre in Stara Loka (Altenlack), die schon in 1074 erwähnt wurde. Bis zum 15. Jahrhundert entwickelten sich die Grundpfarren in beiden Tälern. Die Stadt wurde schon im 13. Jahrhundert erwähnt. Sie hatte ihre eigene Selbstverwaltung mit dem Richter an der Spitze. Sie war das Zentrum des Gewerbes, das zunftgemäß in der Mitte des 15. und am Anfang des 16. Jahrhunderts organisiert wurde. Die Töpfer aus Lack versorgten mit ihren Erzeugnissen den türkischen Bergbau. In 18. Jahrhundert überstieg jedoch der Handel mit Leinen und teils mit Sieben die Zunftproduktion. Das Lack-Gebiet pflegte auch kulturelle Beziehungen, insbesondere mit dem Küsten-

land. Schon in der zweiten Hälfte des 14. Jahrhunderts sind die sogenannten friaulischen Freskenmaler aus Friaul über dieses Gebiet gewandert. In der zweiten Hälfte des 15. und am Anfang des 16. Jahrhundert war Loka (Lack) ein bedeutungsvolles Kunstzentrum. Im Jahre 1471 wurde das Schiff der Vikariatssätekirche gebaut. Meister Andrej erledigte Bauarbeiten im Küstenland und Meister Jernej malte Fresken in Oberkrain und Küstenland. Nach dem Erdbeben in 1511 bekam die Stadt allmählig den Ansehen, den wir heute kennen. Die Barockzeit gab der Stadt neue künstlerische Impulse zu, insbesondere nach den Bränden im 17. Jahrhundert. Zu dieser Zeit wurde die Klarissinenkirche und am Anfang des 18. Jahrhunderts noch die Kapuzin- und Spittalkirche gebaut.

Das Land baroekariserte sich damals qualitativ, auch in der profaner Architektur. Der Lack-Passion, der in den Jahren 1721 – 1768 gespielt wurde, brachte uns die slowenische Variante beliebter Barockspiele. Die Herrschaft und die Stadt gaben den Slowenen einige bekannte Männer aus verschiedenen Bereichen.

Obrtna šola v Ljubljani 1888 – 1914

Saša Serše

Obdobje 19. stoletja, ko je bila ustanovljena obrtna šola v Ljubljani, je čas tehničnih izumov in znanstvenih odkritij, ki so omogočili agrarno in tehnično revolucijo, povzročili zaton fevdalizma in razcvet kapitalizma. Pridobitve tehnične industrijske revolucije so prišle do popolne veljave v drugi polovici 19. stoletja, a z njimi velike spremembe.

Avstrijske dežele so sledile tehnološkemu napredku zahodnih držav, vendar s časovnim zamikom. v Avstriji je predvsem prevladovalo agrarno gospodarstvo. Prebivalstvo se je ukvarjalo večinoma s kmetijstvom in malo obrtjo. Struktura gospodarstva se je le počasi spreminjala v korist industrijske proizvodnje. Odpiranje avstrijskega trga tujini je bilo pogubno, saj je bilo avstrijsko gospodarstvo nesposobno tekmovali z razvitejšim zahodnim gospodarstvom. Štajerska, Koroška in Kranjska so bile dežele, ki so bile v zaostanku, ne samo za Evropo, ampak tudi za ostalimi deželami monarhije. Železe so dohiteli razvitejši svet, a žal tega niso bile sposobne. Odpiranje trga je imelo zanje uničujoče posledice, predvsem še za Kranjsko, kjer je do streznitve prišlo, ko je bila končana južna železnica in so se začeli zavedati, da intenzivnejše rasti industrije ne bo. Niso zaznali daljnosežnosti in globine sprememb, ki so jih prinašale novosti. Nasprotno, upali so, da bo mogoče določene obrtne panoge ohraniti in jih dvigniti z uvedbo novih postopkov. Za dvig in modernizacijo gospodarstva je bil nujen dvig izobrazbene ravni prebivalstva. Rešitev so videli v dobri organizaciji šolstva, predvsem strokovnega.

Na Kranjskem so delovale risarske šole že ves čas 19. stoletja, vendar so bili to le občasni, ponavadi le ob nedeljah organizirani tečaji. Obiski teh

tečajev so bili številni in potreba po šoli, ki bi dala obrtnikom boljšo izobrazbo je bila ves čas prisotna.

Od leta 1861 ni minilo zasedanje deželnega zbora, ne da bi razpravljali o predlogih, kako dvigniti obrtno šolstvo v deželi. Tudi Zbornica za trgovino in obrt in mestna občina sta si neprestano prizadevali, da bi v Ljubljani ustanovili državno obrtno šolo.

Ministrstvo za trgovino je leta 1868 pozvalo zbornico, da bi v Avstriji kazalo uvesti več obrtnih inštitucij. Zbornica je priložnost izrabila, njen poseben odsek je sestavil temeljito in obširno spomenico, s katero so opozorili na nujnost ustanovitve obrtne šole v Ljubljani. Nedeljske ljubljanske šole so se prestrukturirale 1872. leta v obrtne nadaljevalne šole. Prva državna obrtna – strokovna šola na Kranjskem pa je bila ustanovljena v Idriji, to je bila šola za klekljanje čipk.

Za vrsto let je bila ustanovitev obrtne šole v Ljubljani preložena. Ministrstvo za trgovino jo tudi v načrtu za leto 1875 ni predvidevalo. Kljub številnim prošnjam, je Ministrstvo za uk in bogoslužje ustanovitev obrtne šole na Kranjskem zaradi finančnih težav zavrnilo, čeprav je priznalo, da je zahteva po ustanovitvi upravičena.

V letih 1880 in 1881 je bila dana možnost, da se prijavijo za štipendije, ki so bile razpisane za obisk posebnih tečajev na dunajskem Tehnološkem obrtnem muzeju in na obrtni državni šoli v Gradeu. Štipendist je moral ustrezati pogojem razpisa, ki je zahteval znanje slovenskega in nemškega jezika, končano ljudsko šolo in dopoljenih 18. let. Po končanem tečaju se je moral štipendist obvezati, da bo pet let teoretično in praktično poučeval v svoji stroki².

Leta 1882 je bila ustanovljena osrednja komisija za obrtno šolstvo kot strokovni posvetovalni organ Ministrstva za uk in bogočastje. S komisijo se je začela nova doba glede organiziranja obrtnega šolstva. Kmalu je dobila svojega zastopnika v komisiji tudi ljubljanska zbornica za trgovino in obrt. Od 1894 do 1903 je bil njen zastopnik Ivan Murnik.

Na seji 20. oktobra 1883 je deželni zbor naročil deželnemu odboru, naj pospešeno pripravlja ustanovitev obrtne šole na Kranjskem in pošlje prošnjo za ustanovitev Ministrstvu za uk in bogočastje. Na podlagi ankete, ki je bila izvedena 17. in 18. aprila, je deželni odbor svetoval deželnemu zboru, naj podpira čipkarsko obrt v Idriji, slamninarstvo v kamniškem okraju, ustanovitev obrtne šole v Ljubljani, pletenje košev in jerbasov, pouk v vrboreji in lončarstvo. Delegati v zboru so predlagali, da bi ustanovili poseben odbor, ki bi podpiral ustanovitev ali obnovitev hišnih – domačih obrti. Deželnemu zboru je bilo predlagano, da bi prispeval primeren znesek za pospeševanje obrti in obrtnega šolstva. Deželni odbor se je bolj zavzemal za ustanovitev strokovne šole za lesno obrt, saj je bilo lesarstvo razširjeno po vsej deželi. Šola naj bi bila v Ljubljani, ker je bila Ljubljana in najna okolica najbolj zastopana v tej obrti, saj je bilo število ljudi, ki so se ukvarjali z njo dokaj visoko. Šola pa bi pomagala tudi pri razvoju obrti v drugih krajih na Kranjskem.

Učiteljem, ki naj bi učili na bodočih obrtnih šolah, je bilo v letu 1885 omogočeno izobraževanje. Več učiteljev se je izobrazilo za poučevanje mizarstva, strugarstva, pletarstva in umetnega vezanja na Tehnološkem obrtnem muzeju oziroma na šoli za umetno vezenje na Dunaju.

Deželna vlada za Kranjsko je 5. septembra 1886 predložila prošnjo ljubljanske zbornice za trgovino in obrt in mestne občine Ministrstvu za uk in bogočastje za ustanovitev Strokovne šole za umetno vezenje in šivanje čipk v Ljubljani, kasneje sta se pridružila prošnji še deželni zbor in odbor. Že novembra istega leta je deželna vlada predložila Ministrstvu za uk in bogočastje prošnjo deželnega glavarja, mestne občine in trgovsko-obrtno zbornico za ustanovitev Strokovne šole za lesno industrijo v Ljubljani. V šoli naj bi pouk poleg prave lesne industrije, t.j. mizarstva, obsegal še domačo obrt, t.j. rezbarstvo in strugarstvo, pletarstvo in vrborejo. To vlogo je Ministrstvo za uk in bogočastje z razpisom 11. marea 1887, št. 22865 ugodno rešilo. Minister je bil pripravljen ustanoviti šolo pod pogoji, da krajevni faktorji prispevajo primerne šolske prostore in jih primerno vzdržujejo. Zbornica je povabila mestno občino, deželni odbor in Kranjsko hranilnico, da so ustanovili skupni odsek za dogovor prispevkov za vzdrževanje šole, odsek pa je odlašal z delom. Ministrstvo je zahtevalo odgovor, saj je bilo mnenja, da bi se šola lahko odprla že ob velikonočnih praznikih leta 1888. Po sejah in odločitvah na deželnem in občinskem nivoju je ministrstvo izdalo ustanovitveni odlok dne 5. januarja 1888, št. 17974 ex 18875.

Vpisovanje v šolo se je pričelo 26. novembra 1888. Slavnostna otvoritev obeh strokovnih šol, predvidena za 1. december, je bila preložena na 3.

december, zaradi proslav ob 40. obletnici cesarjevega vladanja in otvoritve muzeja. Šolski prostori so bili v Virantovi hiši na Trgu sv. Jakoba 2. To stavbo je leta 1887 kupila Kranjska hranilnica z namenom, da bi v njej nastanila na novo ustanovljena obrtno šola, kjer naj bi se poučevalo večinoma nemško⁶. Ženska obrtna šola je bila začasno nastanjena v Dretovi (kasneje Jakopičevi, Jelačini hiši) na Emonski cesti 27. Mestna občina ni imela lastnih prostorov, ki bi ustrezali zahtevam zavoda.

Strokovna šola za lesno industrijo je imela po svojem pravilniku oddelka za stavbno in pohištveno mizarstvo, strugarstvo, rezbarstvo, pletarstvo, kasneje mlinarstvo in tesarstvo. Leta 1888 so bili odprti prvi trije oddelki vsak s štirimi letniki. Obisk šole so predvsem priporočali sinovom obrtnikov, ki so se ukvarjali z mizarstvom. Pri sprejemu so imeli taki učenci prednost, kakor tudi pri podelitvi štipendij. Šola ni želela vzgajati le navadnih obrtniških pomočnikov, želela je vzgajati bolj izobražene obrtnike s smislom za umetnost, lepoto, kvaliteto, želela je svojim učencem približati dosežke moderne tehnike in s tem vplivati na razvoj domače obrti.

Šolsko leto je trajalo od 15. septembra do 15. julija, na koncu so redni učenci prejeli spričevalo. Šolo so lahko obiskovali redni in izredni učenci. Izredni so obiskovali le nekatere učne premete.

Popolna izobrazba rednih učencev je trajala tri do pet let. Šola je imela dveletni pripravljalni tečaj in triletno strokovno šolanje. Učence je z dvanajstim leti stopil v pripravljalni tečaj, s štirinajstim pa v razred s strokovnim poukom. S sedemnajstim leti je dobil zaključno spričevalo.

Za sprejem v prvi razred pripravljalnega tečaja je moral kandidat imeti uspešno opravljeno ljudsko šolo in v letu vpisa dopolnjeno dvanajsto leto starosti.

Za sprejem v drugi razred pripravljalnega tečaja je moral kandidat predložiti spričevalo o uspešno opravljenem prvem razredu pripravljalnega tečaja in dopolniti trinajst let.

Po uspešno opravljenih dveh razredih pripravljalnega tečaja se je kandidat lahko vpisal v prvi razred strokovnih oddelkov za stavbno, pohištveno in lesno rezbarstvo in kiparstvo. V šolo so se lahko vpisali tudi kandidati s končanim III. razredom meščanske šole ali končanimi tremi razredi srednje šole. Pri učencih, ki so prestopili v obrtno šolo iz gimnazije, se neuspešni redi iz latinskega in grškega jezika nismo smeli upoštevati. Kandidat pa je moral napolniti 14 let starosti.

Za domače dijake je bil pouk na vseh oddelkih brezplačen. Tuji dijaki, redni in izredni, so plačali šolnino. Redni učenci so dobili potrebne knjige (šolske), pisalne in risalne potrebščine večinoma brezplačno pri ravnateljstvu šole. Zavod je imel tudi dokaj bogato knjižnico. V mestu je bilo za učence dovolj stanovanj, ravnateljstvo šole je pri izbiri stanovanja dajalo nasvete.

Na obeh strokovnih šolah je bil učni jezik slovenski in so nemškimi učencem in učenkam le po potrebi razlagali v materinem jeziku.

Učni predmeti so bili: verouk, nemščina, sloven-

ščina, računstvo – aritmetika, prosto risanje, geometrijsko risanje, projektiranje, nauk o sencah, risanje po modelih, modeliranje iz gline in vlivanje v mavec, praktični pouk v pohištvenem in stavbnem mizarstvu, podobarstvu in strugarstvu¹¹.

Teoretični pouk je obsegal splošno izobraževanje, predvsem so gojili risanje in komponiranje, s tem se je učence uril v izdelovanju pravih skic in se vadil v samostojnem narisu načrtov.

Strokovni predmeti pa so obsegali pouk o elementih strojev, motorjev in tehničnih lastnosti lesa. Spoznali so stroje za obdelovanje lesa. Pri gospodarskih predmetih so se seznanili tudi s poslovnim knjigovodstvom in obrtnimi zakoni. Največ ur so učenci preživeli v delavnicah, kjer so se učili obrti, umetnosti, modernih načinov dela, dekoracije¹².

Deželno predsedstvo je v dopisu deželnemu odboru 18. marca 1887, št. 710/pr sporočilo, da bi bilo zelo koristno, če bi zbornica za trgovino in obrt, deželni odbor in podobne ustanove poskrbele za štipendije, predvsem za mladeniče revnih staršev. Tako sta prispevala za leto 1888 deželni odbor 600 gld. in Zbornica za trgovino in obrt 300 gld. Za leto 1893 pa so ustanove prispevale:

- deželni odbor 1000 gld.,
- Zbornica za trgovino in obrt 630 gld.,
- Mestna občina Ljubljana dve štipendiji po 150 gld. za obe strokovni šoli,
- sklad cesarja Franca Jožega za pomoč učencem na obrtnih šolah 150 gld.,
- Kranjska hranilnica 400 gld.,
- od 22. maja 1890 16 štipendij po 50 gld. nadvojvodinje Valerije.

Zaradi velike večine revnih učencev je strokovni šolski odbor ustanovil podporno društvo. Deželna vlada je 2. julija 1892 z odlokom št. 7149 odobrila načrt pripravljalega odbora 19. decembra 1882, in sicer v sestavi:

- Ivan Murnik – načelnik,
- Ivan Šubic – namestnik ravnatelj šole od ustanovitve leta 1888 do 1924,
- Marija Hlavka – tajnica,
- Jurij Springer – blagajnik,
- Ivan Gnezda, Ivan Mathian – odbornika,
- vikar Andrej Kolar, tapetnik Anton Oberza – revizorja¹⁴.

Program šole se je razširil leta 1892, ko se je v Virantovi hiši odprla šola za risanje, namenjena mojstrom in pomočnikom. Risanje ni več veljalo za domeno umetnikov in arhitektov, obrtniku je bilo v neizmerno pomoč pri delu. To je bil čas velike ekspanzije industrije in le umen obrtnik je lahko kljuboval konkurenci. Ni bila več dovolj ročna spretnost, izdelek je moral biti konkurenčen. Pouk risanja je bil organiziran tako, da je potekal ob nerisanih od 8. do 12. ure in je bil brezplačen. Prijavitelj se je toliko obrtnikov, da je bilo nujno narediti dva vzporedna oddelka.

V letu 1894/95 so na šoli odprli poseben oddelk za figuralno podobarstvo – cerkveno rezbarstvo¹⁶. Za učitelja je bil imenovan Alojzij Gangl.

Po odloku Ministrstva za uk in bogočastje je bil na šoli 1. oktobra 1894 odprt nov oddelk za pletenje košev. Pouk je trajal eno leto in je bil dostopen

učenkam in učencem. Oba oddelka sta bila v Zoisovi hiši na Bregu 20. Leta 1896 pa so bili urejeni vrbovi nasadi v Tivoliju¹⁷.

Pri potresu leta 1895 so bili predvsem poškodovani šolski prostori v Virantovi in Zoisovi hiši, medtem ko je bila Gruberjeva palača nepoškodovana. Škodo na obeh stavbah so popravili do jeseni in pouk se je pričel kot vsako leto, 18. septembra¹⁸.

Z odlokom Ministrstva za uk in bogočastje št. 36770 z dne 31. decembra 1900 sta bili 1. januarja 1901 obe strokovni šoli združeni v en zavod, ki se je preimenoval v Umetno-obrtno strokovno šolo.

Leta 1899 je Kranjska hranilnica odpovedala uporabo dela šolskih prostorov, in sicer drugo nadstropje in del prvega nadstropja v Gruberjevi palači. V starem delu stavbe so bili predvsem prostori ravnateljstva in čipkarske šole, medtem ko se odpoved ni nanašala na delavniške prostore, ki so bili v Virantovi hiši. Delavnice za mizarstvo so bile v prvem nadstropju, delavnice za strugarstvo in rezbarstvo v drugem nadstropju. Z odpovedjo je postalo vprašanje o primernejših šolskih prostorih bolj aktualno. Začasno rešitev je mestna občina našla v najetju prostorov v Stiškem dvorcu na Starem trgu 36, ki je bil last verskega sklada. Mesta občina pritličja ni najela, ker je bila tam pošta. Šola se je preselila konec meseca oktobra. V Virantovi hiši pa so ostale delavnice za mizarstvo, strugarstvo in rezbarstvo, prostor za modeliranje, zbirka za mavčne modele in stanovanje služitelja. Prostori v Virantovi hiši niso bili primerni, ker je bila v hiši gostilna in kavarna. Tudi prostori v Stiškem dvorcu niso bili nič bolj primerni za šolo, saj so bili preveč vlažni¹⁹.

V začetku leta 1908 je Kranjska hranilnica zahtevala, da obrtna šola izprazni prostore v Virantovi hiši. Na posredovanje župana je hranilnica svoj odpovedni rok podaljšala do meseca avgusta 1910. Novo šolsko poslopje na Mirju naj bi bilo končano do jeseni leta 1911²⁰.

Šolsko poslopje so gradili na najprikladnejšem stavbišču, to je na posesti Nemškega viteškega reda na Mirju. Občinski svet je na seji 31. decembra 1900 sklenil kupiti 14.240 m² veliko stavbišče za 44.527 K. Izdelavo načrtov so poverili ravnatelju Državne obrtne šole v Brnu Vojtehu Dvořaku. Njegove načrte so predložili Ministrstvu za uk in bogočastje, ki jih je tudi odobrilo. Pereče vprašanje pa je bilo kritje stroškov gradnje. Po predračunih, ki jih je izdelal Dvořak, bi stala gradnja 821.451,14 K. V tem predračunu pa ni bila predvidena napeljava centralne kurjave in ureditev okolice z železno vrtno ograjo. Končni predračun izgradnje novega poslopja obrtne šole na Mirju je znašal z vsemi dodatnimi deli 1.000.000 K²¹.

Redni pouk na novi šoli se je pričel 6. novembra 1911. Umetno-obrtna strokovna šola se je z odlokom Ministrstva za javna dela 29. septembra 1911, št. 853 XXI/b preimenovala v Državno obrtno šolo. Njeni oddelki so bili:

- Stavbna obrtna šola,
- Delovodska šola za mehansko-tehniške (kovinske) obrti,
- Mojstrska šola za stavbno in pohištveno mizarstvo,

- Strokovna šola za lesno in Kameno kiparstvo,
- Ženska obrtna šola,
- Javna risarska in modelirska šola,
- specialni tečajji za nadaljnjo izobrazbo učiteljev na obrtno-nadaljevalnih šolah,
- leto kasneje so ustanovili še Delovodsko šolo za elektrotehniko.

V vojnih letih je vojna uprava zasedla šolsko poslopje in nastanila v njem domači brambovski polk, kasneje so poslopje preuredili v vojaško bolnišnico²².

LITERATURA

1. Spominska knjiga 1888 - 1938, Ljubljana 1938, Državna tehniška srednja šola v Ljubljani. — 2. Ivan Slokar, Zgodovina obrtnega šolstva v Ljubljani do 1860, ZČ XVIII/1963, str. 196-218. — 3. Zbornik za zgodovino naravoslovja in tehnike 7. — 4. Bleiweisov zbornik, Slovenska matica v Ljubljani, 1983. — 5. Vladimír Schmidt, Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem III, Ljubljana 1966.

VIRI

1. Arhiv Slovenije, Deželni zbor in odbor za Kranjsko IX/2 Obrtno šolstvo. — 2. Arhiv Slovenije, Deželni zbor in odbor za Kranjsko IX/2 Obrtna šola v Ljubljani. — 3. Novice, Kranjske kmetijske in rokodelske novice. —

OPOMBE

1. Spominska knjiga 1888 - 1938; Arhiv Slovenije, Deželni odbor IX/2, obrtne šole I, II, III, 1873; Slokar. — 2. Arhiv Slovenije, Deželni odbor IX/2, obrtne šole II, 25.7.1880, spis 4043. — 3. Arhiv Slovenije, knjižnica, Obravnave 24 - 1884, priloga 37, str. 276 - 284, poročilo deželnega odbora o pospeševanju obrti in ustanavljanju obrtnih strokovnih šol za domačo industrijo. — 4. Arhiv Slovenije, Deželni odbor IX/2, obrtno šolstvo II, 19.5.1885, spis 8864, III, seja 3.12. zbornik; poročilo deželnega odbora glede ustanovitve strokovne šole za lesno obrt v Ljubljani (priloga 12). — 6. Novice, 1887, str. 335; Z Virantovo hišo sta mišljeni Gruberjeva palača in njej v letu 1841 prizidana Virantova hiša, v kateri je bila gostil-

na »Zur Sternwarte«. Obe stavbi - poslopje je 1887 kupila Kranjska hranilnica. — 7. Strokovna šola za umetno vezenje in šivanje čipk je bila prav tako ustanovljena leta 1888; nekaj podatkov o ateljeju v katalogu Tapiserija v Sloveniji - Hanka Štular, Narodni muzej Ljubljana, Ljubljana 1982. — 8. Arhiv Slovenije, Deželni odbor IX/2, obrtna šola v Ljubljani, 24.11.1888, spis 8264, 1904, spis 92090. — 9. Kot 8. — 10. Kot 8. — 11. Novice, 1890, str. 257. — 12. Kot 8. — 13. Arhiv Slovenije, Deželni odbor IX/2, obrtna šola v Ljubljani, 18.1.1889, spis 565, 7233. seznam štipendistov; 1890 - spis 10197 zvišanje ustanov ... — 14. Novice, 1893, str. 277. — 15. Novice, 1892, str. 48 in 159; Arhiv Slovenije, Deželni odbor IX/2, obrtna šola v Ljubljani, XIII, seja zbornik, 12. maja 1893, o razširitvi pouka na obrtni šoli (kovinarstvo, plehtarstvo, lončarstvo). — 16. Novice, 1894, str. 310, po odloku Ministrstva za uk in bogočastje 3. maja 1894, št. 1649. — 17. Arhiv Slovenije, Deželni odbor IX/2, obrtna šola v Ljubljani 1894, spis 6040. Dan je predlog za ustanovitev oddelka za pletenje košev. — 18. Novice, 1895, str. 347. — 19. Spominski zbornik ..., str. 47, 51. — 20. Arhiv Slovenije, Deželni odbor IX/2, obrtna šola v Ljubljani 1908, spis 4276. — 21. Arhiv Slovenije, Deželni odbor IX/2, obrtna šola v Ljubljani, 1908, spis 12235. — 22. Spominski zbornik 1888, 1938, str. 55.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Gewerbeschule für Holzbearbeitung in Ljubljana Saša Serše

Die erste slowenische Gewerbeschule für Holzbearbeitung in Krain wurde nach den langdauernden Bemühungen und Gesuchen seitens Landes- und Gemeindefaktoren in 1888 in Ljubljana gegründet.

Die Schule war vor allem für die Söhne der Gewerbsleute, die sich mit der Tischlerei beschäftigten, bestimmt. Die Schule hatte die Absicht, die Gewerbehelfen mit dem Gefühl für Kunst, Schönheit und Qualität auszubilden. Die Unterrichtssprache war Slowenisch, eine Erklärung in der Muttersprache für die deutschen Schüler und Schülerinnen erfolgte nur, wenn es notwendig war.

Die Schulräume befanden sich im Haus von Virant und Gruber am St. Jakob Platz bis 1911, als sich die Schule in ein neues Gebäude an Mirje umsiedelte.

Uskoki na Slovenskem in v Žumberku

Žarko Štrumbil

V 9. stoletju so spadali Gorjanci v sklop frankovske države, ki je obsegala zahodno, srednjo in del južne Evrope. Madžari, ki so leta 895 vdrli v panonsko nižino, so bili več kot pol stoletja največja nevarnost svojim zahodnim sosedom, dokler jih ni nemški cesar Oton I. leta 955 odločilno premagal pri Augsburgu. Tako se je meja s hrvaško državo na Dolenjskem premaknila na spodnjo Krko, koder je potekala od 12. stoletja. Prvotno je segala do Kronovega, potem pa je zavila proti jugovzhodu in proti vrhovom Gorjancev.

Krajišniki v savinjski marki so bili Heminoga

rodu, po smrti zadnjega tega rodu pa je velika posest z dinastičnimi pogodbami in Heminimi darovnicami razpadla. Ozemlja pod Grojanci in ob Krki so si prilastili višnjegorski gospodje in freisingška škofija ter oglejski patriarhat.

Čas 11. in 12. stoletja je bil čas boja za investituro med nemškimi cesarji in papeži, kar se je pokazalo tudi v naših krajih. Tako je z zmago cerkve v začetku 12. stoletja cesarska stranka izgubila prevlado in dvignile so se nove fevdalne rodbine. Za nas so zlasti pomembni Spanheimi, ki so se iz svojega slovenskega centra, to je iz Ljubljane, širili

proti vzhodu. Na Dolenjskem so imeli glavni sedež v Kostanjevici, kjer je bila tudi njihova kovnica denarja. Leta 1234 so ustanovili še samostan.

Drugo pomembno središče na Dolenjskem je bil Ireišniški trg Otok (Gutenwerth) pri današnji vasi Drama blizu Šentjerneja. V njem sta bili razviti kovaška in usnjarska obrt, delala pa je tudi kovnica denarja.

Srednjeveška Bela krajina se pojavi v dokumentih šele leta 1288 kot provinca ali regio que Metlica dieitur¹. Nesporno je, da je območje Bele krajine nekoč sodilo v okvir ogrsko-hrvaškega kraljestva² in da je bil do konca 11. stoletja Žumberak v sestavi samostojne hrvaške države. Ko je ogrski kralj Ladislav leta 1091 zavzel Hrvaško severno od Gvozda, je leta 1094 osnoval zagrebško škofijo, v katero je bilo vključeno tudi območje Žumberka. To področje je bilo hribovito in poraslo z gozdom, kar je tudi vplivalo na to, da se ni priseljevalo prebivalstvo z zahodne, slovenske strani, ampak z vzhodne, hrvaške strani. V Beli krajini se je naselilo nemško plemstvo. Kje točno je potekala meja med Belo krajino in Kranjsko, ni jasno. Verjetno je bila za osnovo cerkvena meja med zagrebško škofijo oziroma goriškim naddiakonomat ter oglejskim patriarhatom v 11. stoletju. Ta meja je bila potisnjena na Kolpo. Mejo na Kolpo so postavili višnjegorski grofi na račun Hrvatske.

Višnjegorski grofi so se imenovali po gradu Puehs na Muri. Konec 12. stoletja so osvojili Belo krajino, ki je do takrat spadala pod ogrsko-hrvaško državo, in jo priključili slovenskemu ozemlju. Albert Višnjegorski je celo prešel Kolpo, vendar je bil odbit in tako se je meja okoli leta 1200 ustalila na Kolpi. V prvi polovici 13. stoletja je sledila še cerkvena priključitev novoosvojenih ozemelj. Leta 1228 je oglejski patriarh Bertold osebno obiskal Belo krajino in uredil cerkvene zadeve. Višnjegorski so se leta 1135 razdelili na štajersko in kranjsko vejo, ki se je začela imenovati po svojem sedežu Višnji Gori. Prav njim gre zasluga za kolonizacijo Bele krajine (gospostvo Mehovo). S seboj so verjetno pripeljali svoje ministeriale in podložnike iz zgornje Štajerske. Mehovo je v 12. stoletju postalo izhodišče Višnjegorskih za ofenzivne akcije³.

Prava kolonialna ekspanzija preko hrvaške meje se je pričela sredi 12. stoletja. Akcije so vodili Spanheimi v Spodnji Krki in Žumberku, štajerski sorodniki Višnjegorskih pa so delovali na desnem krilu »žumberške fronte«.

V 12. stoletju je bilo v Beli krajini v bistvu mirno. Bela krajina je tvorila vmesni pas med obema državama. Dokler je bila sorazmerno nenaseljena, je imela podobno vlogo kot pred okupacijo Višnjegorcev: pusta zemlja, preko katere so se preganjali višnjegorski vazali in hrvaški obmejni fevdaleci, zlasti grofje iz Gorice, hodoči Babonci – Blagaji, ki so imeli okoli leta 1250 onkraj Kolpe vsak precej posestev: gospostva Ribnik, Ozalj in Blagaj.

V Beli krajini v tem in kasnejšem času ne zasledimo nobenega hrvaškega fevdalca. Obe strani sta intenzivno kolonizirali pusto zemljo, pri čemer je v Beli krajini prednjačil Nemški viteški red. Tudi meja se je končno ustalila na Kolpi. Težave so se

začele, ko je meja vzhodno od Metlike zapustila Kolpo. V začetku 13. stoletja se je usoda Bele krajine zvezala z najpomembnejšo tedanjo rodbino na Kranjskem – Andeškimi. Z dedno poroko z Višnjegorskimi (Sofija Višnjegorska s Henrikom Andeškim) so si pridobili celo Belo krajino, prav tako jim je pripadel Žumberak, ki je bil vključen v Kranjsko marko. S pomočjo Bertolda Andeškega, ki je leta 1218 postal oglejski patriarh, je prišel Žumberak pod jurisdikcijo Ogleja. Vendar južni predeli Žumberka okrog Kostanjeveca ter kraja Grabarac in Rud niso nikdar pripadali Kranjski, ampak do bili še naprej v podgorski, potem pa (okrog 1350) v zagrebški župniji. Na celotnem območju Žumberka (skoraj do 1310) je zagrebški kapitelj pobiral cerkveno desetino, kasneje pa si jo je prisvojil žumberški župnik. Zagrebški kapitelj se je vse do leta 1789 pravdal z njim prek papeža in kralja, dokler ni tega leta Žumberak spet prišel pod njegovo jurisdikcijo.

Leta 1334 omenjajo v Žumberku rimskokatoliške župnije: Žumberak, Krasić, Pribić in Vidovino. Bernard Spanheimski je leta 1234 ustanovil samostan v Kostanjevici, kateremu sta s sinom podarila (1235, 1249 in 1265) z darilnimi listinami več žumberških vasi. V njih se poimensko omenjajo upravitelji in gospodarji žumberškega gradu. Proti koncu 13. stoletja se omenja kot zakupnik Žumberka goriški in tirolski grof Meinhard, od leta 1335 dalje pa so z njim gospodarili avstrijski vojvode, ki so ga tudi dajali v zakup različnim družinam.

Trinajsto stoletje je stoletje miru. Andeški so jo upravljali z gradu Mehovo, podobno kot Višnjegorski. Bela krajina je bila torej kot privatna osvojitve povsem ločena od Kranjske in Marke. To stanje se je ohranilo do konca srednjega veka.

Bela krajina je nato menjala lastnike. Najprej jo je imel v upravljanju Friderik Babenberški, nato Ulrik Spanheimski, katerega rodbina je leta 1234 ustanovila samostan v Kostanjevici. Od tod se je namreč cerkveni in posvetni pritisk usmeril na Gorjance, prodrli v Žumberak, kar je povzročilo, da je bilo ozemlje v Žumberku končno priključeno oglejski cerkvi. Vzhodna meja s hrvaško državo se je okoli leta 1230 ustalila na reki Bregani. Ljudstvo v gorjanskih predelih je bilo slovensko, plemstvo pa nemško z izrazitimi kolonizacijskimi težnjami.

Leta 1270 si je Belo krajino pograbil češki kralj Otakar II. Leto zatem jo je zasedel goriški grof Albert. Nemški kralj Rudolf Habsburški jo je zato podelil Majnhardu Tirolsko-Goriškemu. Goriški grofi so pospešili gospodarski vzpon, niso je pa priključili Kranjski. Habsburžani si je kljub intrigam niso uspeli pridobiti. Po smrti Alberta IV., ko je izumrla istrska veja goriških grofov, je Metliko zasedel Albreht Avstrijski in Bela krajina je tako za dve stoletji prišla pod Habsburžane.

V drugi četrtini 15. stoletja opazimo proces širjenja Kranjske in njenih pristojnosti na vseh ravneh. Leta 1428 je bila Kranjska formalno razdeljena v štiri četrti (provinc, glavarstva) – eno od teh je bilo glavarstvo Metlika. Ko so se leta 1379 razdelile habsburške dežele na albertinsko in leopoldinsko vejo, je slednja dobila tudi Slovensko marko z Metliko.

Leta 1432 so se dokopali do Bele krajine Celjani, ki so jo verjetno dobili v zakup⁵. Sredi 15. stoletja ni opaziti pretirane aktivnosti Celjskih v tem delu Kranjske. Kasneje je vzel glavarstvo v zakup Pankrac Turjaški. Po izumrtju Celjanov so jo podedovali Habsburžani, ki pa so jo dajali v zakup.

Omeniti moramo še gospode Ortenburške, ki so na svoja kočevska posestva v 14. stoletju naselili kolonizatorje iz Koroške in južne Tirolske, sredi 14. stoletja pa še svoje podložnike iz Frankovske in Turinške. To so tako imenovani kočevski Nemci, ki so sestavljali narodnosti otok, ki je segal do doline Črmošnjice. Odmaknjenost in izoliranost, pa tudi trdoživost novih naseljencev so pripomogli, da se je ta nemški otok na naših tleh ohranil vse do druge svetovne vojne.

Proti koncu 15. stoletja je izumrl rod gospodov Žumberških, graščina in posestvo pa sta prišla v roke deželnega vojvode. Cesar Maksimiljan je dal leta 1501 Žumberak v upravo Krištofu Gornjegrajškemu, leta 1505 pa Nikolaju Semeniču. Od tega ga je z ženitvijo dobil Ivan Kobasić. To je leta 1526 potrdil tudi kralj Ferdinand, ki so ga hrvaški velikaši izbrali za hrvaškega kralja na zboru v Cetinu 1527. leta.

PRIHOD USKOKOV V NAŠE KRAJE IN V ŽUMBERAK

V 15. in 16. stoletju so skoraj 200 let prebivalec Bele krajine, Gorjancev in Žumberka strahovali Turki. Vsi napadi so potekali iz Bosne po dolini Save mimo Mokric in mimo Karlovca do Metlike, nato pa čez Gorjance mimo Mehovega v dolino Krke, preko Žumberka proti Kostanjevici in mimo Semiča po Črmošnjiški dolini do Krke. Prvi znani napad je opisal že Valvasor.

Devetnajst let po kosovski bitki je doživela Bela krajina prvi turški vpad leta 1408, ko so turki napadali okolico Črnomlja in Metlike in predel pod Žumberkom. Do prihoda uskokov v Belo krajino so bili še vpadi 1431, 1469, 1471–1472, 1473, 1483 in leta 1528. Leta 1469 naj bi Turki odpeljali v suženjstvo 60.000 ujetnikov. Tako je opustela Bela krajina. Hrvati so pretpeli največje vpade v času po udbinski bitki (1493) pa do padea Bosanske krajine in Bihača pod Turke (1592). Uporna Bosanska krajina je dražila Turke, da so neprestano vpadali v hrvatske predele. Tako so se Hrvati, ki niso padli v suženjstvo ali bili pobiti, razselili na sever in na zahod. Neprestano vojskovanje Hrvatov jih je prisililo, da so zapustili Bosansko krajino in Liko, na njihova mesta pa so se naselili Srbi iz Bosne, Heregovine in Raške.

Do leta 1483 so Turki nemoteno vdiralj v naše kraje, saj ni bilo organizirane obrambe. Že v 15. stoletju so tudi območja Žumberka napadli Turki, ki so iz sosednje Bosne prodirali v te kraje čez Žumberak v dolino Krke. Njihovi večji napadi na Žumberak so znani iz let 1431, 1469, 1472 in 1491. Ob napadu Turkov leta 1491 je bila verjetno razdejana tudi graščina Žumberak, stari Siehelburg. Njegove ruševine so še danes vidne pri vasi Kekić, ljudem pa so znane pod imenom Stari grad. Kasneje so nekoliko kilometrov jugovzhodno pri

kraju Žumberak zgradili istoimensko graščino Žumberak, ki je leta 1793 zgorela. Ruševine imenujejo ljudje Novi grad. Leta 1528 so Turki ponovno opustošili okolico Žumberka, medtem ko je del prebivalstva zaradi strahu pred njim pobegnil v varnejše kraje.

Tako je pokrajina ostala skoraj neposeljena, ker je bilo staro prebivalstvo uničeno, deloma se je umaknilo z nezaščitenega ozemlja na Kranjsko. Šokei v bližini Semiča naj bi bili ostanki starega prebivalstva¹¹. Habsburžani so začeli to področje kot strateško pomembno naseljevati z uskoškim prebivalstvom, ki je bilo večinoma pravoslavne vere. To prebivalstvo je začelo prihajati v pokrajino s turškega ozemlja. Prve skupine, ki so štele okrog 500 Uskokov (kakor so jih kasneje poimenovali), so prišle z območja Srba, Unca in Glamoča. Med njimi so bili tudi priseljenici iz Srbije in Raške.

V 16. stoletju so se preselile na ozemlje Bele krajine naslednje plemiške rodbine: Kobasići iz okolice Bihača v Bosanski krajini, Lenkovići in Gusići iz Like, knez Frankopan iz Gornje Hrvatske. Grofi Blagaji iz Bosanske krajine so zapustili svoje posesti in se preselili v »Črno kranjsko« blizu Ljubljane. Ivan Lenković in sin Jurij sta bila vrhovna poveljnika na Vojni meji in sta si pridobila na Kranjskem mnogo gradov – Mehovo, Otočec in Pobrežje na Kolpi. Gusići so imeli pozneje v posesti Gradac in Vinico, Ivanu Kobasiću je cesar Ferdinand leta 1526 podaril posest Žumberak (Siehelburg in Unserm Fürstentumb Chrain). Verjetno je dala rodbina Kobasića iniciativo tudi kmetom iz Bosanske krajine, da se preselijo v Žumberak. Zanimiv je majhen otoček čakavskega prebivalstva na meji, ki nimajo nobene zveze z ljudstvom čakavskega prebivalstva, ampak žive na južnem pobočju Gorjancev osamljeno in obkroženo z Uskoki, Slovenci in Bezjaci (govore slovensko-hrvatsko mešanico). Ker je bil za Bihačko krajino značilen podoben govor, se da sklepati, da so se omenjeni prebivalci v Žumberk doselili iz okolice Bihača.

Malo po prihodu Kobasića v Žumberak so prišli Uskoki v Belo krajino. Septembra 1530 je zbežalo veliko srbskih zadrug iz Srba, Unca in Glamoča v Avstrijo. Turki, ki so vedeli za namero teh Srbov, so se pojavili pred Bihačem, a so jih Srbi razbili. Pri poveljniku in bihaškemu meščanstvu so se obrnili na glavnega poveljnika Vojne krajine Ivana Kacijanarja in so ga prosili, da se zavzame za turške Vlahe, da bi se z begunci lepo postopalo in se izraža up, da jih bo še več prešlo mejo. Težje pa je bilo z naselitvijo Uskokov. Tri leta so morali preživljati nomadsko življenje na predelu med Žumberkom, Črnomljem, Poljano, Kostelom, Ložami in Krasom (Karstenboden). Uskokom je bilo tu ponujeno različno ozemlje, kot npr. Kostel na Zgornji Kolpi, toda stalno so govorili, da bi se naselili v Žumberku. Leta 1534 je dobila rodbina Kobasića posest v Žumberku, da tam naseli Uskoke. Leta 1540 so Uskoki dobili svojega poglavarja in obmejno milico. Prvi uskoški prišleki so bili številčno tako močni, da so imeli 200 lahkih konjenikov in 300 pešcev. Leta 1538 so prišli iz Bosne v Žumberak novi Uskoki in kranjski glavarji so imeli veliko skrbi, kje jih nastaniti. Ti tudi niso hoteli biti po-

korni podaniki in dninarji na plemiških kmetijah. Ko je leta 1546 postal kapetan žumberških Uskokov Ivan Lenković, se je našel način, da se naseli 180 zadrug, ki so do takrat tavale po Beli krajini in po gozdovih med Postojno in Ložem. Komisija kranjskih plemičev je odkupila od družine Pihler Kranjsko posest z gradom Mehove, da preseli iz žumberške oblasti kmete staroselec in na izpraznjem področju neseli Uskoke. Tedaj so tudi Marindol in Bojanec naselili Uskoki. Na koncu leta 1600 se je priselilo še nekaj Uskokov. V Žumberku so bili Uskoki zadovoljni, ker jim je bila nova oblast všeč. Uskoki so imeli precejšnjo moč, ki je branila kranjsko južnovzhodno mejo.

Uskoki so se torej v Žumberku naseljevali v letih 1530, 1531, 1538 in 1539. Prva skupina se je leta 1530 naselila na območje Pečena, Grabarja, okrog gradu Žumberak ter okrog Sočie in Mrzlega Polja. Druga skupina je leta 1531 prišla v Žumberak iz porečja reke Cetine. Načelovali so jim vojvoda Resan Šimunović (čigar potomeci so se kasneje imenovali Gvozdanoviči), Juraj Radivojevič, Vuk Popović in Milak Rajković. Poleg njih posebej omenjajo Pavla Čolnīca. S posestmi jim je deželni knez kmalu podelil tudi plemiški naslov. Novi žumberški kapetan je postal Bartol iz Ravena (1540–1543).

Leta 1547 so posameznim žumberškim plemičem in kmetom dodelili zemljo na gospostvu Mehovo, medtem ko so njihovo posest v Žumberku prepustili Uskokom. Takrat se je tudi veliko uskokskih družin s Kranjske preselilo v Žumberak. Tako se je njihovo število močno povečalo in je štelo čez 3000 družin, ki so živele v kakih 200 zadrugah.

Leta 1540 je cesar Ferdinand osnoval žumberško kapetanijo. Načeloval ji je veliki kapetan, ki je bil kraljevi vojni časniki. Samo enkrat je to dolžnost opravljal Žumberčan, in sicer uskoški vojvoda Danilo Vuković (1584–1588). Med zaslužnejšimi hrvaškimi plemiči, ki so opravljali službo velikega žumberškega kapetana, so bili še Ivan Lenković (1546–1557), grof Peter Erdödy (1584–1597), baron Nikolaj Gregorjanc (1601–1609), grof Peter Zrinjski (1647–1659) in Jurij Frankopan Tržaški (1659–1661).

Žumberškim Uskokom je cesar Ferdinand z listino podaril posebne privilegije. Z listino iz leta 1535 jim je dal pravico, da sami volijo svoje vojvode, zastavnike in desetnike. Zemljo so dobili v dedno last, zato pa so se morali obvezati, da bodo na lastne stroške sodelovali v vojnah in da po dvajsetih letih pričnejo tlačniti in plačevati desetino in davke. Določeno je bilo, da jim poveljuje poseben kraljevski kapetan, ki je hkrati upravljal žumberško gospostvo. Polagoma pa jim je vsilil svojo sodno oblast. Z listino iz leta 1538 so predvideli plačo (do 50 forintov na leto) za vse uskoške vojvode, ki so vodili po 200 vojakov, in tudi plačo vsem Uskokom, ki so bili kot najemniki v kraljski službi. Z listino iz leta 1543 so Uskoke oprostili plačevanja carine in mitnine, kar jim je omogočilo, da so smeli tudi trgovati. Uskoki so se ukvarjali z živinorejo, posebno z ovčerejo, in s trgovino, medtem ko so jim hitrejši prehod na poljedelstvo ovirale razmere v Žumberku. Kot svobodni meščani-vojaki so Uskoki ostale podložnike, predvsem kmete, imeli

za manjvredne in nižje od sebe.

Takoj po priselitvi v Žumberak so Uskoki postali graničarji, ki so se z drugimi graničarji bojevali proti Turkom in ščitili območje Hrvaške in Kranjske pred njihovimi vpadi. Sodelovali so v številnih bojih, tako tudi pri Sisku leta 1593, kasneje pa kot cesarski vojaki po vsej Evropi.

Omeniti je potrebno tudi kmečke upore v letih 1515 in 1572/73. Uporniške kmečke slovenske skupine so potolkli Uskoki iz Vojne krajine pod vodstvom Jošta Turna. Zato nekateri tudi danes primerjajo grozodejstva uskokskih zločinov nad slovensko kmečko vojsko z grozodejstvi, ki so jih storili Turki.

Kje je potekala meja med Žumberkom in Metliko? Tega posla sta se lotila Ivan Lenković in Tomaž Erdödy. Lenković je imel širokopotezni načrt zamenjave posesti tistim fevdalcem, ki so imeli kmetije in podložnike v Žumberku, za neko drugo, da bi lahko v Žumberku naselil čimveč Uskokov. V ta namen je žrtvoval gospostvo Mehovo, kar pa ni zadostovalo. Novembra 1548 je dokončno izsilil, da so se pleterski prior, kostanjeviški opat, Eracem Purgstall, Štefan Semenič, Jurij Čušperški, Pavel Čolnīč, vdova Ivana Wernega in komtur Nemškega viteškega reda odpovedali številni posesti v Žumberku. Zato pa so dobili posest v gospostvu Mehovo, deloma tudi v Beli krajini⁶. Neposredno za tem je moralo priti do natančnejše razmejitve, ki sta jo izvedla Lenković in Erdödy. Na trdnejšo razmejitev so vplivali nenehni spori med Metličani in belokranjskimi kmeti ter Uskoki, ki so se »oskrbovali« v metliških gozdovih in na poljih⁷.

Spore je sklenil cesar Ferdinand končati. Leta 1550 je bil v Samoboru sestanek posebne komisije, ki naj bi rešila mejno vprašanje med Kranjsko in Hrvaško. Šlo je predvsem za spore glede sodstva, zemljišč, ribolova, paše, meja itd., ki so izbruhnili s prihodom Uskokov v Žumberak. Tod so namreč imeli interese tudi hrvaški plemiči. Hrvaško delegacijo je v Samobor spremlilo tudi večje število vojakov, kar je izzvenelo kot grožnja Kranjcem. Kranjci so uvideli, da bi bili ob eventualnem glasovanju preglasovani, in so zato po enem tednu pogajanja prekinili. Cesar je zato septembra 1550 ponovno sklical sestanek v Strassgangu pri Gradcu, o katerem pa ni podatkov.

Dokler so imeli vrhovno vojaško in sodno oblast nad žumberškimi Uskoki kranjski stanovni in je Žumberak kljub svoji privilegiranosti sodil v jurisdikcijo Kranjske dežele, je ostala meja deželskih sodišč edina ločnica med Belo krajino in Žumberkom. Od 17. stoletja naprej so stanovni izgubljali izvršno oblast na račun karlovškega generala in prihajalo je do sporov o pristojnosti. Dvojnost v vladanju je trajala do srede 18. stoletja, ko so preurejali Vojno krajino in so Žumberak in Marindol priključili Karlovškemu generalatu – XII. Slunjskemu graničarskemu polku⁸. Priti je moralo do nove, natančnejše razmejitve, saj je šlo sedaj za dve povsem različni upravi. Meja, kakršno so potegnili, je z manjšimi popravki ostala do danes. Prvič jo zasledimo v franciscejskem katastru iz leta 1824. Kot temeljni princip pri ločitvi Bele krajine in kranjskega Žumberka so vzeli pripadnost kmetij oziro-

ma parcel žumberškemu glavarstvu ali kranjskim fevdalcem. To pomeni, da je vsa koncentrirana posest, ki so jo v tistem trenutku držali žumberški krajišniki, prišla v jurisdikcijo generalata. Pri tem se niso prav nič ozirali ne na stare meje ne na obliko, ki je res enkratna. Oglejmo si stanje meje med Kranjsko in žumberškim delom Vojne Krajine po letu 1824. Od današnje slovensko-hrvaške meje se loči po tem, da je bila cela k.o. Sekuliči tedaj v Vojni krajini (danes v Sloveniji), na obeh straneh meje pa je bila množica enklav, ki so večasih obsegale le eno ali dve parceli, zlasti na področju k.o. Bojanja vas, Rudovica, Drašiči. Ena takih enklav se je do današnjih dni ohranila pri Brezovici, vse ostale pa so se stopile s sosednjim ozemljem. Edini preostanek srednjeveške meje je severovzhodni del, ki poteka po potoku Kamenica do Kolpe. Manjša posest, ki so jo imeli krajišniki globlje na belokranjskem ozemlju (vinogradi, travniki, itd.), na novo mejo ni vplivala. Vseskozi pa se je obdržala srednjeveška državna meja na Kolpi.

Do kranjske osvojitve Bele krajine je bilo vse otdotno prebivalstvo hrvaškega porekla in se je ohranilo še naprej v pozni srednji vek. Kljub stalni asimilaciji ali boljše rečeno simbiozi obeh še ne povsem izoblikovanih narodov v 16. stoletju, ko so prebegi iz Bosne, Hrvaške itd. na določen način na določenih področjih izdatno spremenili narodnostna razmerja (Marindol, Poljane, Vinica). Konec koncev pa je Bela krajina ležala na Kranjskem in so se njeni prebivalci ne glede na narodnostno pripadnost in jezik imenovali kar Kranjci. Manjši del prebivalcev pa je bil nemškega porekla⁹.

Na zboru v Bručku je bil leta 1578 sprejet sklep o preureditvi vojaške meje, po katerem sta bila Žumberak in Slunj združena v veliko kapetanijo in podrejena karlovškemu generalatu. S tem je bila prekinjena večstoletna zveza Žumberka s Kranjsko. Edino v posameznih vojaških zadevah so se obračali na vojno upravo v Gradeu, medtem ko sta bili sodna in upravna oblast docela v pristojnosti Vojne krajine oziroma njenega sedeža v Karlovcu.

Leta 1746 je bil Žumberak politično in administrativno razdeljen na dve kapetaniji: 11. oštrško s sedežem v Kostanjevu in 12. žumberško s sedežem v Sijeevu (kasneje v Kalju), potem pa sta prišli v sestav 4. graničarske ali slunjske polkovnije. Vas Kekiči je bila meja med obema kapetanijama, medtem ko sta na Budinjskem polju imeli skupne vaje. Na sedežih kapetanij so zgradili potrebne stanovanjske in vojaške zgradbe. Zaradi nadzora pri delu in tudi discipline so bile osnovane še štiri postaje, v katerih so prebivali podporočniki ali poročniki. Te postaje so bile v Sošicah in na Malineh (na Dvoru) za 11. ter na Mrzlem Polju in Kupčini za 12. kapetanijo.

Poleg Uskokov so v Žumberku živele tudi manjše skupine kmetov, ki so bili od 17. stoletja naprej podložniki gospostev v Kostanjevu, Oštreu, Sošicah in Kupčini, ta gospostva so pripadala domačim plemičem. Od leta 1530 do 1903 je 32 posameznikov in družin iz Žumberka dobilo plemiški naslov, le malo pa jih je s plemiškim naslovom dobilo tudi večja posestva. Nekaj plemičev je imelo le eno kmetijo, medtem ko je imela večina samo plemiški

naslov brez posesti in torej niso bili kmetje. Krajiška uprava je do leta 1787 od zasebnih lastnikov kupila vse zasebne posesti v Žumberku. Tako je celotni žumberški okraj prišel v posest Vojne krajine in tu ostal vse do njene ukinitve leta 1881.

Življenje žumberških Uskokov kljub krajiškim ugodnostim ni bilo niti malo lahko. Nenehno so morali opravljati vojaško službo in to ne le v Žumberku in Karlovcu, ampak tudi v mnogih krajih od Like do Slavonije, kjer so branili Hrvaško in Kranjsko pred turškimi vpadi. Od 16. stoletja naprej pa so se kot cesarski vojaki borili po celi Evropi. Hkrati so nanje pritiskali domači plemiči, ki so jih poizkušali pokmetiti. Karlovški generali in njihovi žumberški kapitani pa so od njih zahtevali različne dajatve in jim pogosto jemali del plače.

Uskoki so se pritoževali pri vladarjih in pri njih iskali zaščito. Veasih so bili nezadovoljni tudi s svojimi kapetani in vojnimi oblastmi in je zato prišlo do manjših nemirov in uporov. Tako so že leta 1538 med njimi izbruhnili nemiri, ker so jim dodelili slaba bivališča. Pomirili so se šele, ko so plemiči pobili nekaj njihovih vodij. Kljub temu, da so pomagali zadušiti veliki kmečki upor leta 1573, so nekateri med njimi, kot na primer Uskok Marko Nožica iz Stojdrage in drugi sodelovali z Ilijo Gregoričem, enim glavnih vodij upora in drugimi kmeti. Leta 1621 je v Žumberku izbruhnil velik uskoki upor, v katerem so Uskoki ubili prokapetana Jurija Vivo in namesto njega izvolili svojega vodja Danila Despotovića iz Sošic. Upor je bil hitro zaduščen, Despotovića pa so usmrtili.

Uskoki, ki so se preselili v Žumberak, so bili pravoslavne vere. Med njimi je bilo nekaj pravoslavnih duhovnikov, od katerih sta dva leta 1561 sodelovala s hrvaškimi protestanti v Uraču. Že v začetku 17. stoletja pa so žumberški Uskoki pod vplivom jezuitov in od leta 1611 tudi pod pritiskom zagrebškega škofa Petra Domitrovića, rojenega pravoslavnim staršem v Oštreu v Žumberku, prestopili v grškokatoliško vero. Ta prestop so do kraja izvedli uniatski vladike iz Marče.

Med prvimi grškokatoliškimi županijami v Žumberku se omenjata županiji Radatovići (1623) in Mrzlo Polje (1641), medtem ko druge ustanovljajo in omenjajo šele proti koncu 18. in v začetku 19. stoletja (Sošice, Pečno, Sojdraga, Kašt, Gabar). Prestopanje v grškokatoliško vero podpirajo tudi vojaške oblasti, ki se v 18. stoletju uprejo poizkusu karlovškega vladike Jaksčića, da v Žumberku obnovi pravoslavno cerkev.

V 18. stoletju so v slovenskih krajih odmevale reforme Marije Terezije in Jožefa II. Tako so izvedli popis prebivalstva, izdelali kataster, uredili so šolstvo in vojsko. Reformirala se je cerkev in razpuščeni so bili nekateri samostani (Kostanjevica, Pleterje). V Novem mestu je bilo leta 1748 ustanovljeno okrožje oziroma kresija, ki je obsegala vso Dolenjsko in je obstajala do leta 1849, ko postane Novo mesto sedež okrajnega glavarstva.

Od leta 1809 do 1813 sta bila Žumberak in Gornjanci pod francosko okupacijo v sklopu Ilirskih provinc. V Novem mestu so ustanovili distrikt, upravno enoto, ki je bila enaka avstrijskemu okrožju. Potem so ponovno prišli pod avstrijsko oblast.

pod katero so Žumberak vključili v Vojno krajino.

Od leta 1871 je bil Žumberak politično-upravno organiziran kot okraj s sedežem v Kostanjevu (v grašini). Ta je bil leta 18881 z ukinitvijo krajiške organizacije vključen v zagrebško županijo. V tem času se je delil na dve zemljiški skupnosti, iz katerih sta nastali občini, in sicer Sošice s 4.563 in Karlje s 5.919 prebivalci. Z izgradnjo žumberške ceste leta 1893 iz Osredka (pri Samoboru) preko Stojdrage, Budinjaka na Kostanjevac ter z otvoritvijo železniške proge Novo mesto – Karlovac leta 1914, je postal Žumberak bolj dostopen. Vendar niti cesta niti železnica nista vplivala na njegov razvoj in Žumberak je začel ekonomsko vse bolj propadati. Z ukinitvijo Vojne krajine so izginile obmejne ugodnosti, ki jih niso odtehtali drugi življenjski viri (živinoreja, kmetijstvo, trgovina). Agrarna preseljenost in možnost zaslужka v drugih krajih sta bili vzrok, da so se pričeli prebivalci Žumberka vse bolj izseljevati. V letih od 1880 do 1941 se je izselilo več kot 15.000 Žumberčanov v druge kraje Jugoslavije ter v prekomorske in zahodnoevropske države. Večina pa je še vedno ostala navezana na svoj rodni Žumberak.

V času največje evropske industrializacije v 19. stoletju je bila na širšem slovenskem ozemlju komaj navzoča. Na tem področju o industrijskih obratih, razen nekaj izjem, ne moremo govoriti. Parna žaga in nekaj glažut, ki so delovale po Gorjancih nad Šentjernejskim poljem, je bilo vse. To pa je bil tudi čas množičnega izseljevanja v zahodno Evropo in predvsem v Ameriko.

Z nastankom Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev leta 1918 je prenehala stoletna povezava teh krajev z Avstro-Ogrsko in Habsburžani.

Bela Krajina je med obema vojnoma upravno spadala najprej pod ljubljansko oblast, od leta 1929 dalje pa v Dravsko banovino; Žumberak je bil del zagrebške oblasti, od leta 1929 del Savske banovine, od leta 1931 pa je bila občina Radatoviči z 2011 prebivalci priključena metliškem okraju in s tem Dravski banovini. Preostali del Žumberka, v glavnem v jastrebarskem okraju, pa je pripadel Savski banovini oziroma od leta 1939 Banovini Hrvatski.

USKOKI V BOJANCIH IN MARINDOLU

Ozemlje Adlešič so v 6. stoletju poselili Slovenci. V sredi 16. stoletja pa so prišli Uskoki. Nanje spominjajo razen še sedaj pravoslavnega naselja Bojanecv tudi Pribinec, Fučkovec, Dragoši, Žuniči, Vlašansko in Šikonjsko selo v Tribučah ter Jankoviči, Šošariči, Karaman v Bednju, Vukobrati v Žuničih, dalje še priimki kot Bahovič, Žarkovič, Cvitkovič, Ilinič, Jankovič, Marentič, Milčinič, Miketič, Husič, Pavlakovič, Prianovič, Račič, Ritmanič, Stipanič, Šikonja, Šošarič, Vlasič, Vranešič, Žunič itd. To se kaže tudi v narečju, ki je poleg mnogih srbohrvatskih izrazov posebno v Tribučah in Žuničih – podobno kot v sosednjem Marindolu – ikavsko, kakor tudi v spominih in pripovedih ljudstva. V dialektološkem pogledu je zanimivo, da pravijo: »Sem iz Adlešič, Pribine, Fučkovec, Vrhovec, Dolenje«¹⁰. Ljudstvo je ohranilo še mnogo etno-

grafske zanimivosti v običajih, tkalstvu, čebelarstvu, v koših. Zadrugištvo je bilo do druge svetovne vojne ohranjeno še v Bojancih.

Ob pogledu veroizpovedi ugotovimo, da je del Uskokov ohranil pravoslavno vero, del pa jih je prešel grškokatoliško. Z ustanovitvijo metliškega in kasneje črnomaljskega okraja je dobila Bela krajina leta 1931 še občino Radatoviči z 2011 prebivalci, ki je pripadala Kranjski že v 13. stoletju, so jo kranjski deželni gospodje dajali v najem karlovškemu generalatu in je leta 1865 pripadla Hrvatski. Po drugi svetovni vojni je Slovenija ponovno izgubila Radatoviče, ki danes pripadajo Hrvatski.

Predel okoli Žuničev je ohranil pravoslavno veroizpoved. Omeniti je potrebno tudi Marindol, ki je po drugi svetovni vojni pripadel SR Hrvatski. Leta 1952 pa je bil na željo krajanov ponovno priključen SR Sloveniji. Tako tvorijo Žuniči, skupaj z Bojanci, Miliči, kjer sta tudi pravoslavni cerkvi, Marindolom in Paunoviči pravoslavno uskoško skupnost na Slovenskem.

BOJANCI

Bojanec je ustanovil uskoški general in kranjski deželni glavar Jurij Lenkovič v drugi polovici 16. stoletja z Uskoki srbskega porekla iz Rogulja v Bosni in opuščene krajiške vasi Bojne, po kateri so dobili ime. (Pravzaprav domačini pravijo, da je vas črnogorska, da naj bi bili njihovi predniki Črnogorci, morda zato, ker so med drugimi petimi okoliškimi vasi s prebivalstvom pretežno srbskega porekla, nekakšna posebnost¹¹.)

Sprva so se na tem področju naselile štiri rodbine: Mirosavac, Kordič, Radojevič in Vrlinič. Od njih je prva rodbina že izumrla, ostale tri pa so se pomnožile. Danes je v Bojancih sedem različnih priimkov, ker sta se dva priženila iz Ponikve na Hrvatskem in dva iz Marindola (Ivkovič, Milič in Jurjevič). Večina ljudi s starimi tremi priimki je do leta 1941 živela v zadrugi. Pripadniki te skupnosti so se medsebojno povezali s porokami. Do leta 1941 je tudi vsaka hiša tkala domače platno, brisače, rjuhe, eopate, vrezane prte, nogavice, rokavice.

Po urbarju gospostva Pobrežje ob Kolpi iz leta 1711 so bili Bojanec dolgo časa razdeljeni med Pobrežje in gosposko Krupo, tako da so bili Doljni Bojanec s Kordiči in Radojeviči v pobreškem, Gornji Bojanec z Vrliniči, Mirosavec in dvema bajtarjema, Hrvatom in Berkopcem, pa v krupskem gospostvu.

Med Bojanec in Marindolom se je od nekdaj razprostiral gozd Veliko Bukovje, ki jih je varoval pred Turki. Od tu so imeli Bojančani dve uri hoda do marindolske cerkve, saj so bili od nekdaj srbske pravoslavne vere in so v hierarhičnem smislu pripadali zadrski episkopiji. Ker je bilo Bojančanov premalo za lastno parohijo, so za njihovo duhovno življenje skrbeli parohi iz Marindola, ki so bili podrejeni patriarhatu v Sremskih Karlovcih. V 16. stoletju je vplivala tu tudi oblast Pečkega patriarha.

Danes so cerkveno podrejeni župniji v Marindolu. Leta 1934 je bila v Bojancih ustanovljena posebna pravoslavna parohija, ki se je ohranila do danes. Omeniti je potrebno še ploščo ob vhodu v majhno cerkev sv. Jurija, ki pripoveduje, da so bili

prvi naseljenci Vrliniči, Radojčiči in Kordiči. Zraven je letnica 1593. Ob cerkvi je pokopališče, napisani na nagrobnikih v bližini – starejši v cirilici, novejši v latinici – ponavljajo večinoma iste priimke.

Osnovno šolo so Bojaneci dobili že leta 1866. Bila je slovenska. Prvi učitelj, ki je učil uskoško govoreče otroke, je bil sicer Slovenec, toda pozneje, predvsem med obema vojnama, so v njej učili kateheti cirilico. Pridobivali so si tudi nacionalno izobraževanje. Štirirazrednico so leta 1963, kakor toliko drugih podružničnih šol, ukinili zaradi premajhnega števila otrok. Otroci so nadaljevali šolanje v Vinici. Uskoških otrok v Vinici od takrat dalje niso obravnavali drugače. Danes ima vas 15 (?) otrok, ki bi morda obiskovali šolo, če bi bila. Vprašanje pa je, če bi jih starši pošiljali k pouku, če bi nekdanje šolsko poslopje, ki so ga pred kratkim temeljito prenovili in v njem uredili kulturni dom, spet preuredili v prvotni namen. Bojančani se sicer čutijo Uskoke, Srbe, med seboj tudi govorijo srbsko, toda stoletja življenja s slovenskimi sosedi so jih popolnoma vključila v slovensko okolje. Bojančani tudi nikoli niso izrazili potrebe po dodatnem izobraževanju v srbohrvaškem jeziku, pa tudi vsiljevanja z druge strani ni bilo. Bojančanov na tem območju nikoli nihče ni oviral v prizadevanjih za ohranitev kulturnega izročila, saj stare običaje ohranja folklorna skupina¹¹.

V tem predelu je razvito kmetijstvo – vinogradi šmarnice, sadjereja. Del prebivalcev se vozi na delo v Črnomelj. Zadrugi so imeli do druge svetovne vojne. Posebnosti so jurjevanje, kresovanje, kresnice, pustovanje. Na Jurjevo, 6. maja, imajo zborovanje, izvajajo zelenega Jurija, to je veselico, igre, razne zabave. Bojansko kolo kolajo na novo leto, ob treh kraljih, ob pustu, na Jurjevo, na Ivanjevo, na pravoslavni Božič, Veliko noč in na dan sv. Save, ob Kreslu in ob krajevnem prazniku 22. marca, ki ga praznujejo skupaj z Adlešičani. Kolo plešejo v narodni noši. Na Jurjevo in 1. decembra nastopi tudi bojanski Sokol. Svoje staro besedilo za kolo pa so pozabili¹².

V političnem smislu so Bojančani od nekdanj spadal pod Ljubljano in njihovi občinski odborniki so sedeli skupaj s svojimi katoliškimi slovenskimi kolegi adlešiške občine za isto mizo. Z Marindolci so se v političnem in hierarhičnem smislu smatrali za pripadnike iste skupnosti, saj so se medsebojno tudi vezali s porokami.

Danes so Bojaneci gručasta vas vzhodno od Knežine na vrtačasoto razgibanem svetu. Bojaneci so imeli leta 1869 273 prebivalcev, leta 1880 231, leta 1890 264, leta 1900 220, leta 1910 203, leta 1931 161, leta 1948 139, leta 1953 147, leta 1961 105 in leta 1966 104 prebivalec¹³. Bojaneci se delijo na Gornje (20 hiš) in Spodnje Bojanec (14 hiš). Vas je razsuta in je brez pravega središča. Med čvrsto grajenimi hišami se vijejo poti. Nekatere poti so danes že asfaltirane. Do Črnomlja je še kakih pet kilometrov makadama. Vas ima napeljan tudi že vodovod, čeprav nanj niso priključene vse hiše. Domačije kažejo skrbne gospodarje. Hiše so večinoma prenovljene ali pa zgrajene po drugi svetovni vojni. Samo nekaj stavb je še brez nove fasade.

Šele vprašanja razkrijejo, kako malo vedo Bojan-

čani o svojih koreninah, kako malo so se tudi sami zanimali zanje, čeprav so nanje tako ponosni. V trdi štokavščini razmišljajo ali so storili premalo, da bi se izročilo ohranilo tudi za čase, ki neizbežno prihajajo: v vasi, ki je bila še ne tako dolgo nazaj popolnoma uskoška, se pojavljajo novi priimki, mladi tudi z domačimi govorijo v slovenščini, stari običaji tonejo v pozabo. Uskoki v Bojanecih so postali Belokranjci, hkrati pa ostali Uskoki. Torej so del Bele krajine in Slovenije.

MARINDOL

Marindol se razprostira na levem bregu Kolpe. Leta 1869 je imel 183 prebivalcev, leta 1880 181, leta 1890 204, leta 1900 169, leta 1910 160, leta 1931 174, leta 1948 178, leta 1953 181, leta 1961 169 in leta 1966 141¹³. Nekaj hiš je še lesenih in kritih s slamo. Večinoma so hiše stare nad sto let. Glavna gospodarska panoga v vasi je živinoreja. Mleko prodajajo zadrugi, ki ga vozi v Zagreb. Tu pozimi še vedno ponekot tkejo domače platno za rjuhe, brisače in prte ter pletejo iz domače volne nogavice, rokavice in jopice. Vezejo tudi prtčke raznih velikosti. Danes nosijo obleko iz domačega platna samo še nekatere starejše ženske. Ohranjeni so še svatbeni običaji, krstna slava, pustovanje itd.

Prvotno se je Marindol imenoval Šobatovci ali Šobatovo selo. Poseljen je bil že pred prihodom Uskokov. Leta 1536 je spadal pod metliško gospodstvo in je štel tri kmetije. Tu so prebivali Branko, Štimec in Krutič. Leta 1548 je koloniziral Marindol, Miliče in Paunoviče uskoški stotnik Ivan Lenkovič z bosanskih oziroma liških Uskoki. Ločiti je treba Marindol v ožjem smislu, imenovan Šobatovci ali Šobatovo selo, Miliče ali Milič selo, Paunoviče ali Paunovič selo. Nekaj uskoških družin je bilo tudi na bližnji Hrvaški in Kranjski, namreč dve hiši Čaviča na hribu Hlapniku (v hrvaški občini Ribnik) in dve hiši Barjakovičev v zaselku Vukobrati v Žuničih (občina Vinica).

ŠOBATOVCI

So Marindol v ožjem smislu. Leta 1548 je področje Šobatovcev koloniziral uskoški stotnik Ivan Lenkovič, prav tako Miliče in Paunoviče z bosanskimi oziroma liškimi Uskoki z območja Velebita. To samotno ozemlje, ki meri 9,45 km², je bilo po organiziranju hrvatske Vojne krajine vključeno vanjo, čeprav ni imelo z njo teritorialne zveze. Z območja Kranjske je prišlo po zgraditvi Karlovcu leta 1579 pod oblast karloških generalov. Ko so leta 1881 ukinili Vojno krajino, je bilo priključeno Hrvaški. Od leta 1945 do 1948 je bilo območje v črnomaljskem okraju, nato spet v karloškem do leta 1952, ko se je vrnilo v črnomaljski okraj na lastno prošnjo, ker je območje od nekdanj bolj vezano na Slovenijo.

Cerkveno so bili prebivalci podrejeni samostanu sv. Vasilija v Gomirju pri Ogulinu. Govore štokavščino, so pravoslavne vere in pišejo v cirilici. Posebno z medsebojnimi ženitvami so tesno povezani s pravoslavni Bojančani. Leta 1711 naštevajo posebni urbar osem marindolskih Vlahov, kot jih še

danes imenujejo okoličani. Ob pravoslavnih praznikih, ko se igra kolo in pojejo narodne pesmi pri cerkvi, so prihajali sem slovenski obiskovalci in bližnjega Črnomlja in Vinice. Danes živita tudi tu dve slovenski družini¹⁴.

Leta 1852 je bila zgrajena na mestu kasnejšega šolskega poslopja stavba za graničarske častnike, ki so imeli nadzorstvo nad prvimi učitelji, dosluženi podčastniki. To stavbo so leta 1877 predelali v šolo. Redno šolo so odprli 1. marca 1878. Do leta 1918 so poučevali v njej upravitelji parohije, potem usposobljeni učitelji. V njej so poučevali v srbohrvatskem jeziku. Po ukinitvi šole leta 1961 so otroke prešolali v Adlešiče.

Pod šolo teče Kolpa. Na višjem bregu na drugi strani v vasi Rosopajniku so bili leta 1912 naseljeni Vlahi-katoliki, ki so bili priseljeni pred Uskoki Marindolci. Marindol je v celoti obkrožen s Slovenci. Od Hrvaške, ki ji je pripadel leta 1912, pa ga je ločevala Kolpa. Polovica prebivalcev se je izselila v Ameriko, ker zanje nihče ni skrbel.

Od slovenskih Uskokov so Marindolci najbolj siromašni, ker je bilo poljedelstvo od nastanka Vojne krajine dalje zanemarjeno. Marindolci tudi niso bili trgovci, medtem ko so bili Bojančani prevozniki in so tovorili žito iz Karlovec v Kočevje. Kasneje so kupovali živino in jo preprodajali v Črni krajini in celo v Trstu. V Marindolu je bil pomemben tudi kulturni vpliv prišlekov iz Amerike¹⁵.

MILIČI

Miliči so imeli leta 1869 156 prebivalcev, leta 1880 153, leta 1890 161, leta 1900 113, leta 1910 92, leta 1931 102, leta 1948 89, leta 1953 90, leta 1961 73 in leta 1966 64 prebivalcev¹⁶. Miliči so gručasta vas pod parohijsko pravoslavno cerkvijo sv. Petra ob cesti Adlešiči – Marindol – Žuniči. Nekaj hiš je še lesenih in kritih s slamo. Staro belo narodno nošo nosijo samo še starejše ženske. Poglavitni dohodek prebivalcev je živinoreja in mleko, ki ga preko zadruga prodajajo v Zagreb. Še danes pozimi predejo in tkejo domače platno ter pletejo volnene nogavice, rokavice in jopice.

Krajevno ime je patronimično. Sprva se je imenovalo Milič selo. Vsi prebivalci so Uskoki srbskega porekla. Z območja Bosne in Velebita jih je koloniziral uskoški stotnik Ivan Lenković leta 1548. Običaji in zgodovina vasi so enaki kot v Marindolu.

V vasi je tudi pravoslavna cerkev sv. Petra in parohijska hiša. Tu je bil običajno eden od gomirskih menihov. V letih 1944/45 je bila v vasi tudi partizanska osnovna šola¹⁶.

PAUNOVIČI

Paunoviči so imeli 1869. leta 74 prebivalcev, leta 1880 62, leta 1890 59, leta 1900 48, leta 1910 48, leta 1931 55, leta 1948 46, leta 1953 53, leta 1961 46 in leta 1966 44 prebivalcev¹⁷. Paunoviči so gručasto naselje na gričku le nekaj sto metrov severno od preloškega zaselka Škavurinov. Vas ima okoli deset hiš. Razen dveh slovenskih družin so vse druge uskoške, po domače vlaške. Govorijo

srbsko in so pravoslavne vere. Naselje ima ime po priimku Paunovič, prej se je vas imenovala tudi Paunovič selo. Njegova zgodovina in običaji od naselitve dalje so takšni kot jih imata Marindol in Miliči.

ŽUNIČI

Žuniči so imeli leta 1869 123 prebivalcev, leta 1880 116, leta 1890 129, leta 1900 119, leta 1910 103, leta 1931 105, leta 1948 89, leta 1953 95, leta 1961 94 in leta 1966 82 prebivalcev¹⁸. Žuniči so gručasta vas na kamniti terasi nad Kolpo ob cesti Marindol – Miliči – Prlišče. Pripadajoč zaselek Vukobrati (4 hiše) je tik nad Kolpo.

Žuniči imajo ime po še danes prevladujočem priimku, v Vukobratih pa pravijo še danes Barjakovičevi hiši po domače Vukobrat – kakor so imenovali prvega naseljencea. Domačini so bolj zvezani s Karlovcem kot z Metliko in Črnomljem. Leta 1952 se je dotedanji upravni otok katastrske občine Žuniči z vasjo in Vukobrati dokončno združil z ozemljem Slovenije¹⁸.

SLOVENSKE VASI, KI SPOMINJAJO NA USKOŠKI IZVOR

Bedenj obsega zaselke Gornji Bedenj, Doljnji Bedenj, Karaman, Jankoviči in Šoštarici. Na uskoški izvor prebivalstva spominjajo samo imena. Prebivalstvo je katoliške veroizpovedi. Katoliška cerkev sv. Magdalene je bila po ustnem izročilu zgrajena pred 800 leti in je od nekdanj katoliška. Leta 1966 je imel 104 prebivalee.

Dragoši so imeli leta 1966 samo 13 prebivalcev. Kraj je dobil ime po uskoškem priimku Dragoš, ki ga ima danes samo še ena hiša. Leta 1711 so se vsi pisali Dragoš, samo eden se je pisal Klepec. Vsi prebivalci so katoliške veroizpovedi.

Jankoviči so imeli leta 1966 68 prebivalcev. Vas sestavljajo razmaknjeni zaselki Jankoviči (6 hiš), Šoštarici (4 hiše) in Rim (2 hiši), ki stoji bolj zase proti Fučkovec in so mu ljudje iz hudomušnosti nadeli to ime, ker je njegov prvi znani prebivalec Kralj služil v papeževi telesni straži. Običaji so isti kot v Bednju. Krajevno ime je patronimik. Nekaj hiš je še vedno lesenih in kritih s slamo. Prebivalci so uskoškega porekla, o čemer pričajo priimki in narečja, ki se po izgovarjavi nekaterih besed razlikuje od govoree drugih obkolpskih naselij. Tudi tu so vsi prebivalci katoliške veroizpovedi.

Preloka ima ohranjene posebne svatovske običaje, jurjevanje, kresovanje, kresnice, koledovanje. Preločko kolo plešejo ob svatovanju in večkrat tudi ob nedeljah. V navadi je igranje na tamburico. Omeniti je treba cerkev sv. Trojice, ki je bila v 19. stoletju prezidana z ostanki starejše poslikave na zunanjsčini. Cerkev je bila dolgo časa pravoslavna.

Pribinci so imeli leta 1966 91 prebivalcev. Ime naselja izhaja od imena Pribinac. Kraj je dolgo časa spadal pod metliško gospostvo. Po podatkih v urbarjih je štel leta 1536 in 1550 sedem celih kmetij, leta 1610 osem celih in eno polovično kmetijo. Po ustnem izročilu je nekdanj stalo v stelnjnikih Poliških pri Velikem Bukovju naselje Stubica, ki pa so ga

požgali Turki. Domačini kraja niso več obnovili, temveč so se preselili v Pribince. So uskoškega porekla. Danes so katoliške veroizpovedi.

Tribuče so imele leta 1966 293 prebivalcev. Tribuče so na griških in obsegajo naslednje skupine hiš: Dolenjsko selo (18 hiš), Šikonjsko selo (15 hiš), Vlačšansko selo (16 hiš) in Golek (s šolo 12 hiš). Nekaj hiš je še vedno lesenih in kritih s slamo. Prebivalstvo je tako kot na sosednjem Bednju in v Pribincih uskoškega porekla iz srede 16. stoletja. O novoseleih pričata zlasti Vlačšansko in Šikonjsko selo, mnogi priimki in ikavsko narečje. Krajevno ime ima izvor v priimku Tribuč, ki pa tu ni več ohranjen. Šola je bila ustanovljena leta 1896. Cerkev Janeza Krstnika je od nekdanj katoliška.

RADATOVIČI

V zvezi z Žumberkom je potrebno omeniti še Radatoviče. Prebivalci so potomci žumberških Uskokov – srbsko-hrvatskih beguncev iz turških časov, kasneje grškokatoliških uniatov, in so bili ob ustanovitvi metliškega sreza med obema vojnama prideljeni tako Beli krajini, pod katero so spadali že v 13. stoletju vsi Žumberčani. Po drugi svetovni vojni so Radatoviči ponovno pripadli Hrvatski. Na Metliko jih še danes veže zadnja avtobusna postaja Metlika-Radatoviči ter tekstilni obrat Novoles iz Novega mesta.

OPOMBE

1. F. Schumi, Urkunden- und Regestenbuch des Herzogtums Krain, II. Band, 1200–1269, Laibach, 1884 u. 1887, št. 59, str. 42–43. — 2. F. Sebuni, Beiträge zur Geschichte von der Möttling und von Siehelburg, Arebiv für Heimatkunde, I. Band, Laibach 1882/1883, str. 49–50; M. Kos, Odnosaji među goričkim grofovima i hrvatskim plemstvom u srednjem veku, Vjesnik kraljevsko-hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga zemaljskoga ar-

hiva XIX/1917, str. 284. — 3. M. Kos, Začetki Novega mesta, Kronika II/1954, str. 173–174. — 4. glej (3), str. 150. — 5. L. Hauptmann, Erläuterungen zum Historischen Atlas der österreichischen Alpenländer, I. Abteilung – die Landgerichtskarte, 4. Teil, Krain, Wien 1929, str. 349–351. — 6. J. Mal, Uskočke scobe i slovenske pokrajine, Srpski etnografski zbornik, knjiga XXX, Naselja i poreklo stanovništva, knjiga 18, Ljubljana 1924, str. 43–40. — 7. glej (6), str. 139–144, Urbar Metlika iz 1610. — 8. glej (7). — 9. Dušan Kos, Bela krajina v poznem srednjem veku, Zgodovinski časopis, 1987, št. 2, str. 217–255, št. 3, str. 409–437. — 10. Krajevni leksikon Slovenije, II. knjiga, geslo Adlešiči, Ljubljana 1971, DZS, str. 21–22. — 11. Niko Župančič, Žumberčani in Marindoleci, Beograd 1921; I. Šašelj, Zgodovina adlešičke fare na Belokranjskem, Ljubljana, Založil Anton Koblar 1987, četrti zvezek Zgodovine fara Ljubljanske škofije. — 12. glej (10), geslo Bojanej str. 23–24. — 13. glej (10), Prebivalstvo v naseljih v letih 1869–1966, str. 16. — 14. glej (10), geslo Marindol, str. 45. — 15. Glej (11), Niko Župančič, Žumberčani in Marindoleci. — 16. glej (10), Prebivalstvo v naseljih v letih 1869–1966, str. 16. — 17. glej (10), Prebivalstvo v naseljih v letih 1869–1966, str. 16. — 18. glej (10), geslo Žunjiči, str. 68. — 19. Po Žumberku in Gorjaneih, Zbirka »Žumberak-Gorjanci«, zvezek 2; Marinka Dražumerič, Način življenja in ljudska kultura, str. 69–76; A. Muraj, Narodne nošnje v Žumberku, KAI 6–8, Zagreb 1976, str. 71–88; A. Muraj, Običaji oko sklapanja braka u Žumberku (1900–1975), Etnološki prilozi I Zagreb, str. 157–176.

ZUSAMMENFASSUNG

»Uskokij« in Slovenien unil Žumberak
Žarko Štrumbi

Der Beitrag beschreibt die Entwicklung von Bela Krajina (Weißkrain) vom 9. bis 15. Jahrhundert, den Anknunft der Türken und das Ansiedeln der sogenannten »uskokij«, eine Art Zuwanderer, in Bela Krajina und Žumberak (Siehelberg) und dadurch entstandene Folgen ihrer Ansiedlung mit Betonung auf den mit den »uskokij« besiedelten Orten.

iz teorije in prakse

Za bodočo arhivsko zakonodajo – prispevki XIV. zborovanja slovenskih arhivskih delavcev v Škofji Loki 1991

Nekaj dopolnil k strokovnim osnovam za pripravo dela zakona o naravni in kulturni dediščini, ki se nanaša na arhivsko gradivo in arhive

Ob simpoziju Arhivi in Evropa brez meja, Maastricht 2-5. oktobra 1991, ter obisku Centralnega državnega arhiva v Haagu

Jože Žontar

Strokovne osnove, ki se nanašajo na omenjena vprašanja, so bile objavljene v Obvestilih Arhiva Republike Slovenije.¹ Udeležba na simpoziju v Maastrichtu ob 100-letnici nizozemskega arhivskega društva ter obisk Nizozemskega centralnega državnega arhiva v Haagu pa sta bila priložnost za nova spoznanja, ki bi jih kazalo upoštevati tudi pri pripravi zakona.

Simpozij je potekal deloma v obliki plenarnih sej, deloma v obliki sekcij. Na sekciji, katere tema se je glasila Zaščita arhivske dediščine – vprašanja učinkovitosti zakonodaje, predpis ali prepričevanje Klaus Oldenhege na praktičnem primeru iz Nemškega zveznega arhiva v Koblenzu opozoril na pomen navajanja vrst gradiva v zakonu. Odkar imajo zakon, ki ureja delo tega arhiva – navaja pa primere vrst arhivskega gradiva – arhivu izročajo tudi bogato fotografsko gradivo, ki nastaja pri protokolu zvezne vlade, medtem ko so ga prej, po preteku določenega časa, prodali. Vseh vrst arhivskega gradiva ob **definiciji pojma »arhivsko gradivo«** gotovo ni mogoče izčrpno navesti. Kazalo pa bi se pri tem ozirati tudi na probleme razmejitve z drugimi dejavnostmi, ki se pojavljajo v praksi.

Glede javnega arhivskega gradiva smo v strokovnih osnovah zapisali, da bi kazalo določiti **rok izročanja arhivom** 30 let od njegovega nastanka, z izjemo gradiva sodišč, tožilstev in pravobranilstev, za katerega je predlagan rok 50 let od nastanka. Tri desetletni rok bi kazalo še nekoliko preučiti. Na Nizozemskem imajo doslej rok izročanja javnega arhivskega gradiva 50 let od nastanka, predlagajo pa skrajšanje na 20 let, o čemer so pripravili posebno študijo.² V njej so vsebovane tudi nekatere zanimive ugotovitve glede količine arhivskega gradiva, ki ga odberejo pri državnih organih. Tega naj bi bilo v času po letu 1945 5%, v primerjavi z vsem nastalim gradivom. Ken Hall iz arhiva v Lancashiru pa je v Maastrichtu navedel podatek, da je v času sedemdesetih let (1875-1945) nastala le 1/5

gradiva v primerjavi s količino, nastalo v letih 1945-1990. Razlog za tako povečanje vidi v porastu nalog javne uprave ter v velikem porastu birokracije.

Poseben problem predstavlja vprašanje **dostopnosti arhivskega gradiva, ki vsebuje osebne podatke**. Zakon o varstvu osebnih podatkov, ki ga je sprejela Skupščina Republike Slovenije v marcu 1990, opredeljuje osebne podatke kot podatke, ki kažejo na lastnosti, stanja ali razmerja posameznika, ne glede na obliko, v kateri so izraženi. V 10. členu pa določa ta zakon: Če nameravajo uporabniki uporabljati osebne podatke za znanstvenoraziskovalne namene, lahko takšnim osebam upravljalec zbirke podatkov posreduje zahtevane osebne podatke, vendar na način in v obliki, ki ne omogoča identifikacije posameznikov, na katere se nanašajo. Gornja določila se nanašajo seveda tudi na osebne podatke v arhivih, kajti potem ko niso več potrebni za doseg namena, zaradi katerega so bili zbrani, obdelani in shranjeni, se izročijo arhivu v skladu z zakonom o naravni in kulturni dediščini, in se ne zbršijo in uničijo (9. člen zakona o varstvu osebnih podatkov).

Ta določila najbolj odgovarjajo predstavam strogih varstvenikov osebnih podatkov. Potrebno pa bi bilo kolikor mogoče upoštevati tudi interese raziskav novejših zgodovine, zlasti če javni interes glede raziskovanja bistveno odtehta pomen varovanja. Pri osebnostih novejših zgodovine je treba zato dopustiti skrajšanje varstvenih rokov. V načelnu pa se je treba sprizniti z dolgim rokom zapore pri gradivu, ki vsebuje osebne podatke, iz razloga, ker je edino na ta način mogoče zagotoviti ohranitev takih dokumentov, podobno kot pri zaupnem gradivu.

Varovanje osebnih podatkov pa povzroča v praksi nemalo težav. Že dejstvo, da je bila na lansko zborovanje nemških arhivarjev v Lübecku, uvrščena tema o pravnem vidiku osebnih podat-

kov, še bolj pa sama diskusija na zborovanju, sta pokazala, da na splošno ni dovolj jasen pojem »osebni podatki«. To namreč niso »osebni spisi« za razliko od »stvarnih« – ne gre torej za pojme, ki jih pozna pisarniško poslovanje, saj se lahko pojavijo osebni podatki v kakršnemkoli spisu. To pa pomeni, da bi morali arhivi – če bi se hoteli dosledno ravnati po predpisih – pred uporabo pregledovati velike množine gradiva, kar predstavlja skoraj nerešljiv problem. Znana je praksa bavarskih državnih arhivov, po katerih se odgovornost glede varstva osebnih podatkov na podlagi pismene izjave uporabnikov prenaša na uporabnike. Sicer je na omenjenem zborovanju referent Hans Joachim Hecker iz Münchna opozarjal na nevarnost, da bi v primeru pravnega spora prizadeti terjali odgovornost od arhiva, ker bo pri njem laže računal na finančni efekt.⁴ Tudi na zborovanju saških arhivarjev aprila 1991 so imeli referat z naslovom Varstvo osebnih podatkov in njegove posledice na arhivsko dejavnost (Klaus Oldenhage)⁵.

Kako pojmujejo v Združenih državah Amerike varovanje osebnih podatkov je pojasnila v Maastrichtu v sekciji z naslovom Upoštevanje privatnega življenja in svoboda informacij Trudy Huskamp-Peterson. V zanimivem predavanju je razlikovala privatnost posameznikov (med te je uvrstila zdravstvene, seksualne, verske, ekonomsko-informativne podatke o posameznikih ter podatke, ki so bili zaupno sporočeni odvetnikom), privatnost športnikov, filmskih igralcev in medijskih zvezd (k tem je prišlela podatke glede njihovih ekonomskih dejavnosti in družinskega življenja) ter privatnost javnih funkcionarjev (kot primer je omenjala pripadnost nelegalnim političnim in drugim organizacijam). Glede zadnje vrste privatnosti pa je še poudarila, da je v nekem smislu relativna, ker ob prevratih postanejo lahko nelegalne organizacije legalne. Vsekakor pa je treba upoštevati, da je bilo to predavanje zasnovano na podlagi ameriškega pogleda na obravnavo vprašanja.

Prav problemom varovanja osebnih podatkov politične narave pa pripisujemo Evropi poseben pomen, kar je aktualno zaradi metod v polpretekli dobi v fašističnih, nacionalističnih in komunističnih režimih. Pri tem ne gre za zaščito podatkov o uradnih osebah, ki so izvrševale sodna ali upravna dejanja (npr. razni funkcionarji, upravni svetniki ali sodniki), marveč o vseh udeleženceh v postopkih kot o obdolženih, prijaviteljih, pričah itd. pri čemer so imeli ti postopki za posledico npr. izključitev iz šole, izgubo službe, preganjanja, zapor, odvzem premoženja, onemogočanje znanstvenega ali literarnega dela, v nekaterih primerih celo smrt. V Nemčiji so izdelali študijo, ki obravnava vprašanje dostopnosti gradiva državne varnostne službe (Staatssicherheitsdienst) iz bivše Nemške demokratične republike, pri katerem prihaja ta problematika še posebej do izraza, v pripravi pa je poseben predpis, ki bo urejal uporabo tega gradiva.⁶ V zvezi s splošnimi vprašanji dostopnosti arhivskega gradiva pa ni treba omeniti napovedi nizozemske ministric Hedy d'Ancona v okviru teme Občan in administracija, da pripravljajo pri Evropski skupnosti projekt o dostopnosti arhivskega gradiva. Cilj ar-

hivske zakonodaje v okviru Evropske gospodarske skupnosti naj bi bila koordinacija pogojev uporabe nacionalnega in skupnega arhivskega gradiva. Kot probleme, ki se pojavljajo v praksi, je navajala velike razlike v času, ko je v arhivskih čitalnicah na voljo arhivsko gradivo, razlike v številu škatel gradiva, ki ga dobijo uporabniki, razlike glede ugodnosti, ki jih uživajo akademsko izobraženi raziskovalci v primerjavi z ostalimi. Recipročne klavzule za tuje uporabnike arhivskega gradiva že doslej slovenska arhivska zakonodaja ni poznala. V luči pozitivnega razvoja mednarodnih odnosov v Evropi tudi v bodoče to ne prihaja v poštev.

V zvezi z liberalizacijo uporabe arhivskega gradiva pa je treba poudariti, da ima varovanje arhivskega gradiva še vedno prednost pred uporabo. Osnovni cilj arhivov je trajno varovanje arhivskega gradiva in tej nalogi se morajo podrediti vse ostale. To pa ima seveda za posledico določene omejitve pri uporabi poškodovanega ali ogroženega arhivskega gradiva.

Številni problemi so zvezani z vprašanjem bodoče strukture in organizacije arhivske dejavnosti pri nas. V objavljenem tekstu o strokovnih osnovah smo opozorili na sisteme organiziranosti javne uprave in na možne posledice pri organiziranosti arhivske dejavnosti. Znana je organizacija arhivske službe v Italiji, ki temelji dosledno na načelu stroge delitve po vrstah javne uprave, kar pa kaže določene pomanjkljivosti. Brez dvoma so potrebni arhivi, katerih ustanovitelj je država, tudi za širša območja. Osnove zanje so v posameznih državah zelo različne (npr. province ali deli province, departmaji, deli dežel), važno pa je, da ti prevzamejo tudi arhivsko gradivo organov za avtonomna območja, kjer obstojijo. Poučen je primer Nizozemske, ki ima 11 province in za vsako od teh obstoji državni arhiv, ki prevzema ne le gradivo državnih organov in ustanov z območja province, marveč tudi gradivo predstavništva province in njenih ustanov. Državni arhiv za provinco Južno Holandijo pa ni samostojen in je združen s centralnim državnim arhivom v Haagu. Dodamo naj še, da štejejo province poprečno nekaj nad milijon prebivalcev. Enako prihaja v Nemčiji gradivo landratov, ki so avtonomni organi, v državne arhive. Tudi v Sloveniji potrebujemo državne arhive za širša območja. Ne glede na to, kako bodo oblikovane morebitne regije, ne bi kazalo bistveno spreminjati območij dosedanjih regionalnih arhivov, ki obstojijo že 25 let.

Pomembna sestavina arhivske mreže so tudi mestni in občinski arhivi. Njihov obstoj temelji na načelu, da naj bodo arhivi čim bližje kraju, kjer so nastali, ker od tod prihajajo uporabniki. Novejši vpogled v njihovo organiziranost in delovanje nudijo prispevki, objavljeni pred kratkim v Janusu.⁷ Naloge mestnih in občinskih arhivov so predvsem povezane s preučevanjem zgodovine kraja in njegovih prebivalcev. Pri njih prihajajo do izraza zelo diferencirani interesi uporabnikov: Ti arhivi odgovarjajo na številna vprašanja uporabnikov, navadno opravljajo tudi manjše raziskave za uporabnike. Značilni profil obiskovalcev v teh arhivih so nepokliceni zgodovinarji, osebe, ki se zanimajo za genealoška preučevanja in podobno. Glede organizira-

nosti mestnih oz. občinskih arhivov sta v evropski zakonodaji dve usmeritvi, ki bi ju lahko označili glede na zastavljene cilje: po prvi naj bi razvili čim bolj popolno mrežo mestnih in občinskih arhivov, tudi če v manj premožnih občinah upravlja z občinskim arhivom občinski tajnik, ali pa da so občinski arhivi priključeni drugim ustanovam, po drugi pa prav tako pospešujejo mestne in občinske arhive, vendar pa dopuščajo njihovo ustanavljanje v primerih, če zadovoljujejo predpisanim kriterijem, sicer pa morajo mesta oz. občine ter njihove ustanove oddajati arhivsko gradivo območnemu državnemu arhivu kot depozit (npr. v Belgiji, v nekaterih nemških deželah). V drugem primeru seveda arhiv odloči, kaj bo prevzel kot arhivsko gradivo. Ena izmed variant prve smeri je ustanavljanje skupnih občinskih arhivov (Norveška, Nizozemska). Za prvi sistem govori kar impozantno število mestnih in občinskih arhivistov, ki jih je npr. v Nemčiji več kot arhivistov v državnih arhivih. Pri nas pa je treba upoštevati poleg doseďanjega razvoja, ko ni bilo osnove za tak tip arhivov, še zlasti dejstvo, da je slabo razvito razumevanje za arhive in bi se verjetno pospeševanje ustanavljanja občinskih arhivov sprevrglo v izročanje občinskih arhivov lokalnim muzejem in knjižnicam, seveda s škodljivimi posledicami. Potrebno pa je poudariti – ko govorimo o občinskih arhivih – da pri tem ne mislimo na sedanje občine, ki so posledica komunalnega sistema iz leta 1955, marveč na hodoče, ki bodo brez dvojna manjše. Opozorimo naj tudi na doseďanje reševanje lokalnih želja, kadar je obstajal velik zgodovinski interes in tradicija v lokalnem zgodovinopisju in sicer v obliki dislociranih enot arhivov (kot npr. v Škofji Loki, Idriji, Piranu) in ki so pokazali svojo upravičenost.

Osnovni pogoj za normalno delovanje arhivov je ta, da prihaja v arhive dobro odbrano in urejeno arhivsko gradivo. Za dosego cilja je zakon o naravni in kulturni dediščini porazdelil obveznosti med arhive in ustvarjalec arhivskega gradiva. Stalno pa opažamo, da večina ustvarjalec ne upošteva predpisov in da se stanje ne izboljšuje. S tem v zvezi velja opozoriti na **arhivsko inšpekcijsko službo**, ki je predpisana na Nizozemskem in opravlja nadzor nad dokumentiranim gradivom ustvarjalec. Organizirana je na več nivojih: 1) pri centralnem državnem arhivu v Haagu za centralne državne organe in ustanove, 2) pri državnih arhivih v provincah za državne organe in državne ustanove v provincah, 3) pri avtonomnih provincialnih oblastvih za provincialne organe, mesta in občine ter njihove ustanove. Inšpekcijska služba pri državnih arhivih je nove. Inšpekcijska služba pri državnih arhivih je organizacijsko ločena od splošne dejavnosti arhivov. Pri državnih arhivih v provincah je običajno po en arhivski inšpektor. Način dela inšpektorjev je ugotavljanje stanja in svetovanje. Najnovejši predpisi pa zagotavljajo inšpekciji možnost, da enkrat na leto – v parlamentu, kadar gre za gradivo državnih organov in ustanov ter občin – poda poročilo o stanju dokumentarnega gradiva ter zahteva konkretne ukrepe za odpravo nepravilnosti. Poudariti pa je treba – glede na želje nekaterih pri nas v preteklosti – da naloga arhivske inšpekcije ni skrb za pisarniško poslovanje ali za napredek

tega poslovanja, marveč skrb, da se arhivsko gradivo ne bo uničilo, da bo pravilno odbrano in v urejenem stanju izročeno arhivu.

Na podlagi pravilnika o sestavi in vodenju evidene arhivskega gradiva iz leta 1981⁸ mora delovati pri Arhivu Republike Slovenije centralni register arhivskih fondov. Ta bo izgubil svoj pomen, ko bodo arhivi med seboj povezani v računalniško-informacijsko mrežo, saj bo omogočala uporabnikom v kateremkoli arhivu dobiti podatke o gradivu v vseh sloveskih arhivih, obenem pa bo omogočala spremljati tudi stanje arhivskega gradiva v arhivih in na tej podlagi sprejemati ustrezne ukrepe. Kaže pa se potreba po nekem novem centralnem registru iz pravnih razlogov in sicer za evidenco privatnih imetnikov, katerih dokumentarno gradivo bo razglašeno za arhivsko. Tako kot v ostalih državah zahodne Evrope naj bi dobilo dokumentarno gradivo javnega izvora lastnosti arhivskega gradiva že na podlagi zakona. Z odpravo družbenih pravnih oseb in izvedbo lastninjenja ne bo potrebna več valorizacija ustvarjalec dokumentarnega gradiva v doseďanjem pomenu. Pač pa bo ostala potreba po valorizaciji privatnih pravnih oseb in fizičnih oseb za radi razglasitve njihovega dokumentarnega gradiva za arhivskega. Ker se s tem nalagajo imetnikom določene obveze, je potreben javni razvid imetnikov ter njihovih obveznosti in sicer skupen za vso republiko.

O **izobraževanju arhivskih delavcev** imamo iz zadnjega časa dva zapisa, ki sta bila objavljena v Arhivih.⁹ V drugem prispevku navajamo tudi nekaj bibliografije, ki se nanaša na to temo. Opozorili bi še na najnovejšo mednarodno bibliografijo s področja arhivskega šolanja za leta 1975-1990, ki jo je letos objavil Glavni državni arhiv Belgije, skupaj z državnimi arhivi v provincah.¹⁰ Žal pa bibliografija ne upošteva prispevkov v slovanskih jezikih.

Odkar imamo predavanja iz arhivskih ved na oddelku za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, lahko pridobijo kandidati z visoko izobrazbo del znanja, potrebnega za delo v arhivih, že v času rednega študija. Predavanja iz arhivskih ved obsegajo v 3. letniku arhivistiko (1. semester) ter vrste arhivskega gradiva (2. semester), v 4. letniku pa upravni in ustavni razvoj na Slovenskem od 16. stoletja do najnovejšega časa (oba semestra). Poleg tega imajo študentje 4. letnika še dve uri seminarja oz. vaj iz arhivistike. Arhivistika se predava bolj na informativni stopnji, nekako v obsegu uvoda v študij arhivistike, saj je treba upoštevati, da večji del študentov koristi znanja iz arhivistike bolj pri uporabi arhivskega gradiva kot pa pri delu z njim, saj se jih le manjši del lahko zaposli v arhivih. Vsekakor pa moramo poudariti, da je vsebina predavanj skladna s programi na drugih univerzah v Evropi, kjer se predava arhivistika v povezavi z zgodovino. Nekoliko drugačna pa je seveda usmeritev arhivistike na anglosaških šolah, kjer je bolj povezana z informatiko in knjižničarstvom. Ne vidimo možnosti, niti potrebe, da bi študij arhivskih ved na fakulteti širili ali kako spreminjali. Na splošno pa ugotavljamo, da je vključitev arhivistike v visokošolski študij bistveno pospešila razvoj vede tudi pri nas.

Seveda je razumljivo, da znanje, ki ga pridobijo študentje ob študiju na fakulteti ne zadošča za delo v arhivu in da je zato nujno potrebno zagotoviti nadaljnje izobraževanje po nastopu dela v arhivu. Tu pa se srečujemo ves čas z vrsto problemov. Ne gre samo za to, da organiziramo nek tečaj, marveč je potrebno zagotoviti sistematično šolanje, ki bi trajalo eno leto in bi bilo obvezno za vse pripravnike, pri čemer bi v glavnem zadoščalo, da bi se pouk odvijal enkrat na teden. Po drugi strani pa bi morala biti obveza vseh arhivov, da dajo na razpolago svoje najboljše sodelavce kot predavatelje. Obenem pa je treba doseči povezavo pedagoške dejavnosti z raziskovalno, saj je ta pogoj za uspešnost prve. Organizirano izobraževanje bi moralo seveda zajeti vsa področja, vključno z računalništvom, ter bi moralo biti povezano s prakso. Ne vidimo nobene realne možnosti, da bi bilo organizirano v okviru fakultete, marveč ga je treba urediti v sklopu arhivske službe. Na zahtevo po organiziranem šolanju navaja tudi vtis, ki ga je mogoče dobiti ob strokovnih izpitih. Zelo pogosto obsega znanje kandidatov namreč le to, kar so zvedeli v pogovoru od starejših kolegov. Le deloma bi bilo mogoče to zagovarjati s pomanjkanjem učnih pripomočkov.

Omeniti moramo še splošno pripombo, ki izvira od zapažanj tujecev, kadar prihajajo v stik z delavci v naših arhivih. Menijo, da splošni strokovni nivo zaostaja za stanjem v zahodni Evropi in da bi bilo potrebno razmisliti o tem, da bi moral imeti del zaposlenih v arhivih doktorat. Tega seveda ni mogoče zahtevati od že zaposlenih delavcev, toda na tak korak, ki je nujen, se je treba čimprej pripraviti.

Za zaključek pa si moramo zastaviti še vprašanje strukture zaposlenih v arhivih. Osnova zanjo so doslej normativi in standardi za arhivsko dejavnost, ki jih je sprejela Kulturna skupnost Slovenije leta 1985. Temeljijo na strukturi arhivskega gradiva v arhivih, ki je bila posledica obstoječega družbenega sistema, pa tudi dejstva, da so bili arhivi zaradi spremembe načina odbiranja arhivskega gradiva, prisiljeni hitreje sprejemati odločitve glede vrednotenja dokumentarnega gradiva. Spremenjena družbena ureditev, zlasti pa večji red v poslovanju z dokumentarnim gradivom, naj bi omogočili prehod na kadrovsko strukturo, kot je v arhivih v Zahodni Evropi. To pomeni manjše število zaposlenih z visoko izobrazbo, zato pa večje s srednjo, ki pa jih je treba za delo v arhivih dodatno usposobiti. Na teh delavcih naj bi bilo tudi težišče urejalnih del. Tak prehod seveda ni mogoč naenkrat, predvsem pa so pogoji zanj dovolj usposobljeni delavci z visoko izobrazbo, torej se vračamo na vprašanje, o katerem smo že govorili.

OPOMBE

1. Ljubljana, VII-1, marec 1991. — 2. V angleškem prevodu: PIVOT, a turning point in appraisal policy: Reduction of the transfer period in the Public Records Act and the consequences for government administration, The Hague 1991, 16 str. — 3. Uradni list RS, št. 8/90. — 4. Der Archivar 44, 1991, 1, 135-136. — 5. Der Archivar 44, 1991, 3, 457-458. — 6. Hermann Rumschöttel, Bayerische Archivare helfen bei der Sicherung der »Stasi-Akten«, Nachrichten aus den Staatlichen Archiven Ba-

yerns, München, Mai 1991, št. 35. — 7. Janus 1990, št. 2; prispevek o komunalnih arhivih v Nemčiji je bil objavljen naknadno v Janusu 1991, št. 1. — 8. Uradni list SRS, št. 34/81; popravek 2/82. — 9. Jože Žontar, Arhivska izobraževanje v Jugoslaviji s posebnim ozirom na Slovenijo, Arhivi XII, 1989, št. 1-2, str. 16-19 — isti, Šolanje za potrebe arhivov — Ob III. kolokviju komiteja Mednarodnega arhivskega sveta za poklieno izobraževanje, Arhivi XIII, 1990, št. 1-2, str. 125-127.

Razmišljanje ob pričakovanju nove arhivske zakonodaje v Republiki Sloveniji v letu 1991

Peter Pavel Klasinc

Te dni se izteka že drugo leto, odkar smo začeli z razpravami o novi arhivski zakonodaji. Za nami je cela vrsta sestankov in okroglih miz. Izdelanih je bilo mnogo elaboratov, ki smo jih pošiljali na najrazličnejše naslove.

Rezultat vseh teh dosedanjih aktivnosti je končno elaborat Strokovne osnove za pripravo dela Zakona o naravni in kulturni dediščini, ki se nanaša na arhivsko gradivo in na arhive. Pripravil jih je v sodelovanju s posebno komisijo dr. Jože Žontar.

Prav zaradi tega podajam v tem prispevku v okviru rednega posvetovanja Arhivskega društva Slovenije samo nekatera razmišljanja o opisanih in v vabilu na posvetovanje navedenih temah.

Začnem naj z **varstvom arhivskega gradiva pred prevzemom v profesionalne arhivske institucije v luči bodoče zakonodaje**.

Svoje razmišljanje moram začeti vsekakor pri ugotovitvah in aktivnostih, ki smo jih v preteklih petnajstih letih, posebej pa od leta 1976 naprej, izvajali na mnogih arhivskih posvetovanjih in srečanjih v Sloveniji ali zunaj nje. Med vsemi bi vsaj opozoril, že zaradi zgodovinske avtentičnosti na bolj odmevna posvetovanja, na katerih smo obravnavali problematiko, ki se je nanašala na vprašanje, kaj bi bilo potrebno storiti z arhivskim gradivom pri ustvarjaleh ali imetnikih do trenutka, ko ga prevzamemo v arhivska skladišča pristojnih arhivov.

Po mojem je bila ena od najbolj odmevnih akeij s tega arhivskostrokovnega področja izvedba Okrogle mize o problemih varstva arhivskega gradiva pred prevzemom v arhiv, ki jo je pripravilo Arhivsko društvo Slovenije s predsednikom Marjanom Drnovškom in s Komisijo za gradivo pred prevzemom v arhiv pri Skupnosti arhivov Slovenije, ki jo je, če se prav spomnim, vodil Marjan Zupančič. Okrogla miza je bila organizirana 14. junija 1978 v Mariboru z nad 70 udeleženci iz pristojnih arhivov in arhivov delovnih organizacij. Vsi prispevki in diskusije so bile izdane v posebni publikaciji. V uvodnem referatu te okrogle mize je dr. Jože Žontar opozoril na nekatera vprašanja službe varstva arhivskega gradiva pred prevzemom v arhiv ter v njem dal poudarek problemu opredelitve gradiva

trajne vrednosti, posebno pozornost pa je posvetil arhivskemu gradivu v arhivskih skladiščih delovnih organizacij.

Ta okrogla miza je bila spodbuda in končno tudi vzrok za začetek tradicionalnih **Pusvetovanj o strokovnih in tehničnih vprašanjih v arhivih**, ki so se v okviru vsakoletnih tem ukvarjala tudi s problemom varstva arhivskega gradiva pred prevzemom v arhiv.

Seveda pa smo že v daljnem letu 1978 in tudi kasneje razpravljali in pripravljali novo arhivsko zakonodajo, ki je bila sprejeta leta 1981 kot **Zakon o naravni in kulturni dediščini**.

Danes sem prepričan, da bomo s samostojnim zakonom o arhivskem gradivu in o arhivih dosegli boljše strokovne rezultate, predvsem pa tisto afirmacijo, ki jo kot arhivska strokovna služba Slovenije moramo imeti.

V svojem razmišljanju o varstvu arhivskega gradiva pred prevzemom v pristojni arhiv bi z vidika praktičnosti predlagal, da v novi zakon vnesemo stališče, da moramo v Republiki Sloveniji zavarovati arhivsko gradivo, ne oziraje se na to, ali nastaja pri državnih ali privatnih ustanovah.

To do sedaj sicer uveljavljeno načelo bi bilo smotno predpisati v novem zakonu posebej in brez ovinkarjenja. Tako arhivsko strokovno stališče naj se seveda nanaša res samo na tisti del arhivskega gradiva, ki ga dejansko proglašamo za trajno in ki bi ga morali po preteku predpisanega časa prevzemati v arhivska skladišča pristojnih arhivov.

Takoj pa se nam postavlja vprašanje, kako izvajati to določilo, ko vendar vemo, da je bila večina slovenskih arhivov v zadnjih letih prisiljena opustiti eno od svojih osnovnih funkcij, t.j. prevzemanje arhivskega gradiva v svoja arhivska skladišča.

Stanje sicer ni kritično, saj smo ta problem reševali na dva načina:

- ali s prevzemanjem majhnih količin
- ali z dogovorom z ustvarjalcem gradiva in pritiskom nanj, da mora gradivo dalj časa hraniti pri sebi.

Zato v zakon po mojem sodi tudi natančna definicija oblik izvajanja materialnega varovanja tega arhivskega gradiva pri ustvarjaleh, kajti iluzorno je pričakovati, da bomo lahko pristojni arhivi v kratek čas prevzeli v večjih količinah arhivsko gradivo v svoja arhivska skladišča.

Oblike materialnega varovanja arhivskega gradiva pri ustvarjaleh pa naj ne bi bile izražene v neki splošni definiciji, »da je ustvarjalec dolžan zavarovati arhivsko gradivo, ki ga homo skupaj določili in se dogovorili o njegovi preselitvi iz arhiva delovne organizacije tovarne ustvarjalca v pristojni arhiv«, ampak je potrebno zakonsko natančno opredeliti obveznosti, ki jih imajo ustvarjalci do tega gradiva.

Opozoriti je potrebno, da ne gre samo za varovanje kulturne dediščine, ampak tudi za informacije, ki obstojajo v arhivskem gradivu in imajo tudi praktično uporabnost.

Ustvarjalec in imetnik arhivskega gradiva je potrebno stimulirati tudi s pojasnilom in trditvijo, da so v arhivskem gradivu tudi podatki, pomembni za njihovo zgodovino.

Računati moramo na tako obliko in način izva-

janja varstva arhivskega gradiva pred prevzemom v arhiv, kjer bo v zakonu predpisana obveznost ustvarjalca, »da mora to gradivo posebej dobro hraniti in paziti, da pristojni arhiv vidi o tem gradivu posebno evidenco, da prav pristojni arhiv ugotavlja, ali se to arhivsko gradivo res pravilno hrani in ali so za hrambo tega gradiva zagotovljeni vsaj minimalni standardi pravilnega materialnega varovanja in vzdrževanja arhivskega gradiva.«

V novem zakonu je pričakovati natančen predpis, da je ustvarjalec ali imetnik arhivskega gradiva dolžan gradivo varovati po navodilih pristojnega arhiva ter imeti za to strokovno usposobljenega uslužbenca, kar mora biti usklajeno s postavljenimi kriteriji v ustreznem pravilniku.

Vsako nedovoljeno odtujevanje, prodaja ali uničevanje arhivskega gradiva mora biti kazensko sankcionirano.

V svojem razmišljanju o uporabi arhivskega gradiva v luči bodoče zakonodaje želim podati nekaj praktičnih izkušenj s tega področja, ki sem jih dobil v zadnjem času.

Svoje izkušnje želim posredovati zato, da bo tudi tistim arhivskim kolegom, ki niso sprejemali dopisovanja o uporabi arhivskega gradiva med uporabniki in arhivom, jasno, kam pripelje neenotno strokovno nastopanje.

Še prej pa bi rad postavil nekaj provokativnih vprašanj.

Ali bomo arhivi tiste ustanove, ki bodo arhivsko gradivo hranile kot varuhi kulturne dediščine?

Ali bomo arhivski delavci postali podaljšana roka dnevnopolitičnih ali agencijskih ustanov?

Ali bodo arhivom dajali ustvarjalci samo tisto arhivsko gradivo, ki ga noben drug ne bo hotel vzeti?

Ali bodo iz pristojnih arhivov jemali nazaj arhivsko gradivo nekdanji ustvarjalci ali pa celo nekdanji lastniki arhivskega gradiva, potem ko bodo eventualno ugotovili, da bi morda to arhivsko gradivo potrebovali v svoji pisarni za različne namene?

Po mojem gre v bistvu za temeljno vprašanje vloge in pomena arhivskega gradiva v kulturnem razvoju slovenskega naroda.

Arhivi so in morajo biti tiste ustanove, ki so dolžne arhivsko gradivo hraniti, ga varovati in ga kot originalen dokument ohranjati bodočim rodovom. Svež primer slovenske arhivske teorije in prakse s področja uporabe arhivskega gradiva je povezan s pojavom aktualiziranja arhivskih dokumentov, o čemer smo lansko leto govorili na srečanju slovenskih arhivskih delavcev v Zrečah. Kakor vemo, so se začele in se pojavljajo obnove raznih sodnih in administrativnih postopkov, ob tem pa so se pojavile želje in zahteve ustanov in občanov za posamezne arhivske dokumente, potrebne za obnavljanje postopkov ali za njihovo ponovno izpeljavo.

V arhivski strokovni praksi smo ta pojav registrirali in ga kot strokovni problem posebej obravnavali na koordinaciji slovenskih arhivov. Sklenjeno je bilo, da moramo arhivi to gradivo posebej zavarovati, naj torej arhivi tega gradiva v originalu ne posojajo. Zato smo v Pokrajinskem arhivu v Mariboru posredovali sodstvenim organom (javnemu tožilstvu) za predvideno obnovo postopka kopijo.

Ob tem bi rad opozoril na diskusijo izpred nekaj let, ko smo razpravljali o uvajanju mikrofilma kot novega nosilca informacij. Takrat smo si pridobili tudi mnenje sodnih izvedencev in nekaterih sodnikov. Na naše vprašanje, ali menijo, da je mikrofilmski posnetek arhivskega dokumenta za izvedbo določenega pravnega postopka zadosti verodostojen, je bil odgovor pozitiven, češ da je postopek preiskave določenega prekrška odvisen od vsebine in zaokrožene slike celotnega prestopka in da je lahko mikrofilm prav tako verodostojen dokument za prikazovanje in izvedbo kazenskega postopka.

Ne dolgo tega pa sta se pojavila Javno tožilstvo Maribor in Republiško javno tožilstvo iz Ljubljane z ugotovitvijo, da je zanje kopija, kserokskopija dokumenta premalo, ter sta zahtevali originale oziroma predlagali vrnitev celotnega arhivskega gradiva.

Pokrajinski arhiv Maribor je v pismih, ki jih je poslal na oba naslova, opozoril na naslednje:

Arhiv (Pokrajinski arhiv Maribor) ni zaviralec postopkov, saj brez zadržkov zagotavlja za take postopke kopije arhivskega gradiva, ko gre za arhivske dokumente, ki so starejši od trideset let, in so pomembni za občane. Zato smo poslali kopije in priložili račun za okoli petsto dinarjev (bil je obširnejši spis). Čez določen čas smo dobili vrnjen račun z obširnimi pismom in stališčem, vendar nam kopij arhivskega gradiva niso vrnili.

Sledil je naš odgovor, ki je slonel na slovenski pozitivni arhivski zakonodaji in uveljavljenih podzakonskih aktih. Ob tem smo upoštevali tudi mednarodno uveljavljen princip izposojanja arhivskega gradiva ter osebno prepričanje avtorja tega prispevka, da originalnega arhivskega gradiva ne bomo vračali javnim tožilstvom oziroma sodiščem ali katerim koli drugim ustvarjalcem.

S tem zadeva seveda ni bila končana, ker smo v pismu opozorili, da bo potrebno skleniti poseben dogovor med republiškim javnim tožilstvom in Ministrstvom za kulturo. To je kmalu dobilo pismo z Republiškega javnega tožilstva. Nanašalo se je na naše dopisovanje, v njem pa je bila tudi trditve, da vsi drugi arhivi dajejo originale razen mariborskega, ki daje kopije.

Seveda bi bilo od kolegov iz drugih arhivov dobro izvedeti za postopek in dobiti tudi strokovno utemeljitev za tako postopanje. Trenutno je zadeva rešena, tako da je Ministrstvo za kulturo izdalo stališče, ki pravi: Potrebno je izdelati kopije, te kopije se naj zadržijo za tisti čas, ko se originalno arhivsko gradivo po posebni pogodbi posodi za postopek. Pogodba naj bo podobna pogodbi, ki jo arhivi poznamo za izposojanje arhivskega gradiva za razstave. Pričakovati je, da bodo to kopiranje, jaz ga imenujem varnostno kopiranje ali varnostno mikrofilmanje, plačali naročniki. Od tega časa je minilo že več mesecev in stvar se je nekam polegla.

To je dokaj poučen primer, ki se nanaša na področje uporabe arhivskega gradiva in bi ga kazalo v novem zakonu podrobneje opredeliti, vendar ne mimo v svetu in tudi pri nas že uveljavljenih principov uporabe arhivskega gradiva. Posojanje originalnega arhivskega gradiva izven stavbe arhiva naj bo dovoljeno samo v izrednih primerih, po predpisnem postopku, sicer je potrebno posredovati za

uporabo zunaj arhiva le kopije. Izredni primeri so: razstave in eventualni postopki, pri katerih bi prišlo do oporekanja verodostojnosti kopiranega dokumenta in bi se z ogledom originala želela ugotoviti njegova istovetnost. Takšno določilo je po mojem v osnovi predvideno tudi v zakonu o upravnem postopku.

Obstajajo še mnoga druga vprašanja in problemi o uporabi arhivskega gradiva. Prvo je arhivsko strokovno delo v čitalnicah arhivov, drugo je vprašanje časa, v katerem naj uradno odpiramo arhivsko gradivo za uporabo glede na različno prakso v sosednjih državah, tretje pa je vprašanje uporabe varovanja osebnih podatkov glede na novo zakonodajo in izkušnje, ki jih imajo arhivski kolegi v tujini.

V novem zakonu kaže torej samo časovno natančno opredeliti, da je arhivsko gradivo po tridesetih letih uporabno za znanstvene in raziskovalne namene, da je, kdor pač uporablja arhivsko gradivo z vsemi informacijami, dolžan zagotavljati določila zakona o varstvu osebnih podatkov.

Poučen se mi zdi naslednji primer z razstave, ki sem si jo pred kratkim ogledal v Aachnu in se je nanašala na zgodovino nemškega rajha v času 1941-1945. Avtor razstave si je za razstavo izposodil mnogo arhivskih dokumentov iz arhivskih pa tudi nearhivskih ustanov. Vsa imena, ki so se na razstavljenih arhivskih dokumentih pojavljala, so bila pri originalih preplepljena s papirjem, imena na kopijah pa so bila prečrtana s tušem. Kot lahko torej ugotovimo, si je avtor razstave arhivsko gradivo izposodil, obenem pa je bil dolžan, da se izogne sporu po zakonu o varovanju osebnih podatkov, pravilno postopati tako, da je zavaroval identiteto osebnosti. Tega mu v arhivu zagotovo niso naredili, ampak je dobil v arhivu kseroks kopijo ali pa so mu po posebni pogodbi posodili originale. Vendar se je na opisani razstavi dogajalo, da so obiskovalci razstave z drgnenjem odstranili tuš, nanosen na prekrita imena, tako da se je vendar dalo kljub temu prebrati ime na nekaterih dokumentih. To seveda ni več problem avtorja razstave, ampak je to stvar nadzornikov in tehničnih vzdrževalcev razstave.

Uporaba arhivskega gradiva naj bo v zakonu vsekakor posebej poudarjena, saj je to ena osnovnih dejavnosti arhivov, vendar tako, da naj arhivska stroka:

- določi natančno pravila za dostopnost arhivskega gradiva po preteku tridesetih let ali po recipročnosti.

Prav arhivska stroka namreč:

- lahko in more določeno arhivsko gradivo zapreti tudi dalj časa,
- določi, da se lahko kako arhivsko gradivo daje na uporabo na modernih medijih,
- določi režime v prostorih, kjer se arhivsko gradivo lahko uporablja.

Razmišljanje o problematiki materialnega varstva arhivskega gradiva lahko začnem z ugotovitvijo, da je ta v dosedanji arhivski zakonodaji preskromno definirana, saj v Zakonu o naravni in kulturni dediščini najdemo le, da morajo ... skrbeti za materialno varnost. Na področju materialnega var-

stva arhivskega gradiva je cela vrsta nedorečenosti, predvsem pa zelo različnih stališč, ki jih zastopamo slovenski arhivisti, kar se kaže predvsem tudi v tem, da kljub napovedim že od leta 1969 naprej »pripravljamo« skupen pravilnik o materialnih pogojih varstva arhivskega in dokumentarnega gradiva. To pomeni lahko samo dvoje: da je ta problematika zelo široka in da smo se ukvarjali z drugimi arhivsko-strokovnimi problemi, pa tega nismo uspeli pripraviti. Mnenja sem, da je potrebno v novem zakonu predpisati vsaj minimalne standarde za varovanje arhivskega gradiva.

Ti minimalni standardi naj se nanašajo na vprašanja:

- splošne varnosti
- varnosti pred požarom
- splošnega materialnega varstva arhivskih skladišč
- mikroklima v arhivskih skladiščih
- splošnih pogojev v arhivskih stavbah
- izvedbe opreme za arhivsko gradivo

Določene napotke ali ideje bi lahko za to našli v angleškem standardu (British Standard) 5.4.5.4. z naslovom Priporočila za skladiščenje in razstavljanje arhivskih dokumentov. Ta standard je v naši strokovni literaturi dobro poznan in obdelan (glej: Sodobni arhivi 86, stran 27 do 31, prispevek dr. Kena Halla iz Prestona v Veliki Britaniji).

Upoštevati pa bi kazalo tudi nekatere izkušnje, ki so jih na tem področju dosegli v nekaterih drugih arhivskih službah, predvsem v Zvezni republiki Nemčiji.

O izvajanju materialnega varovanja arhivskega gradiva ne bi rad dosti razmišljal, tudi zaradi tega ne, ker vem, da je to področje eno najpodrobneje obdelanih področij v slovenski arhivski teoriji in praksi. Za to področje je v Arhivskem centru za strokovno-tehnična vprašanja v Mariboru za študijske namene zbrano ogromno literature, separatov, gradbenih načrtov in podobno.

V novi zakon moramo torej vnesti vsaj določbe o minimalnih standardih za materialno varovanje in vzdrževanje arhivskega in dokumentarnega gradiva ter opozoriti na elemente, ki uničujejo arhivsko gradivo.

Predlagal bi, da se vnese v nov zakon določba, da se ob eventualnem požaru v arhivskem skladišču v nobenem primeru za gašenje požara ne sme uporabljati voda.

Razmišljanje o šolanju oziroma dopolnilnem izobraževanju arhivskih delavcev v Sloveniji usmerjam samo na področje, ki me ta trenutek najbolj zanima in je v tesni zvezi s fakultetnim študijem arhivistike kot samostojne ali kombinirane študijske smeri.

Osebnostno razmišljam o tem, da bi morala slovenska arhivistika na eni od univerz čimprej ustanoviti samostojni oddelk za arhivistiko. Skonecentrirati moramo arhivske strokovne moči, s katerimi razpolagamo.

Mnenja sem, da so znana predavanja na oddelku za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani premalo. Ustanovitev oddelka za arhivistiko naj postane prioritarna naloga slovenske arhivske teorije in prakse v naslednjih letih. Pripravljati moramo

začeti predmetnik in evidentirati predavatelje, ki jih nekaj v slovenskih arhivih že imamo. Seveda bi tak korak k formiranju oddelka za arhivistiko pomenil dokončno odecpitev od zgodovinarstva tudi zato, ker se razvoj arhivistike v svetu zmeraj bolj nagiba k študiju dokumentalistike in informatike ter knjižničarstva. Skupaj s temi vedami bosta arhivska teorija in praksa lahko dosegali dosti boljše rezultate.

Predmetnik naj bi imel v začetni fazi sicer še nekaj zgodovinskih predmetov, posebej tistih, ki so povezani z razvojem slovenske arhivistike. Predmetnik naj med drugim vsebuje teme, ki so pomembne za razvoj stikov med slovensko arhivsko službo in ostalimi evropskimi.

Ostale predmete pri študiju arhivistike si predstavljam kot močno diferencirana strokovna področja dosedanje arhivske teorije in prakse kot so na primer:

- valorizacija arhivskega gradiva
- valorizacija dokumentarnega gradiva
- oblike in postopki urejanja arhivskega gradiva
- izdelava informativnih pomagala ob arhivskem urejevalnem delu
- informatika in arhivi
- tehnična vprašanja v arhivih
- metodologija arhivskega strokovnega dela
- razvoj arhivskih ustanov
- razvoj upravnih ustanov
- arhivska zakonodaja
- in podobno.

Ob oddelku za arhivistiko bi se temu primerno lahko bolje razvil tudi podiplomski študij. Podiplomski študij naj bi bil tak, kot se od podiplomskega študija pričakuje, usmerjen k pridobivanju specializiranih znanj o temah, opisanih v okviru predmetnika fakultetnega študija. Ta specializirana znanja slovenska arhivistika potrebuje in jih bodo lahko uspešno uporabljali vsi slovenski arhivi. Zaradi tega sem mnenja, da bi bilo treba bolj kot o arhivskem inštitutu razmišljati o podiplomskem študiju. Ob razmišljanju o ustanovitvi arhivskega inštituta ali arhivske šole kar predvideva dr. Jože Žontar v Osnovah, se mi postavlja vprašanje, ali mora ta inštitut biti res samo v Ljubljani in ali ga ne bi kazalo po principu policentrizma in danih možnostih ter predhodnega že opravljenega dela organizirati in ustanoviti tudi kje drugje.

Takšen inštitut bi se lahko po mojem razvil v Mariboru iz obstoječega Arhivskega centra za strokovno-tehnična vprašanja, ki je vsaj kar zadeva mednarodne kontakte, daleč pred ostalimi arhivi in ima že uveljavljeno strokovno afirmacijo ter razvejano mednarodno korespondenco, ki zagotavlja strokovno aktualnost.

O predlaganem tako imenovanem arhivskem uradu pa se mi zdi, da gre morda za obliko izvajanja strokovnega centralizma, kar mi ni najbolj simpatično.

Če že razmišljamo o takem uradu, menim, da bi bilo bolj potrebno ustanoviti znanstveni svet slovenske arhivistike. Ta naj bi pripravljala najvišje strokovne odločitve, tako da bi si pridobival stališča slovenske arhivske službe.

Delovanje takega znanstvenega arhivskega sveta

bi bilo poceni, kajti to naj bi bili izbrani arhivski delavci, ki naj bi to funkcijo opravljali ob svojem rednem delu, tako da bi zasedali enkrat na mesec ali več po potrebi. Na zasedanjih bi obdelovali aktualno arhivsko problematiko in ob upoštevanju stališč o posameznih problemih iz vseh arhivov izdelali končna strokovna stališča.

Svoje razmišljanje bi sklenil z mislijo, ki jo je podal na koncu 62. arhivskega dneva v Nemčiji v Aachnu kolega dr. Herman Rumschöttel, »da naj arhivi ne sledijo neki tipologiji arhivov«, kar pomeni, da naj ne bi bili vsi arhivi med seboj enaki, podobni.

Razvoj posameznih arhivov naj sledi izhodiščem, ki jih ponujajo arhivsko-strokovna opravila, povezana z arhivskim gradivom, zaupanim profesionalnim arhivskim ustanovam v trajno hrambo.

Dileme ob uporabi 101. in 102. člena zakona o naravni in kulturni dediščini

Milica Trebše-Stolfa

Moja razmišljanja so usmerjena najprej v dva kratka člena sedanjega Zakona o naravni in kulturni dediščini (UL SRS, št. 1/1981); težave zaradi različnih interpretacij teh členov na terenu pa so v obratnem sorazmerju z njuno dolžino.

Zakonodaja v pripravi bo najbrž morala pri določanju predmeta poslovanja različnih čuvarjev kulturne dediščine pozorno opredeliti svojstvo osnovnega gradiva, da se vsaj v prihodnje izognemo možnim individualnim razlagam.

Vzrok mnogih nesoglasij med arhivskimi in zlasti muzejskimi – manj knjižničnimi – zavodi je bilo v zadnjih desetletjih prav spoštovanje ali nespoštovanje oz. uporaba ali zloraba zakonskega določila pristojnosti nad arhivskim gradivom kot ga opredeljuje Zakon o naravni in kulturni dediščini v svojem 58. členu, ali že njegov predhodnik Zakon o arhivskem gradivu in o arhivih (UL SRS št. 34/1973) v svojem prvem členu.

Kljub temu, da zakon iz l. 1981 v poglavju o muzejih v 87. členu dokaj jasno določa, da »s premičnimi spomeniki iz tega člena ni mišljeno arhivsko gradivo«, smo na terenu, še tudi po sprejemu tega zakona, naleteli na podvajanja, bolj rečeno na pobiranje in izbiranje (ne odbiranje!) arhivskega gradiva zlasti pri organizacijah Zveze združenj borcev NOVJ, organizacijah Zveze sindikatov Slovenije (zlasti na občinski in medobčinski ravni), na zbiranje arhivskega gradiva, ki so ga hranili sami udeleženci NOB ali domicilni odbori posameznih enot. Na terenu so pobirali in še pobirajo tudi gradivo predvojnih, medvojnih in tudi povojnih političnih organizacij mladine, delavskih društev in drugo. Tudi zasebne zbirke in osebni fondii so med njim.

Večina arhivskih zavodov, prizadetih zaradi prostorske stiske, ni bilo sposobnih sistematično pre-

vzeti novejšega arhivskega gradiva v svoje depozite, saj je znano, za koliko desetletij smo s prevzemi posamezni zavodi v zaostanku.

Muzejska dejavnost je bila vse doslej – v primerjavi z arhivsko – v privilegiranem položaju, da ne omenjam vrste specialnih muzejev, ki so hitro nastajali, za svojo dejavnost pa so v večini imeli več arhivskega gradiva kot pa muzealij. Tudi tako so deli arhivskega gradiva prehajali v nearhivske ustanove in oddelke.

Kljub večkrat izraženim in utemeljevanim pomislekom mnogih, zlasti regijskih arhivskih organizacij, je bil v Zakonu o naravni in kulturni dediščini v letu 1981 sprejet v predloženi dleki 101. člen, ki je še bolj opogumil lokalne muzeje, da so ob pomoči lokalnih politikov hiteli ustanavljati nekatere oddelke za proučevanje takrat konjunkturne teme – delavsko gibanje in ljudska revolucija, za kar so seveda opravičevali zbiranje arhivskega gradiva in s tem pridobivanje dodatnih finančnih virov za nove nastavitve in opravljanje t.i. terenskega dela.

V novi zakonodaji bo najbrž spremenjenemu statusu specialnih arhivov sledil tudi arhiv Instituta za novejšo zgodovino. Ker je bila to edina z zakonom določena ustanova za proučevanje delavskega gibanja, menim, da ne bo več formalnega opravičila za obstoj spornega člena v novem zakonu.

Analogno je mogoče tudi precizirati vsebino 102. člena sedanjega zakona glede prepustitve določenega arhivskega gradiva drugim ustanovam po posebni pogodbi.

Menim, da je ob nastajanju nove zakonodaje primeren trenutek za vnos besedila, ki bi moral arhivskim zavodom zares omogočiti (podprto z učinkovitejšimi kazenskimi določili) zbrati vse arhivsko gradivo, ki je zaradi samovolje posameznikov ali skupin prešlo v nearhivske zavode in spet ustvariti celote iz katerih so bili ti deli iztrgani.

Prepuščanje arhivskega gradiva drugim hraniteljem, četudi po posebni pogodbi, bi moralo biti res izjemno – morda pa niti ne v originalu.

S tem v zvezi naj nova zakonodaja tudi natančneje opredeli status »daril« in »volil« po sedanjem 74. in 92. členu veljavnega zakona o naravni in kulturni dediščini, če gre za arhivsko gradivo ali za kompleksno zapuščino, kjer je arhivsko gradivo le del celote – dokler tudi pri nas ne bodo začeli ustanavljati posebnih javnih ali pa privatnih »zbirk« zahodnega tipa, v katerih bodo vključene tako arhivalije kot muzealije in knjižnično gradivo.

O tem bo morala nova zakonodaja temeljito in nedvoumno izraziti določila, enotna za vso Slovenijo, ne glede na prihodnji status republiškega in regijskih arhivskih zavodov.

Če ne bo izvedena t.i. mala restitucija, po kateri bi različne ustanove – hranitelje arhivskega gradiva bile pripravljene le-to prepustiti kompetentnemu arhivskemu zavodu ne glede na način po katerem so ga pridobile (saj ga hranijo nekatere ustanove tudi zaradi preteklih večkratnih združevanj in razdruževanj arhivov, muzejev in knjižnic), bo potrebno v bližnji prihodnosti razmišljati tudi o izdajanju tematskih inventarjev ali pa specialnih vodnikov po arhivskih fondih, katerih deli se nahajajo

na različnih lokacijah v kraju ali pa zunaj njega.

Med najbolj raztresene fonde sodi arhivsko gradivo medvojnih in povojnih organov ljudske oblasti, arhivsko gradivo uprave, ki se nahaja na različnih mestih tudi zaradi stalnega spreminjanja obsega območij in instanc ter arhivsko gradivo družbenopolitičnih organizacij in določenih društev, zlasti za obdobja med obema vojnama, medvojnega in povojnega izvora.

Za izdelavo takih inventarjev, ki bi bili zlasti raziskovalcem dragocen pripomoček, potrebujemo tako enotno metodologijo inventariziranja arhivskega fonda enega ustvarjaleca kot aktivno sodelovanje tistih zavodov, kjer se to gradivo v delih nahaja.

Varstvo arhivskega gradiva pred prevzemom

Slavica Tovšak

Varstvo arhivskega gradiva v najširšem smislu zagotavljajo predpisi, ki imajo začetek v Zakonu o naravni in kulturni dediščini¹ in nadaljevanje v Pravilniku o odbiranju in izročanju arhivskega gradiva arhivu², Pravilniku o sestavi in vodenju evidenc arhivskega gradiva³, Pravilniku o strokovni usposobljenosti delavcev družbenih pravnih oseb ter članov društev, ki delajo z dokumentarnim gradivom⁴ in o katerem velja reči besedo ali dve obtemi o izobraževanju arhivskih delavcev in pripravnikov v arhivih ter Navodilu o načinu izvajanja materialnega varstva arhivskega gradiva.⁵

Vsi ti pravni akti so nastali iz potrebe, da bi med drugim tudi čim jasneje določili naloge in obveznosti imetnika arhivskega oziroma dokumentarnega gradiva, ki ni trajno in da po predpisanem postopku preda pristojnemu arhivu arhivsko gradivo. Vendar praktične izkušnje kažejo, da je teorija eno, realnost na terenu pa drugo. Ob analizi delovnega mesta arhivskega delavca ugotavljamo, da le-ta največkrat zavisi od osveščenosti vodilnih delavcev in finančnih sredstev, ki so za to na razpolago. Z zaostritvijo socialnega položaja in naraščanjem števila brezposelnih (v septembru 1991 beleži samo Podravje 16.976 nezaposlenih) ter tistih, ki žive na robu eksistenčnega minimuma, dan za dnem spoznavamo, da se posamezne delovne organizacije med prvimi odpovedo arhivarju in skrbi za arhivsko in dokumentarno gradivo. Na drugi strani pa že ves čas zasledujemo podatke, da ob številnih nerazporeditvah in širjenju obsega del, opravljajo s dokumentarnim in arhivskim gradivom osebe, ki im arhivsko delo predstavljajo le del opravil, zato nimajo nikakršnega resnega interesa, prav tako pa tudi nimajo ustreznega znanja.

Arhivisti profesionalnih institucij ostajajo nemočni pri opravljanju nadzora, pri oblikovanju zapisnika o ogledu arhivskih depojev in razgovoru o organizaciji arhivske službe. Kaj malo lahko vpli-

vajo na neskladje med nalogami, ki bi morale biti opravljene po predpisih in dejanskim stanjem. Določitev rokov za izvršitev neizvršencga je s strani arhiva pricizirana in opremljena z natančnimi datumi, a nadzor nad realizacijo je stvar dolgega postopka, ki se konča nekje v prodalu, brez konkretnih rezultatov. Nekaznovane ostajajo »nepravilnosti«: arhivsko gradivo v zaklonišču, arhivsko gradivo na podstrešju, kleti, odbiranje in uničevanje t.i. starega gradiva po lastni presoji. Analogno s takšno stihijo vzbuja grenak priokus pismo ene izmed enot Temeljnega sodišča v Mariboru, v katerem predsednica senata obvešča pristojni arhiv, da poteka kazenski postopek zoper osebo, ki je odtujila 2 vezani reviji Gospodarskega vestnika za leto 1952-53; zanima jo vrednost omenjenih revij in ali bi bilo potrebno takšne revije v letu 1991 še arhivirati.

Poseben problem, ki ga ne obravnava naša, do sedaj veljavna zakonodaja, so postopki pri stečajih delovnih organizacij. Tega problema se arhivi lotevajo zelo različno, brez enotne metodologije, ki bi nakazovala rešitev problema celovito in dogovorjeno. Ukinitev ustvarjaleca arhivskega gradiva je nedvodmno za vsak arhiv resno strokovno in prostorsko vprašanje. Najprej bi se morali arhivi opredeliti do skupno izdelanih kriterijev, jih finančno ovrednotiti in se nasloniti na zakonsko opredeljeno zahtevo, da se stečajni postopek v celoti zaključijo šele takrat, ko je dosežen dogovor na relaciji arhiv – stečajni upravitelj. Tako pa se dogaja, da za mnoge stečaje izvemo šele iz sredstev javnega obveščanja ali post festum, ko je ne le dokumentarno, temveč tudi arhivsko gradivo odpeljano v neznano ali z drugimi besedami uničeno.

V širši spekter varstva arhivskega gradiva na terenu sodi tudi do sedaj zakonsko preohlapno definiran odnos knjižnic in muzejev do arhivskega gradiva in arhiva kot inštitucije. Ni osamljen primer, ko je eden muzejev v podravski regiji kar pismeno zaprosil imetnike arhivskega gradiva, naj izročijo določene kategorije v trajno last muzeju: fotografije, dokumente o volitvah, zapisnike sej, kongresov, dokumente o delovanju sodišč narodne časti, delovnih akcijah, dejavnosti društev, zapise o sodelovanju med upravno-teritorialnimi enotami, delovanju DPO, podatke o planih, analizah, proizvodnji, plakate, tabele, grafikone, evidence doseženih in preseženih norm. Neosveščenega arhivarja, ki mu je beseda muzej veliko bližja kot beseda arhiv in ga veže lokalna pripadnost, ni težko prepričati, da bo za varstvo arhivskega gradiva najbolje poskrbel muzej. Zaradi takšnih in podobnih primerov bi morali arhivi kot institucije ostro zavrniti že skoraj sprejeto stališče, da je vseeno, kje se gradivo fizično hrani, pomembno je le, da se ohrani. Takšne trditve je moč podkrepiti z ugotovljenim dejstvom, da nearhivske institucije še zdaleč niso pripravljene objaviti podatkov o dokumentih, ki jih hranijo nezakonito. Navidezni red pa povzroča glavobol uporabniku, ki o istem fondu dobi nekaj informacij tu, nekaj tam, ali pa ostane zaradi naše nedorečenosti sploh brez podatkov. Opazne so tendence muzejev novejših zgodovine, ki svoje delo intenzivno usmerjajo v zbiranje povojnega gradiva; zanimajo jih do-

ločene kategorije, s čimer siromašijo fonde, ki z vso pravico kot celota pripadajo arhivu. Več bo potrebno spregovoriti tudi o varovanju novih nosilcev informacij, da ne izgubimo pomembnega gradiva zaradi napačnih tehničnih pristopov. Ob reformi arhivskega zakona in podzakonskih aktov predlagamo na področju varstva arhivskega gradiva več doslednosti in preciznosti na naslednjih področjih:

1. poenoten pristop do nadzora nad ustvarjalci arhivskega in dokumentarnega gradiva,

2. jasno oblikovano diktico pri izvajanju sankcij nad imetniki dokumentarnega in arhivskega gradiva v primerih, ko niso upošteevane zahteve pristojnega arhiva,

3. natančno opredelitev varstva arhivskega gradiva in postopek v primeru stečajev,

4. brez tolerance in nedvoumno opredeliti, kdo je zadolžen za zbiranje arhivskega gradiva in kakšne so obveznosti institucij, ki dosledno ogrožajo varstvo arhivskega gradiva na terenu,

5. nujna opredelitev do problema uporabe telefaksa in termodinamičnega papirja, problema računalniških izpisov, ki temeljijo na uporabi samokopirnega papirja, ki ne zagotavlja obstojnosti in varovanja novih nosilcev informacij. Le-teh nihče ne preverja in so razen tega fondi velikokrat izpostavljeni neustreznim hrambi.

OPOMBE

1. Uradni list SRS, št. 1/81. — 2. Uradni list SRS, št. 34/81. — 3. Uradni list SRS, št. 34/81. — 4. Uradni list SRS, št. 15/83. — 5. Uradni list SRS, št. 10/69.

Varstvo arhivskega gradiva pred prevzemom v arhiv, uporaba arhivskega gradiva

Aleksandra Pavšič Milost

V sklopu velikih družbenih sprememb, ki jih zdaj doživljamo na vseh področjih, je tudi sprememba lastninskih razmerij v podjetjih. Družbena lastnina naj bi izginila, nadomestili pa bi jo državna ali privatna. V zvezi s prehodom družbenega podjetja v privatne roke pa naletimo tudi na problem arhivskega gradiva oziroma na vprašanje obveznosti novega lastnika podjetja do arhivskega gradiva njegovega predhodnika, ki ga je dosedanji zakon deklariral kot družbeno lastnino. V zvezi s tem predlagam, naj bi novi zakon, ki bo urejal varstvo arhivskega gradiva, določal obveznost novega lastnika podjetja (podjetja v privatni lasti), da bo z dnem spremembe lastništva ostalo pri podjetju vsaj za zadnje desetletno obdobje arhivskega gradiva (v primeru, da bi dotlej odbiranje arhivskega gradiva po sedanjem zakonu potekalo idealno). Dejansko stanje pa je vsaj na območju našega arhiva še bistveno drugačno. Arhivsko gradivo je odbralo, vsaj za obdobje do srede sedemdesetih let (kot mejnik

za prvo fazo odbiranja smo običajno vzeli čas formiranja TOZD oziroma prehod iz enovite v sestavljeno delovno organizacijo), približno 50% valoriziranih ustvarjalcev s področja gospodarstva. Delo je torej šele na polovici in to kljub velikim naporom arhiva, da bi se gradivo na terenu redno odbiralo in sproti prihajalo v arhiv. Z ustvarjalci imamo stalne stike. V povprečju enkrat letno opravimo pri vsakem obisk, imamo stalne telefonske kontakte, opravljamo izobraževanje, kot ga predvideva ustrezen podzakonski akt. Pri večini ustvarjalcev sicer naletimo na razumevanje in pripravljenost za sodelovanje, a ko mine dogovorjeni rok, ugotovimo, da delo ni opravljeno. Vedno nastopijo pri njih razni objektivni razlogi, da se odbiranje ne opravi. Tako se roki stalno prestavljajo, končnega rezultata pa ni. V zadnjem času je že tudi nekaj primrov, ko podjetja nimajo več niti moči obljubljeni in predstavljati rokov, ampak naravnost povedo, da tega dela ne morejo opraviti. Stanje je namreč kritično tako v finančnem kot v kadrovskem ozirju. Novih zaposlitev ni, nadomestijo ne niti tistih, ki iz podjetja odidejo, zaposleni so zasedeni s tekočimi opravili.

Zakon nalaga arhivu dolžnost, da v takih primerih ugotovljene nepravilnosti javi občinskemu upravnemu organu, pristojnemu za kulturo, ki mora potem zagotoviti spoštovanje zakona. Kljub tej določbi pa ugotavljam, da se arhiv v taki situaciji počuti povsem nemočnega. Ne morem sicer postreči s konkretnim primerom, saj se v svoji dosedanji praksi nisimo nikdar poslužili te možnosti, a vendar izražam dvom v učinkovitost te metode. Odločba občinskega upravnega organa bi sicer gotovo učinkovala strožje od opozoril arhiva, dvomim pa, da bi bila njena posledica odbrano arhivsko gradivo. Bojim se, da tega učinka ne bi dosegli niti s kazenskimi sankcijami. Prav tega pa se ves čas najbolj bojimo. Dokler te možnosti ne izrabimo, lahko z njo vsaj strašimo, čim pa bi se je enkrat poslužili in bi se pokazala neučinkovita, bi ostali tako rekoč praznih rok. Naj povem še, da se mi zdi sedanji postopek, v katerem nastopa občinski upravni organ kot vmesni člen med ustvarjaleem in arhivom, dolgotrajen in neroden. Razmisliti bi torej veljalo o morebitni ponovni uvedbi možnosti, da bi arhiv lahko ukrepal sam. Če že ne bi bilo večjega učinka, bi bil vsaj postopek krajši in enostavnejši.

Dotaknila se bom tudi problema začasnega vračanja oziroma izposoje že prevzetega gradiva njegovemu ustvarjalecu oziroma izročitelju. O tem smo bili prejšnji mesec obveščeni tudi z dopisom Ministrstva za kulturo Republike Slovenije, ki pravi, da bo ob pripravi novih podzakonskih aktov proučilo in upoštevalo tudi to potrebo. Moj namen je na osnovi lastnih izkušenj to zamisel podpreti. Kar nekajkrat smo se namreč znašli v neprijetni situaciji, ko je ustvarjalec želel dobiti večje količine že izročene gradiva začasno nazaj, mi pa mu po sedanji zakonodaji tega nisimo mogli omogočiti. Izdajanje fotokopij, ki ga za take primere predvideva zakon, je dobra rešitev, kadar želi ustvarjalec posamezne dokumente, če pa želi večje količine gradiva (npr. zaključne račune od ustanovitve podjetja da-

lje zaradi sestave analiz...), pa je fotokopiranje drago in zamudno. Pregledovanje gradiva v čitalnici arhiva pa je, zlasti kadar je ustvarjalec iz oddaljenega kraja (npr. pri nas Bovec, Tolmin) ali pa, če mora gradivo pregledati več delavcev, zelo nerodno. Ko se ustvarjalec znajde v taki situaciji, mu je skoraj vedno žal, da je gradivo sploh izročil. Zato bi bilo res dobro, da bi zakon za take primere predvidel možnost izposoje gradiva, podobno kot za razstavne namene. Če bo uzakonjeno izročanje arhivskega gradiva arhivu v roku 30 let od nastanka gradiva, bodo taki primeri sicer redki, še vedno pa ne povsem izključeni.

Tridesetletni rok za izročanje arhivskega gradiva arhivu ima v primerjavi s sedanjim gotovo določene prednosti, rada pa bi opozorila tudi na njegove slabosti, zlasti glede ohranitve gradiva. Dosedanje izkušnje s prevzemanjem v našem arhivu kažejo na to, da se je na terenu veliko arhivskega gradiva uničilo ali izgubilo, kajti le redka podjetja so nam izročila gradivo v kompletnih celotah. Vzrok za to je deloma tudi v tem, da na našem območju dolgo ni bilo organizirane arhivske službe. Danes je zaradi terenskega dela osveščenost o pomenu arhivskega gradiva pri ustvarjalecih gotovo večja, a se ne kaže zanašati na ta argument. Dejstvo je namreč, da skoraj vsaka selitev gradiva (teh pa je še vedno veliko) nekaj vzame. Če k temu dodamo še kak vdor vode ipd., ugotovimo, da je arhivsko gradivo na terenu še vedno ogroženo in da ga je boljše čimprej prevzeti v arhiv. Interes ustvarjalecev za izročanje gradiva pa že zaradi dela, ki ga odbiranje potegne za sabo, ni tolikšen, da bi računali na dogovarjanje o krajšem roku izročanja, kot ga bo zahteval zakon.

Predlagam, naj bi novi zakon določal, da je treba arhivsko gradivo izročiti arhivu v roku 20 let od nastanka gradiva, z izjemo gradiva sodišč, tožilstev in pravobranilstev.

Arhivarji in varstvo arhivskega gradiva v podjetjih

Rado Vodenik

Na podlagi sedaj veljavnega Zakona o naravni in kulturni dediščini iz leta 1981 in Pravilnika o strokovnem usposabljanju delavcev družbenih pravnih oseb ter članov društev, ki delajo z dokumentarnim gradivom iz leta 1983, so morale družbene pravne osebe, katerih arhivsko gradivo je v skladu s 4. odstavkom 95. člena in 3. odstavkom 98. člena omenjenega zakona pristojni arhiv določiti delavca, ki je skrbel za ohranjanje, materialno varnost in urejenost dokumentarnega gradiva, ki je pri njih nastajalo ter za odbiranje in izročanje arhivskega gradiva arhivu. Delavcev za delo z dokumentarnim gradivom si niso omislile le tiste družbene pravne osebe, ki so jih določili arhivi, pač pa tudi tiste, ki so ugovarile, da imajo od nastavitve takega delavca ko-

rist. Spoznanje, da je urejen arhiv v podjetju koristna in potrebna stvar, je prodrlo marsikje. K temu so prispevali tudi občasni obiski strokovnih delavcev iz uradnih arhivskih institucij, ki so opozarjali na pomanjkljivosti in dajali nasvete. Marsikatero podjetje je tako v preteklosti za potrebe svojega poslovanja in shranjevanja poslovne dokumentacije uredilo primeren arhivski prostor in postavilo svojega arhivarja. Le-ta je moral v skladu z zakonodajo in Pravilnikom o strokovni usposobljenosti opraviti preizkus strokovne usposobljenosti pred pristojno komisijo, ki mu je o opravljenem preizkusu izdala tudi ustrezno potrdilo. Delavce je običajno obiskoval tudi razne seminarje in posvetovanja, ki sta jih organizirala Arhivsko društvo Slovenije in Arhivski center v Mariboru. Vse te zadeve so v splošno zadovoljstvo brez večjih pretresov tekle do zdajšnjih družbeno političnih sprememb in lastninskih preoblikovanj, torej do prehoda v pluralistično demokracijo in zaenkrat še nedorečeni kapitalizem.

S splošnim gopodarskim nazadovanjem, z nastankom viška delavcev v podjetjih in njihovim odpuščanjem, so v marsikaterem podjetju postali naenkrat odveč tudi arhivarji. Nekateri so že ali pa bodo v kratkem na tako imenovanem čakalju, pišejo se liste tistih, ki bodo kot višek delovne sile odpušeni, nekateri pa so prerazporejeni na druga delovna mesta. Za primer naj navedem samo arhivarja v Železarni Jesenice. Občasno je doma na čakalju ali opravlja druga dela (med drugim mora kositi tudi travo pred upravno zgradbo), občasno pa mu dajo delati celo na njegovem delovnem mestu, to je v arhivu Železarnice. Tisti, ki so še na svojih delovnih mestih, trepetajo, kdaj bodo po mnenju gospoda direktorja (še donedavna tovariša) in njegovega menedžmenta postali nepotrebni v podjetju in odpuščeni. V podjetjih se v zadnjem času uveljavlja mnenje, da določene kategorije, predvsem arhivskega gradiva, niso več potrebne in aktualne in jih iz tega razloga ni potrebno več hraniti. Tu gre predvsem za zapisnike in gradiva raznih samoupravnih, strokovnih in sindikalnih organov, ki so še do pred kratkim delovali po podjetjih. Ta mnenja se argumentirajo s tem, da so danes povsem novi in drugačni časi in je potrebno bližnje in malo manj bližnje preteklosti čim preje pozabiti. Zato pa po njihovem niso potrebni več vsi ti zapisniki in še kaj, saj na policah zavzemajo tudi veliko prostora. Delo z dokumentarnim gradivom, njegovo izločanje in urejanje, iskanje in izdajanje raznih dokumentov bodo že opravili delavci iz finančne in kadrovske službe. Skratka arhivar je v podjetju odveč, nepotreben strošek, pa tudi arhiva se skoraj ne bo rabilo. Taka so razmišljanja današnjih vodstvenih kadrov po podjetjih. Kaj naj torej storimo arhivarji v takih podjetjih? Ali strokovni arhivi, Arhivsko društvo in še kdo kaj razmišlja o tem? Do sedaj smo bili zaželeni in potrebni tako s strani podjetja kot s strani arhivov. Dokaz za to je, da smo morali opravljati strokovne izpite, vse skupaj pa je bilo predpisano z zakonom, ki pa ga nismo sestavili mi. Tisti, ki je sestavil prejšnji zakon, in njegov potrjevalec bosta to pač morala upoštevati. Kar naenkrat smo obstali med nebom in zemljo. V podjetjih smo

vse manj zaželeni, strokovnim arhivom pa je tudi malo mar za nas. Kdaj se je nazadnje iz pristojnega arhiva kdo oglasil pri kakšnem ustvarjalcu ali imetniku arhivskega gradiva zanimal za stanje arhivskega in dokumentarnega gradiva, materialnega varstva? Edino Radenci enkrat na leto, še kakšno posvetovanje in občni zbor Arhivskega društva, to je vsekakor premalo. Razen, če nas niso tako kot podjetja odpisale tudi strokovne inštitucije.

A ko nas ne bo več v podjetjih, bo tam izginilo tudi arhivsko gradivo in se bodo čez 100 let bodoči arhivarji v strokovnih arhivih spraševali, kje je arhivsko gradivo iz današnjih dni in kdo je bil tako neodgovoren, da je dovolil njegovo uničenje. Dobro je znano, da za raziskovanje zgodovine, še posebej krajevne, niso dovolj le arhivski dokumenti upravnih organov, sodstva, policije, cerkvenih ustanov itd., pač pa tudi društev, podjetij, zadrug in še česa. A tega gradiva ne bo, če ne bo za to poskrbljeno z ustreznimi zakonodajo že danes. Tudi to, da mora podjetje imeti arhivarja, ki ne more biti odpuščen tako kot ostali delavci. Te stvari bi morale biti urejene že v Zakonu o podjetjih, pa niso. Sami arhivarji, ki delamo v podjetjih, tega nismo mogli doseči, s strani strokovnih arhivov, Arhivskega društva in koordinacije pa ni bilo nobenega glasu. Zato je ob sprejemanju nove arhivske zakonodaje mogoče zadnja možnost, da se to sistemsko z zakonom uredi in predpiše. V novi zakon bi bilo potrebno vnesti vse, kar je bilo dobrega v sedanjem. Po podjetjih bi morali arhivarji ostati. Če se že odpušča delavec ali če gre podjetje v stečaj, bi moral biti arhivar zadnji, ki dobi delovno knjižico. Za arhivsko in dokumentarno gradivo je potrebno skrbeti do konca in za to mora poskrbeti arhivar v podjetju, saj direktorji do sedaj tega še niso počeli. Moje osebno mnenje je, da bi morali biti strokovni arhivi bolj zainteresirani za arhivsko gradivo in njegovo varstvo v podjetjih in tudi drugod, koder nastaja.

Zelimo torej, da se z novo zakonodajo dosežejo boljši pogoji za delo teh delavcev v podjetjih, da se njihovo delo pravilno vrednoti, saj vendar nismo le smetarji in snažilke, da se jih zaradi pomembnosti arhivskega gradiva ne sme odpuščati z njihovih delovnih mest, tiste pa, ki so že odpuščeni ali na čakalju ponovno zaposli na njihovem delovnem mestu. Zelo pa bi bilo potrebno okrepiti nadzor in kompetence pristojnih arhivov v odnosu do imetnikov in ustvarjalcev arhivskega gradiva, kar bi šlo v končni fazi v korist vsej slovenski kulturi.

odločitvi imetnikov, kljub temu pa je potrebna s strani arhiva aktivna in usmerjena dejavnost. Kako poteka ta dejavnost in s kakšnimi problemi se srečujemo na področju zbiranja in prevzemanja arhivskega gradiva osebnih fondov?

Moj prispevek temelji na skromnih izkušnjah na tem področju. Stiki z imetniki osebnih fondov so zelo specifični. Upoštevati moramo predvsem dejstvo, da posegamo v intimo ljudi, ko želimo pregledovati njihovo zapuščino oziroma zapuščino njihovih sorodnikov ali kako drugače zbrano gradivo. Tudi če imetnik osebnega fonda ni sorodstveno povezan z ustvarjalcem gradiva, ga je z njim povežalo že samo zbiranje in skrb za gradivo. Pričakovati je, da so imetniki arhivskega gradiva kulturno osveščeni ljudje in so zato stiki z njimi lažji in uspešnejši. Problemi se pojavijo zaradi čustvene navezanosti imetnikov na gradivo, kot so na primer dnevniki, osebni dokumenti, ipd. Primeri: imetnik ni bil pripravljen oddati dnevnika iz obdobja soške fronte, ki je ostal edini spomin na starega očeta; vdova znanstvenega delavca me ni bila pripravljena sprejeti, ker jo je moževa smrt fizično povsem strla, čeprav je od tedaj poteklo že nekaj let.

Opozoriti je potrebno tudi na spremembo imetnikovega odnosa glede vrednosti in pomembnosti gradiva v trenutku, ko se začne nekdo zanimati zanj.

Človeški faktor, ki ga zakonodaja najbrž ne bo nikoli sposobna povsem rešiti, prihaja do izraza tudi v odnosih med kulturnimi inštitucijami, za katere bi sicer pričakovali, da bodo upoštevale zakonodajo.

Naš arhiv je že poskušal urediti z Goriškim muzejem tudi glede osebnih fondov, ki jih le-ta hrani. Naleteli smo na krčevit odpor s strani muzeja. Zato se strinjam s sklepom, sprejetim na seji koordinacijskega odbora z dne 8. maja 1991, da se pridruži komisiji, ki je bila ustanovljena za reševanje sporov med arhivi in bibliotekami, še komisija za muzeje. Prepričana sem, da bo imela komisija na ravni republike večjo avtoriteto.

Da bi bili prvi stiki pri zbiranju osebnih fondov uspešni, bi morale strokovne organizacije posvečati večjo skrb vzgajanju ljudi v zavesti, da je za arhivsko gradivo najbolje, če je zbrano na enem mestu in je zanj tudi ustrezno strokovno poskrbljeno. Le načrtno in poglobljeno delo na tem področju bo prineslo rezultate in tako bodo obiski pri privatnih imetnikih uspešnejši. Z ustreznimi vzgojo ljudi se bomo izognili tudi preveliki želji po profitu v primeru kupoprodajnega razmerja.

Nekateri imetniki arhivskega gradiva se tudi sami obrnejo na najbližjo oz. najbolj poznano institucijo. V mnogih primerih sta to knjižnica in muzej, ki zbirata osebne zapuščine z določenih področij. V zadnjem obdobju pa najdejo izročitelji pot tudi do arhiva. Za naše območje je to vzpodbudno, ker je imel v prejšnjem obdobju na tem področju prednost muzej.

Zakonodaja bi morala v primerih, ko so imetniki arhivskega gradiva tudi druge kulturne institucije, predvsem zagotavljati celovitost fondov in upoštevati arhivistične metode dela. (Razbit fond Milana Klemenčiča – Goriški muzej je prevzel del za-

Zbiranje in prevzemanje arhivskega gradiva osebnih fondov

Ivanka Uršič

Arhivi si prizadevamo, da bi pridobili najpomembnejše arhivsko gradivo, ki je v lasti posameznikov. Zbiranje tega gradiva temelji na prostovoljni

puščine, ki se nanaša na Klemenčičevo slikarsko dejavnost, Lutkovno gledališče v Ljubljani je prevzelo umetnikove marionete, posebej so shranjene njegove fotografije in na koncu je kot imetnik še naš arhiv).

Pri privatnih imetnikih se arhivsko gradivo nahaja v glavnem v dobrem stanju. Seveda se dobijo tudi izjeme, ki so na žalost tudi med kulturnimi ustanovami. (Zapuščina Miroslava Premroua je shranjena v lesenih zabojih in v najbolj zakotnem delu knjižnice Narodnega muzeja v Ljubljani.)

Gradivo v privatni lasti ni urejeno ali popisano. To delo je prepuščeno arhivu, ki glede na vsebino gradiva oblikuje notranje celote (osebne zadeve, premoženjske in gospodarske zadeve, korespondenca, gradivo, ki se nanaša na poklieno ali kako drugo dejavnost ustvarjalca).

Nemogoče je odkriti vse dokumentarno gradivo, ki ga hranijo občani in bi bilo lahko razglašeno za arhivsko gradivo oz. kulturni spomenik, če bi zanj vedeli (urbarji, listine, rokopisi, dnevniki).

Naletimo celo na primer, ko kmečki turizem bogati svojo ponudbo s prikazovanjem osebnega arhiva. Najbrž bo v prihodnosti takih primerov še več, zato mora zakonodaja poseči tudi na to področje.

Dotaknila bi se še vprašanja, kako naj poteka strokovno varovanje in obdelava gradiva, ki je razglašeno za kulturni spomenik in je še vedno v privatni lasti. Država mora prevzeti tudi v teh primerih delež pri finansiranju varstva arhivskega gradiva (restavracija, konservacija).

V zvezi s pobudo, naj bi bila arhivom dana možnost, da prevzamejo zasebno arhivsko gradivo v depozit, kar pomeni da ostanje dotodanji imetniki lastniki arhivskega gradiva ter da imajo pravico odločati o vsakokratni uporabi tega gradiva, bi navedla primer iz našega arhiva:

Znanstvenoraziskovalni center SAZU (zanj dr. Marušič) nam je poslal dopis, v katerem pravilno ugotavlja, da je naš arhiv najbolj primeren in usposobljen na novogoriškem za hranjenje zapuščine dr. Henrika Tume. Zapuščina obsega poleg osebnega arhiva tudi knjižnico; imetnik zahteva, da morata biti oba sestavna dela hranjena na istem kraju. Dr. Marušič ugotavlja, naj bi se zapuščina hranila kot corpus separatum in bi bila temelj za osnovanje študijskega centra dr. Henrika Tume. Lastniki seveda ne mislijo na prodajo. Arhiv ima torej pri pridobivanju zasebnega arhivskega gradiva po veljavni zakonodaji le omejeno možnost, kot je na primer predkupna pravica. Za ohranitev navedenega gradiva pa so te možnosti odločno premalo in mu zato ne dajejo potrebne varnosti.

Zakonodaja se trudi, da bi rešila glavne probleme v zvezi z zbiranjem in prevzemanjem arhivskega gradiva. Uspeh na terenu pa je predvsem odvisen od dobre volje privatnih imetnikov in od naše vztrajnosti.

Zbiranje gradiva društev in stiki z ustvarjalci tovrstnega gradiva

Boris Rozman

DRUŠTVA

Pri društvih ne gre za politično združevanje občanov, ampak za združevanje zaradi kulturnih prosvetnih, umetniških, strokovnih, znanstvenih, športnih, socialnih, humanitarnih in podobnih potreb in interesov. Za društvo je značilno, da gre za prostovoljno združevanje občanov in da so društva pri uresničevanju svojih ciljev samostojna. Delovanje za društvo ni obvezno, društva lahko svojo dejavnost zmanjšajo ali omejijo, ker temelji njihova dejavnost izključno na prostovoljni podlagi. Po zakonu iz leta 1974 so društva, pravno gledana, pravne osebe in sicer civilno-pravne osebe. Takšen status pa si društvo pridobi z vpisom v register društev pri pristojnem upravnem organu za notranje zadeve. Članstvo v društvu ni stalno, število članov raste ali upada. Društvo lahko ustanovi več oseb, ki imajo skupen cilj, reguliran s pravili in drugimi akti.

Več istovrstnih ali sorodnih društev za uresničevanje svojih skupnih ciljev lahko ustanovi zvezo društev, za katero ravno tako velja, da gre za prostovoljno združevanje. Društvo lahko izstopi iz zveze društev, ali pa v tako zvezo ne vstopi. Za zvezo se uporabljajo predpisi, ki veljajo za društva.

POMEN DRUŠTEV

Najstarejša društva so obstajala brez državnih zakonskih predpisov. Delovala so na osnovi družbenih norm, ki so bile zbrane v društvenih redih – društvenih pravilih. Vlogo državne oblasti pri nastajanju društev so čutili šele tedaj, ko so društva pridobila določen vpliv v družbi. Ta pa je postajal vse večji in večji. Z njim pa je rasel tudi njihov pomen. Seveda, pomena, kakršnega so društva imela nekoč, danes nimajo več. Ne moremo in ne smemo pa trditi, da so danes društva brez pomena, še zlasti, ko se je začela uveljavljati lokalna zgodovina. Ta namreč preučuje za svet mnoge nepomembne dogodke, a pomembne za kraj, kjer so se dogajali. Gradivo za takšne dogodke so raziskovalci začeli iskati in jih še iščejo pri društvih oziroma ustanovah, ki hranijo njihovo gradivo.

ODNOS DRUŠTEV DO GRADIVA

Mnogokrat je iskanje zaman. Gradiva ne najdejo in to kljub temu, da so društva nekoč zelo poudarjala hranjenje gradiva, ki je nastajalo pri njihovem delovanju. Pri mnogih društvih so določili celo arhivarja, ki je bil zadolžen za varovanje arhivskega in dokumentarnega gradiva društva. Kako danes društva ravna z dokumentarnim gradivom ni potrebno danes posebej poudarjati. Vsem je znano, da je le malo takih društev, ki se zavedajo svoje vloge

v družbi, kjer delujejo, in da varujejo gradivo tako kot je potrebno. Delo pri društvih je le prostovoljno, kar je eden izmed poglavitnih vzrokov za slabo ohranjenost gradiva. Torej bodo tudi bodoči raziskovalci imeli enake, če ne še večje probleme pri iskanju arhivskega gradiva društev, saj pri mnogih, tudi zelo aktivnih društvih, nimajo že nekaj let starega gradiva, da o starejšem niti ne govorimo.

ODNOS ARHIVOV DO DRUŠTEV

V veliki meri smo za tako stanje na terenu odgovorni tudi delavci v arhivih. Še vedno dajemo premalo poudarka vrednosti in pomenu društev, ki delujejo na našem področju. Že res, da pišemo članke, izdajamo priročnike, včasih organiziramo seminarje za člane društev, ki naj bi bili zadolženi za dokunetarno gradivo pri društvih, pa ravno pri najpomembnejšem faktorju odpovemo. Ta pa je: osebni stik, pogovor, sodelovanje, zaupanje in vztrajnost. Pri društvih je potrebno vedno znova in znova poudarjati vlogo in pomen, ki ga imajo, in kakšno vrednost ima gradivo, ki nastaja pri njihovem delovanju. Pozabljamo pa tudi, da člani društev zelo malo vedo o naših inštitucijah, njihovi vlogi, kaj šele o naših nalogah in delu, ki ga opravljamo. Zakoni, ki jih vežejo na varovanje arhivskega gradiva in njegovega oddajanja v arhiv, jim ne pomenijo veliko. Tudi poznajo jih ne. To velja tudi za društva, ki smo jih na osnovi zakonodaje valorizirali in jim poslali navodila za odbiranje arhivskega gradiva iz dokumentarnega gradiva. Ni v njihovem interesu. Nam pa ravno tako ne morejo veliko pomagati. Tipičen primer je občina Kamnik, kjer delujeta Delovsko prosvetno društvo Solidarnost in Prvo Slovensko pevsko društvo Lira. Kljub sproženemu postopku glede prevzema arhivskega gradiva nismo ničesar dosegli. Zakonodaja je eno, praksa pa drugo. Vse je odvisno od nas, arhivistov, kako se bomo problema lotili in od posameznikov pri društvih, kako bodo stvar razumeli in bodo pripravljeni sodelovati.

Ne glede nato, kaj bo prinesla nova zakonodaja, bomo morali naše delo tako nadaljevati. Še bolj se bomo morali terensko angažirati, dopovedovati članom društev o vrednosti in pomenu gradiva, ki nastaja pri njihovem delovanju, jim vlivati zaupanje do arhivov, jih celo povabiti v arhiv, da se prepričajo o naših izjavah, jim pokazati popise in tekste o društvih, ki se v arhivih že nahajajo in pomagati pri razstavah, ki jih priložnostno organizirajo ob obletnicah društva. Edino na ta način bomo prepričali člane društev, da hranijo gradivo, ki nastaja pri njihovem delu, in odpravili probleme, ki nastajajo in ki bodo nastajali pri zbiranju arhivskega gradiva društev v arhivu.

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Valorizacija drobnega tiska

Marjeta Čampa

Oglašam se v zvezi s tako imenovanim tiskom, ki se začne bolj množično pojavljati sredi 19. stoletja. Sem spadajo: lepaki, letaki, vabila, ceniki, razne tiskovine, koledarji in drugo. Ti tiski niso posebej naštetí v starem navodilu o izvajanju materialnega varstva arhivskega gradiva (Ur. list SRS, št. 10, Lj., 27.3.1969). Res je, da danes še ni dokončno rešeno vprašanje, kam sodí ta tisk: v knjižnice ali arhive ali celo muzeje. Vseeno predlagam, da bi ga arhivi prevzemali in hranili ter obdelali (evidenca, tudi računalniška obdelava). Primer: 1978. in 1979. leta sem obiskala arhive v Varšavi, Krakovu ter v Koblenzu in videla, kako skrbno urejajo in katalogizirajo tovrstno gradivo.

Tukaj gre za tako imenovano mejno gradivo, ki pa bo v prihodnje bolj pomembno kot se zdí na prvi pogled. Obravnavanje in proučevanje vsakdanjika je pri nas še razmeroma mlada dejavnost, a bo v prihodnje imela večji poudarek. Tako bodo omenjeni tiski dobrodošla pomoč zgodovinarjem, etnologom in sociologom. Že doslej so se, predvsem za tovrstne tiske iz NOB in okupatorske tiske, zanimali zgodovinarji, muzealci, novinarji in televizija ter privatni zbiralci. Letos imamo v Sloveniji muzejsko razstavo Življenje na listkih 1945 – 1990, ki v veliki meri uporablja prav takšno gradivo za ilustracijo poveljnega obdobja (avtorji: Germađnik, Holynski, Kos, Urbanc ter drugi).

Naj zaključim: zavzemam se, da pridejo drobni tiski v arhivsko zakonodajo za čas od srede 19. stoletja, ko se pojavijo v večjih količinah, pa do današnjih dni.

Strokovna obdelava in izdelava pripomočkov za raziskave arhivskega gradiva s poudarkom na fondih z numerično ureditvijo

Sonja Anžič

V slovenski arhivski zakonodaji določa osnove za strokovno obdelavo ter izdelavo pripomočkov za raziskave arhivskega gradiva Pravilnik o strokovni obdelavi in izdelavi pripomočkov za raziskave arhivskega gradiva (Uradni list SRS, št. 11/88).

V tem sestavku bi se omejila na problem strokovne obdelave fondov, ki obsegajo velike količine arhivskega gradiva (t.i. »veliki« fond) z ohranjenimi spisovnimi evidencami. Take vrste fondov se pojavljajo praviloma pri ustvarjalcih arhivskega gradiva s področja uprave. Gre za vprašanje izbora najustreznjše ravnave popisovanja in izbora pripomočkov za raziskave pri takih fondih, in sicer predvsem glede na problem ekonomičnosti časa, ki je potreben za izdelavo določenega pripomočka.

Prvi del omenjenega pravilnika se nanaša na strokovno obdelavo arhivskega gradiva, ki jo opravljamo v okviru fonda oziroma zbirke, ko arhivsko gradivo dokončno uredimo, izločimo nepotrebne dele dokumentarnega gradiva in popišemo. Ureditve temelji praviloma na ureditvi, nastali pri ustvarjalcu arhivskega gradiva. Glede na to ločimo predvsem dve načeli na katerih sloni ureditev spisovnega gradiva. V prvih primerih vsako zadevo obravnavajo kot en spis, v drugih pa združene zadeve predstavljajo eno enoto oziroma en spis. Ne glede na to, kaj predstavlja en spis, pa potem le-te odlagajo na podlagi numerično-kronološkega načela, registraturnega načrta ali na podlagi klasifikacijske sheme.

Glede popisovanja je predpisana arhivska enota, ki je osnova popisa in temelji na ureditvi arhivskega gradiva. Pri oblikovanju arhivske enote moramo upoštevati, da je namen popisa približati gradivo raziskovalcu. Zato se je v primerih, ko vsaka zadeva predstavlja svoj spis, verjetno najbolje poslužiti možnosti, ki jo dopušča tudi pravilnik: da se več enot prvotne ureditve združi v eno arhivsko enoto. S tem bi dosegli, da popis ustreza ureditvi gradiva, obenem je tudi zgoščen, in ohrani osnovni namen – pregled nad gradivom določenega fonda.

Dotaknila bi se vprašanja strokovne obdelave fondov, katerih prvotna ureditev gradiva sloni na delovniku s sicer ohranjenimi, toda zelo nepopolnimi ali brez vsakih evidenc. Ta problem ureditve je prisoten predvsem pri arhivskem gradivu fondov občin v obdobju od 1850. leta do leta 1945. O tem se je že razpravljalo, eno zadnjih razmišljanj predstavlja referat Lilijane Vidrih – Lavrenčič na arhivskem dnevu Slovenije, Furlanije – Julijske Krajine (objavljen v Arhivu XII, 1989, str. 52-54). Specifična v tem obdobju nastalega gradiva je na splošno ta, da je slabo ohranjeno. Obstajajo pa tudi izjeme, ko je gradivo nekaterih občin zelo dobro ohranjeno

oziroma v celoti, da količina gradiva naraste na dvajset ali trideset tekočih metrov. Pri poslovanju so spise vpisovali v delovodnik (največkrat enostavni) in jih tudi odlagali po numerično-kronološkem principu. Nastopijo naslednja dejstva: količina arhivskega gradiva je dokaj velika, prvotna ureditev sloni na odlaganju spisov po delovodniškem sistemu, delovodniki so ohranjeni, spisovne evidenc, ki bi bile uporabne kot pripomoček za uporabo pa ne obstajajo. Pri strokovni obdelavi se pojavi vprašanje ali je ohranjanje prvotne ureditve smiselno oziroma ali je primernejše ohraniti to ureditev in se posvetiti izdelavi indeksov (oziroma pripomočkov, ki imajo za osnovo pojme), ali se odločimo za vsebinsko razvrščanje gradiva. Raziskovalcu bi verjetno najbolj ustrezala vsebinska razvrstitev gradiva. Toda upoštevati je potrebno veliko količino gradiva. V takih primerih imamo več možnosti, in sicer da prvotno ureditev pustimo tako kot je, (numerično-kronološka razvrstitev), za tak fond pa izdelamo arhivski inventar, kjer upoštevamo za podlago strukture popisa registraturni načrt, ki ga zasledimo pri večjih občinah, ali pa se pri takih fondih poslužujemo izdelave kazal kot pripomočkov za raziskave. S stališča strokovne obdelave fonda bi bilo to primerno, pojavi pa se problem pri uporabi, ki pa ga tudi ne smemo popolnoma zanemariti. Najboljše je to ponazoriti s primerom: raziskovalec, ki raziskuje določeno temo skozi več let, bi za svojo raziskavo potreboval na primer dvajset arhivskih enot gradiva, ki pa se lahko, glede na zgoraj opisano obdelavo, nahajajo v dvajsetih različnih arhivskih škatlah. Zastavi se vprašanje racionalizacije dviga arhivskih enot in ponovnega vračanja nazaj.

Navedeni primer nakazuje smotrnost izdelave kazal kot pripomočkov za raziskave arhivskega gradiva. Vprašanje izdelave kazal se pojavlja tudi pri fondih, kjer pri prvotni ureditvi združene zadeve predstavljajo en spis, spisi pa so odloženi na podlagi registraturnega načrta oziroma klasifikacijske sheme.

Pravilnik o strokovni obdelavi v drugem delu obravnava pripomočke za raziskave arhivskega gradiva. Arhivski inventar kot pripomoček za raziskave na podlagi strukture in arhivski vodnik kot pripomoček za orientacijo po arhivskem gradivu sta podrobno opisana in zavzemata vidno mesto, medtem ko so pripomočki, ki imajo za osnovo pojme in označujejo vsebino arhivskih enot, samo omenjeni. O slednjih bi veljalo zapisati nekaj več besed, saj si verjetno kar nekaj arhivistov pri svojem delu zastavlja vprašanje, kdaj se posluževati izdelave kazal in tudi v kolikšno podrobnost se spuščati, saj naj bi vsak spis načeloma vseboval vsaj pet različnih možnih gesel, da bi arhivist čim bolj objektivno predstavil določeno zadevo. Glede izdelave in vrste kazal je pisal Sergij Vilfan: Decimálna klasifikacija v arhivistiki (Arhivist VI/2, 1956, str. 3-14), kjer se dotakne tudi smiselnosti izdelave kazal.

Pripomočki za raziskave arhivskega gradiva so obravnavani tudi v članku, katerega avtorji so Franjo Biljan, Sergij Vilfan, Miloš Milošević: Arhivski pripomočki v službi znanosti (Arhivist XXIII/1-2,

1973, str. 21-56) in so zabeleženi tudi nekateri rezultati oziroma spoznanja, ki so jih dosegli različni arhivi z izdelavo določenega pripomočka. Tudi tu ni nekega enotnega mnenja glede izdelave in predvsem vrste kazal oziroma indeksov. Zastavlja se vprašanje ekonomičnosti časa, saj je za neko podrobno – vsestransko kazalo potrebno veliko časa in znanja arhivista, po drugi strani pa raziskovalec lahko hitreje dobi odgovor na zastavljen problem, ki ga rešuje. Toda upoštevati moramo tudi to, da pripomočki služijo kot pot pri iskanju določenga in da raziskovalec sam ve, kaj pri določeni vrsti spisov še lahko pričakuje. Verjetno pa bi bila v določenih primerih izdelava kazal še kako potrebna in bi opravičila dolgotrajno delo. Tu bi omenila tudi vse bolj prodirajočo povečini tudi že uveljavljeno računalniško obdelavo podatkov v arhivih, ki nam delo lahko poenostavi, časovno skrči in ki tudi govori v prid izdelavi kazal.

Pravilnik naj bi v prihodnje več pozornosti posvetil tudi vprašanju izdelave kazal, in sicer predvsem, kdaj naj bi arhivist (v katerih primerih) dal prednost izdelavi takih pripomočkov, predvsem z vidika že omenjene ekonomičnosti časa. Z istega stališča se zastavlja tudi vprašanje popisovanja arhivskega gradiva v arhivu, ki ima ohranjene že pri ustvarjalcu izdelane evidence, ki zadoščajo, da dobi uporabnik pregled nad gradivom. Takega gradiva v arhivu ne bi ponovno popisovali, ampak bi v popisu navedli že te obstoječe evidence, če so po svojih lastnostih ekvivalentne arhivskim popisom. V komentarju k pravilniku o strokovni obdelavi, ki ga je podal dr. Jožc Žontar (Arhivi XI, 1988, str. 124-126), je sicer omenjeno, da gradiva fonda, ki ima uporabne spisovne evidence v arhivu ne popisujemo, toda mogoče bi bilo dobro, da bi to bilo omenjeno tudi v pravilniku.

Nejasnosti glede strokovne obdelave in izdelave pripomočkov za razkave v veliki meri Pravilnik o strokovni obdelavi odpravlja obstajajo pa še nekateri manjši problemi, ki so bili nakazani in katerih rešitev naj bi bila podana, oziroma bi jih urejala nova slovenska arhivska zakonodaja.

Nekateri problemi informacijske tehnologije v arhivih in arhivska zakonodaja

Miroslav Novak

Silovit razvoj informacijske tehnologije krepko občutimo pri vsakdanjem delu tudi v profesionalnih arhivskih inštitucijah. Ob tem se kažejo nekatere nedorečenosti, predvsem pa pomanjkanje osnovnih načel sistemskega inženiringa, aplikiranega na razmere v slovenski arhivski teoriji in praksi. Prepričan sem, da je prav sedaj ob urejanju arhivske zakonodaje pravi čas, da se postavijo osnovna strokovno utemeljena izhodišča na taka mesta, kjer bodo tudi v prihodnosti imela svoj smisel in pomen.

za nadaljni razvoj informacijske tehnologije v arhivstiki.

Izredno hiter razvoj na področju strojne in programske opreme ima svojo posledico tudi na tipiki arhivskega gradiva, ki nastaja pri ustvarjalcih in ga v tej obliki že nekaj časa hranimo, tako v arhivskih oddelkih delovnih organizacij kakor tudi v arhivskih skladiščih profesionalnih arhivskih inštitucij. To pa seveda pomeni da je potrebno celotno arhivsko zakonodajo pripraviti tako, da le-ta z razvojem informacijske tehnologije ne bo v enem letu spet zastarela. Zaradi tega predlagam t.i. trinivojski pristop k izgradnji arhivske zakonodaje:

– Najbolj splošne probleme varovanja in hranjenja arhivskega in delno tudi dokumentarnega gradiva ter organizacijo slovenske arhivske službe naj ureja arhivski zakon ki velja za vse slovenske arhivske delavce. Zakon naj bo tako splošen, da ne bo odvisen od razvoja informacijske tehnologije.

– Specifične probleme arhivske službe (valorizacija, izobraževanje, izdelava pripomočkov za raziskave, slovenski arhivski informacijski sistemi) naj urejajo podzakonski akti, ki bi prav tako veljali za vse slovenske arhivske delavce. Poudariti je potrebno, da naj tudi podzakonski akti ne bi bili preveč tehnološko – tehnično obremenjeni – torej tudi neodvisni od konkretnega razvoja informacijske tehnologije. Le-ti ne smejo biti v nasprotju z arhivskim zakonom in drugimi veljavnimi zakoni (npr. zakonom o varovanju osebnih podatkov, itd.).

– Posamezne konkretne rešitve strokovnih arhivskih problemov v okviru arhivskih inštitucij naj glede na tehnološko – organizacijske zmožnosti regulirajo organizacijski predpisi, ki veljajo za delavce natančno določene arhivske inštitucije oziroma natančno določene skupine arhivskih delavcev, ki opravljajo ali nameravajo opravljati neko skupno nalogo (npr. komunikacije). Organizacijske predpise naj bi pripravljali na dveh nivojih. Predpisi, pripravljani na nivoju republike v različnih skupnih telesih (npr. koordinacija, delovne skupine ...), bi veljali za celotno arhivsko strokovno službo republike. Na nivoju posameznih arhivskih inštitucij pa bi te predpise podpisali ravnatelji (direktorji) posameznih inštitucij in bi veljali le v okviru posameznih arhivskih inštitucij.

S stališča sodobne arhivske teorije in prakse ter informacijske tehnologije je vseeno, ali imamo arhivski zakon v okviru naravne in kulturne dediščine ali pa je to samostojni zakon. Edino merilo je seveda strokovnost in funkcionalnost zakonodaje.

Iz Strokovnih osnov za pripravo dela Zakona o naravni in kulturni dediščini, ki se nanaša na arhivsko gradivo in arhive¹, bi pojmu arhivskega gradiva lahko dali nekoliko več sistematičnosti. S stališča informacijske tehnologije in arhivistike bi bilo potrebno obdržati klasična pojma **dokumentarno gradivo in arhivsko gradivo**. Pri obeh kategorijah gradiva je potrebno vsaj teoretično ločiti informacije od nosilcev informacij in oba elementa arhivskega oziroma dokumentarnega gradiva ločeno strokovno obdelovati. Izhodišče omenjene klasifikacije je temeljna tehnološko – tehnična oblika zapisa osnovne informacijske enote v konkretnem primeru in to ne glede na oblike nosilcev informacij. S sta-

lišča informacijske tehnologije namreč že danes prihaja do odklonov od klasične predstavitve originalnega arhivskega ali dokumentarnega gradiva. Po premisleku lahko rečemo, da mora original izpolnjevati vsaj dva pogoja:

- imeti mora javno vero,
- nosilec informacije dokumenta z javno vero mora biti glede na nastanek starejši ali vsaj iz enakega časovnega obdobja, kot je na njem zapisana informacija.

Tema kriterijema pa nikakor ne ustrezajo npr.: neoverjene fotokopije, fotografije, še manj pa npr.: grafične datoteke. Pri slednjih je teoretična in praktična možnost ponarejanja ali spreminjanja vsebin kljub različnim tehnologijam preprečevanja zlorab, izredno enostavna². Iz tega sledi, da z arhivskega stališča lahko različni nosilec informacij vsaj teoretično nosijo enake informacije, pri tem pa zahtevajo specifične pogoje hranjenja. To nas je pripeljalo do naslednje klasifikacije arhivskega in dokumentarnega gradiva³:

DOKUMENTARNO GRADIVO:

A) informacije dokumentarne vrednosti
a) posredno (strojno) čitljive informacije
- analogni zapisi (avdio-video trakovi, film, mikrofilm ...)

- digitalni zapisi (računalniški mediji, digitalni zvočni zapisi, digitalne fotografije ...)

b) neposredno čitljive informacije

- rokopisi (listine, uradne knjige, koncepti ...)

- tiski (plakati, letaki, lepaki)

- grafike (žigi, pečati)

- slike

- fotografije

- načrti

- itd.

B) nosilci

- prvotni

- substituti (zaradi dotrajanosti ali tehnološkega napredka zamenjan prvotni nosilec, npr. trakovi, plošče ...)

- vzporedni (ob prvotnem nosileu imamo zaradi varnosti še vzporedne nosilec (npr. papir-papir, papir-mikrofilm, papir-optični disk, mikrofilm-optični disk ...)

ARHIVSKO GRADIVO:

A) informacije arhivske vrednosti

a) posredno (strojno) čitljive informacije

- analogni zapisi (avdio-video trakovi, film, mikrofilm ...)

- digitalni zapisi (računalniški mediji, digitalni zvočni zapis, digitalne fotografije ...)

b) neposredno čitljive informacije

- rokopisi (listine, uradne knjige, koncepti ...)

- tiski (plakati, letaki, lepaki)

- grafike (žigi, pečati)

- slike

- fotografije

- načrti

- itd.

B) nosilec

- prvotni (originalni)

- substituti (zaradi dotrajanosti ali tehnološkega

napredka zamenjan prvotni nosilec npr. trakovi, plošče ...)

- vzporedni (ob prvotnem nosileu imamo zaradi varnosti še vzporedne nosilec npr. papir-papir, papir-mikrofilm, papir-optični disk, mikrofilm-optični disk ...)

V nadaljevanju bi se omejil le na probleme v zvezi z informacijami arhivske vrednosti, zapisane v digitalni obliki.

V zgoraj citiranih izhodiščih za pripravo dela z akona, poglavje Javno arhivsko gradivo, se predlaga: »O obliki izročitve strojno čitljivih informacij in programov ter zapisov na laserskih diskih, se naj dogovorita arhiv in izročitelj, s tem, da nosi stroške arhivskega zapisa imetnik.« Tako mnenje je s stališča odnosa do kulturnih dobrin vsekakor pozitivno in ga podpiramo, vendar pa ne deluje blagodejno na še nedorečene zasnove enotnega arhivskega informacijskega sistema slovenske arhivske teorije in prakse, ki ga bo potrebno v naslednjih letih dejansko vzpostaviti. Iz tega premisleka namreč sledi, da lahko arhivi v prihodnosti pričakujejo različno medsebojno nekompatibilno programsko opremo, s katero bi obvladali z njimi generirane datoteke. Vsem, ki se ukvarjajo s prevajanjem informacij iz enega formata zapisa v drugega pa je znano, da se problemi prenosov strojno zapisanih informacij začnejo pri nekompatibilni strojni opremi in se nadaljujejo s problemi kompatibilnosti operacijskih sistemov in se končajo pri pisani paleti različnih internih formatov zapisov. Kot primer bi navedel najnovejše in zelo aktualne probleme v zvezi s t.i. elektronskim arhiviranjem. V Sloveniji poznamo trenutno vsaj tri odlične tovrstne sisteme⁴, ki jim s stališča tradicionalne arhivske teorije in prakse prav nič ne manjka. Tudi s tehničnega vidika trenutno ni zaznani večjih problemov pri bodočem arhiviranju, bodisi na originalnih ali pa na lastnih nosileh informacij v okviru strokovnih arhivskih institucij. Edini problem, na katerega bi želeli opozoriti, je čisto strokovne arhivistične narave in ne velja samo za navedene primere. Ne vidim namreč razloga, da bi v prihodnosti obvladovali sprejete podatkovne baze informacij arhivske vrednosti z relativno počasnimi algoritmi originalnih programov, saj lahko predvidevamo, da bomo imeli takrat na razpolago novejšo verzijo programov z boljšimi algoritmi. Vendar je potrebno že danes opozoriti na probleme v zvezi s prevajanjem iz različnih internih formatov zapisov. Po drugi strani pa bi lahko poganjali omenjene podatkovne baze tudi z originalno programsko opremo, vendar bi potrebovali posebne prevajalnike. V obeh primerih obstoja velika nevarnost, da se bomo ob različnih povezovalnikih in drugih programskih orodjih zadužili v t.i. računalniškem kaosu. Da bi se pa kaosu izognili, bo potrebno z zakonodajo postaviti osnovna strokovna izhodišča arhivskega informacijskega sistema, ki bo temeljil po naših predlogih na distribuirani prostotekstualni podatkovni bazi, medsebojno vzpostavljenih komunikacijah in na zunanjih pomnilnikih velikih kapacitet. Pri vsem tem moramo predvideti tako obliko arhivskega informacijskega sistema, ki bo zagotavljala osnovna načela sistem-skega inženiriga⁵:

a) načelo kompleksnosti (arhivski informacijski sistem daje kot celota več kot vsoto vseh efektov tega podsistema)

b) načelo integralnosti (sintezo vseh podsistemov, ki deluje kot arhivski informacijski sistem, je potrebno izgrajevati z enotno koncepcijo)

e) načelo dinamičnosti (arhivski informacijski sistem se mora prilagajati spremembam okolja, to je drugim sistemom, ki jih namerava vključiti v lastno okolje, oziroma sistemom, ki se jim želi priključiti)

d) načelo interdiseiplinarnosti (pri projektiranju arhivskega informacijskega sistema je potrebno upoštevati različna izhodišča)

e) načelo sprejemanja odločitev (arhivski informacijski sistem mora zagotavljati tako informacijsko podlago, ki omogoča sprejemanje ustreznih odločitev, tako arhivskih strokovnih delavcev kakor tudi drugih uporabnikov – raziskovalcev)

f) načelo samoorganiziranosti (arhivski informacijski sistem mora imeti sposobnost samostojnega reorganiziranja in prilagajanja novim razmeram)

g) načelo odprtosti (pri izgradnji arhivskega informacijskega sistema je potrebno upoštevati vse komunikacijske partnerje tako znotraj sistema kot v integralnem informacijskem sistemu na poljubnem višjem nivoju).

Bežen pogled v realno stanje na področju sodobne informacijske tehnologije v slovenski arhivski službi nam daje zelo pisano podobo različnih problemov. In če ostanemo samo na nivoju organizacije računalniško podprtega arhivskega urejevalnega dela neposredno čitljivih arhivskih informacij, ne glede na medije znotraj strokovnih arhivskih inštitucij, lahko ugotovimo, da je nujno potrebno postaviti osnovna pravila obnašanja, saj v nasprotnem prihaja do nedisciplin, ki povzročajo različne vrstne napake znotraj obstoječega informacijskega sistema, namerna ali nenamerna brisanja generiranih datotek, itd. Ob teh pomanjkljivostih pa je vedno prisotna nezanesljivost informacijskega sistema in seveda vprašljiva upravičenost finančnega razvoja takih projektov.

Kolikor nam je znano, imajo v glavnem v vseh slovenskih arhivskih inštitucijah zapisana ali pa samo dogovorjena nekatera osnovna pravila obnašanja na tem področju. Le-ta so odvisna od trenutne stopnje strojne in programske opremljenosti in doseženega nivoja razvoja informacijske tehnologije posameznih arhivskih inštitucij. Velik korak naprej bi dosegli, če bi se lahko na tem področju dogovorili za osnovna skupna izhodišča slovenskega arhivskega informacijskega sistema, ob upoštevanju specifičnosti posameznih strokovnih arhivskih inštitucij.

Če imamo med sabo nepovezane računalniške kapacitete, je po naših izkušnjah potrebno sprejeti samo nekaj osnovnih izhodišč za uspešno delovanje tako koncipiranega informacijskega sistema. Tovrstna izhodišča smo v Pokrajinskem arhivu Maribor interno sprejeli že leta 1989 pod imenom Organizacijski predpis o uporabi računalniške opreme v Pokrajinskem arhivu Maribor. Pravilnik opreme v Pokrajinskem arhivu Maribor. Pravilnik velja še danes v delu z računalniki izven lokalne računalniške mreže in to neglede na to, ali imajo le-ti

možnost dela tudi v lokalni računalniški mreži. Pravilnik 11. člen določa, da se bo le-ta v skladu z razvojem kompjuterizacije v Pokrajinskem arhivu Maribor dopolnjeval, tako da bo v največji možni meri ustrezno zaščiteno delo z računalniško opremo in strojno generirano podatkovno bazo. Prepričani smo, da je s tem izražena tista potrebna prilagodljivost, ki je nujna za uspešno spremljanje izredno hitrega razvoja informacijske tehnologije.

PRAVILNIK O UPORABI RAČUNALNIŠKE OPREME V POKRAJINSKEM ARHIVU MARIBOR

1

Vsak delavec, ki ima kakorkoli pridobljena ustrezna strokovna znanja iz računalništva (osnove operacijskega sistema in osnove orodja s katerim želi delati), lahko uporablja računalniško opremo Pokrajinskega arhiva Maribor v službene namene, izjeme dovoli ravnatelj ali njegov pooblaščenec.

2

Vsak delavec sam poskrbi za ustrezno zaščito svojih podatkov z rednim kopiranjem na rezervne medije, ki morajo imeti ustrezne oznake vsebine.

3

Zdravstvena zaščita delavcev, ki delajo z računalniki mora biti zagotovljena s preventivnimi sredstvi (navodila za pravilno obnašanje pri delu z računalnikom in filtri na ekranih, ustrezno delovno okolje ...)

4

Delo na računalniški opremi se organizira po dogovoru med delavci tako, da so računalniške zmogljivosti polno zasedene; v nasprotju pa delo koordinira ravnatelj ali njegov pooblaščenec.

5

Na računalniški strojni opremi v PAM se uporablja izključno uradno kupljena programska oprema.

6

Prepovedano je kakršnokoli vnašanje, kopiranje in uporabljanje programske opreme, ki nima zato ustrezne originalne dokumentacije in ustreznega sklepa vodstva arhiva o njeni uporabi.

7

Delavci arhiva smejo uporabljati kopije službenih programskih paketov tudi na lastnih osebnih računalnikih za svoje in službene potrebe, to je za delo na domu, pod pogojem, da jih ne izmenjujejo s kolegi in znanci, oziroma imajo ob teh paketih naložene izključno programske pakete z originalno dokumentacijo.

8

Izmenjavo generiranih datotek med službeno in osebno računalniško opremo lahko delavci arhiva izvajajo le pod pogojem, če je izpolnjen 6. člen pravilnika.

9

Vsako nenormalno obnašanje računalnika je treba takoj prijaviti vodstvu arhiva.

10

Namerni vnos destruktivnih programov ali namerno uničenje strojno zapisane baze podatkov ali samo njenih delov, ki jo generirajo delavci arhiva v okviru skupnih ali posameznih projektov, se kvalificira kot hujša kršitev delovnih obveznosti.

11

Pravilnik se bo dopolnjeval v skladu z razvojem kompjuterizacije v Pokrajinskem arhivu Maribor, tako da bo v največji možni meri ustrezno zaščiteno delo z računalniško opremo in strojno generirano podatkovno bazo.

Ravnatelj:
P.P.Klasine
Maribor, junij 1989

V trenutku, ko povežemo samostojno delujoče računalnike med seboj v lokalno računalniško mrežo z namenom, da izkoristimo nekatere prednosti, ki nam jih ponuja tak način dela, je potrebno določiti razmerja oziroma omejitve, ki jih v svoji osnovi pozna vsak mrežni operacijski sistem in so logična posledica možnosti neposrednega vključevanja katerakoli uporabnika v korenine informacijskega sistema. S tem pa postaja varovanje informacijskih sistemov ključnega pomena pri vseh asociacijah, ki se ukvarjajo z zbiranjem in desiminacijo računalniško podprtih informacij.

V svetu je razvitih nekaj rešitev, ki bolj ali manj uspešno varujejo računalniško podprte informacijske sisteme. Kljub temu pa še vedno velja, da je mogoče vsakemu informacijskemu sistemu prebiti varovalno okolje in priti brez nadzora do osnovnih sursov sistema in tam nekontrolirano spreminjati različne parametre. To spoznanje postavlja projektante arhivskega informacijskega sistema v razmere, da so disciplina na računalniško podprtem sistemu, neprestano spremljanje trendov razvoja na področju varovanja ob dobrem nadzoru nad konfiguracijo, edina prava obramba pred nezaželenimi vdori v sistem ter njegovo delno ali popolno destrukcijo.

Pravno varovanje arhivskega informacijskega sistema je potrebno zastaviti z dveh osnovnih izhodišč:

A) Varovanje informacijskega sistema mora biti vključeno v pravno varovanje arhivskega gradiva in pripomočkov za njegovo raziskovanje.

B) S podzakonskimi akti oziroma organizacijskimi predpisi je potrebno zagotoviti permanentno preverjanje celotnega arhivskega informacijskega sistema, še posebej na ključnih točkah sistema. Pri tem bi veljalo omeniti:

- varovanje materialno-tehničnih zmogljivosti informacijskega sistema (strojna oprema),
- varovanje logike delovanja in softverske podpore informacijskega sistema (programska in aplikativna oprema),

- varovanje produkta delovnjaja informacijskega sistema (podatkovna baza).

Še bolj kot pri samostojno delujočih računalnikih je potrebno pri lokalnih računalniških mrežah zagotavljati tudi po pravni poti nekatere osnovne zahteve, kot so zaščitno kopiranje, razvijanje sistema dodeljevanja pravice in obveznosti do informacijskega sistema v smislu varovanja informacij, ki je izven sistema nadzora operacijskega sistema v smislu varovanja informacij, ki je izven sistema nadzora operacijskega sistema (uporabnikom dodeljujejo pravice administratorji mreže, njim pa nadzornik ali supervisor). Pri tem pa ostane odprt problem formalnega nadzora nadzornika ali supervisorja lokalnih računalniških mrež, saj računalniško podprte podatkovne baze arhivskih informacijskih sistemov nikakor niso in ne morejo postati njihova osebna lastnina. Tako se arhivska strokovna javnost ne more zanašati na entuziazem nadzornikov lokalnih računalniških mrež in na večno zvestobo vzpostavljenemu informacijskemu sistemu. Na tem mestu bi bilo dobro prvič opozoriti na dejansko potrebo po neke vrste strokovno-posvetovalno-koordinacijskem telesu, ki bi imelo formalen nadzor nad vsemi računalniškimi kapacitetami in bi bdelo nad strokovnostjo odločitev v posameznih arhivskih inštitucijah, da bi bile le-te v skladu z osnovnimi smernicami razvoja slovenskega informacijskega sistema.

Tudi za vzpostavitev računalniških povezav in eksploatacijo informacij iz drugih lokalnih računalniških mrež znotraj arhivskega informacijskega sistema je potrebno še pred začetkom jasno postaviti dolžnosti in pravice obeh strani. Določene morajo biti osnovne tehnične podrobnosti komunikacije (kompatibilnost modemov, hitrost prenosa podatkov, programska oprema, pariteta, itd.). Po naših izkušnjah na tem področju brez enotnega in jasnega koncepta ne bo rezultatov. Zato ponovno poudarjamo potrebo po nekakšnem koordinacijskem telesu, ki bo imelo suverene kompetence odločanja o smereh razvoja računalniško podprtega sistema slovenske arhivske službe, ob tem pa dopuščalo svobodo razvoja posameznih podsistemov. Dvostranski dogovori zainteresiranih strank dajejo sicer trenutne, a le omejene rezultate, zato tak način dogovarjanja lahko deluje v prihodnosti dokaj zavrhalno. V nadaljevanju je predstavljen primer dogovora med dvema institucijama, ki med sabo lahko izmenjujeta informacije s pomočjo računalnikov.

Zgodovinski arhiv Ptuj, Muzejski trg 1, Ptuj, ki ga zastopa ravnatelj Ivan Lovrenčič

in
Pokrajinski arhiv Maribor, Glavni trg 7, Maribor, ki ga zastopa mag. Peter Pavel Klasine, skleneta:

POGODBO O RAČUNALNIŠKO PODPRTI IZMENJAVI IN UPORABI PODATKOVNIH BAZ O ARHIVSKEM IN DOKUMENTARNEM GRADIVU, KAKOR TUDI PODATKOVNIH BAZ IZ ARHIVSKEGA IN DOKUMENTARNEGA GRADIVA, KI SO GENERIRANE V ZGODOVINSKEM ARHIVU PTUJ IN V POKRAJINSKEM ARHIVU MARIBOR

1
Zaradi skupnega interesa kvalitetnega informiranja raziskovalcev naše preteklosti in drugih obiskovalcev v obeh inštitucijah ter zaradi historične povezanosti arhivskega in dokumentarnega gradiva, ki je nastalo na pristojnem območju obeh arhivov in ga hranita obe inštituciji v svojih arhivskih skladiščih, skleneta Zgodovinski arhiv v Ptuj (dalje ZAP) in Pokrajinski arhiv v Mariboru (dalje PAM) pogodbo o računalniško podprti izmenjavi in uporabi podatkovnih baz o arhivskem in dokumentarnem gradivu, kakor tudi podatkovnih baz iz arhivskega in dokumentarnega gradiva.

2
Za vzpostavitev komunikacije med informacijskim otokom ZAP in informacijskim otokom PAM zagotovi vsaka pogodbeni stran po dogovoru ustrezno kompatibilno strojno in programsko opremo, ki mora zadoščati jugoslovanskemu standardu in veljavnim mednarodnim normam.

3
Vsaka stran bo po svojih najboljših možnostih zagotovila drugi strani online dostop in uporabo podatkovnih baz. Obe strani pa si bosta sproti sporočali sistemske in druge spremembe, ki bi lahko ovirale nemoteno komunikacijo.

4
Za vstop v oba informacijska otoka lastnika informacijskih sistemov izdata zaradi varovanja obstoječih podatkov in zaradi njihovega nadzora nad uporabo vsak s svoje strani uporabniško ime in geslo, po potrebi pa še druge elemente zaščite.

5
ZAP in PAM se obvezujeta nositi odgovornost in tveganje, ki se nanaša na zaupnost in uporabo uporabniških imen, gesel in drugih informacij za identifikacijo. Le-te lahko brez omejitve uporabljajo znotraj svoje delovne organizacije, oziroma svojih delokrogov.

6
Obe strani si pridržujeta pravico spreminjanja podatkovnih baz ali celo njih ukinitve ter spreminjanja omejitve uporabe, oziroma ukinitve pravice za dostop do določenih podatkovnih baz, vendar se morata obojestransko v smiselnem roku o spremembi tudi obvestiti.

7
Obe strani se zavezujeta, da ne bosta kopirali, distribuirali ali prodajali rezultatov online poizvedb. Kršenje teh dogovorov dovoljuje prizadeti strani takojšnjo prekinitev povezave, ob ustreznih dokazih pa lahko prizadeta stran zahteva povrnitev škodice.

8
Ta pogodba je časovno neomejena, vendar pa lahko preneha na pobudo katerikoli strani, toda ne

prej kot v 15 dneh od pismenega obvestila drugi strani.

9
Pogodbeni stranki si bosta prizadevali morebitne spore reševati sporazumno po mirni poti v nasprotnem primeru pa je pristojno sodišče v Mariboru.

10
Pogodba je sestavljena v štirih izvodih, zato dobi vsaka stran po dva izvoda.

Številka:	Številka:
Datum:	Datum:
Ravnatelj PAM	Ravnatelj ZAP
Mag. Peter Pavel Klasinc	Ivan Lovrenčič
.....
l.s.	l.s.

Vidimo torej, da za potrebe strojnega obdelovanja lastnih arhivskih informacij potrebujemo že reaktivno zapleten sistem pravnih norm, ki jih nismo še do konca razgradili, ker za to do sedaj ni bilo potrebe. Trezna presoja položaja pa nam kaže, da je to šele prva stopnica na poti k arhivskim inštitucijam jutrišnjega dne.

Ob koncu naj povzamem:

1.) Informacijska tehnologija prinaša mnoge možnosti in kombinacije hranjenja arhivskega gradiva, zato je potrebno obdelovati arhivske informacije neodvisno od nosilcev informacij.

2.) Slovenski arhivski informacijski sistem je potrebno razvijati na podlagi osnovnih načel sistemskega inženiringa.

3.) Vse strokovne arhivske inštitucije bi morale sprejeti osnovna izhodišča slovenskega arhivskega informacijskega sistema. Pri tem bi bilo potrebno upoštevati specifičnosti posameznih strokovnih arhivskih inštitucij.

4.) Z ustreznimi zakonodajo bi bilo potrebno zavarovati in zagotoviti delovanje tako slovenskega arhivskega informacijskega sistema kakor tudi njegovih podsistemov v okviru arhivskih strokovnih inštitucij.

5.) Za uspešno delovanje slovenskega informacijskega sistema bi bilo potrebno zagotoviti nekakšno koordinacijsko telo, ki bo imelo suverene kompetence odločanja o smereh razvoja računalniško podprtega sistema slovenske arhivske službe, ob tem pa dopuščalo svobodo razvoja posameznih informacijskih podsistemov.

OPOMBE

1. Dr. Jože Žontar, Strokovne osnove za pripravo dela Zakona o naravni in kulturni dediščini, ki se nanaša na arhivsko gradivo in arhive. Ljubljana, (maj 1991). — 2. Velike možnosti zlorab vidimo predvsem v času transporta grafičnih datotek ali drugih datotek, ko se le-te morajo sistemsko ustavljati na začasnih medijih s prostim pristopom (npr. na trdih diskih, piši-briši optičnih diskih, ...) in to še pred zapisom, ki ga ni mogoče več po-

pravljati (npr. na diske tehnologije WORM). — 3. Poskus nadaljnje razgraditve klasifikacije posredno (strojno) čitljivih informacij glej: Miroslav Novak, Sodobna informacijska tehnologija in arhivi, Sodobni arhivi 91, Maribor 1991, str. 77-80. — 4. Avtotehnični Canofile, Metalkin Loear, Intertradeov Odin. — 5. Dr. Velimir Srića, Uvod u sistemski inženjering, Zagreb 1988, str. 35-36.

Informacijska tehnologija in arhivska zakonodaja

Zdenka Rajh

Film poznamo že iz leta 1895, prvi glas iz radijskega sprejemnika smo slišali sredi 20. let, televizijo pa smo spoznali sredi 30. let našega stoletja. Postopki za snemanje zvoka so poznani že preko sto, za magnetno snemanje slike pa preko petdeset let. Kljub temu pa je velika večina v preteklih desetletjih nastalih avdiovizualnih dokumentov za nas za vedno izgubljenih in uničenih. Po vsem tem torej lahko rečemo, da je že skrajni čas, da pričnemo analogne magnetne zapise ceniti tudi kot arhivsko gradivo, ki naj ga arhivi tudi hranijo in posredujejo svojim uporabnikom. Vse večji in hitrejši razvoj znanosti in informacijske tehnologije¹ in seveda s tem tudi človeške komunikacije v 20. stoletju je pripeljal do velikega razmaha avdiovizualnih medijev, brez katerih bi si danes težko predstavljali svet.

V slovarju arhivske terminologije, ki ga je izdal Mednarodni arhivski svet leta 1984, najdemo za slikovno gradivo in filme sledečo definicijo: »skupina dokumentov, ki je sestavljena iz reprodukcije fotografij ali gibljivih slik, kot tudi tonskega zapisa na vseh vrstah nosilcev«² ... UNESCO razume pod »gibljivo sliko« vsako serijo slik na nekem nosilecu s pridruženim ali nepridruženim zvokom, ki ob projiciranju dajo vtis gibanja in ki služijo za informiranje javnosti ali za dokumentacijske namene³.

Arhivi so kot strokovne organizacije do nedavnega hranili dokumente, pisane pretežno na klasičnih nosileh informacij⁴, z razvojem tehnike in informacijske tehnologije pa so arhivi odprli vrata tudi novim nosilem informacij in avdiovizualnim vrstam zapisov. Arhivska zakonodaja je z Zakonom o arhivskem gradivu in arhivih leta 1966 uvrstila zvočne in slikovne zapise med arhivsko gradivo. Zakon o naravni in kulturni dediščini iz leta 1981 pa je določila o varstvu te vrste gradiva le še dopolnil in preciziral⁵. Tako so slikovno gradivo in filmi postali zgodovinski vir.

V tem prispevku bi se želela omejiti na strojno čitljive analogne zapise, ki jim bo arhivistika v bodoče morala posvečati večjo pozornost. Analogni zapisi se ločijo od tradicionalno pisanih v prvi vrsti po načinu zapisa oz. nosileu informacije, torej po zunanji obliki, ne pa po kvaliteti zgodovinskega spoznanja⁶. Iz tega sledi, da je razlika predvsem v načinu arhivsko-tehnične obdelave. Načeloma so

za analogne zapise v veljavi ista arhivska načela, ki se upoštevajo tudi pri pisanih dokumentih, se pravi valorizacija, urejanje, popisovanje in uporaba⁷.

Ugotavljanje vrednosti in pomembnosti tega gradiva je pomembno in odgovorno delo. Gradivo se med seboj razlikuje in zaradi tega so drugačni tudi pristopi k valorizaciji. V arhivski terminologiji pojem valorizacije ni enoten, kot ni enotna niti terminologija⁸. Prav zaradi tega pa individualizem, ki izhaja iz tega, pri pristopu k problemom odbiranja in valorizacije onemogoča uspešnost sistematiziranja arhivskih procedur.

Velik del produkcij na področju analognih zapisov je neinstitucionalnega izvora. Razen gradiva, ki nastaja pri RTV in v profesionalnih filmskih institucijah, nastaja takšno gradivo tudi pri amaterskih klubih in pri posameznikih. In ravno amaterski analogni zapisi so v svetu in tudi pri nas, tako se vsaj zdi, neupravičeno zapostavljeni. Te reprodukcije v večini primerov ne prihajajo v arhive, ker lastniki z obstoječo arhivsko zakonodajo niso obvezani oddajati kopij oz. originalov v varstvo pristojnemu arhivu. V arhiv prilajajo tovrstni materiali tako le kot volila, darila ali pa z odkupom.

Omenila bi samo enega od mnogih primerov, ki smo jih v preteklem času zasledili na terenu. Na področju Štajerske, pa ne samo tam, verjetno je podobna situacija tudi drugod po Sloveniji, je delovala cela vrsta foto-kino klubov ali pa posameznikov, katerih gradivo je izrednega pomena za lokalno zgodovino. Toda na žalost je to gradivo nezaščiteno in propada, o čemer smo se lahko prepričali sami, bodisi zato ker pristojni arhivi za to ne vedo ali pa nimajo posluha za ohranitev te vrste gradiva, ki pa je, kar bi želela še enkrat poudariti, izrednega pomena za lokalno zgodovino. Mislim, da ni treba posebej poudarjati, da je za to gradivo treba čimprej poskrbeti, in ga rešiti propada. Seveda ne bi diskutirali o tem, kdo je krivec za takšno stanje, vendar bi se v arhivih morali zavedati, da je njihova naloga ohranjanje naše kulturne dediščine tudi na tem področju in bi morali poskrbeti tudi za varovanje tega gradiva.

Ena izmed možnosti rešitve tega problema je, da pristojni arhivi za določena področja pričnejo z zbiranjem, hranjenjem in obdelovanjem te vrste gradiva. V Pokrajinskem arhivu Maribor smo pred več kot letom dni storili prve poskuse na področju ustvarjanja in tudi hranjenja analogne vrste zapisov. Uredili smo majhen in priročen AV-studio. Pri celotni zasnovi nas je vodilo dejstvo, da bo naloga arhivov v prihodnosti tudi dokumentiranje celotnega družbenega življenja in hotenja individuumov v celoti. Pričeli smo z izdelavo lastne dokumentacije in z zbiranjem amaterskih analognih zapisov s terena, ki so pomembni za lokalno zgodovino, vse pa z namenom, da zaščitimo gradivo pred propadom.

V kakšni obliki pa naj bi se izvajala materialna zaščita je precej odvisno od zakonodaje, tehnično-tehnološkega nivoja posamezne pristojne arhivske institucije in ustrezno izobraženega kadra. Vsem mora biti jasno, da je treba zagotoviti obstoj tega gradiva tudi za bodoče generacije. Jasno je, da je materialno varstvo tega gradiva zahtevnejše in za-

hleva drugačne postopke varovanja, hranjenja in zaščite, toda če hočemo ali ne, bomo morali zagristi v za nekatere precej kislo jabolko, da ne bomo ponovili napake iz preteklosti.

Opozorila bi na dejstvo, da bo mogoče že čez nekaj let prišlo do poplave analognih zapisov, čemur seveda sledi, da bodo arhivi tisti, ki se bodo morali prilagoditi delu z novimi vrstami arhivalij. Razumljivo je, da je treba do takrat vsaj poskusiti, če ne rešiti nekaterih vprašanj, ki se bodo pojavila. Gre predvsem za poenotenje standardov, metod zbiranja in hranjenja, dostop do uporabe itd.

Na podlagi dosedanjih izkušenj pri delu z analognimi zapisi bi izpostavila nekaj ključnih problemov:

1. Prvi velik problem je rok predaje tovrstnega gradiva in s tem povezano vprašanje, po kolikem času od nastanka zapisa bo uporabnikom omogočeno dobiti v uporabo takšno gradivo. Ena izmed možnosti je, da se pri uporabi takšnega gradiva držimo že uveljavljenih rokov, ki so splošno priznani v svetu, seveda pa se ta zaščita ne more prenašati na tisto gradivo, ki je bilo že ob svojem nastanku namenjeno javnosti ali pa ji je bilo dostopno. Vprašanje, ki se ob tem pojavlja, pa je, kdaj sprejeti to gradivo in ga dati v uporabo z ozirom na to, da je trajnost analognih zapisov relativno kratka.

2. Zaščita osebnih podatkov je pri tej vrsti gradiva zelo otežena, je pa pomembna. Vsekakor zavzema stališče, da za morebitno zlorabo osebnih podatkov odgovarja uporabnik, ne pa institucija, ki mu je dala gradivo v uporabo. V primeru zlorabe zapade uporabnik kazenskim določbam Zakona o varstvu osebnih podatkov (Uradni list Republike Slovenije, št. 8/90) in sam odgovarja za morebitno zlorabo.

3. Za uspešno izvajanje te dejavnosti bo v bodoče treba poskrbeti za ustrezno izobrazbo arhivskih strokovnih delavcev, ki bodo poleg arhivistike obvladali tudi tehnologijo dela (montaža, presnemavanje ...) v studiju. Mislim, da bi bilo vredno razmisliti o tem, da bi vsaj majhen del tega vključili v program za strokovni izpit po Pravilniku o pripravništvu in opravljanju strokovnih izpitov za delavce v arhivih.

4. Dosedanje izkušnje nam kažejo, da je za vzpostavitev takšnih in podobnih studijev treba zagotoviti tako tehniko, ki bo omogočala delo na različnih tehnologijah analognih zapisanih informacij.

5. Zaradi specifičnosti nosilca analognih zapisov je treba poskrbeti za redno presnemavanje, pri tem pa se je vedno treba držati načela, da se obstoječi nosilec informacij zamenjajo z relativno trajnejšimi in boljšimi. To je trenutno edini način, da se ohranijo informacije in ustvarijo pogoji za njihovo uspešno in trajnejše arhiviranje.

6. Rešiti bo treba problem v zvezi z razmerjem master kopija več generacij. Pri tem pa bo vsekakor prihajalo do zapletov, saj je v določenih primerih, ko avtor – lastnik ni sam določil ali gre za eno ali drugo, zelo težko ali velikokrat celo nemogoče določiti ali gre za master ali za njeno kopijo.

7. Drugi problem, ki se mu ne da izogniti, je pravica kopiranja oz. tako imenovani »copy right«.

Gre za problem, ki ga bo treba točno opredeliti s predpisi, se pravi, kdo kako in na kakšen način je dovoljeno kopiranje določenih analognih zapisov.

8. Problem zlorabljanja analognih zapisov master kopij je potrebno rešiti sistemsko, s tem, da se za vsako arhivsko master kopijo določi čas trajanja, natančna vsebina in tehnika nasnemavanja, vse to pa mora določiti avtor oziroma predajnik.

Navedeni predlogi in problemi so trenutno najaktualnejši in zahtevajo čim hitrejšo rešitev oziroma zakonske določbe, ki bodo točno predpisovale način dela z analognimi zapisi. Skrajni čas je, da nova zakonodaja to uredi, saj je obstoječa zelo ohlapna, poleg tega pa se nanaša predvsem na profesionalne institucije, amaterski analogni zapisi pa so neupravičeno zapotavljeni. Nov zakon naj bo splošen, s podzakonskimi akti pa naj se urejajo razmerja na posameznih področjih. Skrajni čas je, da uporabnikom omogočimo dostop do tega gradiva, z novo zakonodajo pa poenotimo sistematizacijo in postopke dela na področju cele Slovenije, s tem pa olajšamo delo uporabnikom, predvsem pa strokovnim delavcem v arhivih. Potrebna je hitra rešitev problema in čim hitrejša izdelava nove zakonodaje, saj se nam kaj lahko zgodi, da bodo tako uporabniki kakor tudi arhivi ostali brez te vrste gradiva in to predvsem zaradi njegove kratke obstojnosti.

OPOMBE

1. To je veda, ki se ukvarja s problemi razvoja produktov (naprav) in konceptov (idej) uporabnosti informacije in njihove konkretne uporabe na različnih področjih človekovega delovanja. Glej: Peter Zorkoezy, Informacijska tehnologija, Ljubljana 1987, str. 19. — 2. International Council on Archives: Dictionary of Archival Terminology: English and French with equivalents in Deutch, German, Italian, Russian and Spanish by Peter Walne, F.B. Evans and F.J. Himly, Munich, New York, London, Paris, 1984, str. 226. — 3. UNESCO, Recommendation pour la sauvegarde et la conservation des images en mouvement, adoptee par la Conference generale en sa vingt et unieme session, Belgrade, 27. Octobre 1980, str. 16. — 4. Med klasične nosilec informacij prištevamo papirus, pergament, papir ... — 5. Glej: Uradni list SRS, št. 1/81, 42/86, 8/90. — 6. Miroslav Novak, Sodobna informacijska tehnologija in arhivi, Sodobni Arhivi 91, Maribor 1991, str. 77. — 7. Ivan Nemanič, Dejavnost arhiva SR Slovenije na področju valorizacije in varstva avdiovizuelnega gradiva, Sodobni Arhivi 89, Maribor 1989, str. 73. — 8. Glej: Archivum XXVI.

Uporaba arhivskega gradiva

Marko Polenšek

Presenetljive spremembe družbenih razmer in proces demokratizacije družbenega življenja zahtevajo tudi od arhivskih delavcev nove načine razmišljanja in delovnega tudi na področju uporabe arhivskega gradiva. Predvsem je danes jasno, da uporaba tega gradiva ne sme in tudi ne more biti

več v službi katerekoli državne in politične oblasti. Tudi arhivi smo bili namreč v preteklosti ujetniki enopartijskega sistema in pri posredovanju »problematičnega« gradiva in postavitvah različnih razstav nismo imeli vedno prostih rok. Ker pa so se tudi uporabniki zavedali možnih okvirov svojega delovanja, je naše arhivsko življenje teklo pravzaprav mirno in urejeno. Z uvedbo večstrankarskega sistema so se stvari nenadoma spremenile. Poleg večje neodvisnosti arhivov so se pojavili tudi uporabniki z različnimi in celo nasprotnimi interesi pa tudi nekdanj prevladujoči državni enopartijski interesi se je razcepil na večstrankarske, pa ne samo razcepil, ampak tudi razvrednotil glede na povečano avtonomijo posameznika. Seveda je obstoj vseh teh interesov v demokratični družbi popolnoma razumljiv in logičen, je pa problem očitno v načinu in sredstvih njihovega uveljavljanja oziroma, koliko je uveljavitev nekega interesa v nasprotju z drugim.

Arhivi so sicer že od nekdanj kot končni upravljalci arhivskega gradiva pomemben formalni in neformalni razsodnik njegove uporabe, zaradi navedenih sprememb pa je njihova vloga postala še zahtevnejša in odgovornejša.

Glede same dostopnosti lahko arhivsko gradivo na podlagi pravilnikov o izročitvi in uporabi razdelimo na zaupno in ostalo arhivsko gradivo. Po določbah o zaupnem gradivu mora zaupnost arhivskega gradiva oziroma tajnost zaupnih podatkov, ki jih označi izročitelj, arhiv varovati 30 oziroma 50 let od nastanka gradiva. Vendar je pravilnik o izročitvi pomanjkljiv v tem, da od izročitelja ne zahteva nobene obrazložitve, ker označitev gradiva za zaupnega najbrž ni stvar svobodne presoje, temveč temelji na nekaterih predpisih oziroma družbeno priznanih diskretnostih. Obrazložitev bi arhivu namreč v primerih, ko uporabniku zaradi zaupnosti dokumenta ne more ustreči, omogočala strokovno utemeljeno odklonitev. Sploh pa se v zvezi s tem postavlja vprašanje ali je pametno, da o zaupnosti odloča izročitelj, ki ne samo, da svojo pristojnost v praksi večkrat zanemarljivo, ampak bi jo v določenih primerih lahko celo zlorabil za neutemeljeno večletno zaporo določenega arhivskega gradiva. Ali ne bi bilo bolj umestno, da bi o zaupnosti odločal nekdo, ki bi zagotavljal več strokovnosti, nadzora in nepristranskosti? Pa tudi nasploh bi morali izročitelji ob izročitvi izgubiti vse pristojnosti in pravice do arhivskega gradiva in se izenačiti z drugimi uporabniki.

Ostalo arhivsko gradivo naj bi bilo po pravilniku o uporabi pa tudi po zakonu o naravni in kulturni dediščini ob enakih pogojih splošno dostopno za uporabo. Ker pa smo si vsi arhivski delavci, eni več, drugi manj, edini, da je treba zaradi preprečevanja določenih negativnih posledic v zasebnem in javnem življenju izjemoma omejiti uporabo tudi tega arhivskega gradiva, se izvedba te določbe pravilnika v praksi zelo zakomplicira. Arhivski delavci sami namreč nikakor ne morejo predvideti in obvladovati vseh posledic, ki jih uporaba določenega gradiva lahko povzroči v že tako zapletenih družbenih in zasebnih odnosih. Pa tudi preveliko breme odgovornosti in oblasti bi jim naložili, če bi

morali sami tehtati med načeli, recimo pravičnosti in sprave, resnice in miru, osebnega in javnega interesa itd. Zato bi morale biti te omejitve uzakonjene oziroma sprejeti vsaj neki objektivni kriteriji, na podlagi katerih bi lahko sprejemali svoje odločitve.

Pri oblikovanju kriterijev oziroma predpisov pa bi morali izhajati iz načela, da omejitev nikakor ne bi smeli vezati na pravne in fizične osebe ter na njihov družbeni status, temveč samo na interese, ki jih te izrazijo ob prijavi teme za uporabo arhivskega gradiva.

Določbo, da je gradivo splošno dostopno za uporabnike, bi lahko najbolj upoštevali takrat, kadar nekdo uporablja gradivo zaradi njegove arhivske vrednosti, to se pravi takrat, ko gre za dobrobit znanosti oziroma kulture.

Do določenih odklonitev oziroma omejitev pa bi lahko prišlo, ko se arhivsko gradivo uporablja v splošne informativne in druge namene, ko se pravzaprav ne uporablja zaradi svojih arhivskih lastnosti in ko prav zaradi tega v takih primerih določbe arhivske zakonodaje izgubijo svoj smoter in pomen.

Temeljit razmislek pa je potreben glede predpisov, ki veljajo za gradivo, dokler je to še dokumentarno, zlasti tistih, ki omejujejo njegovo dostopnost. Menim, da je arhivsko gradivo kategorija svoje vrste (suis generis) in zato ti predpisi z izročitvijo gradiva arhivu prenehajo veljati, razen če zakonodajalec v teh predpisih tega izrecno ne določi oziroma teh določb ne sprejme v arhivske pravne predpise.

Kakor železnica ne odgovarja zato, če izda vozno karto osebi, ki se iz Novega mesta odpravi krast v Ljubljano, tako tudi arhiv nima nobene odgovornosti, če uporabnik s pomočjo izdanega arhivskega gradiva krši avtorsko pravico ali poslovno in uradno tajnost. Tudi za zbirke osebnih podatkov po prevzemu v arhiv ne bodo več veljale določbe zakona o varstvu osebnih podatkov, ampak samo še arhivski predpisi. Vsaka dopolnitev, izbris ali popravek torej ne prideta več v poštev. Prav tako se po zakonu pooblaščenim uporabnikom podatkov izenačijo z vsemi drugimi uporabniki arhivskega gradiva. Bi pa opozoril na določbo iz tega zakona, ki govori o posredovanju osebnih podatkov za statistične, znanstvene, raziskovalne, izobraževalne in druge temu podobne namene, na način in v obliki, ki ne omogoča identifikacije posameznikov, in za katero se mi zdi, da bi jo lahko zelo koristno uporabljali tudi v naši arhivski praksi.

Seveda pa je popolnoma jasno, da morajo arhivi upoštevati nedopustnost uporabe gradiva, ki izvira iz višjih pravnih predpisov oz. iz mednarodnih konvencij in listin (na primer: splošne deklaracije o človekovih pravicah).

V zvezi s to problematiko pa lahko na splošno ugotovimo, da je dokumentarno gradivo, katerega nedostopnost oziroma tajnost zagotavljajo določeni predpisi, še tako živo in aktualno, da sploh še ni zrelo za arhivsko gradivo.

Marsikateri od naštetih težav pa bi se lahko izognili, če bi izrazito podaljšali roke za izročitev arhivskega gradiva oziroma, da že izročeno gradivo zapremo za daljše časovno obdobje. V prvem pri-

meru se poveča možnost izgube gradiva na terenu, v drugem pa se morajo uporabniki pač sprijazniti s tem, da bo gradivo dostopno šele čez leta.

Na koncu pa še nekaj o zahtevi o nezlorabi arhivskega gradiva, ki gotovo ni sporna. Sporno pa je, kaj je zloraba in kaj ne, kajti na podlagi uporabe istega gradiva lahko pridejo različni uporabniki do različnih ugotovitev, kdo pa je bližji resnici in ali je kdo zlorabil arhivsko gradivo, naj ugotovijo kritiki in predvsem čas. Mi pa zlasti glejmo, da bomo vsakogar, ki ima znanje in voljo uporabljati arhivsko gradivo, v arhivih dobrodošlo sprejeli.

Uporaba arhivskega gradiva v arhivski čitalnici

Gašper Šmid

V Arhivu Republike Slovenije smo pripravili nov osnutek Poslovnika čitalnice v skladu s Pravilnikom o pogojih za uporabo arhivskega gradiva (Ur. list SRS, št. 34/81), ki je osnova tega prispevka. Vsebinsko sem ga razdelil na naslednje dele:

I. naloge dežurnega delavca v čitalnici in njegovo ravnanje z arhivskim gradivom,

II. določila, ki zadevajo uporabo arhivskega gradiva in uporabnike,

III. reproduciranje arhivskega gradiva.

I.
Znano je, da je čitalnica Arhiva Republike Slovenije odprta od ponedeljka do četrтка od 8.00 do 15.30 ure, v petek pa od 8.00 do 15.00 ure. V tem času nadzorujeta uporabo dežurna delavca in sicer prvi od 8.00 do 12.00 ure in drugi od 11.45 do 15.30. V vmesnem času si delavca posredujejo informacije o uporabnikih. Dopoldansko oziroma popoldansko dežurstvo poteka v tedenskih turnusih.

Dežurni delavec opravlja v času svojega dežurstva sledeče:

- sprejema naročila uporabnikov in jim nudi strokovno pomoč, pokaže jim pripomočke za uporabo arhivskega gradiva;

- po potrebi napoti uporabnika k strokovnemu delavcu, zadolženemu za arhivsko gradivo, ki ga zanima;

- daje arhivsko gradivo uporabnikom;

- obvešča in nadzira uporabnike, da se pri uporabi arhivskega gradiva ravna po Pravilniku o pogojih za uporabo arhivskega gradiva in po tem poslovniku;

- opozarja uporabnike na morebitne omejitve za uporabo arhivskega gradiva (če je to gradivo označeno za zaupno, če gre za depozite, če gre za avtorske pravice ali zaradi neurejenosti gradiva);

- po uporabi gradivo pregleda in ga po potrebi tehnično uredi;

- sprejema naročila uporabnikov za reproduciranje arhivskega gradiva.

Gradivo, ki ga bo uporabnik potreboval naslednji dan ali v krajšem časovnem obdobju (do 7 dni), pospravi v priročno skladišče. V nasprotnem primeru gradivo še isti dan obvezno vrne na nstrezno lokacijo v skladišče. Ko se delovni čas čitalnice izteče in se jo zapre za uporabnike, ne sme biti v njej nobenega arhivskega gradiva.

Dežurni delavec v čitalnici mora voditi evidenco uporabnikov arhivskega gradiva, evidenco raziskovalnih tem (matični list uporabnika), evidenco izposojenega arhivskega gradiva (naročilnico), evidenco obiskov uporabnikov (knjižgo obiskov), poleg tega pa še evidenco za uporabnike izdelanih reprodukcij arhivskega gradiva (fotokopij, negativov, mikrofilmov). Uporabnik izpolni naročilnico v treh izvodih, od katerih en izvod ostane čitalniški službi, drugi izvod se izroči referentu za materialno varstvo, tretji pa se priloži izposojenemu gradivu.

II.

Uporabnik sme arhivsko gradivo uporabljati samo v čitalnici. Zunaj arhivske stavbe pa je uporaba mogoča le v okviru medarhivske izposoje. Vsak obiskovalec arhiva in čitalnice se mora identifikirati – predložiti mora dokument s sliko (osebno izkaznico, potni list, vozniško dovoljenje) in se evidentirati pri varnostniku, kjer mora odložiti tudi odvečno garderobo in svo prtljago. Ob prihodu v čitalnico uporabnik najprej izpolni matični list, kjer mora izpolniti naslednje rubrike: leto obiska, ime in priimek, naslov stalnega bivališča, državljanstvo, poklic, zaposlitev, naštetih vse raziskovalne teme (ki se v roku enega leta lahko zamenjajo) in namen raziskovanja z datumom in podpisom. Uporabnik ima na delovni mizi v čitalnici lahko le tiste potrebščine, ki jih nujno potrebuje (papir in pisalo, izjemoma naj bi bila dovoljena tudi uporaba računalnika oz. diktafona). Kot pisalo je najbolj zaščeljen navaden svinčnik. Uporabnik mora naročiti arhivsko gradivo najmanj en dan prej in lahko dobi naslednji dan, neglede na obliko, 5 tehničnih enot arhivskega gradiva, s tem da kot tehnično enoto upoštevamo fasickel, arhivsko škatlo, knjižgo, mapo ali npr. kos za listino. Uporabnik sme imeti na mizi le eno tehnično enoto. Ko le-to razišče, se ta odnese v priročno skladišče in se prinese nova enota.

Če uporabnik naroči arhivsko gradivo, ki je deponirano zunaj sedeža arhiva, ga bo dobil v uporabo v treh dneh, oziroma če je gradivo v skladišču zunaj Ljubljane, v sedmih dneh. V primeru, da uporabnik naroči neurejeno gradivo, mora vodja čitalnice od pristojnega arhivista posredovati informacijo, kdaj bo določeno gradivo možno uporabljati. Če pa je arhivsko gradivo poškodovano in obstaja nevarnost večjih poškodb ali celo uničenja, je treba gradivo najprej konservirati ali restavrirati, vodja čitalnice pa mora posredovati mnenje pristojnega konservatorja oz. restavratorja, kdaj bo gradivo dostopno v originalu ali kopiji.

Kadar so že izdelane kopije arhivskega gradiva, se praviloma dajejo v uporabo te, saj s tem zaščitimo originale. Uporabljajo se lahko fotokopije, mikrofilmski posnetki, fotografije, ozaliti, diapositivi, negativni, računalniški zapisi, itd. Uporaba arhiv-

skega gradiva je otežkočena še pri uporabi zaupnega gradiva in gradiva z omejeno uporabo (kot npr. zaradi varstva osebnih podatkov, t.i. širšega družbenega interesa ali zaradi pogojev, ki jih je imetnik postavil ob izročitvi gradiva v arhiv). O uporabi tega arhivskega gradiva odloča direktor arhiva oziroma se gradivo uporablja v skladu s pogoji izročitelja, ki so navedeni v prilogah k akcesijski knjigi ali v dosjeju fonda. V zvezi z osebnimi podatki bi omenil še, da je gradivo dostopno, če raziskavo dovoli prizadeta oseba, če je za raziskavo izražen pravni interes ali če je raziskava opravljena v znanstvene namene, vendar le s tem pogojem, da se spremenijo identifikacijski podatki določene osebe (Obvestila VII/2, 1991). Uporabnik mora pri uporabi arhivskega gradiva ravnati tako, da ohrani prvotno urejenost gradiva in da gradiva ne poškoduje in hkrati upošteva navodila pristojnega delavca v čitalnici.

Pristojni delavci arhiva lahko prepove uporabo arhivskega gradiva, če uporabnik kljub opozorilu uporablja arhivsko gradivo v nasprotju z njegovimi navodili, na način, ki ogroža gradivo. O prepovedi uporabe naredi pristojni delavec arhiva uradni zaznamek in sproži ustrezn postopek. V primeru, da pride po krivdi uporabnika do poškodbe arhivskega gradiva, je le-ta dolžan povrniti stroške konservacije oz. restavracije. Tatvine, poškodbe ali uničenje arhivskega gradiva pa so kazensko sankcionirane v Kazenskem zakonu SRS oziroma bomo le-te v bližnji prihodnosti določili v zakonu Republike Slovenije.

Uporabniki, ki so na podlagi arhivskega gradiva objavili publikacijo ali članek, izročijo arhivu izvod publikacije ali separat.

III.

Arhivsko gradivo, ki ima izdelane kopije za uporabo (npr. mikrofilmske posnetke, fotografije, fotokopije, diapozitive ...), se reproducira za uporabnike samo s teh kopij in ne z originalov.

Gradivo, ki nima izdelanih kopij za uporabo, se reproducira za potrebe uporabnikov z originalov v obliki, ki jo želi uporabnik (fotografija, mikrofilmski posnetek, fotokopija, diapozitiv, negativ). Če arhiv tehnično ni sposoben reproducirati uporabniku kopije v takšni obliki, kot jo potrebuje, jo lahko uporabnik reproducira v lastni režiji, vendar le, z dovoljenjem vodje oddelka in s spremstvom delavca arhiva. Naročnik kopij mora na poseben formular natančno navesti: ime in priimek, signaturo in ime fonda, številko tehnične enote, številko spisa in število posnetkov. Dežurni delavec v čitalnici izpolni naslednje rubrike: kdo je naročilo sprejel, kdaj so bile naročene, kdaj bodo izgotovljene, kdo je originale pred kopiranjem pregledal in odobril (to odobri vodja oddelka, v okviru katerega je tudi čitalnica), kdo je kopiral in kdo je gradivo ponovno vložil v tehnične enote.

Dežurni delavec, ki je od uporabnika prevzel naročilo za reprodukcijo, je dolžan uporabnika obvestiti, kdaj bodo kopije izgotovljene (v 7 dneh do 100 fotokopij oziroma v 30 dneh nad 100 fotokopij). Če pa gre za mikrofilmske posnetke, dobi uporabnik zaradi specifičnosti dela posnetke v roku do 20 dni.

Pred prevzemom reprodukcij pa mora naročnik poravnati stroške reproduciranja po ceniku arhiva. Dežurni delavec v čitalnici mora naročnika reprodukcij opozoriti na omejitve, s katerimi skuša vsak arhiv zavarovati svoje gradivo. V Arhivu Republike Slovenije se ne fotokopira:

- katastrskih map (razen reambulančnih kopij), vseh načrtov na pausu, kart in zemljevidov, večjih od formata A3, dovoljeno pa je fotografiranje v fotolaboratoriju arhiva - pergamentnih listin s pečati ali brez in sploh vseh listin (dovoljeno je mikrofilmanje),
- vseh dokumentov z vtisnjenimi voščeniimi pečati,
- rokopisov in urbarjev (izjeme dovoljuje vodja oddelka, vendar le mikrofilmanje),
- kompletnih tehničnih enot (npr. fasciklov, knjig, škatel, map - izjeme dovoljuje vodja oddelka),
- zaupnega arhivskega gradiva in gradiva z omejeno uporabo (o izjemah odloča direktor arhiva v skladu s pogoji, ki jih je postavil imetnik ob predaji gradiva),

- arhivskega gradiva I. stopnje poškodovanosti

Naštel pa bi še nekaj problemov, na katere sem naletel pri svojem delu.

1. Reproduciranje. Z vsako kopijo se arhivsko gradivo, ki ga hrani arhiv, razvrednoti. Zato menim, da morajo biti cene reprodukcij vsaj za 50% ali celo 100% višje kot na prostem trgu, saj menim, da se reprodukcije ne morejo prištevati k popularizacijski dejavnosti arhivov. Večja popularizacija se doseže z faksimiliranimi izdajami ali v obliki luksuznih izdaj koledarjev, razglednic, izdelavi odlitkov pečatov ipd.

2. Razstave. Vsak arhiv lahko na podlagi pogodbe o izposoji arhivskega gradiva posodi originalno arhivsko gradivo za razstave, ki ga prej varnostno mikrofilma ali vsaj fotokopira. Vsak izposojevalec se zavezuje, da bo ravnal z gradivom v skladu s Pravilnikom o materialnem varstvu in ga za določeno vsoto zavaroval pri zavarovalnici. Tu že nastane problem, kako oceniti določeno gradivo in katere kriterije naj bi upoštevali (npr. material, starost, rokopis, tisk ...), da pridemo do zavarovalne vsote, za katero jo bo izposojevalec zavaroval. Še hujši problem pa bi nastal, če bi se gradivo uničilo. Ostanemo brez originala, le s kopijo, ki pa je vprašljive kakovosti (pri listinah), saj naši arhivi še niso toliko opremljeni, da bi le-te naredili dovolj kvalitetne. Zato se zavzemamo, da bi se arhivsko gradivo za razstave izposojalo samo v kopijah; stroške izdelave kopij pa naj bi nosil izposojevalec.

3. Problem uporabe arhivskega gradiva pri osebah, ki še niso polnoletne. V primeru, da mladoletna oseba poškoduje arhivsko gradivo, mora po Pravilniku o pogojih uporabe kriti stroške restavracije. Vendar glede na to, da so mladoletne osebe v glavnem brez lastnih dohodkov, arhiv ne bi mogel zahtevati sredstev za restavriranje. Zato se zavzemam, da bi morale mladoletne osebe imeti nekakšno garantno pismo dokument staršev, skrbnikov ali šole, iz katerega bi bilo razvidno, s kakšnim namenom mladoletna oseba raziskuje in kdo bo poravnal morebitne nastale stroške poškodb arhivskega gradiva.

Uporaba arhivskega gradiva in uporabnik

Marjetka Legat

Za slovenske arhive se iztekajo zakonska določila za arhivsko delo, ki so bila sprejeta z Zakonom o naravni in kulturni dediščini, Ur.l.SRS, 1/1981 in temu sledeči podzakonski akti, ki so podrobneje obravnavali nekatere strokovne principe. Izhajamo iz načela, da je arhivsko gradivo javno in dostopno za uporabo v skladu z zakonom o upravnem postopku ter po preteku 30 let od nastanka gradiva tudi za raziskovalne, pedagoške, publicistične in razstavne namene, če seveda izročitelj gradiva ni podaljšal roka iz upravičenih razlogov.

V praksi uporabljen Zakon o naravni in kulturni dediščini in tudi podzakonski akti so večkrat pokazali nemoč in vrzeli tako pri uporabi gradiva kot pri delu z uporabniki.

Pri uporabi arhivskega gradiva ni vedno mogoče v popolnosti zaščititi osebnih podatkov in njih morebitno zlorabo, posebno v primerih, ko gradivo ni podrobno obdelano oziroma ni popolnih informacijskih pomagal. Ustvarjalec gradiva ne označi vedno zaupnih delov gradiva in se ta nujnost oziroma potreba lahko ugotovi šele ob uporabi.

Osebnih podatki v gradivu so posebej občutljivi. Predlagana dostopnost gradiva, ki se nanaša za posamezne osebe 10 let po smrti ali 30 let od nastanka gradiva, ni vedno primerna.

Integriteta ljudi v gradivu, ki so še evidentni, torej ne more biti nikoli dokončno zaščitena. Vprašanje kaj in kako, ni enostavno. Uporabnik mora izvedeti pravo informacijo o ohranjenosti gradiva. Arhivski delavec, ki daje gradivo v uporabo, ne more vedeti, ali so npr. priče ali osebe, na katere se nanaša informacija iz gradiva, še žive in če bi tudi vedel bi mu po arhivski zakonodaji moral ustretiči, ali pa reči, da je gradivo zanj nedostopno. Pretvoritev oseb v anonimnosti bi bila lahko v takem primeru tudi prepozna.

Arhiv je sicer po zakonodaji zaščiten. Delavec v arhivu, ki daje tako gradivo v uporabo, pa je prepuščen lastni presoji, ki pa je lahko zelo ohlapna in nehoti povzroči ogoroženost človeškega faktorja. Zato menim, naj bi bilo gradivo (določene kazenske zadeve in določene zadeve osebne značaja) za privatne namene nedostopno 50 let. Deli takega gradiva pa se morajo označiti.

Poenotiti bi bilo potrebno tudi odnos in pristop v zvezi s kopiranjem arhivskega gradiva za uradno in neuradno uporabo, kar smo ugotavljali že na področjih strokovnih srečanjih. V zvezi z evidencami o uporabi arhivskega gradiva v študijske raziskovalne namene bi bilo smotno dogovoriti se o poenotenju postopka in izdelati enoten formular (matični list), ki bi vseboval poleg običajnih podatkov o uporabniku in naslovu raziskovalne teme še o klavzulo o obveznosti predložitve končnega izdelka, t.j. raziskovalne, diplomske, magistrske ali druge naloge oziroma dati arhivu možnost kopiranja, če je delo za nadaljnjo uporabo v arhivu zanimivo.

Matični list bi naj vseboval tudi predvideni rok izdelave naloge, naslov institucije in ime mentorja naloge. Brezpogojno pa bi morali avtorji arhivu izročiti izvod publikacije, ki je namenjena za prodajo in je bilo zanjo uporabljeno arhivsko gradivo. Res pa je, da je težko zasledovati izdajo in terjati, če avtor sam ne izpolni obveze.

Na kratko še o plačevanju storitev za uporabo arhivskega gradiva, kot že avtor navaja v tezah novega zakona. Večkrat se pojavijo pisni zahtevki za razna vprašanja, kar terja od arhivskega delavca mnogo časa. Odgovore na pisne zahtevke je potrebno zaračunati po porabljenem času za zadevo in to poslati po povzetju. Tudi gradivo gradbene dokumentacije, ki se uporablja kot podlaga za nadaljnje gradbene posege, bi bilo potrebno plačati. Ker so pa ti načerti zaradi uporabe in starosti že v slabem stanju, naj se izdajajo za plačilo samo kopije posnetkov na mikrofilm ali mikrofišu, iz katerih si uporabnik lahko naroči fotokopije na potrebnem formatu. Potrebno bo nameniti še več sredstev mikrofilmanju gradiva za uporabo ter tudi za obnovo mikrofilmov zaradi obrabe.

Še beseda o uporabnikih. Uporabniki arhivskega gradiva so največkrat raziskovalci, študentje, dijaki, ljubitelji zgodovine in v zadnjem času tudi učenci osnovnih šol z raziskovalnimi temami pod geslom Znanost mladini. Uporabnik mora spoštovati pravila uporabe v čitalnici. Mislim, da bi kazalo to poenotiti v vseh arhivih. Pravila bi bilo potrebno tudi dopolniti in konkretizirati. Uporabnik ne more dobiti gradiva ad hoc, temveč se mora v vsakem primeru naročiti vsaj tri dni preden bi želel začeti z delom. Več poudarka bi morali dati vedenju uporabnika, ki je lahko tudi neprimerno in nasilno. Zgodi se tudi, da je v zimskih mesecih arhivska čitalnica pribežališče oziroma topel prostor, kjer tak uporabnik (največkrat namišljeni) prebije del dneva ob prebiranju literature ali gledanju kakšne zbirke. Ob novi zakonodaji bi bilo verjetno tudi potrebno razmisliti o uporabi gradiva v primeru, ko uporabniki še niso stari 18 let in niso kazensko odgovorni ob morebitni hoteni ali nehoteni zlorabi podatkov.

Zakon bi moral tudi urediti možnost uporabe arhivskega gradiva pri ustvarjalcu, če je to potrebno za raziskovalne in študijske namene. Seveda mora v tem primeru imeti pristojni arhiv informacijo o takem arhivskem gradivu zavedeno v dosjeju ustvarjalca.

Ob nanizanih dejstvih, ki se zrealizirajo v praksi, predlagamo pri uporabi arhivskega gradiva poenotenje nekaterih elementov uporabe in jih tudi opredelimo v reformirani arhivski zakonodaji, in sicer:

- podpisan matični list s predhodno seznanitvijo uporabnika o pogojih za uporabo mora biti verodostojen dokument, ki bo ščitil arhiv v eventualnem sporu na sodišču.

- poenotiti formular - matični list z dopolnjenimi novimi elementi, novelirana pravila (pogoji) za uporabo arhivskega gradiva v čitalnici pa naj bodo sestavni del matičnega lista,

- omejiti bi bilo potrebno uporabo arhivskega gradiva, ki vsebuje osebne podatke, na civilno pravne osebe, ki so kazensko odgovorne (osebe nad

18 let starosti),

– v določenih primerih naj bo dana možnost uporabiti pretvoritev oseb v anonimnost na kopijah, ki jih damo v uporabo,

– poenotiti je potrebno pristop v zvezi z izdajanjem kopij arhivskega gradiva v uradne in neuradne namene,

– v zakonskih določilih naj bo konkretno preeizirano plačevanje storitev za uporabo arhivskega gradiva.

Na koncu bi dala v razmislek idejo, kako približati arhivsko kulturno dediščino širšim množicam, posebno mladini, kako animirati ljudi po vaseh in naseljih in jim privzgojiti odnos do stare fotografije, knjige, zemljevida, razglednice in drugega. Razmislimo o ARHIVBUSU, ki bi primerno opremljen znal na zanimiv in prijeten način približati ljudem arhivsko razstavo, z video posnetki predstaviti dragocenosti v arhivskem gradivu in zbirkah ter vzbuditi predvsem pri mladih zanimanje za zgodovino svojega kraja, ožje domovine in marsikoga pritegniti k nadaljnjemu proučevanju in raziskovanju.

V arhivih bomo morali še intenzivneje razmišljati o sodobnejših oblikah množične uporabe arhivskih dragocenosti predvsem na novih informacijskih medijih in se tako »izmotati« iz na žalost še vedno prisotnega prepričanja med ljudmi, da so arhivi filter odpadnega papira.

Izobraževanje arhivskih delavcev in pripravnikov v arhivih

Slavica Tovšak

V okviru procesa izobraževanja pripravnikov razmišljamo o nekaterih dopolnitvah s ciljem izboljšati kvaliteto znanja bodočih arhivistov do tolikšne mere, da bi bil strokovni izpit tista zaključna faza, ki bi že skoraj formirala in maksimalno motivirala strokovnega delavca za delo v arhivski ustanovi. V arhivu se praviloma zaposlijo diplomanti, ki so zaključili smer zgodovina s poslušanjem arhivistike, ali zgodovinarji, vezani na drug predmet. Oba profila se v programu pripravništva lahko izenačita, težje je z diplomanti jezikovnih in drugih skupin. Z upoštevanjem teh specifičnosti naj bi pripravnik pod vodstvom mentorja organizirano in po enotnem programu pridobival osnovna znanja, vezana na temeljne principe arhivskega urejevalnega dela: oblikovnanje arhivskih fondov, provenienca, pertinenca, postopki urejanja arhivskega gradiva, načini popisovanja, urejevalno delo ob odbiraju arhivskega gradiva, arhivska zakonodaja, tehnična ureditev, informatika, nadzor nad ustvarjalci, osnove modernih pristopov k arhivskemu urejevalnemu delu. Temu predmetniku, ki bi veljal za vse arhive bi kazalo prilagoditi predmetnik strokovnega izpita.

Pred opravljanjem strokovnega izpita bi priprav-

nik v 14 dneh¹ pridobival še poglobljena znanja v različnih arhivih, ki so po vsebini svojega dela specifični. Ta znanja so: arhivska zakonodaja, mikrofilmanje, konservacija in restavracija, osnove informacijske tehnologije (z ozirom na specializacije pa poudarki na digitalnih oziroma analognih zapisih), osnove informatike, sistemskega inženiringa in organizacije podatkov, knjižnice, tehnična vprašanja. Tretjina časa bi bila odmerjena praktičnemu delu (izmenjava izkušenj in njih analiza). Na osnovne elemente in logiko razvoja bi se lahko skrčilo poglavje o razvoju institucij oziroma spoznavanje gradiva deželnih upravnih organov. Ta znanja bi si lahko posamezniki pridobili z individualnimi programi.

S pridobitvijo znanj bi se strokovni izpit opravljal šele po dveh letih, če bi seveda matični arhiv ocenil kandidata s primerno oceno. To bi istočasno pomenilo posebno finančno ovrednotenje delovnega mesta arhivista (ne pripravnika) brez strokovnega izpita. Če bo v prihodnosti osvojen predlog za formiranje oddelka za arhivistiko na filozofski fakulteti, predlagamo, da strokovni izpit poteka tam.

Še nekaj o izobraževanju kadrov, ki oporavljajo svoje delo na terenu v najširšem smislu besede. Ocenjujemo, da je do sedaj veljavni Pravilnik o strokovni usposobljenosti delavcev družbenih pravnih oseb ter članov društev, ki delajo z dokumentarnim gradivom, dobro zastavljen. Morda bi kazalo dodati le program usposabljanja, saj so do izvajanja le-tega tako različni pristopi mišljenja in realizacija, da je uskladitev do določenega nivoja nujna. Praktične izkušnje Pokrajinskega arhiva Maribor kažejo, da je v okviru 42 ur komaj možno obdelati vse arhivistične principe arhivske teorije in prakse, ki naj služi arhivarjem za normalno delo na terenu. Teoretično delo sloni na seznanjanju z arhivom kot pristojno institucijo, arhivsko mrežo, vlogo ustvarjalcev arhivskega in dokumentarnega gradiva, materialnim varstvom, finančno dokumentacijo, opredelitvijo kategorij dokumentarnega gradiva in določanjem rokov. Na primerih fondov iz različnih delovnih organizacij z različnimi vsebinskimi komponentami v praktičnem delu, ki predstavlja 1/3 celotnega časa, spoznavajo bistvo arhivskega dela in postopke sprejemanja gradiva iz pisarn. Analogno s tem dobijo kandidati osnovna znanja iz računalništva, informacijske o obstoječi strokovni literaturi in informacijske o knjižnem gradivu. Ena izmed teh je namenjena organizaciji in postavitvi priročnih razstav. Če k vsemu temu prištejemo še praktično izdelavo seznamov dokumentarnega gradiva, lahko zaključimo s trditvijo, da so zadnji dan usposabljanja kandidati pripravljani do tolikšne mere, da lahko dokaj samostojno izvedejo postopke za sprejem gradiva iz pisarn v arhivski depo, da znajo voditi predpisane evidencije na določenih formularjih, poskrbeti za osnovno materialno varstvo, znajo pravilno odbrati tiste dokumente, ki jim je potekel rok hrambe in sploh delajo samostojno.

Vendar ne bi smeli ostati samo pri osnovnem izobraževanju delavcev, ki delajo z dokumentarnim gradivom. Nenehne spremembe, novi nosilec informacij, uporaba računalnika, smotrnost upora-

be skaniranja, hramba disket, kaset, fotografij, magnetofonskih trakov delavce v profesionalnih institucijah zavezujejo, da pripravimo vsaj enkrat na leto dopolnilno izobraževanje v obliki predavanj, seminarjev, okroglih miz ali načrtovanih diskusij.

Vež med arhivi in ustvarjaleci arhivskega gradiva je nujna, čeprav za strokovne delavce pomeni dodatno obremenitev. Žal pa se ta vež velikokrat pretrga zaradi izjemno velike fluktuacije na teh delovnih mestih. V Pokrajinskem arhivu Maribor se je v času od 6. junija 1983 do 16. marca 1990 izobraževalo 181 delavcev, ki so po naši evidenci opravili tudi preizkus strokovne usposobljenosti. Kar 75% arhivarjev je v tem času zamenjalo delovna mesta, mi pa smo postavljeni pred dejstvo, da moramo pričeti od začetka.

Osnovne smernice za pripravo programa usposabljanja so pred nami. Lahko jih še izpopolnimo, dodamo elemente, ki v naši oceni niso bili zajeti in predstavljeni, vendar je najpomembnejše, da jih sprejmemo enotno v korist tistih, ki jim je program v celoti namenjen.

jih organizira ARS, seveda če je dovolj pripravnikov. Če jih ni dovolj, ima pripravnik pač smolo in so možne le konzultacije pri posameznih predavateljih. Prav v okviru seminarja bi bila zelo koristna izmenjava med arhivi, v okviru katere bi pripravnike seznanili z delom te ustanove. Kot primer navajam sledeče: pripravniki iz ARS bi se lahko praktično seznanili z delom regionalnega arhiva in njihovo službo. Za pripravnike iz regionalnih arhivov pa bi veljalo obratno seznanitev z ARS, njihovo službo, depoji, konservatorsko-restavratorsko službo, povezavo z ostalimi arhivi.

4. Vsak pripravnik bi se moral obvezno seznaniti z delom celega arhiva in ne samo resorja oziroma se držati samo svoje specializacije.

Z nekaj konkretnimi primeri sem želela predvsem nakazati, naj se pripravi boljši »vozni red« pripravnštva, saj podajanje kvalitetnejših informacij in ukvarjanje s pripravniki ni izguba časa, ampak dobra naložba za prihodnost. Zato naj pripravniki ne bodo tako prepuščeni samim sebi, svoji iznajdljivosti in radovednosti. Pri tem seveda poudarjam, da pravilnik in program o pripravništvu sicer marsikaj od naštetega zahtevata, vendar pa praksa iz različnih razlogov kaže drugače.

Izobraževanje arhivskih delavcev in pripravnikov

Nina Zupančič

V svojem prispevku sem se omejila na izobraževanje arhivistov pripravnikov, torej tistih, ki morajo pridobljeno znanje zelo hitro uporabiti tudi v praksi oziroma ga izpopolniti, če jim praktični problemi pokažejo, da določenih znanj ni, oziroma jih je premalo. Namen pripravništva je, da se bodoči arhivski delavce seznanili z deli in nalogami, za katere se glede na stopnjo svoje strokovne izobrazbe pripravljajo. Pripravnštvo ureja Pravilnik o pripravništvu in opravljanju strokovnih izpitov za delavce v arhivih (Ur. l. SRS, št. 46/82).

Ne bom ponavljala in analizirala pravilnika, temveč želim na primeru spoznanj, ki sem jih pridobila v času svojega pripravništva in na podlagi razgovorov z bivšimi pripravniki, pokazati, kje bi se izobraževanje v praksi še izpopolnilo.

1. Imela sem dvojno srečo. Pripravnštvo sem opravljala v dveh institucijah, v ARS in v ZAL in tako dobila vpogled v njuno delo in hkrati tudi razliko med njima. Mogoče bi se v okviru pripravništva uvedla izmenjava med arhivi.

2. Druga in bistvena stvar je, da me s prihodom v ZAL ni čakala prazna soba, ampak je bila moja predhodnica še nekaj časa na delovnem mestu. Tako me je lahko uvedla v delo in nudila celo vrsto drobnih nasvetov, do katerih bi sama v kratkem času težko prišla. To poudarjam zato, ker je med pripravniki cela vrsta takih, ki so prišli na prazno mesto, brez možnosti, da bi se z svojimi predhodniki posvetovali, zlasti o drobnih problemih.

3. Zelo koristni so seminarji za pripravnike, ki

Izobraževanje arhivskih delavcev v Nemčiji in Italiji

Vesna Gotovina

Arhiv Republike Slovenije je vedno dajal velik poudarek izobraževanju strokovnih delavcev tudi po opravljenem strokovnem izpitu. Vsi so imeli možnost vpisa na podiplomski študij arhivistike oziroma tudi možnost strokovnega izpopolnjevanja v tujini, vendar pa je bilo vse prepuščeno ambicionosti in iznajdljivosti posameznika, od tod tudi želja večine mladih arhivistov, da bi imeli tudi pri nas možnost izobraževanja na posebni arhivski šoli.

Nemčija in Italija imata že dolgoletno tradicijo na področju izobraževanja arhivskih delavcev, zato je zelo zanimiv vpogled v vsebino in potek izobraževanja v teh dveh državah.

VSEBINA IN POTEK IZOBRAŽEVANJA V NEMČIJI

Po nemškem temeljnem (ustavnem) zakonu imajo zvezne dežele enaka pooblastila kot država, torej jim je omogočeno, da avtonomno urejajo vprašanja s področja arhivistike. Vsaka zvezna dežela ima tudi svoje pravilnike o izobraževanju arhivskih delavcev in o opravljanju strokovnih izpitov.

Na področju nekdanje Zvezne republike Nemčije sta dve arhivski šoli. Prva je v Marburgu na Lani (dežela Hessen), ki na Inštitutu za arhivistiko izobražuje kandidate za višjo arhivsko stopnjo, na Strokovni visoki šoli pa za visoko arhivsko stopnjo.

O študijskem programu Strokovne visoke šole odloča sedemčlanski kolegij, ki ga sestavljajo predstavniki predavateljev in študentov. Odločitev mora potrditi še hessenski minister za znanost in umetnost.

Arhivska šola v Marburgu je pristojna za izobraževanje arhivistov iz vseh zveznih dežel, z izjemo dežele Bavarske, ki ima v Münchnu svojo Bavarsko arhivsko šolo.

V tem delu bi navedla le nekaj razlik med obema šolama. Bavarska šola ima poseben program izobraževanja za srednjo arhivsko stopnjo, ki ga marburška šola nima. Pogoji za vpis na Bavarsko arhivsko šolo so strožji, saj mora kandidat za vpis na višjo arhivsko stopnjo opravljati sprejemni izpit (1). Za vpis na obe šoli je obvezno znanje latinskega in francoskega jezika. Pogoje za vpis na Marburško arhivsko šolo določa vsaka od zveznih dežel na podlagi svojega pravilnika o izobraževanju arhivskih delavcev in opravljanju strokovnih izpitov.

Marburški izobraževalni proces na Strokovni visoki šoli za arhivistiko traja dve leti. Razdeljen je na dva dela, in sicer na praktični in teoretični.

a) Praktični del traja 6 mesecev v enem od arhivov, ki ga določi hessenski minister za kulturo in znanost. Program tega dela obsega naslednja poglavja:

- izločanje, valorizacija in prevzem arhivskega gradiva v arhiv,
- popisovanje, urejanje in izdelava pripomočkov za uporabo arhivskega gradiva,
- pisna in ustna pojasnila uporabnikom arhivskega gradiva,
- vaje iz diplomatike na latinskih in francoskih tekstih,
- arhivska tehnika, restavracija,
- publikacije, razstave,
- uprava arhiva.

b) Teoretični del traja eno leto in pol, razdeljen je na štiri dele, zadnji del poteka v Zveznem arhivu v Koblenzu. Celoten učni proces je zelo bogat, saj obsega okoli 1500 ur predavanj z naslednjimi poglavji:

1. ARHIVISTIKA

- temeljni zgodovine arhivistike,
- arhivsko pravo,
- organizacija in uprava v arhivih,
- arhivska tehnika in arhivska zgradba,
- razvoj uprave,
- valorizacija, popisovanje, urejanje in priročni ki za uporabo arhivskega gradiva,
- temelji bibliotekarstva in dokumentalistike.

2. POMOŽNE VEDE

- zgodovinske pomožne vede starega in novega veka,
- heraldika, numizmatika, genealogija.

3. ZGODOVINSKE TEME

- ustavna in upravna zgodovina,
- zgodovina dežel,
- pravna zgodovina,
- socialna in gospodarska zgodovina.

Na Bavarski arhivski šoli za visoko arhivsko stopnjo poteka izobraževalni proces dve leti in pol. Od tega je 20 mesecev teorije na Bavarski arhivski šoli in 10 mesecev prakse v bavarskih arhivih.

Učni načrt določi Generalna direkcija bavarskih arhivov v Münchnu v sodelovanju z Državnim ministrstvom za pouk in kulturo v Münchnu. Učni program je obsežnejši od programa (2), ki ga imajo na marburški arhivski šoli saj obsega preko 1700 ur predavanj za visoko arhivsko stopnjo (in okoli 2400 ur predavanj za pridobitev višje arhivske stopnje, ki poteka 3 leta).

Po končanem šolanju opravljajo kandidati na obeh šolah zahteven državni arhivski izpit. Na Strokovni visoki šoli v Marburgu je izpit sestavljen iz pismenega in ustnega dela. Pismeni del je sestavljen iz štirih klavzurnih nalog; prvi dve sta iz starejše dobe (listini v latinskem in nemškem jeziku), drugi dve pa iz novejšega časa, in sicer teksta v francoskem in nemškem jeziku. Za vsako od teh nalog ima kandidat na razpolago po pet ur. Ustni del izpita obsega vse teme, ki so bile vključene v predavanja in traja dve uri (3).

Obe arhivski šoli imata že bogato tradicijo. Marburška je pričela s prvimi predavanji za arhivske delavce že leta 1949, bavarska pa leta 1965. Na obeh šolah so predavanja ciklična, odvisno od števila kandidatov. K delu sta šoli pritegnili veliko število zunanjih sodelavcev, ker bi bilo drugače nemogoče organizirati tak učni program.

Posebej bi bilo potrebno poudariti, da je ta program izobraževanja namenjen samo arhivskim delavcem, ki delajo v državnih in javnih arhivih. Zaradi tega organizira Arhivska šola v Marburgu tudi polletne tečaje v arhivsko delo in gradivo za vse, ki se želijo usposabljanje tudi s področja arhivskega dela. Vpišejo se lahko le kandidati, ki so končali visoko strokovno šolo oz. visokošolski študij in že imajo praktične izkušnje iz arhivistike. Tečaj obsega 500 ur in obsega naslednja poglavja:

- arhivistika,
- upravna zgodovina,
- paleografija (nemška in latinska),
- arhivske zbirke,
- knjižnice, informacije in dokumentacije,
- arhivsko pravo,
- arhivska uprava,
- razstave,
- arhivska tehnika.

Marburška šola poleg tega organizira tudi krajše seminarje na teme različnih strokovnih vprašanj (kot npr. arhivsko pravo ...)

VSEBINA IN POTEK IZOBRAŽEVANJA V ITALIJI

V Italiji poteka izobraževanje arhivistov le na šolah za arhivistiko, paleografijo in diplomatiko. Prve šole so bile ustanovljene že v prvi polovici 19. stoletja. Od leta 1963 pa v Italiji obstaja sedemnajst šol, ena od teh je tudi šola za arhivistiko, paleografijo in diplomatiko pri Državnem arhivu v Rimu. Tu traja izobraževalni proces dve leti. Pogoj za vpis je končana srednja šola (scuola media superiore) in znanje latinskega jezika. Kandidati, ki nima jo klasične mature, morajo opravljati sprejemni izpit iz latinskega jezika.

Program predavanj:

1. ARHIVISTIKA

- pojem arhiva,
 - razlike in podobnosti med arhivskim in biblioteknim gradivom,
 - arhivistika kot zgodovinska metoda,
 - uprava arhiva,
 - arhivi kot kulturna dediščina.
2. ZGODOVINA PAPEŠKE DRŽAVE
 3. ZGODOVINA INŠTITUCIJ
 4. DIPLOMATIKA
 5. ZGODOVINA ARHIVOV

Pri drobnem pregledu nemškega in italijanskega izobraževalnega programa se da ugotoviti, da sta to dva popolnoma različna sistema. V Nemčiji se izobražujejo arhivski delavci, ki so prehodno končali višjo ali visoko stopnjo izobrazbe (in imajo drugostopenjsko diplomu zgodovine, prava...), v Italiji pa so šole na višji stopnji in izobražujejo kandidate, ki se še niso srečali z delom v arhivu.

Postavlja se vprašanje, kateri od teh dveh izobraževalnih sistemov je boljši, oz. kateri bi slovenskim razmeram in potrebam bolj ustrezal.

Nemški sistem izobraževanja je bolj racionalen, ker izobražuje delavce, ki že delajo z arhivskim gradivom, in ne proizvajajo viška delovne sile, torej je s tega stališča za nas ustrežnejši, seveda v nekoli-ko skrajšanem obsegu, ker najverjetneje ne bi bili sposobni izpeljati tako obsežnega učnega programa, predvsem zaradi pomanjkanja ustreznega izobraženega predavateljskega kadra in tudi majhnega števila kandidatov, ki bi obiskovali šolo. Samostojna arhivska šola, brez tesne povezave z zgodovino in pomožnimi zgodovinskimi vedami, pa ne bi imela večje prihodnosti.

OPOMBE:

1. Glej: Arhivi; XIII/, 1-2, 1990, str. 132-133. — 2. Glej: Arhivi, XIII/, 1-2, 1990, str. 132-133. — 3. Potek opravljanja izpita po končani Bavarski arhivski šoli; glej: Arhivi, XIII/, 1-2, 1990, str. 132-133.

LITERATURA IN VIRI

Predlog predpisa o izobraževanju in opravljanju izpita za visoko arhivsko stopnjo v deželi Hessen (f. okt. 1990) — *Der Archivar*, 43/, 4, 1990, str. 679. — Predpis o izobraževanju in opravljanju izpita za visoko arhivsko stopnjo za deželo Nordheim Westfalen (8. januar 1987) — *Der Archivar*, 41/, 2, 1988, str. 259. — Predpis o izobraževanju in opravljanju izpita za višjo (1979) in visoko arhivsko stopnjo (1965, 1987) za deželo Bavarsko. — Tečaj Uvod v arhivsko delo in gradivo — *Der Archivar*, 43, 1990, str. 664. — Scuola di Archivistica, Paleografia e Diplomatika — *Archivio di stato di Roma* (nov. 1988)

Slovenski in tuji predpisi in standardi na področju materialnega varstva arhivskega gradiva

Jedert Vodopivec

teklo, je v arhivskih in sorodnih področjih, ki skrbijo za varovanje in prenos informacij, prišel v ospredje pereč problem materialnega varovanja gradiva in informacij pred poškodbami, uničenjem in izgubo. O problemu se je pričelo obširno govoriti, pisati in tudi delati. Naloga tega desetletja pa je te probleme čimbolje razreševati.

Pri pripravi prispevka sem zbrala in pregledala predpise, priporočila in standarde, ki urejajo materialno varovanje gradiva pri nas in po drugih državah.

Ugotovila sem, da večina, razen ZDA, Kanade, Francije, Velike Britanije, Nemčije, prevzemajo navodila oziroma vsebino predpisov (odvisno od govornega in geografskega področja) od omenjenih vodilnih držav. Le-te pa so tako ali drugače v stalnih medsebojnih stikih.

Pri nas ureja področje materialnega varovanja arhivskega gradiva Zakon o naravni in kulturni dediščini (Ur.l. SRS, št. 1/81), bolj podrobno pa Navodilo o načinu izvajanja materialnega varstva arhivskega in registraturnega gradiva (Ur.l. RS, št. 10/69). Leta 1987 je bil pripravljen osnutek novega pravilnika, ki pa ni prinesel nič bistveno novega.

V veljavi je ostal stari predpis iz leta 1969, ki načelno še vedno dovolj dobro pokriva vsa ključna področja varovanja arhivskega gradiva. Manjka le neko sodobnejše priporočilo ali standard, ki bi bil v pomoč pri konkretnem izpeljevanju problemov. Problemi temperaturnih nihanj, previsoke ali prenizke vlage, plesni in insektov so znani že vrsto stoletij. Problem onesnaženega zraka je nekatere zaskrbljeval že v sredini prejšnjega stoletja. Problem slabe kakovosti papirja pa zaskrbljuje strokovnjake že od konca prejšnjega stoletja.

V vsem tem času so bile preizkušene mnoge ideje. Nekatere so bile sprejete, druge zavrnjene ali pozabljene. V skladu s prevladujočimi socialnimi, ekonomskimi in tehnološkimi možnostmi, jih je danes mogoče bolj učinkovito razreševati. Posebno v razvitih deželah posvečajo precej pozornosti naravoslovnim raziskavam, ki preverjajo uspešnost posameznih postopkov reševanja in varovanja kulturne dediščine.

Na to teme je v svetu že precej objav, ki se čedalje bolj pogosto pojavljajo tudi v arhivskih revijah ali samostojnih publikacijah. Izsledki najnovejših raziskav so objavljeni na kongresih, okroglih mizah, seminarjih (zadnji seminar o raziskavah na področju varovanja in konservacije, ki je potekal letos maja v državi New York, 25. - 29.5.1991).

Seminar o raziskavah na področju varovanja in konservacije so pripravili: Mednarodna knjižničarska organizacija IFLA, Mednarodni arhivski svet ICA in Knjižničarsko-arhivski-konservatorski izobraževalni program na univerzi Columbia v New Yorku. Namen seminarja je bil pripraviti pregled nad tekočimi raziskavami in razvojem aktivnosti za dvig pomena raziskav pri reševanju problemov ter priprava predlogov in prioritete raziskav na tem področju.

Na konferenco je bilo vabljenih 90 predstavnikov iz 33 držav. V 23 predavanjih so bile predstavljene sledeče teme:

V osemdesetih letih, torej v desetletju, ki se je iz-

– pregled zgodovine in razvoja varovanja ter usmeritve za naprej,

– pomembnost primerne hrambe (zgradbe, razporeditev, oprema, embalaža) in stalnega vzdrževanja reda čistoče in kontrole klime,

– razmere in ukrepi v nerazvitem svetu in v tropskih krajih,

– predstavitev prednosti in slabosti novih arhivskih stavb (Pariz, Koblenz),

– ogrevanje, prezračevanje, dezinfekcije v arhivih in knjižnicah,

– efekt onesnaževalcev

– vpliv nihanj relativne vlage in temperature na gradivo.

Zaključki konferenc so podani v skupni resoluciji ter so strnjeni v sledečih točkah:

1. Razvijati in vzpodbujati je potrebno vedenje, ki izhaja iz rezultatov raziskav in aplikacij teh informacij na praktičnih rešitvah.

2. Podpirati je potrebno izvajanje preventivnih varovalnih ukrepov.

3. Pri gradnji skladišč in uporabi materialov je potrebno izhajati iz izkušenj regionalnih tradicij.

4. Zbirati in uporabljati je treba enostavne in učinkovite tehnične rešitve ob nenehnem vzdrževanju prostorov in zbirk.

Pri pregledu predpisov, navodil, priporočil in standardov, ki jih uporabljajo evropske države za področje materialnega varstva gradiva, sem ugotovila, da imajo predpise, ki načelno urejajo varovanje in uporabo arhivskega gradiva. Konkretna navodila ali boljše priporočila pa so navedena v lokalnih ali mednarodnih priporočilih oziroma standardih. Eden takih pomembnejših standardov, ki je pred kratkim postal tudi mednarodno priznan, je britanski standard – BS 5454 iz leta 1989 (kopijo hrani knjižnica Arhiva Republike Slovenije).

Pri pripravi standarda so sodelovali mnogi tudi mednarodno priznani strokovnjaki iz vodilnih institucij v Veliki Britaniji. Standard BS 5454 je letos postal tudi mednarodno priznani standard za področje hrambe, varovanja in razstavljanja arhivskega gradiva.

Vsebina standarda je sledeča:

Predgovor

Priporočila

1. Namen

2. Definicije

3. Lega stavbe

4. Struktura in materiali zgradbe

5. Nadzor in varnost

6. Požarna varnost

7. Okolje

8. Osvetljevanje

9. Oprema skladišča

10. Oprema gradiva

11. Arhivsko gradivo, ki ni nastalo na papirju ali pergamentu

12. Razstave

13. Reprodukcijska dokumentov

Dodatki

A (Arhivske) police

B Materiali za opremo gradiva in način opremljanja gradiva

C Pomožna oprema v skladiščih

D Čiščenje

E Pogoji izposoje

Namen standarda je dati priporočila – navodila – ali smernice arhivistom, konservatorjem, arhitektom in vsem drugim, ki so kakorkoli vključeni v planiranje, konstrukcijo opremljanje, vzdrževanje in delo v arhivskih skladiščih.

Priporočila so prilagojena naravi gradiva: najsi bodo to tradicionalni materiali (pergament, papir) ali najnovejši materiali (film, elektromagnetni zapisi). Skupna značilnost je, da je gradivo nenadomestljivo in da mora biti trajno varovano.

To je nova dopolnjena izdaja standarda iz leta 1977 in upošteva spremembe pri hrambi arhivskega gradiva, ki so nastale v času od izida prve izdaje do leta 1989.

BS 5454 v svoji novi izdaji razširi in precizira podrobnosti iz prve izdaje na večini področij, najbolj izrazito dopolnjeno pa je poglavje o elektronskih in računalniških arhivih ter o razstavljanju gradiva. Ti dve temi sta sicer med seboj različni, vendar zelo značilni za razvoj v zadnjih desetih letih.

Nekatere novosti v besedilu novega standarda zvenijo precej samoumevno, npr.:

– strop naj bi bil za vodo nepropusten

– električni in drugi vodi ne smejo biti napeljeni skozi skladišča, razen kolikor je nujno potrebno za skladišče

– klimatski sistem naj bi redno čistili in vzdrževali,

– občutljivi materiali, ki jih prenašamo iz hladnih skladišč v tople čitalnice, naj bi bili vmes aklimatizirani.

Nekatera nova priporočila so zelo natančna, npr.:

– police naj bi bile globoke minimalno 400 mm (prej 350 mm)

– SO₂ in N oksidi naj bi bili filtrirani do koncentracije 10 mg/m³ (prej 50 mg/m³)

– priporočila za opremo gradiva (škafle, srajčke, ovoji ...) so zelo natančno izdelana

– zahteve po točno določenih klimatskih pogojih za posamezne materiale, ker nekateri materiali zahtevajo hladnejše in /ali bolj suhe pogoje hranjenja (film, fotografije, pergament).

Nekatere zahteve so v novem standardu tudi omiljene, npr.:

– opuščena je prej absolutna zahteva po klimatskih napravah.

Nov standard je daleč pred svojim predhodnikom, posebno pri navodilih za hrambo gradiva, ki se strojno čita. Opozarja na nevarnosti, ki lahko povzročijo poškodovanost ali celo uničenje tovrstnega gradiva.

Na področju razstavljanja gre novi standard v precejšnje podrobnosti, npr.:

– konstrukcija razstavnih omaric

– konstrukcija podstavkov za knjige

– navodila za razstavljanje občutljivih vrst gradiva (fotografije, barvni tiski ...)

– mikroklimatski pogoji

– precizira zahteve, ki jih je potrebno upoštevati pri izposoji gradiva za razstave.

V nasprotju z verzijo iz leta 1977 se novi standard dotika tudi odnosa osebja v skladiščih do gradiva.

Popolnoma novo pa je priporočilo za reprografске procese.

Moj predlog je, da ne bi odkrivali že odkritega in bi tudi mi prevzeli priporočila, ki jih navaja novi mednarodni standard za področje varovanja in razstavljanja arhivskih dokumentov in poizkusili po njem speljati v praksi vsaj, kar je za posamezen arhiv ali vrsto gradiva najbolj nujno.

Da je priporočilo vedno in povsod težko spraviti v življenje v vseh podrobnostih se zavedajo tudi avtorji tega standarda. Ne smemo se ustrašiti previsoko postavljenih standardov. Tudi v zelo razvitih deželah le malokatero skladišče, če sploh katero, povsem ustreza temu priporočilu. Predstavlja pa ideal, h kateremu bi delavec, ki imamo opravka z

arhivskim pa tudi dokumentarnim gradivom, morali težiti.

LITERATURA

1. Navodilo o načinu izvajanja materialnega varstva arhivskega in registraturnega gradiva Ur.L.SRS, št. 10, 1969, stran 253-255. — 2. Michael Duchein, *Archive Buildings and Equipment*, ICA Handbook Series, Volume 6, K.G. Saur, Paris, London 1988. — 3. Vladimír Jerič, *Standardi i normativi za arhivsku djelatnost Bill*, Savetovanje arhivskih radnika Bill, Sarajevo 1991. — 4. BS 5454: *British Standard Storage and Exhibition of Archival Documents*, 2nd edition, British Standard Institution, London 1989. — 5. Gesetz über die Sicherung und Nutzung von Archivgut des Bundes, Bundesgesetzblatt, Teil 1, Jahrgang 1988. — 6. Mary Lyme Ritzenthaler, *Preervation of Archival Records: Holdings Maintenance at the National Archives*, National Archives Technical Information Paper No. 6, Washington, DC, 1990.

pomembnejše gradivo v domačih in tujih arhivih

Po sledovih misijonarja Friderika Barage v filmu

Ivan Nemanič

V začetku osemdesetih let je Arhiv SRS obogatil svojo filmsko zbirko s filmom *Sledovi*, ki pripoveduje o življenju in delu misijonarja Friderika Barage med Indijanci na območju Velikih jezer v Severni Ameriki. Film so pri nas predvajali v župnijskih skupnostih, širši slovenski javnosti pa ni poznan. Arhiv je hkrati s filmom prevzel tudi prospekt s podatki o ustvarjalcih filma. Tone Zrnee, slovenski lazarist v Torontu, je bil zgodovinski svetovalec, pobudnik snemanja filma in pisec scenarija. Veliko pozornosti je posvetil študiju življenja in dela Friderika Barage na prostranstvih Velikih jezer. O njem je napisal obsežno študijo. Idejo o filmu je uresničil tudi v sodelovanju s slovensko dopolnilno šolo v župniji Marije Pomagaj v Torontu. Film sta režirala Tone Zrnee in Joseph Silway, ki je bil snemalec na območju Velikih jezer, Ljubo Struna pa v Sloveniji. V Ameriki so snemali film v letih 1972–1973, v Sloveniji pa 1973–74. Posneti material je montiral Joseph Silway. Za glasbo je poskrbel Jože Osana, zvok pa posnel Frank Kus ml. Tekst v filmu bere Tone Zrnee. Po njegovi predlogi je besedilo za angleško verzijo napisala Marija Babič (angleško govori v filmu Marjan Resnik). Barvni film je izdelala tvrdka Production Film Makers Association, 330 Adelaide St., Toronto, na 16 mm in super 8 traku. Posneli so ga tudi na kaseto.

Snemalec filma nas s kamero popelje po krajih in poteh, ki jih je obiskoval in obšel misijonar Baraga od domovine v Sloveniji, kjer je sprva deloval preko mesta Harbor Springs, na obali Michiganškega jezera do zadnje življenjske postaje v Marquetteu. Spotoma si ogledamo cerkvice in misijonske postaje, ki jih je zgradil Baraga v desetletjih svojega delovanja med Indijanci. V letih 1864–66 je bil prvi škofijski sedež in središče misijonske dejavnosti škofa Friderika Barage v kraju Sault St. Marie. V hiši, kjer je živel, so pozneje uredili njegov muzej. V njem so ohranjeni eksponati iz njegovega časa: križev pot (okvirji so ročno delo Barage), njegov doprni kip, krplice, ki jih je uporabljal v snežnih zametih, škofovski sedež, originalni Baragov škofovski grb in križ ter nekatere indijanske zanimivosti. Kmalu je Baraga prenesel škofijski sedež v Marquette, v mesto ob južni obali Gornjega jezera. V cerkvi so ohranjeni nekateri osebni predmeti škofa Friderika Barage, škofovski prestol, kelih (dar avstrijskega cesarja Franca Jožefa), mašni plašč, misijonski križ, škofovski prstan in pečat, brevir, Baragov dnevnik 1852–63 in drugo. Obču-

dujemo njegovo znanstveno in publicistično delo, saj je poleg drugega napisal slovnico in slovar indijanskega čipevskega jezika, ki sta tudi razstavljeni v muzeju.

Ob popotovanju po obalah Velikih jezer nas pritegnejo izbrani posnetki krajev in krajine, ki danes privlačijo turiste od blizu in daleč. Pred kamero nastopijo Indijanci – Očipvejei v svojih živopisnih oblačilih, obiščemo njihova bivališča in borne kočice. V tem delu je film nekoliko preobsežen in se rahlo odmakne od svojega naslova, čeprav je vse prikazane kraje prehodil misijonar Baraga in povsod lahko zasledimo njegove stopinje. Dovršeno fotografijo dopolnjuje pripoved Toneta Zrneca v lepi, kleni slovenščini.

Obširno bo film *Sledovi* predstavljen v Inventarju Arhiva Republike Slovenije. Pri obdelavi filma smo uporabili poleg prospekta tudi pismo Toneta Zrneca o pripravah in snemanju filma. O filmu je pisal tudi dr. Drago Klemenčič v *Družini*, št. 24, leto 1982.

Arhivsko gradivo republiške mladinske organizacije za obdobje 1945 – 1964 s poudarkom na gradivu mladinskih delovnih brigad

Mateja Jeraj

Fond republiške mladinske organizacije za obdobje 1945 – 1964 vsebuje gradivo, ki je nastalo pri delovanju CK ZMS v letih 1963 in 1964 (naziv CK ZMS ostane nespremenjen do leta 1969, ko se CK ZMS preimenuje v Republiško konferenco ZMS), CK LMS v letih 1949 – 1963, GO LMS v letih 1946 – 1949 in GO ZMS v letih 1945 in 1946. Gradivo za obdobje 1945 – 1964 je Arhiv Republike Slovenije prevzel leta 1974.

Arhiv Republike Slovenije hrani le manjši del gradiva republiške mladinske organizacije za obdobje 1945 – 1959, večji del gradiva iz tega obdobja se namreč nahaja v arhivu Inštituta za novejšo zgodovino, kjer hranijo gradivo Pokrajinskega komiteja SKOJ za Slovenijo za leta 1943 – 1945 (42 fasciklov), gradivo GO ZMS oziroma CK LMS za obdobje 1945 – 1959 (91 fasciklov) in gradivo treh

okrajnih komitejev (OK) LMS: OK LMS Ljubljana za obdobje 1957 – 1965 (23 fasciklov), OK LMS Kranj za obdobje 1957 – 1962 (30 fasciklov) in OK LMS Celje za obdobje 1959 – 1965 (87 fasciklov). Za vse fonde je izdelan sumarni popis.

Zato hrani Arhiv Republike Slovenije le nekatere fragmente arhivskega gradiva republiške mladinske organizacije za obdobje 1945 – 1959 in sicer: za leta 1945 – 1959 finančni arhiv, personalni arhiv in gradivo o mladinskih delovnih brigadah, za čas po letu 1950 pa tudi gradivo, ki se nanaša na delavsko mladino, šolsko problematiko, mladino v gospodarstvu, mednarodne odnose, prosti čas mladih (filmska dejavnost, mladinski klubi in društva) in gradivo Mladinskega doma Bohinj.

Večji del fonda republiške mladinske organizacije, ki se nahaja v Arhivu Republike Slovenije, predstavlja gradivo GO oziroma CK za obdobje 1960 – 1964. Ohranjeni so zapisniki kongresov mladinske organizacije, plenumov CK LMS, republiških konferenc, zapisniki sej predsedstva in sekretariata CK LMS oziroma ZMS ter delovna poročila in informacije, zapisniki raznih posvetovanj in razgovorov, delovna poročila in drugo gradivo komisij CK LMS oziroma CK ZMS, poleg tega pa še gradivo Mladinskega doma Bohinj. V okviru fonda republiške mladinske organizacije se nahaja tudi gradivo okrajnih in občinskih komitejev LMS oziroma ZMS, predvsem sejni zapisniki in razna poročila okrajnih in občinskih konferenc, ki vsebuje največkrat zapisnike konferenc, letna delovna poročila o delu mladinske organizacije v okraju ali občini, analize konferenc in informacije, kandidatne liste in referate. Manjši del tega gradiva predstavljajo razni dopisi in poročila o posameznih delovnih akcijah, ki se nanašajo na različna delovna področja mladinske organizacije. V okviru fonda republiške mladinske organizacije se nahaja tudi deli gradiva različnih organizacij, ki so sodelovale z mladinsko organizacijo in v katere se vključevala tudi mladina: Zveza študentov Jugoslavije (ZŠJ) – Univerzitetni odbor ZŠJ na ljubljanskih visokošolskih zavodih, Zveza tabornikov, Poštniška zveza, Planinska zveza, Brodarska zveza, Plesna zveza itd. Poleg spisovnega gradiva so ohranjene tudi evidencne – delovniki.

Gradivo za leta 1960 – 1964 je dobro ohranjeno, vendar pa je popolnost gradiva težko določiti zaradi neurjenega in nedoslednega pisarniškega poslovanja mladinske organizacije. Iz gradiva in iz prevzemnega seznama je razvidno, da gradivo arhivu ni bilo izročeno v celoti. Ohranjen je tudi dopis CK ZMS in odgovor takratnega Državnega arhiva LRS z dne 18.3. 1963, ki se nahaja v škatli št. 521, arhivska številka 18, in vsebuje dovoljenje za uničenje nepomembnega gradiva. Priložen je tudi seznam tega gradiva, ki ga je potrdila komisija pri CK ZMS in komisija Državnega arhiva LRS.

OHRANJENOST GRADIVA O MLADINSKIH DELOVNIH BRIGADAH (MDB) IN MLADINSKIH DELOVNIH AKCIJAH (MDA)

1. Gradivo o MDB in MDA v Arhivu Republike Slovenije

Zaradi velikega zanimanja uporabnikov za gradivo o MDB in MDA v zadnjih letih smo se odločili, da bomo stanju in ohranjenosti tega gradiva posvetili posebno pozornost. Zaenkrat se uporabniki sicer še vedno najbolj zanimajo za gradivo o MDB in MDA iz obdobja pred letom 1950, vendar pa se večja tudi interes za gradivo po letu 1950 in delno tudi za obdobje po letu 1960.

Čeprav je gradivo republiške mladinske organizacije za obdobje 1945 – 1959, ki se nahaja v Arhivu Republike Slovenije, le fragmentarno ohranjeno, pa je tudi za to obdobje ohranjenega nekaj gradiva, ki se nanaša na MDB in MDA. Veliko bolje je ohranjeno gradivo za čas po letu 1959.

Gradivo o MDB in MDA za obdobje 1945 – 1964 se nahaja v celoti v devetih škatlah (št. 2, 3, 4, 5, 6, 7, 35, 36, 50), deloma pa še v štirinajstih škatlah (št. 14, 15, 17, 19, 20, 23, 24, 49, 51, 52, 53, 54, 55, 56) in vsebuje podatke o zveznih in lokalnih delovnih akcijah. Ohranjeni so zapisniki posvetovanj o delovnih akcijah, zapisniki sej in delovna poročila oddelka oz. komisije za delovne akcije pri GO oziroma CK republiške mladinske organizacije, sejni zapisniki republiškega štaba za MDA, štabov pri okrajnih komitejih in štabov posameznih brigadnih konferenc, plani delovnih akcij, poročila o zveznih in lokalnih delovnih akcijah, poročila o mobilizaciji za delovne akcije, poročila o življenju in delu MDB, pravilniki o MDA, brigadirski dnevnik in časopisi, delovne pogodbe za MDB, gradivo o seminarjih, tečajih, o podelitvi priznanj in o proglastivah MDB za udarne brigade, gradivo o zdravstveni zaščiti, tehnični vzgoji, družbenopolitični aktivnosti, prehrani in preskrbi na MDA ter razno drugo gradivo, ki se nanaša na MDB in MDA.

Žal so sezname brigadirjev, po katerih uporabniki največ povprašujejo, redki. Sezname brigadirjev za čas pred letom 1952 niso ohranjeni, nekaj seznamov obstaja za obdobje 1952 – 1958, pogostejši pa postanejo šele po letu 1958. Nahajajo se v škatlah št. 4, 5, 7, 35 in 36. Nekatere podatke o posameznih brigadirjih sicer lahko najdemo tudi za isto obdobje, za katero poimenski sezname niso ohranjeni, ker obstaja nekaj seznamov članov štabov posameznih brigad, nekaj seznamov pohvaljenih brigadirjev, sezname sprejetih v ZK, sezname udarnikov ipd., vendar pa so možnosti zelo majhne.

2. Gradivo o MDB in MDA v drugih arhivih v Sloveniji

Čeprav hrani arhiv Inštituta za novejšo zgodovino velik del gradiva republiške mladinske organizacije za obdobje do leta 1959, pa je gradiva MDB in MDA zelo malo, seznamov brigadirjev pa sploh ni.

Gradivo mladinske organizacije na nižjih nivojih hranijo tudi zgodovinski in pokrajinski arhivi, razen Zgodovinskega arhiva v Celju, ki tega gradiva še ni prevzel. Zaradi pogostih organizacijskih sprememb, mnogokratnih selitev, fluktuacije kadrov in neurjenega pisarniškega poslovanja je gradivo mladinske organizacije izmed vseh družbenopolitičnih organizacij v slovenskih arhivih v povprečju

najslabše ohranjeno. Veliko gradiva je bilo uničenega ali izgubljenega. Zato je gradiva o MDB in MDA malo, sezname brigadirjev pa so marsikje sploh prava redkost. Precej gradiva mladinske organizacije na občinskem nivoju se še vedno nahaja pri ustvarjalcih, največkrat zaradi pomanjkanja prostora v arhivskih ustanovah. Zaradi tega obstaja možnost, da ustvarjalci hranijo gradivo o MDB in MDA ter s tem tudi sezname brigadirjev.

Pokrajinski arhiv Maribor hrani za obravnavano obdobje le en fond in sicer gradivo OK LMS Maribor za čas od leta 1955 do 1965, gradivo do leta 1955 pa za to območje ni ohranjeno. Seznamov brigadirjev ni, pojavijo se šele v novejšem gradivu.

V Zgodovinskem arhivu Ptuj hranijo gradivo okrajnega in občinskega komiteja Zveze mladine Ptuj za čas od 1948 do 1960. V okviru teh fondov se nahajajo sezname brigadirjev Ptujske mladinske delovne brigade, deloma tudi Vzhodno-Štajerske brigade za leta 1951, 1952, 1956, 1957, 1958 in 1960, ki sta sodelovali na delovnih akcijah Doboj – Banja Luka, Logatec – Gomilsko, Prem, Ljubljana – Zagreb in Lenart.

V Pokrajinskem arhivu v Novi Gorici se nahaja tudi gradivo odborov oziroma komitejev mladinskih organizacij za obdobje 1944 – 1965 in sicer gradivo okrožnega odbora ZSM za Tolminsko ter okrožnega komiteja SKOJ za Tolminsko za leta 1944 do 1946, največji del pa tvori gradivo okrajnega in občinskega odbora oziroma komiteja LMS oziroma ZMS za obdobje do leta 1965. Za čas od leta 1945 do 1947 hrani ta arhiv tudi nekaj gradiva odborov in aktivov Zveze komunistične mladine Julijske krajine (ZKMJK) in Zveze antifašistične mladine Julijske krajine (ZAMJK), za tolminsko, bovško, kobariško in goriško območje. Zaradi organizacijskih in teritorialnih sprememb hrani Pokrajinski arhiv v Novi Gorici tudi del gradiva mladinske organizacije z idrijskega območja. Ohranjeni so sezname brigadirjev iz novogoriškega področja, ki so se udeležili nekaterih zveznih delovnih akcij (npr. Brčko – Banoviči) in delovnih akcij na novogoriškem območju (npr. gradnja Nove Gorice).

V Pokrajinskem arhivu Koper hranijo za obdobje 1945 – 1964 majhen del gradiva občinskega komiteja ZMS Piran za čas od 1959 do 1968, precej več gradiva pa je ohranjenega za fond OK ZMS Koper s predhodniki za obdobje 1945 – 1965. Gradivo o MDB in MDA je ohranjeno za obdobje po letu 1951, vendar se prvi sezname brigadirjev pojavijo šele z letom 1958. Za leta 1958 do 1964 je ohranjeno gradivo naslednjih mladinskih delovnih brigad: Darko Marušič, Karel Destovnik, Pinko Tomažič I., II., Štefan Kovač, Vinko Rodrišič VI., Kranjsko-kopske brigade in Ljubljanske brigade za leto 1958, Jože Srebrnič, Srečko Kosovel, Elvira Vatovec, Dragotin Kette in Boris Kidrič za leto 1959, Rudi Brkine, Bazoviške žrtve in Tone Tomšič za leto 1960, Anton Šibeljij in Janko Premrl za leto 1961, Miran Jarc in Janko Premrl za leto 1962, Jože Srebrnič, Darko Marušič in podatki o delovni akciji Skopje 1963 za leto 1963, Karel Destovnik, Srečko Kosovel in 14. divizije za leto 1964.

Zgodovinski arhiv Ljubljana hrani v Ljubljani

gradivo četrtnega odbora ZMS Ljubljana – Center za leti 1945 in 1946, ki vsebuje tudi sezname brigadirjev nekaterih ljubljanskih mladinskih delovnih brigad, nekaj seznamov komandnega kadra in nekaj seznamov odlikovanih in udarnikov iz nekaterih ljubljanskih srednjih šol v letih 1945 in 1946.

Enote Zgodovinskega arhiva Ljubljana za Gorenjsko s sedežem v Kranju, za Škofjo Loko in za Idrijo sicer hranijo večje ali manjše dele gradiva mladinske organizacije na svojem področju, vendar sezname brigadirjev niso ohranjeni.

Enota za Dolenjsko in Belo krajino s sedežem v Novem mestu pa hrani gradivo o MDB in MDA, ki vsebuje tudi sezname brigadirjev po posameznih brigadah, ki so se udeležile naslednjih delovnih akcij: Brčko – Banoviči 1946, Šamac – Sarajevo 1947, Novomeška delovna brigada Rog 1947, proga Dutovlje – Sežana 1948, avtocesta Zagreb – Beograd 1948, gradnja Nove Gorice 1948, gradnja avtoceste Nova Gradiška 1949 in Doboj – Banja Luka 1951.

Pregled ohranjenosti gradiva o MDB in MDA v drugih arhivih smo podali na podlagi spodaj navedene literature in dodatnih informacij, ki so nam jih posredovali posamezni arhivi. Ker je gradivo mladinske organizacije večinoma še neurejeno, ni bilo mogoče zbrati natančnejših podatkov o stanju tovrstnega gradiva.

LITERATURA

1. Metka Gombač, Gradivo mladinske organizacije po letu 1945 v Arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, Arhivi VI, Ljubljana 1983, št. 1 – 2, str. 81 – 84. — 2. Liljana Ciglar, Gradivo družbenopolitičnih organizacij v Zgodovinskem arhivu Ljubljana, Arhivi VI, Ljubljana 1983, št. 1 – 2, str. 55 – 57. — 3. Ivanka Zajc – Cizelj, Družbenopolitične organizacije in njihovo arhivsko gradivo na območju Zgodovinskega arhiva v Celju, Arhivi VI, Ljubljana 1983, št. 1 – 2, str. 59 – 61. — 4. Slavica Tovšak, Pregled fondov družbenopolitičnih organizacij v Pokrajinskem arhivu Maribor, Arhivi VI, Ljubljana 1983, št. 1 – 2, str. 62 – 63. — 5. Marija Hernja Masten, Pregled gradiva družbenopolitičnih organizacij in društev v Zgodovinskem arhivu Ptuj, Arhivi VI, Ljubljana 1983, št. 1 – 2, str. 91 – 93. — 6. Vlasta Tul – Jurij Rosa, Arhivsko gradivo društev in družbenopolitičnih organizacij na področju Pokrajinskega arhiva v Novi Gorici, Arhivi VII, št. 1 – 2, str. 29 – 33. — 7. Arhivski fond in zbirke v arhivih in arhivskih oddelkih v SR Sloveniji, Beograd 1984.

Pregled gradiva o zaplembah, agrarni reformi in nacionalizacijah v Zgodovinskem arhivu Ptuj

Marija Hernja Masten

V referatu navajam tiste fonde, v katerih se nahaja gradivo, ki se nanaša na zaplembe, agrarno reformo in nacionalizacijo. Gradivo je možno najti še v drugih manjših fondih, zbirkah in privati, vendar se v referatu omejujem le na tiste fonde, v katerih so te kategorije gradiva bolj zastopane.

Največ gradiva je v upravnih fondih, vendar ne v Okrajnem ljudskem odboru Ptuj, pri katerem bi pričakovali največ gradiva in so pri njem delovale tudi posamezne komisije (za agrarno reformo, za zaplembe, za nacionalizacijo), ki so bile zaradi aktualnosti predmeta ločene od ostale okrajne uprave in se njihovo gradivo žal ni ohranilo. Prav namenoma navajam gradivo v okviru okraja, da bi pokazala, v katerih resorjih je možno najti vse tovrstno gradivo in kako malo je ohranjenega.

Sodni organi so gradivo sproti izločali, tako ni najti niti pri njih zadev o tej problematiki, med delno ohranjenim gradivom, ki ga hrani Zgodovinski arhiv v Ptuj, pa še manj.

ARHIVSKI FONDI UPRAVE

Okrajni ljudski odbor Ptuj 1945 – 1957:

1945:

šk. 17 in 18: odločbe okrajne zaplembene komisije, urejene po delovodnih številkah

šk. 22 in 23: akti o zaplembah raznih imetnikov, urejeni po abecednem redu; nekaj spisov okrajne zaplembene komisije Ormož

šk. 31: okrajna agrarna komisija – popis posesti, ki zapadejo pod agrarno reformo (samo za dve k.o.)

1946:

šk. 22: okrajna zaplembena komisija, spisi in odločbe o zaplembah po abecednem redu

šk. 23: komisija za upravo narodne imovine, odločbe o zaplembah, A–Ž, evidenca zaseženih in zavarovanih imetij, sodbe: okrajna zaplembena komisija Ormož – dopisi o popisu premoženja

šk. 31: okrajna agrarna komisija – popisi posesti, ki zapadejo pod agrarno reformo

1947:

šk. 29: planska komisija, zaplemba imovine Hutter, Blanke, Kraker, Selinsehegg, Slawitseh, Kurest

1948:

šk. 41: oddelek za kmetijstvo in gozdarstvo – okrajna agrarna komisija – seznam zaplenjenih posesti na območju mesta Ptuj

šk. 50: poverjeništvu za lokalno gospodarstvo – nacionalizacije mlinov

šk. 76 a: okrajna komisija za agrarno reformo – odločbe o prehodu posesti agrarne skupnosti v SLP

1949:

šk. 11: tajništvo; Angelo Žigon, popis premoženja in ocenitev premoženja za ugotavljanje odškodnine za nacionalizacijo; bolnica TBC – vknjižba lastninske pravice pri nacionaliziranih nepremičninah Bolnice križniškega reda v Ormožu

1950:

šk. 4: tajništvo – odločbe o zaplembi premoženja (1 mapa)

1951:

ni zaslediti tovrstnih spisov

1952:

šk. 7: referat za agrarno reformo; pritožbe zoper odločbe, prodaje hiš in drugega premoženja, last SLP, končne dodelitvene odločbe agrarnim interesom, izročitev gozdov GG, prošnje za vrnitev z agrarno reformo odvzete zemlje, prošnje za dodelitev agrarne zemlje in stavbnega sveta iz sklada SLP

šk. 16: knjige – delovodnik, odločbe o trajni dodelitvi agrarne zemlje, delovodnik agrarne komisije

1953:

šk. 2: ov. 3, spis 310 – agrarna zemlja, preklici, dodelitve in odločbe

1954:

ni zadev

1955:

ni zadev

1956:

šk. 3: šifra 0202, pritožbe zaradi KZS, razlastitve; 0211 menjave zemlje SLP; šifra 0213 zaplembe in vrnitve zemlje po nacionalizaciji; šifra 0215 arondacije;

šk. 4: šifra 0216 agrarna reforma; šifra 0217 – predpisi raznih pravic o zemljiških; šifra 0218 – viničarski odnosi; šifra 0219 – dodeljevanje gozdov

1957:

šk. 2: šifra 0211 – predpisi o nacionalizaciji in drugo; šifra 0212 – premoženjske zadeve; šifra 0213 – zaplembe premoženja; šifra 0214 – dodelitev agrarne zemlje in nacionalizacije

šk. 3: šifra 0215 – arondacije; šifra 0216 – vrnitev zemlje, agrarna zemlja, zemljiškknjižni predlogi; šifra 0219 – KZS, SLP z nakupi, evidenca KZS; šifra 0220 – promet z zemljišči

UPRAVA NARODNE IMOVINE PTUJ 1945 – 1951 : 15 škatel, 2 tm

Prve tri škatle vsebujejo spisovno gradivo te uprave, nekaj spisov okrajne zaplembne komisije, na podlagi katerih je sama izvedla nadaljnji postopek, razne nakaznice, spisek bivših posestnikov zaplenjene imovine, popis inventarja v skladiščih, popis stanovanj v zaplenjenih hišah, popis podjetij, prevzem okrajnih trgovin, seznam vlog oseb nemške narodnosti.

Nato so spisi urejeni po abecednem redu oseb, ki jim je bila zaplenjena imovina. Vsaka oseba ima dosje, v katerem je zelo pomanjkljiva dokumentacija, odločbe manjkajo, popisi premoženja so zelo skromni in površni.

OKRAJNA ZAPLEMBNA KOMISIJA

Gradivo te komisije za Ptuj ni ohranjeno, delno se nahaja v Mariboru, nekaj njenih spisov pa naj-

demo v gradivu OLO.

MESTNI LJUDSKI ODBOR PTUJ

1945 – 1952: 79 fasciklov, 46 knjig, 9,5 tm, sumarni popis

Ohranjenih je nekaj fragmentov.

fase. 16 – zaplemba nepremičnin nekaterih Ptujčanov – podroben seznam pravnomočnih odločb o zaplembah

41 – zaplenjene hiše v upravljanju MLO 1947

43 – zaplemba nepremičnin, uprava zgradb, gostinskih podjetij 1948

58 – zaplemba nepremičnin 1949 – 1951

Knjige 81/24 – MLO Ptuj–zemljiški sklad – zaplenjena imovina ter hasnovelei pareel 1947 – 1948

MESTNI LJUDSKI ODBOR ORMOŽ

1945 – 1952: 10 knjig, 20 škatel, 2,1 tm, sumarni popis;

škatala 204 – popis površin agrarne reforme 1946 – 1947; zapisniki in prošnje za dodelitev zemlje; – nekaj splošnih navodil, krajevni agrarni odbori

191 – vprašalne pole agrarnih interesentov, nekaj navodil o izvajanju dela in vodenja uprave narodne imovine – okrožnice

V fondih LOMO Ptuj in Ormož so samo nekateri spisi, ki so prišli iz višjih inštanca zaradi pritožb ali sprememb v zvezi z zaplemba ali agrarno reformo. Pri obeh fondih si lahko pomagamo samo z delovodniki, ki so ohranjeni, indeskov pa ni.

Gradivo ObLO je lažje dostopno, še posebej, ko se v letu 1955 že uvedejo šifre. Za obe občini so bile šifre podobno prirejene. Gradiva o zaplembah premoženja pa je izredno malo.

Za leto 1959: poseben delovodnik za nacionalizacije za Ormož, gradivo pa je slabše ohranjeno.

Upravi za dohodke občin Ptuj in Ormož nimata ohranjenega gradiva.

ObLO Ptuj – oddelek za gospodarstvo

Evidenca SLP

(Že v letu 1958 je spadal oddelek pod oddelek za finance, kasneje pa je bil podrejen gospodarstvu. Ko se evidenca ukine, so jo v Ptuj prenesli na kataster.)

KNJIGE

Imenik bivših lastnikov

A – Ž: vsebuje naslednje rubrike: zaporedna številka, številka parcele, priimek in ime bivšega lastnika, katastrska občina, 1. agrarna reforma, 2. zaplemba, 3. nacionalizacija /stara, nova/, 4. razlastitev, 5. KZS, 6. arondacije /dar, skupno/, 7. ostali načini /kupne pogodbe in menjalne, razno/, pri vseh so vpisane številke odločb po zbirki listin.

Register zemljišč v splošni rabi

se je vodil po katastrskih občinah Apače – Žetale. Rubrike so podobne, le da gre za vpise cest, potov, potokov ter druge neplodne zemlje, ki je nekoč

že bila državna lastnina, ali pa je na novo pridobljena v nekem postopku, zaplembi, zamenjavi, nacionalizaciji.

Vpisnik zbirke listin

V ta vpisnik so vpisane listine po zaporednih številkah, zaporedna številka, listina, številka, datum, organ, ki je listino izdal, kratka vsebina listine: 1. 2/45, 27. 8. 1945, okrajna zaplembna komisija Ptuj, zaplemba Albrecht Hermina 18. vl., k. o. Ptuj, DN št. 6825.

Register za gozdna zemljišča

V ta vpisnik so po katastrskih občinah vpisani gozdovi. Obrazce za ta register je bil posebej tiskan in poenoten.

Najpomembnejša je prav gotovo rubrika kamor so vpisovali, kdo je upravitelj gozdne površine, oz. komu je bila dodeljena.

GEODETSKA UPRAVA PTUJ, KATASTER

1848 – 1945

1945 – 1970: 429 škatel, 60 tm, popis

V letošnjem letu je arhiv prevzel novejši del katastrskega operata za obdobje po vojni. Poleg vseh običajnih kategorij gradiva, ki jih takšen operat ima, je pomembno omeniti **spremembene izkaze** z vpisnikom, kar je v bistvu zbirka listin, odločb in sklepov, na podlagi katerih so se na katastru vnašale spremembe, vrisi, vpis novih lastnikov zemlje itd.

Ker so mnogokrat same listine izgubljene, je pomembno, da najdemo v tiskanem obrazcu spremembni izkaz, v katerem je vpisan dokument, dnevno številko iz zemljiške knjige in številko naznanilnega lista.

Zgodovinski arhiv Ptuj za Ormož po letu 1945 še ni prevzel gradiva.

SODNI FONDI

Zemljiška knjiga Ptuj nima odloženih tovrstnih odločb med navedenimi spisi zbirke listin, temveč jih hrani isto posebej. Zaplembe, agrarne zadeve in nacionalizacije se še danes smatrajo za zadeve, ki jih je po nekem navodilu iz neznanega leta potrebno hraniti ločeno od drugih listin.

MESTNA OBČINA PTUJ (1941 – 1945)

OKUPACIJSKA UPRAVA

Ta fond vsebuje po dosjehih urejene ter s posebnim delovodnikom vodene spise vseh zaplenjenih posesti iz obdobja okupacije.

Dr. Drago Mušič nam je zapustil svoje arhivsko gradivo

Boris Rozman

Življenjska pot dr. Draga Mušiča je pestra in bogata. Po rojstvu v Novem mestu in opravljeni gimnaziji je odšel na študij medicine v Zagreb, nadaljeval ga je v Leipzigu in na Dunaju, kjer je leta 1926 promoviral. Kot zdravnik splošne medicine in socialnega zavarovanja je deloval 11 let v Sevnici ter 2 leti v Celju; med drugo svetovno vojno je deloval v Mokronogu ter sodeloval s partizansko saniteto. Z zdravili in sanitetnim materialom so ga oskrbovali aktivisti iz številnih lekarn, s cepivom proti difteriji, tifusu in kozam pa iz Higienškega zavoda v Ljubljani. Po kapitulaciji Italije je uredil zasilno bolnišnico ter pomagal civilnemu prebivalstvu in številnim partizanskim ranjencem in jih pripravil za transport v roške bolnišnice. Takoj po vojni se je začelo njegovo intenzivno sodelovanje z arhitekti pri načrtovanju zdravstvenih objektov. S takim sodelovanjem ni nikoli prekinil. Bil je tudi med zdravniki, ki so se ukvarjali z novim moralno-etičnim kodeksom zdravstvenih delavcev. Veliko zaslug ima, da so v mednarodni moralno-etični teoriji in praksi moralno-etična določila postala nedvoumna, bolj jasna in usmerjena. Tudi v organizaciji zdravstvene dejavnosti se je pojavil. Njegove so zasnove poliklinike v Ljubljani, ki ji je bil tudi večletni upravnik. V tej ustanovi si je prizadeval za visoko strokovno in organizacijsko raven, tako da je ta institucija postala tudi v mednarodnem merilu obiskana, opažena in citirana v inozemskem strokovnem tisku.

Že v predvojnem zdravniškem vestniku ga srečamo kot plodnega pisca s področja zgodovine medicine. Svojemu hobiju je vseskozi ostal zvest. Poleg zgodovinskega orisa razvoja zdravstva na Dolenjskem je prispeval tehtne študije o dr. Marku Gerbcu, dr. I. Mihaelu Žagarju, dr. L. Bernardu Gerbcu, o družini Verbeev (zdravnikov in znanstvenikov iz obdobja reformacije in protireformacije); o zgodovini lazaretov in protikužnih kordonov. Izredno zanimive so njegove razlage fresk baročnega slikarja F. Jelovška in M. Langusa na Sladki gori in Krki, o katerih je objavil poglobljen prikaz in analizo kroničnih bolezni, ki sta jih slikarja upodobila na svojih izredno bogatih in razgibanih baročnih freskah. Delo dr. Mušiča na področju zgodovine medicine je postalo opaženo tudi v tujini. Tako je bil eden sodelavec Inštituta za zgodovino medicine na Dunaju in na Sorboni (E. Lesky, D. Grmek). V sodelovanju s prof. G. Pillerjem (univerza v Bernu) je izdal delo v slovensčini in italijanščini s pripetki k biografiji B. Haqueta in G.A. Scopoliya, spevki k biografiji B. Haqueta in G.A. Scopoliya, ki sta delala na naših tleh.

Vse to je mogoče videti tudi iz ogromne količine gradiva, ki je in ki še nastaja pri njegovem delu. V septembru in oktobru 1991 ga je zapustil Zgodovinskemu arhivu Ljubljana. Za 35 škatel ga je. Po-

leg tega so še albumi, za katere nimamo primernih arhivskih škatel. Še vedno nam določenih stvari ni izročil, saj jih potrebuje za svoje delo. Kljub 92 letom je prim. dr. Mušič še vedno zelo aktiven na področju pisanja zgodovine medicine.

Njegov način dela je naslednji. Vedno, kadar se je ukvarjal z določenimi problemi, temami, referati, je najprej zbiral gradivo. Če ga je dobil, ga je preslikal, ker je originale moral vrniti. Kopije so postale njegov delovni material. Velikokrat je šlo za listine in dokumente tudi iz 18. in 19. stoletja. Preslikoval je celo poglavja iz knjig, ki so se nanašala na probleme, s katerimi se je ukvarjal, ali pa iz raznih revij, priročnikov, biltenov, publikacij in časopisov. Če je potreboval fotografije, jih je v glavnem sam tudi naredil, seveda je prej tudi sam fotografiral. Velikokrat mu je fotografije izdelal njegov sin, arhitekt Braco Mušič. Naredil mu je tudi razne skice, načrte, plane, kar se lepo vidi iz celotne zapuščine.

Vse to je shranjeval v mapah, ki jim je dodal še vso korespondenco, ki je nastala v zvezi z določeno temo. Za določene podatke je spraševal razne zgodovinarje, doktorje, ki so mu pismeno odgovorili. Ko je tekst zaključil, ga je še velikokrat popravil, dopolnil in spremenil. Vse je seveda shranil in število map njegovega zbranega gradiva se je večalo. Če je naknadno dobil kakšen dokument, gradivo ali kaj podobnega, ga je priložil in ga objavil, če je bilo to mogoče. Gradivo je iskal vsepovsod; v muzejih, knjižnicah, arhivih, ne samo pri nas, tudi v tujini. Veliko gradiva je dobil zlasti na Dunaju, v Gradcu, Pragi in Brnu. Tu so mu preslikane dokumente celo vezali v knjigo.

S simpozijem in posvetovanjem se je vedno vračal poln gradiva, raznega materiala in literature, ki jo je pazljivo zbiral. Tudi z novimi idejami. Te je skušal vnesti v naš sistem, kolikor se je to dalo ali, kolikor je bilo izvedljivo. Zavedati se moramo, da je bilo za dr. Mušiča pisanje zgodovine s področja medicine zgolj konjiček.

Gradivo sva z dr. Mušičem pregledala, ga popisala in sproti tehnično opremila. Gradivo sva pregledala od mape do mape, jih oštevilčila in sproti dajala v škatle. Na koncu sva ugotovila, da gre za 35 škatel oziroma 151 map (arhivskih enot). Temeljitega popisa nisva naredila, saj je bilo v mapi lahko tudi več kot petdeset različnih kopij, izvlečkov, člankov, osnutkov, fotografij, negativov ali diapozitivov, skratka vse, kar se je nanašalo na določen problem. Istočasno pa tudi dr. Mušič za določene stvari ni vedel točno, kaj predstavljajo in kje jih je dobil. Seveda bi se dalo vse ugotoviti, vendar bi zahtevalo mnogo več časa. Tudi vsebine se nisva lotila, vendar to ni niti potrebno, saj nam že podatek, da je v mapi zbrano gradivo, ki govori o boleznih in zgodovini zdravstva na Dolenjskem, veliko pove. Tisti, ki ga bo zanimalo, kaj je zbral, bo gradivo takoj našel, hkrati pa bo videl, ali je med gradivom tudi tisto, kar želi. Le mape bo moral pregledati. Takoj bo našel podatke oziroma zbrano gradivo o Dolenjskih Toplicah, dolenjskih zdravnikih, lekarnah na Dolenjskem in o marsičem, kar se nanaša na Dolenjsko.

Seveda nam je dr. Mušič zapustil tudi svojeoseb-

ne dokumente, 15 starih izkaznic, ki so bile izdane v času od leta 1928 do 1965 (osebne, raznih društev, vojne, potne liste, prometna dovoljenja, potrdila o cepljenju), stara spričevala od leta 1906 dalje (ta nam povedo, kakšen učenec, dijak in študent je bil) in številne diplome, priznanja, odlikovanja, ki jih je dobil v znak hvaležnosti in sposobnosti za svoje delo, ki ga je in ki ga še opravlja kot doktor ali kot pisec zgodovine medicine. Naj navedem samo nekaj diplom in priznanj: nagrada dr. Jožeta Potrča leta 1984, orden rada i reda leta 1959, red republike s srebrnim vencem leta 1979, nagrada sklada Borisa Kidriča leta 1977, priznanje dr. Marka Gerbea leta 1976, avstrijska diploma ob 60-letnici po promociji na Dunajski fakulteti leta 1988.

Zapustil nam je tudi osebno korespondenco (čestitke, pisma, razglednice, dopisnice) in veliko fotografij, na katerih ga prepoznamo kot znanstvenika, raziskovalca ali kot družinskega člana. Med njo pa se nahaja tudi veliko dokumentov, ki se nanašajo nanj ali na njegovo družino (vabila, odločbe, sklepi, pravila, obvestila).

Vseh tekstov, ki govorijo o njegovi biografiji in bibliografiji, nam še ni izročil, le nekatere (iz njih sem črpal tudi podatke za uvodni del tega članka). Kot je dejal, bi jih rad še dopolnil. Celotna osebna dokumentacija je povezana z njegovim delom, ki ga je opravljal vse življenje in ga še opravlja.

Tisti, ki ga bo zanimalo delo dr. Mušiča, problemi, s katerimi se je ukvarjal ali pa le njegovo življenje, bo zelo hitro opazil in dojel, da gre pri dr. Mušiču za nestorja slovenskih zgodovinarjev medicine, da gre za priznanega organizatorja v zdravstvu, strokovnjaka za načrtovanje opreme in funkcioniranje zdravstvenih objektov, za nekdanjega predsednika Slovenskega zdravniškega društva in zavzetega raziskovalca, ki se je v zadnjih desetletjih aktivno prizadeval, da bi tudi zunanji svet spoznal delo in like zdravnikov, ki so v preteklosti orali medicinsko in znanstveno ledino na Slovenskem.

Na koncu naj dodam, da bi mi bilo brez sodelovanja lastnika arhivskega gradiva dr. Mušiča, popisovanje veliko težje. Mnoge dokumente, s katerimi bi imel probleme pri popisovanju, sem z njegovo pomočjo uredil tako, kot je treba. Ob popisovanju pa sem zvedel še veliko zanimivih in prepotrebni informacij, ki mi bodo prišle prav ob podrobnem popisovanju doktorjeve zapuščine. Za sodelovanje se mu iskreno zahvaljujem.

Arhivska zapuščina nadučitelja in šolskega upravitelja Matije Hitija iz Doba pri Domžalah

Boris Rozman

V Zgodovinskem arhivu Ljubljana smo leta 1990 prevzeli zapuščino, bolje rečeno, ostanke gradiva učitelja Matije Hitija iz Doba pri Domžalah. Gra-

diva sičer ni veliko, tri škatle, vendar dovolj, da se da videti življenjsko pot povprečnega slovenskega učitelja z vsemi službenimi in privatnimi problemi, ki so ga spremljali. Obsega čas od leta 1868 do 1955.

Tisti, ki se bo lotil preučevanja učiteljevega življenja, bo o njem izvedel marsikaj zanimivega, sam pa bi vas raje kot z vsebino seznanil z vrstami gradiva, ki ga fond vsebuje. Seveda brez osnovnih podatkov ne bo šlo. Navajam samo tiste, ki sem jih dobil v gradivu.

Matija Hiti se je rodil v številni družini 16. februarja 1857. Kot nadučitelj je najprej služboval v Slavini, kjer je bila dvorazredna ljudska šola, nato pa je odšel v Dobriče pri Trebnjem. Zadnje delovno mesto je bilo v Dobu pri Domžalah, kjer je bila ravno tako dvorazredna ljudska šola kot v Slavini. Tu je bil na začetku nastavljen kot nadučitelj, nato pa kot šolski upravitelj. Upokožil se je 1. avgusta 1924. Pokojnino je užival le 10 let, 21. marca 1934 je namreč v 77. letu umrl.

Gre verjetno za zelo aktivnega in delovnega učitelja, saj se med gradivom nahajajo dokumenti, ki to potrjujejo: zapisnik prvega občnega zbora učiteljskega društva za novomeški okraj s sedežem v Toplicah iz leta 1891, zapisnik zborovanja učiteljskega društva za novomeški okraj v Rudolfovem (današnjem Novem mestu) iz leta 1894, zapisnik 6. občnega zbora novomeškega učiteljskega društva v Novem mestu iz leta 1895. Na teh sestankih je bil namreč prisoten. Zapisnikom so priložena pravila učiteljskega društva za novomeški šolski okraj iz leta 1890 in 1895. Da je bil zelo aktiven, pričajo tudi dopisi, ki jih je prejemal od Narodne vlade SHS v Ljubljani, Društva upokojencev in upokojenk ter Učiteljske samopomoči. Po gradivu sodeč je bil tudi član teh društev kot tudi še drugih: Društva za zgradbo učiteljskega konvikta v Ljubljani, Zaveze slovenskih učiteljskih društev in kasneje Družbe sv. Cirila in Metoda. Omenja se tudi Jubilejska samopomoč, verjetno pa gre za že navedeno učiteljsko društvo.

Bil je dober učitelj. To dokazujejo službene ocene. Ena izmed njih iz leta 1924 pravi, da so njegove zmožnosti, metoda, uporabnost, marljivost, točnost, vestnost prav dobre, za vedenje pa so prepričani, da je popolnoma pravilno. Ukvarjal se je z mnogimi šolskimi problemi: »Na kaj vse mora učitelj ozir imeti, in v čem vse mora delovati, da pravo nalogo ljudskega učitelja dopolnjuje in ljudsko omiko pospešuje.« Med gradivom se nahaja tudi razmišljanje »kaj se je po triletni preiskavi praktične gramatike izvedlo, ali je dobro rabna za nastavljene namene ali pa ima kake pregreške, zaradi katerih naj bi se pre naredila.« Zanimiv je tudi tekst »Ali bi bilo nasvetovati, da se namesto do zdaj navedenega računanja za naprej decimalko vpelje in zakaj.« Gradivo, ki ga je študiral, je iz leta 1868.

Kot dober učitelj in človek, ki pozablja, si je zapisoval skoraj vsako stvar, npr. kdaj je dobil plačo, kdaj bo odnesel čevlje v popravilo in kdaj jih bo dobil, kdaj je (bo) obiskal prijatelja v bolnišnici. Hkrati pa je vodil tudi učiteljske zapise, ročne kataloge in seveda žepne redovalnice. Ohranjenih je le 6 primerkov, od tega 4 ročni katalogi: za leta

1918/19, 1920/21, 1922/23 in 1932/33. Med gradivom je 10 fotografij in 4 članske izkaznice. Večina jih bo potrebno še razvozlati, dve pa sta znani. Na eni je njegova sestra Zora, druga pa predstavlja tabor v Celju, ki je bil od 27. – 29. junija 1937. Izkaznice potrjujejo, da je bil zanesljivo član zadruge (zadržna izkaznica s pravili je iz leta 1920), Udruženja jugoslovanskega učiteljstva (1924), Učiteljske gospodarske poslovalnice v Mariboru (1924) in Društva državnih upokojencev in upokojenk (1930). Zavarovan je bil pri Zavarovalni banki v Pragi, ki je imela generalni zastop v Ljubljani. Med gradivom je sorazmerno veliko računov. Ti sicer nimajo nobene vrednosti, pa vendar sem jih ohranil. Tudi taki papirčki nekaj povedo, zlasti, če je drugega, bolj pomembnega gradiva manj. Kažejo, da je Matija Hiti kupoval veliko knjig, zlasti v Katališki bukvarni. Ohranil sem tudi posetnice, ki jih je dobival od znancev, prijateljev, kolegov. Mnogokrat je na njih tudi kakšno sporočilo ali čestitka.

O tem, kako so matični listi dvorazredne šole na Dobo iz obdobja 1902/03 do 1910/11 prišli med njegovo gradivo, ni potrebno razmišljati. Sedaj so tam, kamor sodijo, in kjer je večina matičnih listov – pri fondu Osnovne šole Dob pri Domžalah, ki ga ravno tako hrani naš arhiv.

Največ pa bo o njem in njegovem delu povedala njegova osebna korespondenca, ki tvori jedro fonda. Kar za dve škatli jo je. Okoli 1000 pisem, dopisnic in razglednic. Samo temeljito jih bo potrebno pregledati in prebrati. Pisem ni pisal v kopijah. V glavnem je naslovnik on, mnogokrat pa tudi njegova žena Josipina, sestra Marija in hčerki Zora in Mici. Prvo pismo je iz leta 1886, zadnje pa iz leta 1955. Zanimivo bo ugotoviti, kako so prišla v fond pisma, naslovljena na Josipa Westra iz Ljubljane, Ivanko Eleršek iz Ljubljane, Helo Budkovič iz Vižmarij in Helo Vuga iz Celja. Gre namreč za ljudi, ki na prvi pogled niso imeli z družino Hiti nič skupnega. Ali pa?

Z vsemi temi problemi se bo srečal raziskovalec, ko bo začel preučevati in spoznavati vlogo in pomen učitelja Matija Hiti iz Doba pri Domžalah.

Poštni žigi Ljubljanske pokrajine – Notranjska in Dolenjska pod italijansko in nemško okupacijo 1941–1945

Cvetko Zupančič

V reviji Arhivi, št. 1–2/1990 je bil objavljen članek z zgornjim naslovom, v katerem je bilo povedano, da spadajo v ta sklop tudi poštni žigi pomožnih in ambulančnih pošt, ki so se uporabljali na območju t.i. Ljubljanske pokrajine v času 1941–1945 ter da bi bilo lahko to področje predmet posebne raziskave oziroma obdelave v nekem drugem članku.

REDNE POŠTE

Predno se lotimo omenjene obdelave, je potrebno povedati, da je bila vsaka pomožna pošta vezana na matično pošto, to je obračunski poštni urad. Naj povemo, da je na začetku Ljubljanske pokrajine leta 1941 na tem območju poslovala 101 pošta in sicer tele:

1. Adlešiči
2. Banja Loka pri Kočevju
3. Begunje pri Cerknici
4. Bela Cerkev na Dolenjskem
5. Borovnica
6. Brezovica pri Ljubljani
7. Brusnice
8. Cerknica
9. Črmošnjice
10. Črnomelj
11. Devica Marija v Polju
12. Dobrnič
13. Dobrova pri Ljubljani
14. Dobrunje
15. Dolenja vas pri Ribnici
16. Dolenji Logatec
17. Dragatuš
18. Dvor pri Žužemberku
19. Fara pri Kočevju
20. Gorenji Logatec
21. Gradec v Beli krajini
22. Grahovo pri Cerknici
23. Grosplje
24. Hinje
25. Horjul
26. Hotedršica
27. Ig pri Ljubljani
28. Ježica
29. Kočevje
30. Kočevska Reka
31. Koprivnik pri Kočevju
32. Kostanjevica na Krki
33. Krka
34. Krmelj
35. Ljubljana 1
36. Ljubljana 2
37. Ljubljana 3
38. Ljubljana 4
39. Ljubljana 5
40. Ljubljana 6
41. Ljubljana 7
42. Ljubljana 8
43. Ljubljana 9
44. Ljubljana 10 (prej: Moste pri Ljubljani)
45. Ljubljana 11 /prej: Vič/
46. Loški Potok
47. Lož
48. Metlika
49. Mirna
50. Mirna Peč
51. Mokronog
52. Mozelj
53. Nemška Loka
54. Nova vas pri Rakeku
55. Novo mesto
56. Ortnik

57. Planina pri Rakeku
58. Polhov Gradec
59. Prečna pri Novem mestu
60. Preserje
61. Radatoviči
62. Rakek
63. Ribnica na Dolenjskem
64. Rob na Dolenjskem
65. Rovte
66. Semič
67. Sodražica
68. Stara Cerkev pri Kočevju
69. Stari Log pri Kočevju
70. Stari trg ob Kolpi
71. Stari trg pri Rakeku
72. Stična
73. Stopiče
74. Straža pri Novem mestu
75. Struge na Dolenjskem
76. Suhor
77. Sv. Križ pri Kostanjevici
78. Sv. Križ pri Litiji
79. Št. Jernej
80. Št. Peter pri Novem mestu
81. Št. Rupert pri Mokronogu
82. Št. Vid pri Stični
83. Škocjan pri Mokronogu
84. Škofljica
85. Šmarje-Sap
86. Šmarjeta pri Novem mestu
87. Šmihel pri Novem mestu
88. Toplice pri Novem mestu
89. Trebelno
90. Trebnje
91. Tržišče
92. Turjak
93. Uršna sela
94. Velika Loka
95. Velike Lašče
96. Videm-Dobropolje
97. Vinica pri Črnomlju
98. Višnja Gora
99. Vrhnika
100. Zagradee na Dolenjskem
101. Žužemberk

Odtis primerka žiga redne pošte je prikazan v prilogi (slika 1).

Milan Govekar v svojem članku v eni izmed številčk Filatelije leta 1969 zapiše, da sta pod upravo poštne direkcije v Ljubljani ob začetku okupacije leta 1941, delovali še pošti Osilnica in Draga kod Čabra, ki pa sta bili po končni razmejitvi prenešeni v pristojnost PTT direkcije na Reki. Obe pošti sta do prejema italijanskega žiga s krajevnim imenom v italijanščini in s pokrajinsko oznako Fiume uporabljali nacionalizirana jugoslovanska žiga, kar naj bi bila po Govekarjevi domnevi osnova za tako trditev. Vendar je iz dokumentov, ki sem jih našel, razvidno, da sta ti dve pošti nacionalizirani jugoslovanski žig uporabljali do druge polovice septembra 1941, medtem ko so vse pošte v Ljubljanski pokrajini zamenjale žige za italijanske že v sredini junija 1941. V okrožnici št. 62 Pokrajinskega ravnateljstva Pošte, brzojava in telefona v Ljubljani (v

nadaljnem besedilu: Direkcije PTT) z dne 5. avgusta 1941 pa sta v seznamu pošt v Reški pokrajini že vključeni tudi Osilnica ter Draga kod Čabra.

POMOŽNE POŠTE

Naj nadaljujem z napovedano raziskavo pomožnih pošt, ki naj bi obratovale v času 1941–1945. Kot osnovo našega raziskovanja citiram del članka Milana Govekarja v Filateliji leta 1969:

»Ob zasedbi so Italijani prevzeli tudi omrežje pomožnih poštних uradov, ki so obstajali v raznih odmaknjenih naseljih in ki so imeli zvezo z matično pošto le dva ali trikrat tedensko. Zaradi razmaha osvobodilnega gibanja pomožne pošte niso dolgo vzdržale, tako da tudi zavoljo tega seznam teh pošt ni in verjetno tudi nikoli ne bo mogel biti popoln.

Vsi žigi pomožnih pošt so bili okvirni, podolgovati in z razdelilno črto v sredini. V zgornjem delu je ime pomožne pošte, v spodnjem pa se v oklepaju nahaja ime matičnega, to je obračunskega poštnege urada. Ta urad je na vsaki pošiljki odtisnil tudi svoj žig.

Znani so žigi naslednjih pomožnih pošt:

1. Bečaje (Begunje pri Cerknici)
2. Cvišlarji (Kočevje)
3. Dolenja Briga (Kočevska reka)
4. Dolenja Topla reber (Stari log pri Kočevju)
5. Gora (Sodražica)
6. Gotenica (Kočevska reka)
7. Karlova (Velike Lašče)
8. Muljava (Krka)
9. Podlipa (Vrhnika)
10. Ponikve (Trebnje)
11. Rožni dol (Semič)
12. Staro apno (Turjak)
13. Sv. Gregor (Ortnek)
14. Šv. Vid nad Cerknico (Begunje pri Cerknici)
15. Št. Jošt (Vrhnika)
16. Štalcarji (Kočevje)
17. Vrh Sv. Treh kraljev (Rovte)
18. Zaplana (Vrhnika)

Pod nemško okupacijo so, kolikor je doslej znano, poslovale samo tri izmed navedenih pošt: Podlipa, Št. Jošt in Zaplana.«

Povedati je treba, da Govekar navaja samo znane žige pomožnih pošt, ki jih je imel sam, ali pa jih je videl pri drugih zbiraleih.

Zato bomo našo raziskavo usmerili v smer dodatno odkritih žigov pomožnih pošt in v smer dokumentiranih osnov, iz katerih lahko upravičeno sklepamo, da so določene pomožne pošte takrat obstajale in uporabljale svoje žige.

Poleg 18 znanih žigov pomožnih pošt, ki jih Govekar predhodno navaja iz časa italijanske okupacije Ljubljanske pokrajine (do 9.9.1943), sem odkril še naslednje:

19. Gorenje Vrhpolje (Št. Jernej), datum dokumenta: 13.4.1942
20. Veliki Gaber (Št. Vid pri Stični), datum dokumenta: 15.1.1942
21. Orehovica (Št. Jernej), datum dokumenta 10.3.1942

27.4.1943 začasno dodeli pošti Grahovo pri Cerknici.

Omeniti je treba še en vir, in sicer članek Daliborja Štovička, objavljen v Filatelističnem zborniku IV/1987, kjer navaja kot pomožno pošto, ki je poslovala v času 1941–1943, pa jo predhodno ne omenjamo:

33. Polica (Višnja Gora)

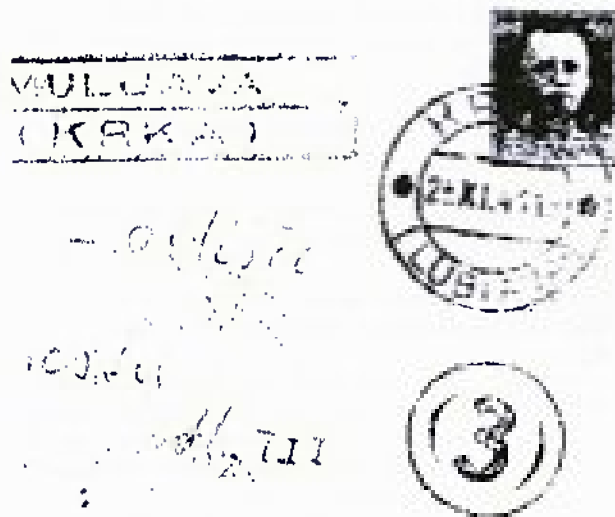
Tako smo od prvotno znanih žigov pomožnih pošt na območju Ljubljanske pokrajine v času 15.4.1941 do 9.9.1943 prišli od 18 na 33.

Za obdobje nemške okupacije Ljubljanske pokrajine od 10.9.1943 do 15.5.1945 pa Govekar navaja samo 3 pomožne pošte, katerih žig mu je bil znan (iz obstoječih zbirk):

1. Podlipa (Vrhnika)
2. Št. Jošt (Vrhnika)
3. Zaplana (Vrhnika)

Sam nisem do danes odkril nobenega dodatnega žiga iz obdobja nemške okupacije Ljubljanske pokrajine, niti nisem našel v okrožnicah Direkcije PTT nobenega določila (omenjanja) o pomožnih poštah tega obdobja.

Odtis primerka žiga pomožne pošte je prikazan v prilogi (slika 2).

2. Primerek odtisa poštnega žiga pomožne pošte

AMBULANCE OZIROMA POŠTE NA VLAKIH

Kot pri pomožnih poštah upoštevam pri raziskavi področja ambulančnih žigov za osnovo Govekarjev članek:

»Italijansko zasedbeno ozemlje so prepletale štiri železniške proge. Za glavno prometno žilo Ljubljana – Trst, ki je bila z ripsko pogodbo presekana, lahko domnevamo, da je bila italijanska ambulanca Trst–Postojna podaljšana do Ljubljane. Vendar se tovrstni žig doslej še ni pojavil v nobeni zbirki.

Druga proga, ki teče v isti smeri: Ljubljana–

1. Primerek odtisa poštnega žiga redne pošte

22. Preloka (Vinica pri Črnomlju), datum dokumenta: 16.2.1942
23. Vrh (Vinica pri Črnomlju), datum dokumenta: 5.5.1942
24. Planina (Črnomelj), datum dokumenta: 15.10.1941
25. Čatež (Velika Loka), datum dokumenta: 9.6.1941
26. Gradišče (Št. Vid pri Stični), datum dokumenta: 24.6.1941
27. Telče (Tržišče), datum dokumenta: 22.11.1941

Če pa še dodatno upoštevam okrožnice Direkcije PTT v času 1941–1945, je možno ugotoviti, da so poslovale še naslednje pomožne pošte:

28. Svetli Potok (Koprivnik pri Kočevju)
29. Smuka (Stari Log pri Kočevju)
30. Pijava gora (Škofljica)

Navedene 3 pomožne pošte naj bi bile na osnovi okrožnice Direkcije PTT, št. 17/II, dne 31.3.1941 ukinjene (s še 12 drugimi) 30. aprila 1941, kar pa je bilo naknadno z okrožnico Direkcije PTT, št. 20, dne 11.4.1941 preloženo za nedoločen čas. Torej so te 3 pomožne pošte (vsaj v začetku okupacije) dejansko poslovale.

31. Selo (Zagradee na Dolenjskem)
Z okrožnico Direkcije PTT, št. 50/I., dne 2.6.1942 se glede na to, da je bila pošta Zagradee začasno zaprta, pomožna pošta Selo dodeli nadzorni (matični) pošti Št. Vid pri Stični.

32. Bloška Polica (Stari trg pri Rakeku)
Z okrožnico Direkcije PTT, št. 25/V., dne 20.4.1943 se pomožna pošta Bloška Polica s

Vrhnika nikoli ni imela ambulančne pošte, čeprav so pošto po njej vseeno prevažali. Iz popisa žigov namreč lahko povzamemo, da je italijanska in fašistična žiga št. 7 in 8 pošte Ljubljana 2 uporabljal spremljevalec poštних sklepov, pošiljak posameznim poštam, ki ležijo ob tej progi.

Dolenjska pa je imela dve progi: Ljubljana–Karlovac in Ljubljana–Kočevje. Na teh dveh progah so ambulančno pošto ustanovili že v stari Avstriji. Poslovala je ves čas Kraljevine Jugoslavije in tudi pod italijansko okupacijo, ko je zadržala prejšnje jugoslovanske žige in tudi številčno oznako. Tako lahko na starih jugoslovanskih znamkah, na pretiskih, na italijanskih znamkah ali na raznih mešanih frankaturah najdemo naslednje štiri žige:

- a) 76... Ljubljana–Karlovac
- b) 76... Karlovac–Ljubljana
- c) 74... Ljubljana–Kočevje
- č) 74... Kočevje–Ljubljana

Pod nemško okupacijo ti dve ambulančni pošti nista več poslovali, saj doslej ni znan noben odtis navedeni štirih žigov, ki bi nosil datum iz obdobja nemške okupacije Ljubljanske pokrajine.◀

Takoj uvodoma naj povem, da so ohranjeni odtisi poštних žigov ambulane izredno redki, za kar je možno navesti vsaj tri vzroke:

1. Za razliko od rednih pošt (101) ter pomožnih pošt (33) so obstajali po Govekarju le štirje taki ambulančni žigi.

2. Zaradi nenehnega rušenja železniških prog je prihajalo do pogostih prekinitev prometa na progah, s tem pa tudi do prekinitve poslovanja ambulančnih pošt.

3. Direkcija PTT je z okrožnico, št. 85, dne 29.10.1941 v zvezi s pisemskimi nabiralniki v ambulančnih vagonih prepovedala sprejemanje pošte na roko.

Na enak način, kot sem to storil pri pomožnih poštah, bom komentiral Govekarjevo pisanje o ambulaneah.

Takoj pa moram ugotoviti, da s tega področja nisem odkril nobenega dodatnega žiga v kakšni zbirki.

Vendar pa je moč glede na okrožnico Direkcije PTT zaslediti nekatera navodila oziroma pojasnila v zvezi s progami (ki jih Govekar v predhodnem članku ne omenja), da bi lahko imele ambulančne pošte z znanim poštnim žigom:

1. Proga Ljubljana–Vrhnika (in nazaj):

V vseh okrožnicah Direkcije PTT, ki govore o ambulaneah je omenjeno le, da so se na tej progi posredovali poštni sklepi ter ni o ambulančni pošti nikjer govora.

2. Proga Ljubljana–Trst oziroma Trst–Postojna z eventualnim podaljškom do Ljubljane:

V okrožnici Direkcije PTT, št. 47, dne 27.6.1941 je govora o železniškem prometu na progi Ljubljana–Postojna Grotte. Decidirano je navedeno, da se na progi Ljubljana–Postojna ambulančna pošta zaenkrat še ne uvede.

V več nadaljnjih okrožnicah Direkcije PTT se sicer poslovanje poštnega prometa na tej progi omenja, vendar je vedno govora le o posredovanju poštних sklepov, ne pa o ambulančni pošti na tej progi.

Edino v okrožnici, št. 47/I., dne 30.6.1944 se omenja pri progi Ljubljana–Postojna ambulančna pošta Ljubljana–Rakek 90 (do Postojne), kar pa kaže na ambulančno pošto, ki ima v oznaki žiga vedno svojo številko. Vendar do zaključka tega članka zadeve nisem uspel v celoti raziskati ter tako ostaja to vprašljivo. V primeru pozitivnega rezultata pa bi to tudi pomenilo odstopanje od trditve Govekarja, da pod nemško okupacijo Ljubljanske pokrajine ni poslovala nobena ambulančna pošta.

3. Proga Trebnje–Št. Janž na Dolenjskem in nazaj:

Na tej progi je od leta 1924–1939 poslovala ambulančna Trebnje–Št. Janž na Dolenjskem in nazaj pod št. 75. Od leta 1939 dalje, ko je bila proga podaljšana od Tržišča do Sevnice, je poslovala pod isto številko 75 ambulanca Trebnje–Sevnica in nazaj.

Od začetka italijanske okupacije je bila ukinjena ambulančna pošta 75, ker je bila pošta Krmelj (Št. Janž je samo naziv za železniško postajo v Krmelju) pod nemško okupacijo. Poštni sklepi so se zato predajali le poštam ob progi do Mokronoga.

Krmelj je prišel pod italijansko okupacijo 8. oktobra 1941 in je zato pričela poslovati pošta Krmelj v okviru Direkcije PTT v Ljubljani. Tako se je z 20. oktobrom 1941 ponovno uvedla ambulančna pošta Trebnje–Št. Janž 75 in nazaj.

Poslovanje na tej progi se še večkrat omenja kot ambulančna pošta 75 (okrožnica, št. 10/I., dne 27.1.1942, št. 38/V., dne 30.4.1942, št. 43, dne 19.5.1942, št. 60, dne 27.6.1942). V okrožnici št. 99, dne 22.12.1942 pa se proga Trebnje–Št. Janž 75 ne omenja več kot ambulanca. V okrožnici, št. 53/IV., dne 17.8.1943 je govora o zapiranju nekaterih pošt ter ukinitvi železniškega prometa na progi Trebnje–Št. Janž. Pa tudi sicer je treba povedati, da je bila ta proga že od leta 1942 dalje stalno rušena ter promet prekinjan, tako da je bilo poslovanje ambulance 75 bolj izjema kot pravilo.

Tudi sam nisem našel nobenega odtisa ambulančnega žiga 75 s te proge in omenjenega razdobja.

Odtis primerka žiga ambulane pošte je prikazan v prilogi (slika 3).

3. Primerek odtisa poštnega žiga ambulane pošte

Z današnjim člankom bi bil tako končan celovit prikaz poštних žigov Ljubljanske pokrajine v času italijanske in nemške okupacije v letih 1941–1945, tako žigov rednih, pomožnih in ambulančnih pošt.

Če bi hoteli raziskavo tega področja razširiti še na ostali del današnje republike Slovenije (kar bi bila lahko osnova za bodoči katalog poštних žigov Slovenije za čas 1941–1945), bi bilo na enak način,

kot smo to storili za Ljubljansko pokrajino (italijanska okupacija), treba to razširiti še na nemško okupacijo Slovenije (Štajerska, Gorenjska, del Koroške) ter madžarsko okupacijo Slovenije (Prekmurje).

S tem bi dobili zaokrožen pregled poštних žigov, ki so se uporabljali na območju današnje republike Slovenije v času vojne 1941–1945.

delo v arhivih in arhivskih organizacijah

Školjeloško zborovanje arhivskih delavcev Slovenije

Branko Šuštar

Dvodnevno zborovanje arhivistov in arhivarjev Slovenije v Školji Loki je 17. in 18. oktobra 1991 obravnavalo pod naslovom Varstvo arhivskega gradiva v luči bodoče zakonodaje bistvena vprašanja te dejavnosti.

Po otvoritvenem govoru predsednika školjeloške občine **Petra Hawline** je o bogati preteklosti Školje Loke in Loškega gospostva govoril mag. **France Štukl**, vodja tamkajšnje enote ljubljanskega zgodovinskega arhiva. Popoldne pa so kakih 60 arhivskih delavcev pritegnila strokovna vprašanja arhivske prakse. Zborovanje je bilo zastavljeno tako, da so posamezni referenti s kratko obravnavo posameznih vprašanj predstavili prakso po sedanji zakonodaji, opozorili na problematiko in kdaj tudi nakazali možne (boljše) rešitve. Strokovna spodbuda posvetovanja so bile strokovne osnove za novo zakonodajo, ki jih je maja 1991 pripravil dr. Jože Žontar (Strokovne osnove za pripravo dela zakona o naravni in kulturni dediščini, ki se nanaša na arhivsko gradivo in arhive, tipkopis, 15 str.). V soočanju doslej uveljavljenih rešitev z načrtovanimi je posebej živahna diskusija – doslej kar premalo uveljavljena na tovrstnih srečanjih – pomenila osrednji del posvetovanja.

O temi **valorizacija ustvarjalcev in dokumentarnega gradiva** je **Marjeta Čampa** (Arhiv Inštituta za novejšo zgodovino) predstavila tiske in posebej drobni tisk kot mejno gradivo ter se zavzela za njegovo upoštevanje v zakonodaji. Koristen prispevek o vplivu družbenoekonomskih sprememb na valorizacijo ustvarjalcev s področja gospodarstva po letu 1945 je pregledno predstavila **Marija Kos** (ZAL, enota Kranj), nato pa je sledilo iskrivo razmišljanje nestorja slovenskih arhivistov **prof. Antoš Leskovec** iz Maribora (PAM) o valorizaciji. Bodoča sveča še ne sveti, luč bodoče zakonodaje pa nam že, smo slišali njegovo misel ob naslovu zborovanja, se sprehodili ob brstenju arhivskih predpisov, problematiki rokov izročanja ter vprašanja hrambe prejetih spisov (npr. republiške uprave), saj je Maribor za raziskovalca le kar daleč od Ljubljane. V diskusiji na to temo je **Marija Hernja Masten** iz ptujskega arhiva opozorila na okroglo mizo o valorizaciji leta 1981 na Ptuj, izpostavila pa je problem kriterijev in novih temeljev valorizacije ustvarjalcev, ki jih primer družtev kar ponuja. Davor Eržišnik iz Arhiva Hrvatske je omenil hrvatsko kategorizacijo iz leta 1988 s tremi kategorijami imetnikov in ustvarjalcev. Vlado Žumer iz Arhiva

Republike Slovenije pa je menil, da homo prišli na zahodno prakso: uprava, sodstvo in državne firme, privatna podjetja pa ne. Drobni tiski naj pridejo v arhiv kot del fonda, pa tudi v knjižnice, saj ga obsegata obe definiciji gradiva. Slišalo se je še mnenje, naj dokumentacija inovativnosti, izumov itd. ukinjenih firm le najde pot v arhiv.

O varstvu arhivskega gradiva pred prevzemom v arhiv je najprej razmišljal dr. **Peter Pavel Klasine** (PAM). Zavzel se je za samostojni arhivski zakon, za varstvo arhivskega gradiva pri državnih institucijah in privatnih ter za obveznost ustvarjalcev do arhivskega gradiva, ki bo ostalo pri njih. **Slavica Tovšak** (PAM) je načela aktualno vprašanje arhivarjev v delovnih organizacijah, probleme stečajev in arhivov ter zbiranja arhivskega gradiva s strani muzejev, pri čemer je zavrnila mnenje, da je vseeno, kje se arhivsko gradivo hrani in da je važno le, da se ohrani. Kot probleme je izpostavila nadzor in sanacije nad imetniki arhivskega gradiva ter nove (računalniške) nosilce informacij. Svoje izkušnje z gospodarskimi arhivi je predstavila **Aleksandra Pavšič Milost** (PANG) in nas seznanila s podatkom, da je 50 % valoriziranih ustvarjalcev s tega področja že odbralo arhivsko gradivo za čas do 70. let, kar je razveseljivo. Podprla je začasno vračanje arhivskega gradiva ustvarjalcu in se zavzela za to, da je tudi pri praktični uporabi uveljavljena praksa kot pri posojanju za razstave. Glede roka prevzemanja v arhiv je predlagala krajši rok od 30 let, nekje med 10 in 30.

Problem arhivarjev v delovnih organizacijah je predstavil v diskusiji **Rado Vodenik** (Donit Medvode), saj ti trepetajo, kdaj bodo po mnenju gospoda (tovariša) direktorja odpuščeni kot nepotrebni. Strokovnim arhivom pa je kaj malo mar zanje! Ko arhivarjev ne bo, ne bo tudi arhivskega gradiva. Upati je, da Arhivsko društvo Slovenije, ki vključuje arhiviste in arhivarje, te problematike ne bo prezrlo. Ob problematičnih izkušnjah smo slišali še eno spodbudno rešitev, ko ob novi ureditvi podjetja to izvaja tudi arhivarsko delo za druge (Katarina Ivančič, KLI Logatec). Zakon naj bi varoval le javno arhivsko gradivo, zasebno pa le načeloma (oz. konkretno le z odločbo), je omenil dr. Jože Žontar, ki je kot realen rok prevzemanja ob nizozemskih izkušnjah omenil 20 let, kot količino pa 5% od dokumentarnega gradiva. S stališča arhivistike je ločevanju arhivskega gradiva oporekal dr. Peter Pavel Klasine in se zavzel za varovanje arhivskega

gradiva neglede na državno ali privatno lastnino, kar kaže, da bo to še povzročalo probleme med željami stroke in njenimi možnostmi.

Popoldanski spored se je nato nadaljeval s temo **zbiranje in prevzemanje arhivskega gradiva**. **Boris Rozman** (ZAL) se je ukvarjal s tovrstnimi vprašanji pri društvih, **Ivanka Uršič** (PANG) pa pri privatnikih. Pri tem ni mogla mimo odnosa med arhivi in muzeji pri zbiranju tovrstnega gradiva. Zavzela se je za celovitost fondov in strokovno ureditev gradiva, manj razumevanja pa je imela do muzejev. Ti se »krčevito« branijo izročiti arhiva arhivsko gradivo, ki so ga sami zbrali. V diskusiji je **Vladimir Žumer** omenil potrebo po uskladitvi definicij arhivskega, knjižničnega gradiva in muzealij ter komisij teh institucij, ki bi reševala probleme. **Branko Šuštar** pa je opozoril na kar spravljivo obravnavo problemov arhivi-muzeji z muzejske in arhivske strani na posvetovanju v Postojni jeseni 1989 (objavljeno v: Argo št. 29-30/1990). Prizadevati pa si je treba za hrambo in obdelavo gradiva po arhivskih načelih, za nedeljivost fondov in za posredovanje informacij (**Marija Hernja Masten**, **Vladimir Žumer**). Zgodbno o črnih kovčkah direktorjev je mag. **Franec Štukl** opozoril na pestro vsebino gradiva pri posameznikih.

Nove vrste gradiva sta predstavila sodelavca mariborskega pokrajinskega arhiva. **Miroslav Novak**, ki je tudi vodil popoldanski del posvetovanja, je govoril o arhivski informacijski tehnologiji. Pri tem je predstavil trinivojski pristop (splošni zakon, specifični problemi v pravilnikih, konkretne rešitve in predpisi arhiva) in računalniške zapise. Analogne zapise informacij (avdio, video) je predstavila **Zdenka Rajh** ter opozorila na pomen materialnega varstva video zapisov: s trajnostjo 10 let (plus 2 leti) in na problem originalov. Na sodobno problematiko se je navezovala tudi predstavitev sistema za arhiviranje dokumentov Canon file 250, ki na en optični disk lahko prenese 512 MB (13.000 strani A4 oz. 3 tm gradiva). Cena zanimivega sistema arhiviranja je okoli 30.000 DEM.

Zal je prav za konec ostala še ena od osrednjih strokovnih tem: obdelava arhivskega gradiva. o čemer je na podlagi pravilnika o tem spregovorila na primeru fondov uprave z velikimi količinami gradiva **Sonja Anžič** (ZAL). Delovni dan se je končal z izrednim občnim zborom Arhivskega društva Slovenije o delovanju društva v Zvezi arhivskih delavcev Jugoslavije. Čeprav je že poleti prišla pobuda za izstop iz zveze, se je o tem razpravljalo šele sedaj. Ob razpravi, ki je zagovarjala samostojno sodelovanje s strokovnimi organizacijami, omenjala pa tudi ugotovitev, da brez enega od društev jugoslovanske zveze pač ni, je društvo izstopilo iz zveze.

Uporaba arhivskega gradiva je bila tema, na katero so drugi dan posvetovanja pripravili kratke prispevke štirje referenti: **dr. Peter Pavel Klasinc** je razmišljal o vlogi arhivov med hrambo kulturne dediščine in servisoni za posredovanje informacij. Načel je zanimivi problem posredovanja originalov za praktično uporabo sodiščem (česar ne podpira) ter vprašanje varovanja osebnih podatkov, kar ni stvar arhivov, ampak uporabnika. **Marjetka Legat** (PAM) je predstavila sistem uporabe (evidenca) in

se zavzela za poenotenje uporabe in za omejitve uporabe osebnih zadev, predlagala pa »arhivbus« kot obliko približevanja arhiva ljudem. Zanimivo razmišljanje je predstavil **Marko Polensek** (ZAL, enota Novo mesto): Uporaba arhivskega gradiva ne sme biti ujetnik političnega sistema in arhiv je le končni upravljalce (!) arhivskega gradiva. Za zlorabe podatkov iz arhivskega gradiva ne odgovarja arhiv (kakor železnica ne odgovarja, da je prodala vozno karto nekomu, ki je šel v Ljubljano krast), temveč naj raje gleda, da bo vsakogar, ki raziskuje, sprejel prijazno! Temo uporabe arhivskega gradiva je nadaljeval **Gasper Šmid** (ARS) s predstavitvijo problematike kopiranja gradiva, ki razvrednoti unikatno arhivsko gradivo in uporabo gradiva mladotnim šolarjem.

Diskusija je opozorila na problem uporabe arhivskega gradiva nekdanjih družbenopolitičnih organizacij, saj sklep koordinacije govori o zapori tega (mlajšega od 30 let), s tem pa bodo ovirane tudi raziskave novejšega časa (**Ljiljana Šuštar**). O problemu uporabe osebnih podatkov se je omenjal zakon o varstvu teh ter nemške izkušnje o problemih uporabe in zlorabe (**dr. Jože Žontar**), kar je bilo dopolnjeno z mnenjem diskusije nemškega posvetovanja, da za podatke, ki jih nekdo navaja iz arhivskega gradiva, odgovarja pisec članka in ne arhiv (**dr. Peter Pavel Klasinc**). Razpravljalo se je še o naših in tujih izkušnjah s plačevanjem arhivskih uslug (**Marija Oblak-Čarni**), o originalih in mikrofilmu (**Vladimir Žumer**, mag. **Franec Štukl**) ter o preveliki skrbi arhivistov za zapiranje arhivov (**Branko Šuštar**).

Poglavje **materialnega varstva arhivskega gradiva** je predstavila **dr. Duša Krnel Umek** (PAK) ter omenila vprašanje ustanoviteljstva arhivov in s tem financiranja prostorov, **mag. Jedrt Vodopivec** (ARS) je govorila o konservaciji arhivskega gradiva in predstavila angleški standard 5454 ter naš pravilnik iz leta 1969, ki vsebinsko ustreza, saj ga še nismo uresničili. **Dr. Klasinc**, ki je vodil petkov del zborovanja, pa je povedal ob tem naj zakon o arhivih o tej temi spregovoril nekaj več. V diskusiji pa se je razpravljalo o tem, kaj sodi v zakonodajo in kaj v standarde (= priporočila) in o kontroli uresničevanja tega (**Miroslav Novak**).

O temi **izobraževanje arhivskih delavcev in pripravnikov** v arhivih je spregovorila **Vesna Gotovina** (ARS), ki je predstavila tovrstno izobraževanje v Nemčiji in Italiji, **Slavica Tovšak** (PAM) pa je razmišljala o programu izobraževanja pripravnikov in arhivarjev: od slednjih je med leti 1983-88, ko je opravljalo izpit 181 arhivarjev na področju Pokrajinskega arhiva Maribor, kar 75% zamenjalo službo. **Nina Zupančič** (ZAL) se je ukvarjala z izobraževanjem pripravnikov v arhivih, kar je naložba za prihodnost; **dr. Jože Žontar** (ZAL), ki je o tem pisal dvakrat (v zadnjih letnikih Arhivov), je ob predmetu arhivistika na filozofski fakulteti omenil to kot predavanja na informativni stopnji, ki (naj) uvajajo prej k uporabi arhivskega gradiva kot na delo v arhivu. Za slednje pa naj bodo enkrat na teden predavanja za pripravnike v sklopu arhivske šole. Pri tem je zanimiv vtis, da strokovni nivo zaostaja na področju znanja zgodovine, ne arhivi-

stike. Glede izobraževanja je dr. Klasinc zagovarjal idejo o oddelku za arhivistiko (na eni od obeh univerz) oz. inštitutu za arhivistiko. Arhivski urad pri ministrstvu pa mu »zavdarja« po centralizmu. Pomembno pa je spodbujanje arhivistov k razmišljanju (»Ne zaspat!«) in možnosti za specialnosti posameznih arhivov. Po predstavitvi bavarske arhivske šole (Žarko Štrumbil, ARS) se je vnela kar živahna diskusija o oddelku za arhivistiko, njenem predmetniku ter številu diplomantov, ki bi našli službo.

Pri temi organizacija arhivske službe je Marija Oblak-Čarni (ARS) poskrbela najprej za pogled na razvoj slovenskih arhivov, ki delujejo med republiško upravo (ARS) in občinsko kulturo (regionalni arhivi). Z najkrajšima členoma zakona o varstvu naravne in kulturne dediščine (101. in 102.) se je ukvarjala mag. Milica Trebše-Štolfa (PAK) in se zavzela za ažuriran popis arhivskega gradiva izven arhivov ter za kompleksne tematske inventarje. Vladimir Žumer (ARS) je predstavil najnovejši položaj Arhiva Republike Slovenije kot upravnega organa v okviru Ministrstva za kulturo in njegove naloge (arhivske strokovne naloge skupnega pomena, varstvo arhivskega gradiva, restavracija in konservacija). Pri tem je prvi sektor, ki naj obsega matično službo (z zbirnimi evidencami in INDOK službo), arhivsko šolo in inštitut, posebno zanimiv. Določene upravne naloge pa bi pokrival resor za varstvo arhivskega gradiva pri Ministrstvu za kulturo. O cerkvenih arhivih je spregovoril mag. Bogdan Kolar (Nadžkofski arhiv Ljubljana). Te institucije naj bi bile kot zasebne strokovne ustanove za varovanja arhivskega gradiva deležne ne le državnega nadzora, ampak tudi pomoči. Diskusija je odprla vprašanja pristojnosti ARS, saj se je ta na novo organiziral kot del uprave pred sprejetjem nove arhivske zakonodaje in pred posvetovanjem arhivistov o tej temi. Zato bojazen pred centralizacijo ni bila slučajna (dr. Klasinc).

Zborovanje v Škofji Loki, ki je bilo po družabnem utripu in številčni zastopanosti bolj skromno, se je končalo z ogledom mesta. S kratkimi referati, ki so spodbudili zanimivo in včasih tudi nasprotujočo si diskusijo, je bilo XIV. zborovanje arhivskih delavcev, presenetljivo dinamično v izmenjavi strokovnih mnenj. Izid zakona o arhivih pa bo pokazal, kaj in katere pripombe bodo doživele svoj odmev.

Arhivi, glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije

Predstavitve v Cankarjevem domu v Ljubljani,
21.5.1991

Vladimir Žumer

Arhive so leta 1978 po dolgotrajnih prizadevanjih začeli izdajati Arhivsko društvo Slovenije in slovenski arhivi. V trinajstih letih je izšlo tudi XIII.

letnikov, vsak letnik pa obsega dvojno številko. Glasilo sofinancirajo Republiški sekretariat za raziskovalno dejavnost in tehnologijo, Republiški sekretariat za kulturo, slovenski arhivi z odkupom določenega števila izvodov, manjši del sredstev pa se nakaplja s prodajo. Pomembnejša od prodaje se nam zdi izmenjava ARHIVOV z petinsedemdesetimi domačimi in tujimi arhivi in znanstvenimi inštitucijami. Finančna sredstva vsako leto komaj zadostujejo za stroške tiska in papirja, avtorskim honorarjem pa so se arhivski delavci v teh letih praviloma odpovedovali oziroma morali odpovedati. Volonterskemu delu uredniškega odbora in vsem avtorjem prispevkov gre največja zahvala, da glasilo redno izhaja vsako leto, običajno meseca marca in sicer za preteklo leto. Vse to pa seveda vpliva na obseg in kvaliteto tiska, večsah pa tudi na strokovnost prispevkov.

V prvi številki so leta 1978 »ARHIVOM na pot« zapisali: »Ob glasilu ARHIVI moramo združiti arhivske delavce in jih spodbuditi, da bodo arhivska vprašanja tudi teoretično obdelovali, objavljali dosežke, izmenjavali izkušnje in polemizirali o rešitvah. Glasilo naj spremlja razvijanje raziskovalnih dosežkov v praksi, govori naj o živih in perečih vprašanjih, s katerimi se srečujemo ob delu vsak dan; od organizacije in načrtovanja dela v arhivih, vrednotenja gradiva, urejanja in popisovanja do uporabe. ARHIVI naj načrtno razširjajo in razglašajo napredne izkušnje, tudi tuje, obveščajo naj ne le o domačih, ampak tudi o tujih dosežkih...«

Zastavljeni cilji opredeljujejo tudi nujnost izdajanja lasnega slovenskega arhivskega glasila, ki pa še zdaleč ni namenjeno le ozkemu in maloštevilnemu krogu slovenskih arhivskih strokovnih delavcev. V veliki meri so Arhivi namenjeni uporabnikom arhivskega gradiva za raziskovalne, študijske, izobraževalne in kulturne namene, na drugi strani pa tudi občanom, državnim organom in drugim, ki uporabljajo gradivo za različne uradne, poslovne in osebne namene. Glasilo skuša razvijati strokovne, izobraževalne in informacijske funkcije arhivov ter povezovati arhivsko stroko z sorodnimi družboslovnimi vedami, zlasti zgodovino, pomožnimi zgodovinskimi vedami, informatiko itd., ter z širšo javnostjo.

Tem ciljem arhivske stroke na eni strani ter potrebam javnosti oziroma uporabnikov arhivskega gradiva na drugi, je podrejena tudi zasnova glasila, ki se v trinajstih letih ni bistveno spremenila, opazna so le nihanja v obsegu, v kakovosti, v tematskih in netematskih številkah, nesorazmerja v zastopanosti posameznih rubrik, itd.

Prispevki so torej standardno razdeljeni na naslednje rubrike:

- Članki in razprave
- Pomembnejše gradivo v domačih in tujih arhivih
- Iz prakse v prakso
- Iz arhivske zakonodaje
- Delo v arhivih in arhivskih organizacijah
- Ocene in poročila o publikacijah
- Osebne vesti ter rubriki
- Nove pridobitve arhivov in
- Bibliografija arhivskih delavcev, ki sta omejeni

na obdobje enega leta.

Med članki in razpravami so bili v teli letih objavljeni prispevki, ki so obravnavali temeljna teoretična in praktična vprašanja arhivistike kot naprimer:

- strokovna obdelava in valorizacija gradiva s področja uprave, bivših SIS, pravosodja, gospodarstva, političnih strank in DPO, šolstva, zdravstva, kulture, RTV, društev ter gradiva posameznih občanov,

- arhivski informacijski sistem,
- arhivska zakonodaja,
- zgodovina arhivov in arhivistike,
- raziskovanje, evidentiranje in snemanje arhivskega gradiva v tujih arhivih,
- arhivsko gradivo za zgodovino Slovencev v tujih arhivih,

- z vseh strokovnih vidikov je bila obravnavana tehnična dokumentacija, filmsko arhivsko gradivo in novi nosilec zapisov oziroma informacij,

- precej člankov pa je bilo objavljenih tudi s področja zgodovine in pomožnih zgodovinskih ved itd.

Priznati moramo, da smo glede člankov in razprav še vedno v glavnem odvisni od referatov raznih kongresov in posvetovanj arhivskih delavcev, manj pa sistematično pridobivamo avtorje. To seveda večkrat vpliva na aktualnost in strokovno zasnovo glasila. Ne velja pa ta ugotovitev za ostale rubrike. Nadalje je značilno, da prispevki obravnavajo različna temeljna vprašanja arhivov in arhivistike, ki so posledica nenehnih političnih, gospodarskih in družbenih sprememb v obdobju po letu 1945. Te so se namreč neposredno održale tudi v kvantiteti in kvaliteti nastalega dokumentarnega in arhivskega gradiva, posredno pa pred arhivistiko postavljale nove strokovne probleme kot naprimer valorizacijo gradiva, vprašanje dostopnosti gradiva za uporabo, predstavitev gradiva za pomembnejša povejna dogajanja itd.

V tem smislu je za širšo javnost aktualna vsebina XIII. letnika ARHIVO, ki je izšla v začetku aprila 1991. Prispevki v rubriki članki in razprave so razdeljeni tematsko na tri sklope. V prvem in drugem so objavljeni referati z lanskoletnega posvetovanja slovenskih arhivskih delavcev v Zrečah na temi »Arhivsko gradivo o zaplembah, nacionalizacijah in agrarni reformi« in »Varstvo tehnične dokumentacije«. Prva tema se nam je zdela aktualna v sedanjih družbenoekonomskih spremembah, predvsem pa potrebna arhivom in uporabnikom tovrstnega arhivskega gradiva. Škoda je le, da zaradi zamude avtorjev niso objavljeni referati iz Zgodovinskega arhiva Celje in Zgodovinskega arhiva Ptuj. Referati podajajo razvoj zakonodaje, ki je urejala zaplembe, nacionalizacije in agrarno reformo, prikazujejo pristojnosti, pooblastila in delovanje državnih upravnih in pravosodnih organov, ki so vodili navedene postopke ter dajejo dokaj podroben pregled nad ohranjenim arhivskim gradivom v Arhivu Republike Slovenije in regionalnih oziroma zgodovinskih arhivih. Uporabnikov za arhivsko gradivo zaplemb, nacionalizacij in agrarne reforme je v arhivih vse več, kljub temu, da zakon o denacionalizaciji še ni sprejet. Prispevki v Arhi-

vih dajejo osnovne informacije o ohranjenem gradivu, stopnji strokovne obdelave, pripomočnikih za uporabo, itd., objavljena razprava z okrogle mize pa skuša odgovoriti na vprašanja, ki so povezana z pogoji uporabe oziroma dostopnosti tega gradiva v arhivih. Zelo koristni so tudi napotki, v katerih institucijah še kaže iskati tovrstno arhivsko gradivo.

V tem poročilu se ne bomo spuščali v ocenjevanje in problematiko posameznih prispevkov drugih rubrik. Skušali smo zajeti različna področja arhivske teorije in prakse, pa tudi druge stroke, ki so povezane z arhivistiko oziroma varstvom kulturne dediščine. Omenimo naj le, da je prvič v ARHIVU predstavljena in vključena restavratorska in konservatorska dejavnost, ki se ukvarja z varovanjem arhivskega, knjižničnega in muzejskega gradiva na papirju, pergamentu in drugih nosileh zapisov.

Za konec se želimo zahvaliti vsem, ki so v kakršnikoli obliki omogočili in sodelovali pri izhajanju glasila ARHIVI, zlasti zadnjega letnika. Tudi z njim dokazujemo potrebnost in rezultate arhivske stroke, razvijamo arhivistiko in se vključujemo v kulturno, znanstveno in izobraževalno sfero. Še toliko bolj so ARHIVI potrebni tudi za to, ker nas je arhivskih delavcev le dobra stotinja, dragocene arhivske kulturne dediščine Slovencev v arhivih pa na tisoče metrov.

Poročilo o delu Arhivskega društva Slovenije za leto 1991

Gašper Šmid

Arhivsko društvo Slovenije je načrtan program dela za leto 1991 realiziralo v celoti.

Izvršni odbor Arhivskega društva Slovenije, ki ga je v letu 1991 vodila Lilijana Vidrih-Lavrenčič, se je v preteklem letu sestala petkrat. Na sejah smo obravnavali tekočo problematiko in se hkrati pogovarjali za programske akcije oziroma usklajevali delo društvenih komisij in odborov. Opravljene so bile naslednje akcije:

- dotiskanje in razpošiljanje društvenega glasila Arhivi št. XIII in izplačilo avtorskih honorarjev

- organiziranje rednega letnega običnega zbora članov, vključno s Sekcijo delavcev, ki delajo z dokumentarnim gradivom v organizacijah, (3. april)

- udeležba na XIII. Posvetovanju Arhivskega centra pri Pokrajinskem arhivu Maribor: Sodobni arhivi v Radencih, (10-11. april)

- organiziranje in izpeljava tiskovne konferenec o društveni dejavnosti in njegovih publikacijah v Stekleni dvorani Čakarjevega doma, (21. maj)

- udeležba na XIII. Posvetovanju arhivskih delavcev Bosne in Hercegovine na Igmanu, kjer je bila tudi zadnja, in še to zaradi premalo članov, le formalna seja predsedstva Zveze arhivskih delavcev Jugoslavije, (20. - 21. junij)

- organiziranje in izpeljava XIV. Zborovanja ar-

hívskih delavcev Slovenije v Škofji Loki na temo: Varstvo arhivskega gradiva v luči nove zakonodaje. Na zborovanju je bil organiziran tudi izredni občni zbor z eno samo točko, in to, sodelovanje Arhivskega društva Slovenije v Zvezi arhivskih delavcev Jugoslavije. Sprejet je bil sklep, da Arhivsko društvo Slovenije izstopi iz članstva Zveze arhivskih delavcev Jugoslavije, s tem da se sodelovanje na strokovnem področju ne bi prekinilo (17. – 18. oktober)

– organiziranje in izpeljava strokovne ekskurzije, kjer smo si na povabilo Češkoslovaške arhivske uprave ogledali: Državni arhiv češke Krone s podarckom na hranjenju listin, češki filmski arhiv, Mestni arhiv Prage z oddelkom za konservacijo in restavracijo in Policijski muzej s svojim arhivom.

– priprave na izdajo društvene publikacije Viri št. 4

– priprave na izdajo društvenega glasila za leto 1991 Arhivi št. XIV, ki bo predvidoma izšlo v marcu 1992

– evidentiranje novih članov izvršnega odbora Arhivskega društva Slovenije, predsednika, podpredsednikov, tajnika in ostalih odborov oziroma komisij pri Arhivskem društvu Slovenije.

Celotna dejavnost društva spada v področje Ministrstva za kulturo z izjemo društvenega glasila Arhivi, katerega štiri petine stroškov financira Ministrstvo za znanost in tehnologijo. Arhivsko društvo Slovenije je s svojo dejavnostjo v letu 1991 opravičilo svoj obstoj s svojo dejavnostjo in s tem tudi opravičilo vložena sredstva.

Poročilo o posvetovanju arhivskih delavcev Bosne in Hercegovine na Igmanu od 20. do 21. junija 1991

*Boris Rozman
Gašper Šmida*

Na Igmanu je bilo v času od 20. do 21. junija 1991 posvetovanje arhivskih delavcev Bosne in Hercegovine. Posvetovanje so na začetku hoteli organizirati v Neumu, vendar so se v zadnjem trenutku zaradi politične situacije premislili. Osnovni temi posvetovanja sta bili: ARHIVSKA DEJAVNOST V POGOJIH NOVIH DRUŽBENIH ODNOSOV, STANDARDI IN NORMATIVI ZA ARHIVSKO DEJAVNOST BOSNE IN HERCEGOVINE IN NJIHOVA UPORABA V PRAKSI.

Posvetovanje je odprl predsednik arhivskega društva BiH Miroslav Marić. Sledili so mu pozdravni govori upravnika hotela, dr. Bogdana Lekića (v imenu Arhiva Jugoslavije), Petra Strčića iz Zagreba (v imenu Zveze arhivskih delavcev Jugoslavije), Gašperja Šmida (v imenu Arhivskega društva Slovenije, Arhiva Republike Slovenije in Zgodovinskega arhiva Ljubljana) in predstavnika ministrstva za kulturo BiH. Zanimiv je bil zlasti Petar Strčić, ki je poudaril, da zaenkrat Zveza arhivskih

delavcev Jugoslavije še obstaja in ne glede na situacijo, v kakršni se nahajamo, moramo arhivisti svoje delo opravljati častno in pošteno. Emira Hadžimuratović je prebrala poročilo o realizaciji sklepov predhodnega posvetovanja, ki je bilo v Tesliću 1990. leta. Kot je dejala, je bilo veliko narejenega, a še vedno ne vse. Morda je temu kriva tudi današnja politična situacija. Problemov je namreč vse več in za nekatere bodo potrebovali veliko časa, da se bodo lahko rešili. Vsi delajo v mejah zmožnosti. Sledila je predstavitev GLASNIKA, glasila arhivskih delavcev in arhivov BiH in inventarja arhiva Tuzle.

Uvodni referat je predstavil Azem Kožar, ki se je skupaj z Matkom Kovačevićem lotil teme prvega dneva posvetovanja. Dejal je, da ta referat in čas, ki ga je imel na razpolago, ni imel cilja niti ni mogel zajeti celotne problematike arhivske dejavnosti v BiH v tem trenutku, ampak je imel nalogo, da pokaže na osnovne probleme in aktivnosti arhivske službe in drugih relevantnih subjektov pri njihovem reševanju. Rešitev je v podražavljanju arhivske službe. Kljub temu, da vizija kulture in kulturne politike prve večstrankarske oblasti še ni v celoti poznana, upa, da bo ta imela več posluha za reševanje teh problemov. Sledilo je 11 koreferatov.

Dr. Bogdan Lekić je govoril o prednosti arhiva splošnega tipa, ki ima status organa uprave v novih družbenih pogojih, Seada Hadžimehmedagić pa o prevzemanju arhivskega gradiva ukinjenih družbenopolitičnih organizacij in o evidentiranju in vzpostavljanju sodelovanja z novimi političnimi organizacijami in združenji. Muhamed Musa je obdelal teoretični koncept arhivistično-dokumentarnega kompletiranja gradiva siso zdravstvene varnosti Sarajevo, Slavica Klarić metodologijo priprave arhivskega gradiva o konfiskaciji in nacionalizaciji. Kako naj izgleda dolgoročno delovanje v arhivski dejavnosti, je prebrala Milena Gašić, Jovan Popović iz Arhiva Jugoslavije pa je obdelal nekaj vprašanj o financiranju in organiziranju arhivske dejavnosti. Mag. Azem Kožar je govoril o potrebah in možnostih arhivov v BiH glede prevzemanja arhivskega gradiva od imetnikov. Amira Šehović je obdelala zakonodajno-pravne aspekte statusa privatnega arhivskega gradiva v BiH. Samenka Pušac se je dotaknila nekaj vprašanj v zvezi z varovanjem in zaščito arhivskega in dokumentarnega gradiva, Miroslav Marić pa zakona o podjetjih. Za konec prvega dneva je Jasmina Hopić prebrala koreferat o problematiki zaščite arhivskega gradiva v tujih in mešanih podjetjih. Diskusije ni bilo.

Drugi dan je temo o standardih in normativih za arhivsko dejavnost v BiH predstavil mag. Vladimir Jerić. Dejal je, da gre za pionirski poizkus arhivske dejavnosti BiH, da z modernimi metodami projicira svoj razvoj do leta 2000 in da bosta le čas in praksa ovrednotila kvaliteto standardov in normativov. Sledilo je 7 koreferatov. David Davidović in Amila Mujezinović sta obdelala sedanje stanje organiziranosti in usposobljenosti arhiva kot nosilca arhivske dejavnosti. Sledil je zanimiv koreferat Edite Radosavljević, ki je govorila o časovnih normativih arhiva BiH in kako so se le-ti obnesli. Marija Divčić je obdelala razširjeno dejavnost arhivov

(izdajanje publikacij, priprava razstav, strokovno usposabljanje, strokovno izpopolnjevanje, sodelovanje s sorodnimi institucijami . . .), Mirjana Bibić pa je govorila o standardih in normativih informativne službe arhiva v BiH. S kadrovske neoposobljenosti arhivske službe v BiH nas je seznanil mag. Azem Kožar, z vlogo in pomenom arhivske čitalnice pa je Mirjana Knezović zaključila posvetovanje.

Dva koreferata nista bila prebrana, bila sta le priložena ostalemu gradivu. Suzana Srdović se je lotila računalniškega programa d'base, Mina Kujović pa tehnično-tehnološke zaščite arhivskega gradiva v arhivskih depojih. Prave diskusije zopet ni bilo. Dr. Tepić je pohvalil delo posvetovanja in dejal, da je bilo prvič narejeno nekaj na področju standardov in normativov in da se je potrebno boriti za arhivistiko. Potrebno je veliko objavljati in biti stalno prisoten v javnosti tudi na znanstveno-raziskovalnem področju. Dr. Lekić se je z njegovo razpravo strinjal in dodal, da je potrebna večja povezanost med arhivi. Velikokrat se namreč dogodi, da se zaradi nepovezanosti marsikatera stvar ponavlja. Zdi se mu logično, da razširjena dejavnost pri arhivih ni nič drugega kot osnovna dejavnost, saj je naloga vsakega arhiva, da objavlja, pripravlja razstave in da znanstveno deluje.

Sklepov na posvetovanju niso sprejeli, pač pa so določili komisijo, ki jih bo pripravila in jih prebrala na naslednjem sestanku arhivskega društva BiH. Za konec je Kovačević povedal, da bo na Igmanu verjetno tudi jugoslovansko posvetovanje arhivskih delavcev. Temne posvetovanja še niso določene. Zato pričakuje še predloge.

Posvetovanje je za delavce arhivov BiH prineslo veliko novega. Prvič so se lotili nekaterih tem, ki smo jih mi že bolj ali manj obdelali. Prišli pa so skoraj do istih problemov in zaključkov, s katerimi smo se ukvarjali v slovenskih arhivih. Naloga arhivistike je pač ista: hraniti in varovati arhivsko gradivo.

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Sud-Est europeennes – AIESEE), Mednarodnega sveta arhivov (Conseil international des Archives – CIA) in Bolgarije. Že leto poprej jim je ustanovitev organizacije dovolil UNESCO.

Šele po letu 1986 se je Alžiriji, Avstriji, Bolgariji, Češkoslovaški, Egiptu, Grčiji, Italiji, Libanonu, Madžarski, Nemčiji, Nizozemski, Poljski, Romuniji, Sovjetski zvezi, Španiji, Tuniziji, Turčiji, Veliki Britaniji in ZDA pridružila še Jugoslavija.

CIBAL se ukvarja predvsem s starejšo zgodovino balkanskih dežel in njenih odnosov na območju Mediterana, z izdajanjem virov, inventarjev, bibliografij, organizacijo mikrofilmanja pomembnejšega gradiva v arhivih, z izdajanjem raznih študij (Series Balcanica), prirejanjem konferenc in seminarjev, ki jih organizirajo za latinsko, grško, slovansko in turško paleografijo in diplomatiko.

Zato se ni treba čuditi, da so se tokratnega seminarja v Benetkah udeležili po (največ) trije predstavniki Poljske, Češkoslovaške federacije, Madžarske, Romunije, Bolgarije, Grčije, Albanije, Španije in Jugoslavije. Razdeljen je bil v dva glavna sklopa, in sicer paleografski del, ki sta ga vodila dr. Maria Francesca Tiepolo in dr. Piero Scarpa, ter diplomatski del pod vodstvom dr. Giustiniane Migliardi O'Riordan. Predmet študija in obdelave dokumentov so bile listine beneškega arhiva, ki so se nanašale na dežele udeležencev in so obsegale obdobje od 11. do 18. stoletja, torej s preučevanjem karolinške, gotske in humanistične pisave, manjkalo pa ni niti starejše in mlajše kurialne pisave papeške pisarne.

O organizaciji devetnajstih državnih in 94 lokalnih arhivov ter o italijanski arhivski zakonodaji, ki so jo od prve zbirke zakonov iz leta 1963 z vrsto popravkov in z upoštevanjem zakonov iz daljnjega leta 1911 izdali leta 1987, je spregovorila dr. Bianca Lanfranchi Strina. Njeno strokovno področje je tudi egdotika ali veda o izdajanju virov, zato nam je postregla z njihovimi najnovejšimi normami za izdajo virov (Progetto di norme per l'edizione delle fonti documentarie), ki so izšle v izdaji Buletina dell'Istituto storico italiano per il medio evo e Archivio Muratoriano, št. 91, v Rimu leta 1984. Te norme vsckakor pridejo v poštev pri izdajah virov za zgodovino primorskih mest pod Benečani.

Dr. Paolo Selmi, ki je ravno v tem času postal novi direktor beneškega arhiva, nam je v zanj značilnem temperamentnem slogu pojasnil delovanje beneške pisarne. Ta je bila kljub cerkvenim pisarjem povsem laična (kakor država sama), kar kaže njeno poslovanje, ki ga po vseh značilnostih lahko primerjamo s poslovanjem notarske pisarne. Tako imenovani veliki pisar (Cancelliere grande) je imel velik ugled med beneškimi državniki, saj se je lahko udeleževal vseh sej državnih svetov, le odločati ni smel. Zato pa je smel nositi čepico kot dož, ki mu je pred nadškofom ni bilo potrebno sneti.

O sfragistiki in prizadevanjih beneškega ter italijanskih državnih arhivov za čim vernejšo prezentacijo teh nadvse pomembnih elementov verodostojnosti starih pravnih aktov, je spregovorila gospa Manuela Baroni. Da se tudi v tako zakoreninjeni vedi kot je paleografija, najdejo elementi za nove pristope k preučevanju, je udeležence tečaja poučila dr. Claudia Salmi. Seznanila nas je s sodobni-

Poročilo o tečaju latinske paleografije in diplomatike oktobra 1990 v Benetkah

Darko Darovec

Od 3. do 31. oktobra 1990 je v Benetkah potekal VI. tečaj latinske paleografije in diplomatike, ki sta ga organizirala Mednarodni center za informiranje o virih za zgodovino Balkana in Mediterana (Centre international d'information sur les sources de l'histoire Balkanique et Mediterraneenne, v nadaljevanju CIBAL) in Državni arhiv v Benetkah (Archivio di Stato di Venezia, v nadaljevanju ASV) v okviru svoje Šole arhivistike, paleografije in diplomatike (Scuola di Archivistica, Paleografia e Diplomatica).

To je bil že drugi tovrstni tečaj v Benetkah, medtem ko je bil prvi v Rimu leta 1979, drugi v Benetkah 1981, tretji v Perugiji leta 1984, četrti v Trapaniju na Siciliji leta 1986 in peti v Bariju leta 1988. Tako je italijanski državni arhiv povsem prevzel to aktivnost mednarodne organizacije CIBAL, ki je bila ustanovljena leta 1976 v Sofiji na pobudo Mednarodnega združenja za raziskave jugovzhodne Evrope (Association internationale des études

mi pristopi italijanskih paleografov, predvsem A. Petrucci in A. Pratesija, ki v polemiki s tradicionalistom G. Cencettijem odkrivata psihološke in umetnostne značilnosti, ter razkrivata ideološke posebnosti srednjeveških in novoveških pisarjev ter javnih napisov. S konkretnim sodobnim pristopom k preučevanju napisov v stolni cerkvi sv. Marka v Benetkah pa se je preizkusila dr. Francesca Cavazzana Romanelli.

Spomin na solde, »grošče«, lire in dukate nam je osvežil dr. Franco Rossi. S strnjanim prikazom je zajel značilnosti delovanja beneškega monetarnega sistema, ki se je v svojih inačicah ohranil v drugih deželah in zavesti ljudi še dolgo po propadu Republike (1797).

Podrobneje je predstavila beneški arhiv in njegove fonde bivša direktorica dr. Maria Francesca Tiepolo, ki čakajoč na abecedno vrsto pri izdaji vodnika po fondih italijanskih državnih arhivov še vedno prisega na analitični inventar Andrea Da Mosta (*L'Archivio di Stato di Venezia, Indice generale, storico, descrittivo ed analitico*) iz leta 1937. Njihovi poglobljeni fondi za odnose z deželami zunaj beneškega mesta so zajeti v serijah, imenovanih Senato. Tako imajo najprej serijo Senato Misti, ki je na začetku za prvo polovico 14. stoletja uničena, nadaljujeta pa jo seriji Senato Terra za beneške dežele apeninskega polotoka in Senato Mare za ostale beneške pokrajine. Tu je Istra vedno nekako v sredi, saj jo enkrat prisojajo deželam, imenovanim Terra, drugič in pogosteje pa deželam da Mar. Serije oblikujejo tudi t.i. Senato Secreti, ki se kasneje delijo na Senato Rettori za beneške dežele in Senato Corti za meddržavne odnose. Seveda beneški arhiv hrani še obilo drugih pomembnih fondov za zgodovino naših krajev, med katerimi so bili mnogi že tudi objavljeni, vendar se 52 strokovnih delavcev beneškega arhiva lahko upravičeno pohvali z zelo obsežno dokumentacijo za starejšo zgodovino naših krajev.

Seznanili so nas še z uporabo računalniške tehnologije v arhivih, kjer se z njo ukvarjajo že od sedemdesetih let, pa vendar niso še prišli do zaključnega programa in prezentacije, ki je problematična zlasti za starejše gradivo.

Šolske kronike – razstava Pokrajinskega arhiva v Novi Gorici

Aleksandra Pavšič Milost

V preddverju stavbe Pokrajinskega arhiva v Novi Gorici je bila od decembra 1990 do septembra 1991 postavljena razstava o šolskih kronikah. Njen namen je bil iz različnih zornih kotov predstaviti to vrst arhivskega gradiva, ki je eden najdragocenejših virov za preučevanje razvoja šole, kraja ali širšega območja. Težišče je bilo na prikazu razvoja šolskih kronik osnovnih šol, za katere je v goriškem arhivu dovolj gradiva.

Avtorica razstave Vlasta Tul je poskušala odpreti šolske kronike na čimveč vsebinsko različnih straneh, tako da bi si obiskovalci lahko ustvarili mozaično podobo šolske kronike. Ustavila se je pri spreminjanju šolske kronike kot arhivskega dokumenta in pri kronikah kot viru za preučevanje razvoja šol. V njih namreč preberemo precej o prostorskih in materialnih možnostih šol, o njihovih zidavah in popravilih, o organizacijskih spremembah, začetkih in prenehanju delovanja. Posebno poglavje razstave je bilo namenjeno življenju v domačem kraju in po svetu, kot ga zaznamo iz šolskih kronik. Dogajanja v šoli so se namreč vedno in se še zrealijo v življenju kraja in obratno. Prav tako je v šolskih kronikah namenjenega precej prostora velikim dogodkom kot je bila npr. prva svetovna vojna, spremljamo pa lahko tudi različna praznovanja. Na razstavi je razgrnjenih nekaj strani, ki opisujejo praznovanja v obdobju od 1945 do 1973. Eno od poglavij razstave je predstavljalo fotografije in risbe v šolskih kronikah. Od petdesetega leta dalje se namreč začno v kronikah pojavljati fotografije šol, učencev, prireditvev itd., kar v primernih količinah še bogati izpovednost gradiva. Razstavljeni so bili tudi nekateri dokumenti, ki bi po svoji vsebini sodili v šolsko kroniko (zapisi o pričetku pouka, kratka zgodovina šole ...), so pa bili najdeni v drugih fondih. V zadnjem delu razstave so bile predstavljene kronike drugih vzgojnoizobraževalnih ustanov (srednjih šol, vrteev, dijaških domov), ki kronik običajno ne vodijo tako redno kot osnovne šole. Razstavljen je bil tudi posebej za ta namen izdelan zemljevid občin Ajdovščina, Nova Gorica in Tolmin z vrisanimi kraji, za katere so ohranjene šolske kronike, ki jih je v originalu ali reproducirane možno videti v Pokrajinskem arhivu v Novi Gorici.

Razstavo je spremljal katalog. V prvem delu spregovori avtorica o pomenu šolskih kronik, njihovi ohranjenosti in razvoju. Drugi del je seznam razstavljenega gradiva (83 eksponatov), sledi pa še seznam kronik šol z območja občin Ajdovščina, Nova Gorica in Tolmin, ki jih hranijo v Pokrajinskem arhivu v Novi Gorici ali pa drugi imetniki.

ocene in poročila o publikacijah

Anton Ožinger, Vizitacije savinjskega arhidiakonata goriške nadškofije 1751-1773 (Carlo M. d'Attems, Vizitacijski zapisniki 1752-1774, zvezek 2), Ljubljana 1991, 922 strani, 7 kart in 10 slikovnih prilog

France M. Dolinar

Prijetno dolžnost imam predstaviti Vam lepo in pomembno knjigo svojega dolgoletnega prijatelja in kolega mariborskega škofijskega arhivarja prof. Antona Ožingerja. Gre za prvo knjigo obsežnega mednarodnega projekta izdaje vizitacijskih zapisnikov prvega goriškega nadškofa Karla Mihaela Attemsa 1752-1774. Projekt se je rodil ob pripravah na mednarodni in interdisciplinarni simpozij o nadškofu Attems, ki je bil od 6. do 8. oktobra 1988 v Gorici. Dve leti pozneje je izšel tudi zbornik predavanj tega simpozija (prim. oceno v: ZČ 45/1991/162-165).

Pohudo za izdajo vizitacijskih zapisnikov nadškofa Attemsa je dal italijanski zgodovinar Gabriele De Rosa, danes senator v italijanskem parlamentu v Rimu. De Rosa je kot izreden poznavalec italijanskih cerkvenih arhivov postal pozoren na fond Attemsovih vizitacij v Nadškofijskem arhivu v Gorici. Na sejah pripravljalnega odbora je večkrat poudaril, da ne pozna enakovrednega vira, ki bi v tem času nudil tako podrobno informacijo o ljudeh in krajih v Srednji Evropi in to na tako obsežnem, etnično, kulturno in jezikovno tako razgibanem področju, kot je bila takrat goriška nadškofija. De Rosa uvršča Attemsa med velike osebnosti italijanske katoliške obnove. Čeprav je živel v drugem času in v drugačnih okoliščinah, ga postavlja ob bok nosilecema italijanske katoliške obnove, milanškemu nadškofu Karlu Boromejskemu in padovanskemu nadškofu Gregoriju Barbarigi. Osvetlitvi osebnosti nadškofa Attemsa in njegovega pastoralnega dela je bil namenjen omenjeni simpozij v Gorici leta 1988. Objava vizitacijskih zapisnikov pa prinaša mnogo več, saj so po De Rosovih besedah ti zapisniki »nadvse bogati pomniki že pozabljenih človeških in verskih dejstev ... v tej večnarodnostni škofiji ... na stičišču različnih kultur in nehomogenem pa težko dostopnem ozemlju« (Carlo M. d'Attems, primo arcivescovo di Gorizia 1752-1774, zvezek 2, Atti del Convegno, Gorizia 1990, 9-10). Ti zapisniki nam, kot je De Rosa zapisal na drugem mestu, »omogočajo spoznati kulture in mišljenja krajevnih prebivalcev, ter zapletena vprašanja cerkvene organizacije.« (Carlo M. d'Attems primo arcivescovo di Gorizia 1752-1774, zve-

zek 1, Studi introduttivi, Gorizia 1988, 11).

V projekt so se istočasno vključile tri dežele: L'istituto di Storia Sociale e Religiosa v Gorici obdeluje tisti del goriške nadškofije, ki je danes v Italiji. Dela potekajo po načrtu in verjetno lahko že v prihodnjem letu pričakujemo naslednji zvezek naše zbirke, ki bo imela številko ena. To smo namreč prihranili Gorici kot sedežu nadškofije. Tudi koroški del nekdanje goriške nadškofije, ki danes leži v Avstriji, je že transliteriran. Celovski škofijski arhivar dr. Peter Tropper pripravlja opombe in piše uvodni tekst. Izid knjige je prav tako napovedan za prihodnje leto.

Slovenem je pripadel največji delež, saj je nekdanja goriška nadškofija, z izjemo župnij ljubljanske škofije, v Attemsovem času pokrivala celotno slovensko narodnostno ozemlje južno od Drave. Prijatelj Ožinger se je pred dvema letoma resno lotil dela in tako danes v tem krogu predstavljamo sad njegovega dela. Morda ne bo odveč povedati najprej nekaj besed o vizitacijskih zapisnikih kot zgodovinskem viru, zlasti še, ker ga naši zgodovinarji mnogokrat napačno interpretirajo. Najbolj se ga vesele seveda umetnostni zgodovinarji, saj jim prinaša vrsto podatkov o naši kulturni dediščini, tudi tisti, ki jo je že nagrizel zob časa, ali pa je postala žrtev nesmiselnih posegov vanjo v preteklosti. Ostali zgodovinarji pa, razen da iz teh zapisnikov eitirajo posamezne negativne pojave, ki jih nato posplošujejo, kot da ne vedo z njimi kaj početi. In vendar nam ti zapisniki nudijo izredne podatke tudi za versko in cerkveno ter socialno in kulturno zgodovino.

Vizitacijski zapisniki so nastali iz potrebe potridentske obnove katoliške Cerkve. Na tridentinskem koncilu (1545-1563) so bile norme katoliške obnove zelo jasno določene, škofom pa naloženo, da jih čimprej uresničijo v svojih škofijah. Nadzor nad potekom obnove so omogočale redne vizitacije škofije, ki jim je tridentinski koncil določil predpisano obliko in podroben vprašalnik. Škofje so morali odkrivati nepravilnosti, zato si tistega, kar je ustrezalo tridentinskim normam niso zapisovali. Zato nas ne smejo zavesti nepravilnosti, ki so zapisane v vizitacijskih zapisnikih, češ, takšno je bilo takrat

stanju na Slovenskem. Da bi te podatke **pravilno ovrednotili**, se moramo najprej temeljito poučiti o idealu tridentinske Cerkve. Nato moramo ugotoviti skupno število duhovnikov in vernikov v določeni škofiji, ali v našem primeru arhidiakonatu, in na podlagi teh podatkov izračunati procent odstopanja od zažrtanega ideala. Naj za primer navedem poročilo za dolenski arhidiakonot leta 1600. Arhidiakon je v svojem poročilu porabil skorajda 50 strani, da je ožigosal konkubinat v svojem arhidiakonatu. Pri podrobni analizi njegovih poročil pa zvedemo, da sta bila od osemdesetih duhovnikov v njegovem arhidiakonatu konkubinata osumljena dva (govor je o sumu in ne o dokazanem konkubinatu). In prav ta zadnji podatek o dveh od osemdesetih izpuste vsi, ki to poročilo citirajo in tako dobi človek vtis, da je bila vsa dolenska duhovščina v tem času dvomljive vrednosti. Iz tridentinske sheme cerkvene obnove, ki jo mora imeti bralec ne prestando pred očmi, pa nam ti skopji, največkrat v telegrafskem stilu zapisani podatki govore o vernosti našega človeka, obliki in vsebini njegove pobožnosti, govore nam o medsebojnih človeških odnosih in socialnem stanju naših ljudi.

Pri transliteraciji tekstov se je Ožinger prilagodil navodilom, ki jih je izdelal pripravljalni odbor v Gorici pod vodstvom prof. De Rosa. Jezik, z redkimi izjemami latinski, je lahek in preprost. Nekaj problemov je imel z razvozlanjem kratice, za katere v tem času ni več pravil, ampak jih je pisec čisto prilagajal svojim potrebam. Precej preglavje mu je povzročala tudi pisava, zlasti tam, kjer je predloga v izredno slabem materialnem stanju. Nekoliko več pozornosti pa zasluži seveda njegova **uvodna študija Cerkevne razmere v oglejskem patriarhatu sredi 18. stoletja in ustanovitev goriške nadškofije** (str. 11-47). Študija je v celoti prevedena tudi v italijanščino (str. 51-97) in nemščino (str. 99-145).

V svoji uvodni študiji Ožinger najprej kratko predstavi **vlogo in pomen oglejskega patriarhata** v zgodovini Cerkve na Slovenskem. Ko govori o cerkvenoupravni razdelitvi patriarhata, se posebej ustavi ob **pristojnostih arhidiakona**. Za razliko od salzburških so si oglejski arhidiakoni pridobili večje pristojnosti, in sicer zaradi kompliciranih političnih razmer v deželi. Sedež patriarhata je bil namreč v Beneški republiki, večina nadškofijskega ozemlja pa pod Habsburžani, ki so, ne vedno brez razloga, v patriarhatu videli eksponenta beneške ekspanzionistične politike na habsburško ozemlje. Praktična posledica tega dejstva je bila, da je postala lokalna cerkvena uprava močnejša, ohranjeni lokalni viri o razmerah v določenem arhidiakonatu pa zanesljivejši.

Pomemben mejnik v slovenski cerkveni zgodovini nedvomno pomeni ukinitve oglejskega patriarhata leta 1751 in **ustanovitev goriške nadškofije** za avstrijski del, ter videmske nadškofije za beneški del nekdanjega patriarhata. Prvi nadškof novoustanovljene goriške nadškofije je postal Karel Mihael d'Attems. »Kot eno prvih dolžnosti, ki jo je novi ordinarij dobil takoj ob imenovanju od Svetega sedeža«, je zapisal Ožinger v svojem uvodu »je bila naj čimprej opravi vizitacijo celotnega ozemlja in o tem predloži Svetemu sedežu ustrezno poročilo«

(Ožinger, str. 13). Attems je naloženo dolžnost vzel zelo resno. »Neutrudno, natančno in vneto je obiskoval škofijo. Pri tem ga je odlikovala redka sposobnost, da vzpostavi neposredne stike s krajevno duhovščino in ljudstvom, saj je poznal vse jezike v rabi na tem bolj ali manj nedostopnem škofijskem ozemlju« (De Rosa, 9). Ožinger nadaljuje, da pri tem ni spregledal nobenega kraja, odkrival je težave in stvarne duhovne potrebe svojih vernikov, pa tudi številne napake in pomanjkljivosti. Zaradi izredne obsežnosti tega pastoralnega opravila, naporov, ki so bili z njim povezani in svojega šibkega zdravja, ki je večsah odpovedalo, je za določene predele (savinjskega arhidiakonata) delegiral kot vizitatorja kakega od svojih ožjih sodelavcev ali arhidiakonov. Attemsove vizitacije niso potekale v suhem birokratskem vzdušju, pregledovanju knjig, računov in matric, ampak so bile bogoslužno opravilo, tudi ljudski praznik z zunanjimi izrazi (sprejem v procesiji, zvonjenje, streljanje z možnarji, spremstvo trške ali meščanske garde, izročitev cerkvenih ključev pred vrati, incenzacija, poklonitev duhovščine itd.) O poteku vizitacije je vodil natančen zapisnik (Ožinger, 13). In tako je nastal obsežen zapis v 24 zajetnih zvezkih velikega formata, ki jih danes hrani Nadškofijski arhiv v Gorici.

Sledi kratka predstavitev »fonda« Attemsovih vizitacij v nadškofijskem arhivu v Gorici (13-15). O fondu je obširneje pisala že Lucía Pillon v prvi knjigi Carlo Michele d'Attems primo arcivescovo di Gorizia fra Curia Romana e Stato Absburgico, Studi introductivi, Gorizia 1988 (Atti delle visite pastorali, 111-175). Ožinger tu le kratko povzema njene ugotovitve. Časovno zaporedje vizitacij v savinjskem arhidiakonatu (15-27) dopolni Ožinger s kratko vsebino vsakokratne vizitacije. To vsebino nato podrobneje razčleni v **osrednjem delu svojega prispevka** (27-42), ki pa mu je žal izpadel podnaslov. V tem delu nam skuša Ožinger približati vsebinsko bogastvo objavljenih vizitacijskih zapisnikov. Poleg izrazito verskih in cerkvenih zadev (kot nepokorščina cerkvenemu redu) so zlasti dragoceni opisi cerkva in njihove opreme, medsebojna pravna odvisnost dušnopastirskih postojank in njihov odnos do svetne oblasti, podatki o številu prebivalcev (duš), verski pripadnosti, socialnem stanju ljudstva in podobno.

Ko skuša sintetizirati vsebino objavljenih vizitacijskih zapisnikov, Ožinger posebej poudarja, da »ob stvarnem, materialnem svetu nastopa kot **subjekt dogajanja človek**. To je bodisi duhovnik (župnik, vikar, kaplan, beneficiat), ki se pritožuje nad svojimi verniki, ki mu kratijo bero ali zemljiškoposestne dajatve in pri tem celo fizično obračunajo z njim, pritožuje pa se tudi nad svojimi duhovnimi sobrati zaradi nediscipline, nespoštovanja, moralnih prestopkov in nepokorščine.

Na drugi strani, pravi Ožinger, ima človek določenega obdobja in okolja, ki ima v tem dogajanju kot cerkveni uslužbenec ali nosilec funkcije (ključar, župan, organist, cerkovnik, gospodinja), prav tako svoje mesto in se zaveda svojih pravic bolj kakor svojih dolžnosti. Ob obisku višje nadzorne cerkvene oblasti se za svoje pravice tudi zna potegovati

ti (ključar, ki je odrinjen od uprave cerkvenega premoženja in blagajne, cerkovnik ali organist, ker ima premalo dohodkov, tako da ne more živeti ali se mu hiša podira nad glavo). Kot tretji činitelj nastopa »ljudstvo«, naš človek s svojimi skrbmi in problemi.

Vizitacije so bile poprej javno razglašene in napovedane. Pred vizitatorja je mogel priti vsakdo in povedati svojo zadevo, pritožbo ali prošnjo. Zato pri vizitacijah vsaj občasno nastopi širši krog ljudi, véasih vsa srenja, zlasti ko prosijo za lastno dušno-pastirsko postojanko ali samo za zakramentalno cerkev ali se pritožujejo zaradi šolnine. Véasih je pri tem prisotna osebna prizadetost zaradi krivice ali prizadete časti (pritožba starca, ki je bil v cerkvi grajan zato, ker je zadremal, in neke ženske, ki jo je dal župnik na »pranger« (sramotni steber) zaradi dolgega jezika). Veliko bolj pa nas iznenadi skrb in odgovornost ljudi za skupno duhovno dobro njihove skupnosti. (38-39).

Nato Ožinger podrobno analizira **izbodišča in cilje** Attemsovega obnovitvenega delovnjaja in svojo analizo povzame v zaključni misli, kjer pravi, da je hotel biti Attems dober škof po vzorih tridentinskega koncila, vse njegovo delovanje, ki se nam kaže v pričujočih petih vizitacijah, pa dokazuje to njegovo stremljenje. Te vizitacije pomenijo ne samo za slovensko Štajersko, ampak za večji del našega narodnega ozemlja sklep tridentinske obnove in katoliške reforme.«

Sledijo **teksti vizitacij** v originalnem jeziku (od str. 147 dalje). Jezik je preprost in lahko berljiv. Okrajšave so vse razrešene, interpunkcija pa je prilagojena modernim jezikom. Precej dela si je dal avtor z izdelavo kart, na katerih je začrtal vizitatorjevo pot. Tudi sicer je knjiga bogato slikovno opremljena. Poleg slik obeh goriških nadškofov, Karla Mihaela Attemsa in njegovega naslednika Rudolfa Edlinga, ter njihovih pomočnikov pri vizitacijah, je v knjigi objavljena še pregledna karta goriške nadškofije v obravnavanem času, pri vsaki vizitaciji pa tudi vzorec pisave posameznih vizitacijskih zapisnikov (175, 349, 537, 699, 811). Pohvaliti velja tudi skrbno izdelana imenika krajev (873-886) in oseb (887-919).

Kljub skrbnemu lektoriranju se je v tako obsežen tekst vendarle prikradlo še nekaj tiskovnih napak. Na večino je uspel avtor vendarle opozoriti v **errata corrigé** ob koncu knjige (921-922). Knjigo je vzorno **opremil Desing biro** iz Ljubljane, zahteven tisk pa je zvrtila tiskarna Graph prav tako v Ljubljani.

Ob koncu bi rad izrazil svoje **občudovanje** prof. Antonu Ožingerju za opravljeno delo. Šele ko se človek sam zagriže v tako obsežen vir, pravzaprav spozna, kako garaško delo je pripraviti za objavo takšen vir. Rad bi se zahvalil vsem trem založnikom, Arhivu Republike Slovenije, Inštitutu za zgodovino Cerkve Teološke fakultete v Ljubljani in Znanstvenemu inštitutu Filozofske fakultete v Ljubljani, ki so imeli dovolj poguma danes izdati takšno in tako zajetno knjigo. Vedno znova poslušamo očitke, da takšnih knjig nihče ne bere, da nihče več ne zna latinščine ali tujih jezikov in podobno. Istočasno pa isti ljudje tarnajo in se pohujšujejo

nad nepoznavanjem naše preteklosti. Naši založniki pa se, kljub skromnim finančnim sredstvom, s katerimi razpolagajo, vse predobro zavedajo, da brez virov temeljite in poštene zgodovine ni. V celoti objavljeni viri pa vsaj otežujejo, če že ne preprečujejo tudi samovoljno manipulacijo z njimi. Škoda bi bilo, če bi začeto delo moralo ostati nedokončano. Na naših ramah je še izdaja vizitacijskih zapisnikov dolenjskega in gorenjskega arhidiakona in slovenskega dela goriške Primorske (če smem tako reči). Čaka nas še ogromno dela in vsaj še tri knjige podobnega obsega. Izšle pa bodo lahko le, če bodo založniki naleteli na srečo, ki so pripravljena odpreti roko tudi za to vrsto sicer nevhvaležnega znanstvenega dela. Zmožnosti enega takšen projekt seveda presega, če pa se jih združi več, se da narediti veliko.

Vodnik po fondih in zbirkah, Pokrajinski arhiv Maribor, Maribor 1990, 701 strani

Branko Šuštar

»Finis coronat opus« beremo v uvodu k vodniku, ki so ga jeseni 1991 na posvetovanju v Škofji Loki predstavili Mariborčani. Vodnik po fondih in zbirkah njihovega arhiva je na voljo v tiskani obliki (150 izvodov) ali s pomočjo elektronskih medijev, kar je nedvomno pohvalna novost. Kazalo nam razgrinja strukturo vodnika v osmih skupinah fondov: 1. uprava in javne službe, 2. pravosodje, 3. prosveta, kultura, znanost, 4. sociala, zdravstvo, 5. gospodarstvo, bančništvo, 6. politične in družbeno politične organizacije, združenja in društva, 7. verske skupnosti, 8. ostalo in dodatek.

Podatki, ki jih navaja o fondu vodnik so ime fonda ali zbirke, mejne letnice ohranjenega gradiva, količina (število tehničnih enot, število tekočih metrov), informativna pomagala in jezik, nato pa sledi še nekaj »izbranih – pomembnih kategorij arhivskega gradiva z mejnimi letnicami.« Uporabnost vodnika omogočata predmetni in krajevni indeksi.

Iz uvodnih besed k vodniku se čuti večletno prizadevanje delavcev Pokrajinskega arhiva Maribor, ki so svoj del vodnika Arhivski fond in zbirke v SFRJ, SR Slovenija (1984), nadaljevali. Kljub obsežnosti 700 strani debele knjige je vodnik skromen. Ni ne uvodov k posameznim vrstam fondov (z zakonodajo), tudi ne historiata ustvarjalec; celo časa njegovega delovanja iz vodnika ne spoznamo. Tudi literature o fondu ali o ustvarjalcu v vodniku ni. Čeprav uvode (z zakonodajo in literaturo) v posamezne skupine fondov kar malo pogrešamo, pa brez ostalih podatkov prav lahko shajamo, saj historiat fonda, pogosto pa že čas delovanja ustvarjalca fonda predstavlja za arhivista pravo študijsko pustolovščino, ki je lahko prepuščena raziskovalcu. Za uporabnika je pač najvažnejše za katera leta hrani arhiv gradivo v tem ali onem fondu. Še naj-

bolj bi bil zanimiv historiat pri rodbinskih in osebnih fondih, saj pri njih ni prav jasno kaj obsegajo. Skratka: kljub selektivnim informacijam, ki jih nudi Vodnik po fondih in zbirkah, za prvo silo poteši radovednost uporabnika. Da bi se pa podrobneje sprehodili po vsebini, pa je treba vzeti v roke informativna pomagala ali pa priti do njih preko prenosa elektronskih podatkov. In v to smer si prizadevajo v mariborskem arhivu.

Ko nestrpno čakamo na še kakšen arhivski vodnik, smo lahko veseli uporabnega informatorja o fondih in zbirkah Pokrajinskega arhiva Maribor. Posebej razveseljiva je računalniška obdelava teksta, kar so z oblikovanjem realizirali prizadecni Mariborčani sami, pri čemer ni nezanimljiva finančna dostopnost takšne poti do tiskane knjige, pa tudi računalniški prenos podatkov.

Iz naših društvenih arhivov, priložnostna razstava, Nova Gorica, september 1991, Pokrajinski arhiv v Novi Gorici, katalog, 15 strani

Boris Rozman

Da se vse bolj zavedamo vrednosti in pomena, ki ga imajo društva v današnjem času in da vse bolj vrednotimo gradivo, ki nastaja pri njihovem delovanju, dokazujejo tudi številne razstave na to temo. Tako sta bili v kratkem času dve takšni razstavi. Arhiv Republike Slovenije je skupaj z Narodnim študijsko knjižnico v Trstu in Narodnim muzejem v Ljubljani pripravil razstavo Iz zgodovine slovenskega športa na Tržaškem, Pokrajinski arhiv v Novi Gorici, pa je v predverju arhiva pripravil priložnostno razstavo Iz naših društvenih arhivov. Ob slednji oziroma ob katalogu, ki je ob razstavi izšel, pa bi se rad ustavil.

Da se v arhivih vse bolj soočamo s finančnimi problemi, je razvidno že iz skromne publikacije, ki obsega le 15 strani. Tako kot razstavo jo je pripravil in uredil septembra 1991 Jurij Rosa, arhivist Pokrajinskega arhiva v Novi Gorici. Ta nas je na začetku na splošno seznanil s problematiko arhivskega gradiva društev na Goriškem in nam razložil, kje je vzrok, da tega gradiva ni veliko. Eden izmed vzrokov je zagotovo tudi pozna ustanovitev arhivskega zavoda v Novi Gorici, tako so arhivsko gradivo društev prevzemale tudi druge inštitucije. Avtor jih je naštel. Ni pa navedel gradiva, ki ga hranijo. Ti podatki bi nam marsikaj povedali. V nadaljevanju nam je razložil, kako je zakon o kulturni in naravni dediščini vplival na zbiranje gradiva o društvih in nam je to gradivo, ki ga hranijo, tudi na splošno predstavil. Gre za 67 arhivskih fondov, katerih skupna količina je 6 tekočih metrov. Večina teh fondov predstavlja drobci in so strokovno obdelani. Za konec nam avtor pove, zakaj so se odločili za razstavo, katere okoliščine so upoštevali pri predstavitvi gradiva in ponovno prosi vse, ki so si

razstavo ogledali, ali pa jim bo prišla v roke publikacija, za posredovanje informacij. V tekstu, ki se mi zdi primeren za objavo v takšni publikaciji, je avtor bolj obdelal arhivistično kot zgodovinsko plat. To je storil namenoma, ravno zato pa s tega vidika pogrešam malo več konkretosti. Avtor bi nam poleg fondov društev, ki se nahajajo v drugih ustanovah (teh zagotovo ni veliko, ali pa), lahko bolj natančno povedal, kaj vse so storili na terenu in kakšni so bili rezultati, da bi prepričali člane društev o pomenu njihovega gradiva in delovanja, kako so prišli fondi oziroma drobci v arhiv, kakšno je zanimanje raziskovalcev za te drobce in ali ti drobci sploh kaj povedo. Malo bolj bi se lahko razpisal o odnosu društev do njihovega gradiva in arhivov do društev. Prepričan sem, da v arhivih še vedno premalo storimo za zaščito društvenega gradiva.

Tekstu sledi popis vseh arhivskih fondov društev in zvez društev v Pokrajinskem arhivu v Novi Gorici, ki obsega najnujnejše podatke: ime fonda, razpon gradiva, tehnična oprema in tekoči metri. Mogoče bi nam avtor lahko o fondu postregel še s kakšnim podatkom, vendar to ni bil več njegov namen. Bolj pa mi je padla v oči klasifikacija društev. Namreč, vsak arhiv ima svojo klasifikacijo, ki so si bolj ali manj podobne, vsekakor pa niso enotne. Ob vse močnejši povezavi arhivov (računalniki) jo bo potrebno uskladiti, seveda pa ne samo na društvenem področju.

Na koncu nam avtor predstavi vseh 54 dokumentov, ki so razstavljeni. Kot je povedal že v uvodu, se je odločil za izbor dokumentov, ki se nahajajo v okviru društvenih arhivskih fondov kot samostojnih celot. Ob tem pa se vidi, kako skromno izbiro je imel. Za društva, pri katerih nastaja tako raznovrstna dokumentacija, prav neverjetno. Še en dokaz več, da je za delo z društvi treba vložiti veliko več truda, kot samo ga do sedaj. Se ni dalo kakšnega dokumenta tudi objaviti? To bi namreč katalog zelo popestrilo.

Končno pa, katalog je pred nami. Med tem ko bodo razstavo zaprli, bo ta ostal. Preglejte ga! Dal vam bo nove ideje, misli in naloge, ki jih bomo prej ali slej morali opraviti, saj homo drugače ostali brez gradiva, ki nastaja pri društvih.

Vjesnik historijskog arhiva Rijeka, XXXII, Rijeka, 1990, 320 strani

Vlasta Tul

Za 1990 leto je izšla tekoča številka arhivistične revije, ki je tokrat le glasilo reškega, ne pa tudi pazinskega arhiva, kot doslej. O tem, zakaj je prišlo do spremembe, ne zasledimo nobene omembe. Razen nekoliko spremenjene podobe zvezka je uporabljena stara, že ustaljena razporeditev prispevkov v več smiselnih celot: gradivo, članki in razprave, arhivska teorija in praksa, predstavitve in priloge

ter obvestila. Le registrov in inventarjev tokrat ni objavljenih.

S prvim člankom v sklopu znanstvenih razprav, zajetih v poglavju Gradivo, nas dr. Darja Mihelič s pomočjo dokumentov iz piranskega arhiva popelje v Piran na prelomu 16. v 17. stoletje. Dokument, ki nam ga avtorica predstavlja, je v bistvu popis stoštirinajstih pozidanih in nepozidanih parcel ob piranskem obzidju, ki ni le vir za poznavanje urbanističnega videza mesta, temveč odkriva tudi podatke o mestnih prebivalcih in njihovih dejavnostih. Ne le prvi, tudi drugi članek, prispeval ga je dr. Ivan Erecg, je zanimiv za ljubitelje in poznavalce slovenske zgodovine. Prinaša pregled nekdanj izredno pomembne trgovine s soljo na severnem Jadranu, nekoč avstrijskem obalnem območju, konec 17. in v začetku 18. stoletja. Dokumente, ki so tu objavljeni, hrani Deželni arhiv v Gradcu. V prispevku pokojnega dr. Danila Klenu je objavljenih osem pisem iz reškega zgodovinskega arhiva, ki jih je istrski narodnjak Jakov Volčič iz Zarečja v Istri v letih od 1871 do 1880 pisal Giovaniju Koblerju, zbiralcu in raziskovalcu narodnega blaga Istre in Hrvaškega primorja. Različna tovrstna korespondenca Volčiča pa tudi Koblerja je bila objavljena že večkrat, med drugim tudi v Vjesniku arhivov na Reki in v Pazinu. Vsa, razen zadnjega objavljenega pisma, so pisana v italijanščini. Po srečanju s Koblerjem je Volčič spoznal, da le-ta zna tudi hrvaško in mu je poslej pisal v svojem jeziku. Pisma so Volčičevi odgovori, razmišljanja in razlage Koblerjevim vprašanjem in govori o eerkvah, boljunski kroniki, veprinaškem statutu ter glagoljaških napisih v Istri. Mihael Sobolevski z inštituta za novejšo zgodovino v Zagrebu s pomočjo dokumentov, ki jih objavlja, dopolnjuje in obenem daje izhodišča preučevanju problematike o sodelovanju luških delavcev iz Sušaka v veliki stavki 4. do 13. marca 1937.

Poglavje Članki in razprave vsebuje šest kronološko razvrščenih prispevkov. Dr. Lujo Margetič je v prvem članku objavil v beneškem državnem arhivu hranjen, a doslej v hrvaški zgodovini ne dovolj upoštevan, originalni dokument, datiran s 30. marcem 1281. Nanaša se na prepoved nošenja vročega železa kot dokaznega sredstva pri ugotavljanju krivde podanikov na otoku Rabu. Avtor želi dokazati, da se je nošnja vročega železa kot dokaznega sredstva, uveljavljena na frankovskem ozemlju, razširila tudi v Panoniji in sosednjih frankovskih deželah že pred vdorom Madžarov in s tem zavrača Inehiostrijeve trditve, da je Rab prevzel tako obliko od italijanskih mest šele v 13. stoletju. V naslednjem prispevku mag. Anamari Petranović opozarja na odstopanja od subsidiarnega rimskega prava v srednjeveškem statutu mesta Reke. Nikola Crnković s svojo razpravo doprinaša k raziskovanju začetkov in razvoja lošinjskega pomorstva do 1797. leta. Lošinjska samonikla pomorska zgodovina je predvsem zgodovina Velega in Malega Lošinja od začetkov s primitivno živinorejo do prodornega pomorskega gospodarstva od 16. do konca 19. stoletja, kar je na Jadranu brez primerjave. Sledi članek Irvina Lukežiča, ki govori o mlinih na reki Rečini, ki so izgubili svoj nekdanji smisel in sloves z

vedbo sodobne tehnologije tudi na tem področju. Oporo razpravi daje gradivo iz Zgodovinskega arhiva na Reki in Arhiva Hrvaške v Zagrebu. Prvi del na splošno prikazuje razvoj mlinarstva na Rečini od visokega srednjega veka do konca 19. stoletja, drugi del se nanaša na mline, žage in druge podobne preostanke na območju Grobnika s posebnim ozirom na vsako vas, kjer so se take naprave uporabljale. Prispevek dopolnjujejo zanimive risbe mlinskih naprav ter zemljevid z vrisanimi legami naprav oziroma njihovih najdišč na Rečini. Julija Loci Barković nas v svojem prispevku popelje po znamenitejših hotelih na Reki, zgrajenih na prelomu 20. stoletja. Dr. Tatjana Blažeković je zbrala do sedaj znane podatke o življenju in delu Josipa Završnika, ki naj bi služili kot osnova nadaljnjim raziskavam o tem premalo znanem hrvaškem iliristu.

V prispevku, ki je objavljen v poglavju Arhivska teorija in praksa, se Dubrovko Pajalić ukvarja z metodologijo varovanja arhivskega gradiva v privatni lasti. Problem je toliko bolj pomemben, saj gre tudi na Hrvaškem za spreminjanje lastninskih in družbenih odnosov sploh. S pomočjo izkušenj ponekod v tujini in doma avtor svetuje možne rešitve na Hrvaškem. Za ponazoritev objavlja tudi matične liste za privatne imetnike arhivskega gradiva. Drugi članek, katerega avtor je Davor Eržišnik iz Arhiva Hrvaške, pa poskuša razrešiti problematiko v zvezi z gradivom, ki nastaja pri pisarniškem poslovanju za potrebe informatike.

V rubriki Predstavitve in priloge nas članek prof. dr. Vinka Tadejevića seznanja z geografsko lego in značilnostmi Praputnjaka pri Bakru in nam nato predstavi dogodke in dejavnosti mesta ter pripadajočega okolja skozi vsa zgodovinska obdobja.

Med Vestmi sta dva prispevka, zapisana v spomin Dušanu Zoreu in Danilu Klenu.

The American Archivist, letnik 42-45, 1979-1982

Milica Trebše Štolfa

Letnik 42, 1979, št. 1-4 (ASRS), obseg 585 strani

Letnik začne s spremenjenim izgledom in nekoliko drugačno razporeditvijo rubrik. Naklada dosega že približno 3500 izvodov. Začenja s FORUMOM kot uredniško rubriko za stike z bralci. Objavlja tudi njihova pisma. Uvedena je nova rubrika SHORTER FEATURES, ki je namenjena temam, ki se nanašajo na uporabo in ravnanje z arhivskim gradivom. Pisce poziva k objavi specifičnih problemov in njihovih rešitev v obsegu 500 do 1000 besed, brez opomb.

42/1

Uvodnik FOCUS je namenjen pozdravu Hua A. Taylorja, predsednika SAA za leto 1978/79, arhivskega strokovnjaka, ki se je iz Velike Britanije preselil v Kanado leta 1965 in se pridružil še SAA v

letu 1971. V prispevku predstavlja program, ki ima tri osnovne smeri v njegovem mandatu: izobraževanje kadrov, arhivski pripomočki in mednarodno sodelovanje.

Leonard RAPPORT v občrnem prispevku **FAKES AND FASCIMILES: PROBLEMS OF IDENTIFICATION**, obravnava problematiko in izkušnje ugotavljanja in pojava originalnosti pri časopisnem rokopisnem in drugem gradivu, saj se z novo tehniko reprodukcije lahko izredno približajo izvirniku. Navaja literaturo in primere, kjer se lahko arhivarji poučijo o ločevanju pravih dokumentov od ponaredkov vseh vrst.

Trudy HUSKAMP PETERSON v članku **THE GIFT AND THE DEED** poudarja, da je najbrž lažje biti darovalec kot prejemnik arhivskega gradiva. V nadaljevanju opredeljuje elemente nekakšnega prevzemnega zapisnika oziroma pogodbene elemente med donatorjem in arhivsko službo. Ti so lahko osnova za specifične pravne prenose pravice nad arhivskim gradivom od donatorjev na arhiv.

Med Pregledi v rubriki **REVIEWES IN BRIEFLY NOTED** je objavljenih mnogo več del. **SELECTED NEW PUBLICATIONS** prinaša izbor najnovejšega strokovnega branja. V skupini **TECHNICAL NOTES** sta med prispevki najzanimivejši notici o projektu **HISTORY OF COMPUTING**, ki bo morda v prihodnosti vodil tudi v ustanovitev Centra in predstavitev cenene, vendar učinkovite elektronske varnostne naprave v arhivskih skladiščih in drugje – Watch – man.

Z mednarodnega področja **THE INTERNATIONAL SCENE: NEWS AND ABSTRACTS**, urednik Ronald J. Plavchan poroča o regijskem seminarju za učitelje bodočih arhivskih delavcev v arabskih deželah, v Khartumu marea 1978, o petem kongresu **ECARABICA** /t.j. sekeija MAS za vzhodno in centralno Afriko/. Nadaljuje z obvestilom medvladnega sveta za informiranje, ki deluje v okviru UNESCO, nadalje poroča o pripravah na 9. kongres MAS v Londonu. Tu urednica tudi prvič poroča o programirani novi strokovni reviji na arhivskem področju **The International Journal of Archives**, ki naj bi izhajala polletno. Prva številka naj bi izšla pozno v letu 1979 ali v prvih mesecih leta 1980 v Münchnu. Kot glasilo MAS naj bi izdajalo prispevke v angleščini ali francoščini. Simpozij o arhivistični osveščenosti v državah v razvoju **Third World Archival Awareness Symposium** je potekal pod pokroviteljstvom MAS in CAD **Committee on Archival Development** – Komite za razvoj arhivov/. Vsi referati so natisnjeni v prilogi **ICA Bulletin**, št. 10, junij 1978.

Iz Kanade poročajo o aktivnostih v kandskem državnem arhivu, v provinejskih arhivih v Alberti in Ontariu ter mestnem arhivu v Ottawi: poročilo o svojih razpoložljivih fondih daje ustanova **Queen's University Archives /Ontario/**. Raziskovalna skupina za zgodovino pomorstva Kanade, ustanovljena leta 1971 že daje na vpogled prve zbirke dragocene gradiva. Za konce je še poročilo o arhivskem gradivu Minonitske konference Kanade. Iz Velike Britanije poročajo o novitetah na področju arhivske vzgoje in izobraževanja in o računalništvu. Iz Indije prihaja vest o izdaji poročila o delu

indijskega državnega arhiva. Podobna poročila so izdelali še v Novi Zelandiji, Peruju, na Škotskem, v Singapuru in Južnoafriški uniji.

Med abstrakti je le kanadski **ARCHIVARIA**, št. 6/1978. Vesti (News Notes) obetajo spremembo in bodo vključevale več novie regionalnih in specializiranih arhivov ter napovedovale srečanja. Končuje z razpoložljivimi arhivskimi novitetami.

Sklepna rubrika **SAA** je tokrat namenjena podrobnemu organizacijskemu, finančnemu in tehničnemu poročilu z 42. rednega zasedanja združenja v oktobru 1978.

42/2

Za **FORUMOM** (uredniška rubrika – pisma bralcev) drugi snopič v strokovnem delu objavlja štiri razprave s srečanja **SAA** komiteja za arhivsko avtomatizacijo, ki je bilo 3. februarja 1978 v Washingtonu, D.C. na temo: **Arhivisti, arhivi in računalniki: Začetek (ARCHIVISTS, ARCHIVES, AND COMPUTERS: A STARTING POINT)**. Odrbani so zato, ker jih po področjih povezuje termin »začetek«. Prvi avtor Ben DEWHITT v razpravi **ARCHIVAL USES OF COMPUTERS IN THE UNITED STATES AND CANADA** svoja zapažanja osredotoči na kontrolo stroju čitljive dokumentacije in avtomatski kontroli arhivskih depojev in imetja v ZDA in v 12 kanadskih regijskih in provinejskih arhivih. Svoje ugotovitve izvaja iz opravljene ankete v teh institucijah. Rezultati te njegove ankete kažejo na neodložljivo nujnost sodelovanja med arhivarji in programerji, da se to dragoceno dokumentarno gradivo ne izgubi, še preden bi ugotovili njegovo zgodovinsko vrednost.

V naslednjem prispevku **SOCIAL SCIENCE DATA ARCHIVES** avtorica Carolyn L. GEDA prikaže razvoj arhivov družboslovnih podatkov s posebnim ozirrom na zbirke podatkov dejavnosti zvezne vlade in uvedbo računalnikov. Ti arhivi so običajno depoji stroju čitljivih podatkov, zanimivih za raziskovalce s področja družboslovja, družboslovna banka podatkov. Predlaga sodelovanje in dopolnjevanje pri delu med klasičnimi arhivi, arhivi, ki hranijo stroju čitljive arhivske fonde in bankami podatkov za družboslovje, saj so oboji del širšega informacijskega sistema. Prispevek v opombah opozarja tudi na pomembnejšo strokovno literaturo s tega področja.

Alan CALMES v osrednji razpravi **PRACTICAL REALITIES OF COMPUTER-BASED FINDING AIDS: THE NARS A-I EXPERIENCE** poroča o praktičnih izkušnjah pri nastajanju avtomatskega iskalnega sistema za uskladiščene fonde v **NARS**. Njihov uveden sistem A-I je računalniški program, pregleden računalniško programiran postopek za uvrstitev vseh arhivskih popisov na nivoju serije v en sam »master file«. Opisuje celoten postopek, od uvodne študije do stroškov za tak način.

Zadnji strokovni članek na to temo **AUTOMATED ACCESS TO ARCHIVAL INFORMATION: ASSESSING SYSTEMS** združuje osebne izkušnje avtorja Davida BEARMANA kot direktorja Zveznega arhivskega in dokumentacijskega centra v Bostonu (**FARC**) in koordinatorja računalniškega sistema v Uradu državnega arhiva v

NARS. Izkušnje v tej razpravi izhajajo iz preglednega arhivskega projekta Pregled virov za zgodovino biokemije in molekularne biologije, začete ga v letu 1975. Bralea vodi od uvodnih razmišljanj o tem, kako in ali avtomatizacija zadovoljuje naše potrebe do tega, kaj moramo vedeti, da bi lahko ocenili oziroma pravilno vrednotili različne računalniške sisteme, pa do tega, da nam pove, kako se razlikujejo posamezni sistemi in do možne izbire programov za arhivske potrebe. Dosedanja arhivska literatura navaja sisteme SPINDEX, NARS A-1, SELGEM in PARADIGM, nakar v naslednjem podglavju navaja primarne in sekundarne kriterije pri izbiri odgovarjajočega programa. Za konec še pove, kaj nameravajo storiti do zaključka študije v letu 1979.

Vsem štirim člankom sledi še kratek terminološki slovar novega računalniškega izrazoslovja (str. 191-193).

Novouvedena rubrika Shorter Features (Aktualna tema) tokrat prinaša dva prispevka: Raymana L. SOLOMONA Legal History and the Role of Court Records in Cathy de LORGE Architectural Cataloging.

Pregledi prinašajo poročila o novostih v arhivski stroki, izdanih v ZDA, medtem ko so med Brilly Noted tudi dela iz sosednje Kanade. Med izborom novejših publikacij pa upošteva tudi dela zunaj ameriškega kontinenta. Strokovno branje, ki ga je pripravil Paul V. GUTE, vključuje članke arhivske stroke, ki so bili objavljeni v drugih strokovnih revijah.

Tehnične novosti so tokrat namenjene bolj reklamnim oglasom in obvestilom glede ohranjanja dokumentacije.

Mednarodno področje v kratkem prispevku predstavi novo zgradbo in tehnične lastnosti Public Record Office (PRO) v predelu Kew v Londonu. Sledijo Novice UNESCO iz Kanade, ZR Nemčije, NDR, Velike Britanije, Indije, Nigerije, Peruja in Vatikana. Med Abstrakti je poročilo o 1. številki MAS biltena CAD INFORMATION CDA (sept. 1978), ki je izšel v angleškem in francoskem jeziku in o 3. številki 2. letnika biltena ADPA: ARCHIVES AND AUTOMATION /INFOMATIQUE/ avg. 1978/, o avtomatski obdelavi. Za naslednji letnik napoveduje izdajo v Belgiji. Bilten je zanimiv za vse, ki uvajajo računalništvo v arhive. V nadaljevanju poroča o strokovnih glasilih Belgije, Bolgarije, Francije in Peruja. Sporočila (News Notes) se nanašajo na zvezne države ZDA. Napovedana nova rubrika Historical Editing objavlja nove zgodovinske raziskovalne projekte, za katere iščejo še dodatno arhivsko dokumentacijo. Za konec snopiča so še obvestila združenja SAA.

42/3

V uvodu je nekaj polemičnih odzivov braleev revije na članke, objavljene v predhodnih številkah AA (The Forum). V strokovnem delu pa je prvi prispevek THE PLIGHT OF AMERICAN MUNICIPAL ARCHIVES: BALTIMORE, 1729-1979 (avtor Richard J. COX). Ob tem, ko opozarja, da še ni opravljenih študij ameriških municipalnih (mestnih, občinskih) arhivskih fondov, daje v na-

daljevanju kot primer pregleda razvoja mesta Baltimore, Maryland, po ohranjenih arhivskih virih ob njegovi 250-letnici. Od enega samega hotela, dveh pivnic, brivskega salona, gledališča, skladišča tobaka, nekakšne banke, pivovarne in privatnih stanovanjskih poslopij za približno 200 prebivalcev v letu 1752 se je mesto razvilo v tretje največje ameriško mesto. Razvoj mesta je prikazal po ohranjenih arhivskih virih in s tem poudaril pomembnost kompleksnih študij o ameriških mestih, ki so lahko kvalitetno opravljene le, če je ohranjena primerna arhivska dokumentacija.

Naslednji sklop prispevkov se nanaša na pregled, popise dokumentarnega gradiva. John FLECKNER v uvodnem prispevku RECORDS SURVEY: A MULTI-PURPOSE TOOL FOR THE ARCHIVIST povzema dosedanje izkušnje pri pisanju takih arhivskih pregledov in pove, da so naslednji trije prispevki na to temo referati z letne skupščine SAA v Nashville, Tenn, leta 1978. V prvi razpravi STATEWIDE SURVEYING: SOME LESSONS LEARNED, avtor John F. BURNS daje pregled osnov dosedanjih popisov v ZDA in predstavi kriterije, po katerih so bili ti nacionalni pregledi delani. Osnovno vprašanje je bilo, katere organizacije popisati (valorizacija ustvarjalcev) – območni oblastni organi in njihova sedežna mesta; zgodovinska združenja, knjižnice, muzeji, čeprav njihovo gradivo ni bilo niti urejeno niti opisano; in izbrane druge organizacije: podjetja, cerkve, specialna upravna območja in lokalne organizacije. Drugo vprašanje je, katere dokumente so popisovalci smatrali za zgodovinske (valorizacija gradiva). Celovit pregled bi moral predvideti enotno vrednotenje, enotne popisne elemente in pogoje in ob sklepu tudi enotno redakcijo, ki jo lahko opravi le en nosilec projekta. Zato bi moralo to delo teči profesionalno, na visoki strokovni ravni, unificirano. Avtor nadaljuje z opisom prednosti posebne ekipe, strokovno usposobljene za to delo. V naslednjem prispevku MULTIPLE USES OF SURVEY: TRAINING, GUIDES, RECORD MANAGEMENT, AND BEYOND avtor George MARIZ poudarja, da je bila anketa o zgodovinskem gradivu v zvezni državi Washington narejena zato, da bi se lahko odločili, kaj storiti, da pridejo do nacionalnega arhivskega programa za določeno zvrst arhivskega gradiva, v tem primeru fonda elektroenergetskega kompleksa. Distribucijska mreža ne zajema samo te zvezne države. Podobna je tudi v drugih in povezana s sosednjimi sistemi in državami. Zato je bilo potrebno izobraziti popisovalce na terenu, ki so poznali delovanje organizacije, izobraziti študente, ki se na univerzi usposabljujejo za arhivska raziskovalna dela, oboje pa oskrbeti z vodnikom po PUD dokumentarnem gradivu. Avtor prikaže popisno kartico, v nadaljevanju besedila pa opisuje izkušnje popisovalcev, način računalniške obdelave zbranih podatkov ter napoveduje sklepno fazo namena popisa, t.j. izdelavo vzorca vodenja administrativnega poslovanja za to vejo gospodarstva. Izkušnje vseh udeležencev v tem projektu so neprecenljive vrednosti in dokaz, da lahko v skupnem projektu izvrstno in koristno sodelujejo tako ustvarjalci kot uporabniki arhiv-

skega gradiva.

Avtor Michael Stephen HINDUS v prispevku **DESIGNING PROJECTS FOR MAXIMUM IMPACT: SAVING THE EARLY COURT RECORDS IN MASSACHUSETTS** zagotavlja, da je hranjenje popisov dokumentarnega gradiva pomembno tako za arhiviste kot za raziskovalce, saj jim pomaga do vedenja, kaj je na razpolago. V ameriški zvezni državi Massachusetts so opravili raziskavo popisov glavnih sodnih obravnav v obdobju od sedemnajstega stoletja do neposredne sedanjosti. Raziskava je vzpodbudila vsestransko zanimanje za sodne arhivske fondе. Rezultati so zanimivi tako široki javnosti kot znanstvenike, odvetnike, sodnike, socialne zgodovinarje, itd. Razprava opisuje zanimiv pristop k tem raziskavam, ki so v tej državi pomagale ohraniti sodne fondе zgodnejšega obdobja.

Francis X. BLUIN, Jr. v poročilu **A NEW PERSPECTIVE ON THE APPRAISAL OF BUSINESS RECORDS** poroča o izidu in problematiki v knjigi *The Visible Hand: The Managerial Revolution in American Business* avtorja Alfreda D. Chandlerja, mlajšega, ki je izšla pri The Belknap Press in Harvard University Press leta 1977. Knjiga predstavlja zanimiv in koristen dosežek v prizadevanjih za valorizacijo gradiva poslovne korespondence.

V rubriki *Writings on Archives, Historical Manuscripts, and Current Records: 1977* povzema Paul V. GUYE bibliografijo vseh avtorjev objav v letu 1977, o katerih v reviji še niso poročali. Odbrana strokovna bibliografija tekočega leta, ki zajema strani 321-343, ima pri določenih vrsteh tudi dodatke, kje iskati druge bibliografske enote.

Mark S. STEINITZ je urednik kratkih povzetkov (notic, **SHORT FEATURES**). V tem prispevku poroča o novembrski konferenci žena na temo mednarodnega ženskega leta 1977 v okviru dekade 1975-1985, ki so jo Združeni narodi namenili obravnavam in reševanju problematike žena v svetu.

Ocene in poročila o izidih urejata Mary Elizabeth RUWELL in Brenda A. BEASLEY.

Janet FYFE poroča o noviteti *Basic International Bibliography of Archive Administration*, ki jo je tudi v francoskem prevodu izdelal Michael DUCHEIN. Vodnik po arhivskih in rokopisnih zbirkah v ZDA je bogatejši za izdajo *National Historical Publications and Records Commission, National Archives and Records Service, Washington D.C.: General Services Administration, 1978*, kot poroča David Bearman. Na konservatorsko-restavratorskem področju sta oeenjeni nova **BIBLIOGRAFIJA** del o tehnični ohranitvi zbirk avtorjev Fredericka L. RATHA mlajšega in Merlyn ROGERS O'CONNELL in strokovno glasilo s področja konservacije papirja in usnja, ki ga ureja Paul MUCCI. Med kar obsežno skupino poročil o novitetah je tudi poročilo Jamesa E. O'Neillja o knjigi *Ralph E. Weber United States Diplomatic Codes and Ciphers, 1775-1938*, ki je izšla v Chicagu.

Skupina prispevkov v **TECHNICAL NOTES** je namenjena novicam na področju konservacije in

restavracije. Zanimivo je sporočilo, da so rešili arhivsko gradivo, poškodovano zaradi poplave v Kentuckyju v mikrovalovni pečici, kjer so občutno skrajšali maratonski postopek sušenja.

Mednarodne novice, ki jih še vedno ureja Ronald J. PLAVCHAN, prinašajo novice o dogajanjih v stroki v Argentini, Braziliji, Bolgariji, Kanadi, Kitajski, ZR Nemčiji, Fidžiju, Veliki Britaniji, Italiji, Novi Zelandiji, Rodeziji, Zimbabweju, Tajski, Zahodni Samoi. Sledi obvestilo MAS in FID. Slednja poroča o mednarodni konferenci dokumentaristov, ki je bila od 18. do 23. septembra 1978 v Edinburghu.

Abstrakti so prikazani za arhivske revije iz Kanade, Španije, Italije in Venezuele. Prejeli so tudi našo publikacijo **ARHIV BiH 1947-1977**, vendar je ostala neocenjena.

NEWS NOTES v glavnem poročajo o dogajanjih v arhivskih ustanovah in združenjih v ZDA in Kanadi ter o njihovih raziskovalnih projektih.

Rubrika **SAA**, ki jo ureja Ann MORGAN CAMPBELL podaja podrobno poročilo o rednem letnem delovnem srečanju združenja, ki je bilo 4. oktobra 1978 v Nashvillu, Tennessee.

Snopič sklene **PREDSEDNIKOVA STRAN** Hua A. TAYLORJA s prispevkom **THE »CLOSED« ARCHIVIST**.

42/4

Strokovne razprave tega snopiča obsegajo prispevek Hugh A. TAYLORJA **DOCUMENTARY ART AND THE ROLE OF THE ARCHIVIST**, v katerem razširja razmišljanja W. Rundella (o teksasškem primeru fotografskega zgodovinskega dokaznega gradiva - AA 1978/4) na vse izrazne oblike kot prvine zgodovinskega dokaznega gradiva. Saj je glas zamenjala upodobitev in ne beseda, po kateri je izdelan pisan dokument. Pripravi pregled vrst vizualnega dokumentarnega gradiva. Razvoj arhivistike in arhivske tehnike temelji na kabinetski obdelavi pisnih virov. Nepisnemu pa stroka ni posvetila nikakršne pozornosti. Njegova razprava je osredotočena na slikarstvo in problematiko v zvezi z umetniškimi deli, umetnostjo. V prihodnje bo šele potrebno raziskati vse vidike vizualnih informacij.

Dan H. FENN, Jr. ravnatelj knjižnice J.F. Kennedy, v svojem obširnem in ilustriranem prispevku **LAUNCHING THE JOHN F. KENNEDY LIBRARY** poroča o pomembnem dogodku, ko je bilo 20. oktobra predano namenu veliko, novo, moderno postopje knjižnice, kjer je zbran ves predsedniški fond umorjenega predsednika J.F. Kennedyja. Da bo Državnemu arhivu predal vse dokumente in spomina vredne stvari, se je J.F. Kennedy odločil že l. 1961 in 1963, ko je ob obisku univerze določal lokacijo bodoče zgradbe na univerzitetnih površinah v Bostonu. Nova zgradba knjižnice končno stoji ob muzeju tako da ta spominski center služi tako arhivski kot muzejski dejavnosti, predvsem pa izobraževanju kadrov različnih profilov.

Zanimiv je prispevek Lawrence J. McCRANKA **PERSPECTS FOR INTEGRATING HISTORICAL AND INFORMATION STUDIES IN ARCHIVAL EDUCATION**, v katerem se avtor

kot profesor na University of Maryland's College of Library and Information Services kritično ozira na dotedanji počasni razvoj arhivskega strokovnega izobraževanja kot pastorka na višji študijski stopnji ob študiju zgodovine in knjižničarstva. Avtor ponuja pregled možnega kombiniranega izobraževanja na podiplomski stopnji (M.A.) in predlaga in utemeljuje svoj interdisciplinarni model. Prispevek je zlasti pomemben zaradi obsežnih opomb, ki vsebujejo bogato bibliografijo dotedanjih prizadevanj na področju vzgoje in izobraževanja arhivistov.

Zadnji je strokovni prispevek avtorice NANCY E. PEACE in NANCY FISHER CHUDACOFF z naslovom ARCHIVISTS AND LIBRARIANS: A COMMON MISSION, A COMMON EDUCATION, v katerem avtorici zaradi podobnosti poslanstva utemljujeta skupen program izobraževanja arhivistov in bibliotekarjev na podiplomski stopnji. Tudi ti dve predstavljata in utemljujeta bogato bibliografijo strokovnih del in raziskav na teh dveh sorodnih delovnih področjih.

V rubriki SHORTER FEATURES, ki jo ureja Mark S. STEINITZ, so povzeti članki: The Deaf and Archival Research: Some Problems and Solutions, avtorja Lanca J. FISCHERJA, ki opisuje svoje izkušnje raziskovalca in predlaga vizualne pripomočke za slušno prizadete raziskovalce. Prof. Timothy STROUP v članku The Donor as Archivist predlaga zbiralcem arhivistične metode ohranjanja dokumentov. Arhivist v Nacionalnem arhivu Charles F. Downs II pa v povzetku Sources of Funds to Meet the National Historical Publications and Records Commission (NHPRC) predstavlja dopolnilne možne oblike in vire dofinanciranja po programu NHPRC.

Rubrika REVIEWS prinaša predstavitev izbranih del, večinoma vodnikov po arhivskih zbirkah. BRIEFLY NOTED pa povzema nove strokovne publikacije. Skupino Selected Recent Publications sestavljajo izdaje, novitete, za katere še niso pripravljene povzetki.

V skupini strokovnega branja (Professional Reading), ki jo ureja Paul V. GUITTE, so po abecednem redu objavljeni strokovni članki v drugih strokovnih glasilih, ki imajo namen arhiviste kar najhitreje seznaniti z novitetami v stroki.

Rubrika TECHNICAL NOTES, ki jo ureja Clark W. NELSON prinaša vrsto novosti na področju tehničnega opremljanja, tehničnih pripomočkov.

THE INTERNATIONAL SCENE prinaša novosti iz Avstralije, Kanade, Dominikanske republike, Velike Britanije, Peruja, Španije, mednarodnih teles kot so ICA in ISO ter MAS.

ABSTRACTS prinašajo povzetke glasila MAS (Bulletin, 1977) in Arhivum (1979), sicer pa glasil iz Argentine, Brazilije, Bolgarije, Kanade, Danske, Francije, Indije, Norveške, Paname, Romunije in Švedske.

NEWS NOTES tudi tokrat sestavljajo razna obvestila arhivskih in drugih ustanov v ZDA.

Rubrika SAA podaja povzetke sej združenja v enoletnem mandatu 1978/79. Timothy WALCH v prispevku BASIC ARCHIVAL WORKSHOP prikazuje rezultate krajšega seminarja za arhivske de-

lavec. Stotriinosemdeset udeležencev je dovolj velik dokaz, da so taka izobraževanja potrebna.

Poleg predsednikovih napotkov za naslednje desetletje, ta snopič vsebuje tudi abecedno kazalo avtorjev, in naslovov člankov za leto 1979.

Letnik 43, 1980, št. 1-4 (ASRS), obseg 562 strani

43/1

Iz uvodnih prispevkov v The forum je razvidno, da postaja ta rubrika vedno bolj obsežna, sodelovanje bralcev pa vedno večje, polemično in raznovrstno.

Za leto 1979/80 je bil za predsedniško krmilo izvoljen profesor Maynard J. Blichford, z dolgoletnimi izkušnjami arhivista na Universty of Illinois. Njegov prispevek SEVEN SINFUL THOUGHTS je uvodni predsedniški nagovor na 43. redni letni skupščini SAA 28. septembra 1979 v Chicagu.

Avtor Larry J. Hackman je prispevek THE HISTORICAL RECORDS PROGRAM: THE STATES AND THE NATION sestavil iz vprašanj in odgovorov NHPRC – programa raziskav zgodovinskega gradiva (National Historical Publications and Records Commission). Vabijo k sodelovanju. Avtor je vodja arhivskega programa pri tej organizaciji.

V naslednji razpravi F. Gerald Ham-NHPRC's RECORDS PROGRAM AND DEVELOPMENT OF STATEWIDE ARCHIVAL PLANING – že daje pregled razvoja arhivskih nacionalnih raziskovalnih programov, pregled izobraževalne dejavnosti kot pomožne dejavnosti ter predlaga tesnejše sodelovanje arhivistov in zgodovinarjev pri raziskavah v nacionalnih programih.

Sledi prispevek VIEWS AND REVIEWS: A HISTORIOGRAPHICAL PERSPECTIVE ON HISTORICAL EDITING, bivše urednice in izdajateljice Frederike J. Teute, ki kritično obravnava preglede izdanih objav osebnih fondov pomembnih osebnosti ameriškega življenja in njihove reakcije nanje kakor tudi izdaj zgodovinskih dokumentov zgodnejšega ameriškega obdobja. Ilkriati prikazuje težavno delo urednika zgodovinskih arhivskih izdaj.

Linda J. Henry v razpravi COLLECTING POLICIES OF SPECIAL-SUBJECT REPOSITORIES ugotavlja začetke naraščanja zanimanja raziskovalcev za posebne arhivske zbirke. V nasprotju s predhodnim člankom ta avtorica poudarja pomen vseh akterjev – tvorcev zgodovine, tudi revnih, žena, otrok, stareev s ceste ... Zato je potrebno takojšnje zapisovanje tudi ustnih virov in formiranje zbirk le-teh. Kot zgleden navaja primer projekta Columbus Jewish History, ki je potekal v sodelovanju vseh židovskih skupnosti in izobraževalnih raziskovalnih ustanov v Ohio. Našteva še nekatera področja, kjer bi bilo tako popisovanje in formiranje zbirk potrebno, preden za takimi dejavnostmi za vedno odidejo sledovi.

Richard H. Little v zadnjem strokovnem prispevku tega snopiča INTELECTUAL ACCESS TO ARCHIVES: I. PROVENANCE AND CONTENT INDEXING; METHODS OF SUBJECT

RETRIVAL bralce seznanja s prvimi proceduralnimi principi izgradnje sistema za računalniško obdelavo arhivskega gradiva (klasifikacija arhivskega gradiva). Uporaben klasifikacijski sistem mora odgovoriti na vprašanja, kdo so uporabniki in kakšna vprašanja bodo postavljali. Avtor povzema izsledke svoje doktorske disertacije v letu 1979. Članek je nazoren, strnjen in zelo uporaben.

V rubriki SHORTER FEATURES Carl. M. Brauer v prispevku RESEARCHER EVALUATION OF REFERENCE SERVICES opisuje svoje raznovrstne izkušnje raziskovalca v raznih arhivskih institucijah. Na tej osnovi predlaga tudi nekaj izboljšav v zvezi z delom z uporabniki arhivskega gradiva.

Rubrika REVIEWS predstavi nekaj lokalnih vodnikov, med katerimi sta pomembnejša Vodnik po kanadskih arhivih zgodovinskih fotografij, ki ga je leta 1979 izdal Kanadski državni arhiv v Ottawi, in leksikon Archivwesen der DDR, že tretjič izdan v Berlinu leta 1979. Je dokaj splošno uporaben arhivski terminološki slovar.

V INTERNATIONAL SCENE poroča najprej o dogajanjih in mednarodnih projektih, sledijo pa povzetki nekaterih arhivskih strokovnih glasil. Sledijo kratke objave ameriških in kanadskih ustanov, prvi snopič tega letnika pa zaključuje poročilo SAA z letnega srečanja v Chicagu med 25. in 28. septembrom 1979.

43/2

Uvodni del je običajni FORUM, pisma uredniku. Prvi med petimi referenti je ACCESS TO DEPARTMENTAL RECORDS CABINET DOCUMENTS, AND MINISTERIAL PAPERS IN CANADA avtorja Richarda J. Bazilliona. V prispevku pojasnjuje razlike v politično-upravnem sistemu Kanade in iz tega izhajajočo kanadsko različico v formiranju in dostopnosti do gradiva teh arhivskih fondov. Naštevata dileme, ki se ob tem pojavljajo v Kanadi, tudi glede zaupnosti določenih vrst arhivskega gradiva. Navajata nekaj najnovejših vladinih pobud glede ureditve stanja.

V referatu AFTER FIVE YEARS: A ASSESSMENT OF THE AMANDED U.S. FREEDOM OF INFORMATION ACT avtorica Trudy Huskamp Peterson razčlenjuje svoje poglede na to zakonsko dopolnilo, ki ga je ameriški kongres sprejel leta 1974. Kot izkušena arhivistka opozarja na nejasnosti tega podzakonskega akta pri njegovi petletni uporabi.

Arhivist rokopisnega oddelka knjižnice Yalske univerze R. Joseph Anderson objavlja izsledke študije PUBLIC WELFARE CASE RECORDS: A STUDY OF ARCHIVAL PRACTICES. Izhaja iz Listine o socialnem varstvu iz leta 1935 in do sedaj nakopičenega dokumentarnega gradiva osebnih dosjejev prošileev in prejemnikov pomoči. Študija je rezultat raziskave, ki zajema 46 od 50 državnih arhivov v ZDA. Arhivisti so odgovarjali na vprašanja ali ima gradivo, ki nastaja v poslovanju socialnega varstva raziskovalno vrednost, ali ga arhivisti dajejo v uporabo, na kakšne probleme naletijo arhivarji pri tem in kakšne praktične rešitve predvidevajo za rešitev problema.

Študija SOURCES FOR THE NEW WOMEN'S HISTORY avtorice Eve S. Moseley je poskus predlogov različnih virov, iz katerih bo šele mogoče dokazovati zgodovinsko vlogo žena.

Sledi drugi del razprave INTELLECTUAR ACCESS TO ARCHIVES: II. REPORT OF AN EXPERIMENT COMPARING PROVENANCE AND CONTENT INDEXING METHODS OF SUBJECT RETRIEVAL. V njej avtor Richar H. Lytle nadaljuje z razlago poskusa primerjave tradicionalnega P (Provenance) načina in CI (Content Indexing) metode. Metodi, ki sta definirani v prvem snopiču, dobita v tej razpravi praktično vrednost, ko avtor primerja rezultate procesiranja po obeh metodah. Ne glede na nedorečenost pri vzorčenju, njegova raziskava ostaja osnova za dograjevanje sistema.

Shorter Features prinaša prvi zapis o normativih za obdelavo arhivskega gradiva (avtor W.N. Davis Jr., str. 209-211).

V rubriki REVIEWS je objavljen med drugim tudi poročilo o knjigi FILM CATALOGING, ki jo je izdalo IFFA N.Y. Burt Franklin Co. Inc. leta 1979. Med povzetki je zanimiva objava THE PRESERVATION AND RESTORATION OF SOUND RECORDING, avtorja Jerryja McWilliamsa (Nashville, Tenn., 1979). Sledi strokovna bibliografija od str. 228 do 230.

Z mednarodnega področja predstavlja novosti tako v nekaterih državah kot o dejavnosti MAS.

Snopič zaključuje z abstrakti, pozivom za dodatno zbiranje gradiva za zgodovinske projekte v tekočem letu, SAA, oz. urednica Ann Morgan Campbell pa objavlja zapisnika z dveh septembrskih sej odbora SAA v letu 1979.

43/3

Po uvodnem FORUMU snopič vsebuje pet strokovnih razprav CHATOLIC DIOCESAN ARCHIVES: A RENAISSANCE IN PROGRESS. V prvi študiji avtor James M. O'Tool poudarja napredek v zanimanju za škofijske arhive in o njihovi dostopnosti raziskovalcem. Razčlenjuje vrste gradiva in stopnje obdelave, nahajališča in predvideva sodelovanje arhivistov.

V nadaljevanju je razprava Maygene Daniels: THE INGENIOUS PEN: AMERICAN WRITING IMPLEMENTS FROM THE EIGHTEENTH CENTURY TO THE TWENTIETH, ki daje zgodovinski pregled ameriških pisal in razmnoževalnih tehnik v obravnavanem obdobju. Zadnji strokovni prispevek posreduje avtor Alan K. Lanthrop: THE PROVENANCE AND PRESERVATION OF ARCHITECTURAL RECORDS, v katerem objavlja zgodovinski pregled arhitektonskih zapisov.

Sledi izbrana bibliografija izdaj v preteklih dveh letih, ki v AA še ni bila objavljena (str. 341-364).

V rubriki SHORTER FEATURES sta prispevka Irene Cortinovie o širitvi rokopisnih zbirk s pomočjo ustnih virov in Michaela B. Ballarda o adaptaciji Bernerjevega sistema arhivskih iskalnih pripomočkov za njihove lokalne potrebe.

Med ocenami je pomembna predstavitev izdaje AN ANNOTATED BIBLIOGRAPHY, komentirani

rane bibliografije strokovnih del na področju arhivske avtomatizacije. Avtor Richard K. Kesner, Chicago, Society of American Archivists, 1980 (obseg 65 strani) z indeksom. Izdajo priporočajo vsem arhivistom, ki se ukvarjajo z uporabo računalnikov v arhivih. Prav tako priporočajo A SELECTED BIBLIOGRAPHY, ki jo je v izdaji UNESCO v Parizu zbral avtor Frank B. Evans leta 1979 in obsega 255 strani in je v njej prvič obdelana zgodovina arhivske službe.

Z mednarodne scene poročajo najprej o novicah in dogajanjih doma in po svetu in objavijo abstrakte čeških, belgijskih in arhivskih glasil iz Zvezne republike Nemčije.

Sledijo obvestila ustanov ameriških zveznih držav.

Zadnje poglavje obvestil SAA je namenjeno za-pisniku seje z dne 28. januarja 1980.

Snopič se končuje s tremi nekrologi in »predsedni-kovo stranjo«.

43/4

Običajni uvodni del je namenjen vprašanjem uredniku in njegovim odgovorom.

Strokovne razprave so tokrat le tri. Prva je AC-DEMIC ARCHIVES: ÜBERLIEFERUNGSBIL-DUNG. Avtor Mynard Brichford izhaja iz ugo-tovotve, da se arhivi – tako skladišča kot dokumen-ti – in arhivisti, zadolženi zanje, istovetijo z interesi ustanove, kjer delajo. V nadaljevanju daje pregled svojega, predsedniškega pogleda na razvoj visoko-šolskih arhivskih ustanov in pomenu dela arhivista v njih.

Sledi pogovor Lynn A. Bonfield z Arthurjem M. Schlesingerjem ml., piscem, profesorjem in med drugim tudi posebnim svetovalcem predsednikov Kennedyja in Johnsona, o uporabi ustnih virov v zgodovinopisju (THE USE OF ORAL HISTORY).

Prispevek H.G. Jonesa THE PINK ELEPHANT REVISITED je namenjen spominu in delu pre-minelega strokovnjaka na področju arhivistike Er-nestu Posnerju.

SHORTER FEATURES predstavlja knjižnico Rutheford B. Hayes (avtor Thomas A. Smith). Nje-ni začetki segajo že v leto 1910. Prispevek Herberta R. Swansona pa je namenjen njegovim izkušnjam z zbiranjem arhivskega gradiva v jugovzhodni Aziji (COLLECTING ARCHIVES IN THAILAND).

REVIEWS IN BRIEFLY NOTED zajema nekaj novitet s področja ameriške zgodovine. Izbrana bi-bliografija pa obsega osnovne podatke o nekaterih pravkar izdanih delih (str. 500-501).

PROFESSIONAL READING predstavlja neka-tere strokovne prispevke v drugih revijah, name-njene arhivskim delavcem in restavratorjem (str. 503-504).

Z mednarodnega področja najprej Marlyn Gha-usi poroča o prvih ameriških vtisih v arhivih na Kitajskem. Sledijo novice iz drugih držav. Abstrak-ti predstavljajo arhivske revije ZRN in Romunije ter prvo številko nove mednarodne revije INTER-NATIONAL JOURNAL OF ORAL HISTORY (februar 1980). Zaključuje s seznamom arhivskih glasil drugih držav, ki jih je prejelo uredništvo Ameriškega arhivista.

NEWS NOTES ponovno prinaša zgoščene obja-ve o dogodkih v raznih arhivskih ustanovah in združenjih v ZDA.

Rubriko SAA izpolnjuje članek Mabel E. De-utrich in Bena Dewhitta o pregledu zaposlitvene in siceršnje strukture, vključno z osebniimi prejemki, v arhivski službi od leta 1956, ko je objavil prve iz-sledke sedaj preminuli zaslužni arhivist Ernst Po-sner pa do najnovejšega časa.

Pred letnim indeksom objav je še nekrolog Juli-janu Parksou Boydu.

Letnik 44, 1981, št. 1-4 (ASRS), obseg 397 strani
Naklada obsega že 4300 izvodov. Za ta letnik so značilni krajši strokovni prispevki.

44/1

Po uvodnem FORUMU se predstavi nova pred-sednica SAA za leto 1980-1981 Ruth W. Helmuth z nagovorom po izvolitvi na konvenciji THREE PIOUS HOPES. v katerem zasleduje tri osnovne cilje, ki se jim bo približala v svojem mandatu.

Strokovni prispevek Nancy Sahly FINDING AIDS: A MULTI-MEDIA, SYSTEMS PERSPEC-TIVES obravnava oportunist, možnost in koristi-rost razširitve pojma Finding Aids, kot je bil obra-zložen v glosariju SAA leta 1974, ker opis gesla že zdavnaj presega izvirno definicijo. Zaradi potrebe po medresorski, medinstitutskih, medregijskih in v končni fazi meddržavnih kompatibilnih programih obdelav gradiva avtorica usmerja svoja kritična opažanja v ozkost pri dostopnosti in objavah o pri-pomočkih za računalniško obdelavo arhivskega gradiva v najširšeni smislu besede. Ker je arhivske-ga gradiva mnogo več vrst kot le zapisani doku-menti, predlaga rešitev problema z interdiscipli-narnim pristopom strokovnjakov različnih strok – seveda po iniciativi arhivistov in ustvarjeni banki podatkov, skupnih standardov in bibliografiji pri-pomočkov v centralnem raziskovalnem centru za ZDA in Kanado, po vzoru Oxforda v Angliji. Tudi prispevek Lydie Lucas se nanaša na računal-niško obdelavo EFFICIENT FINDING AIDS: DEVELOPING A SYSTEM FOR CONTROL OF ARCHIVES AND MANUSCRIPTS. Avtorica meni, da je inventarni popis z vsemi opisi in historiatom, razvojno gledano, le osnova za formirnejše sekeij, zbirk, ki so oštevilčene in odgovarjajo določeni or-ganizacijski shemi in lokaciji. Razvija SPINDEX III, program za uporabo v arhivskih ustanovah ameriškega Srednjega Zahoda. Iz izkušenj v svoji ustanovi razlaga prednosti njihovega sistema avto-matskih iskal.

William J. Orr v razpravi ARCHIVAL TRAI-NING IN EUROPE ugotavlja, da smo v preteklo-sti posvečali vse premalo skrbi in zanimanja za raznovrstno arhivsko izobraževanje v Evropi, ki ima dosti daljšo arhivsko tradicijo. Članek je zani-miv tudi po virih, ki jih avtor navaja v opombah.

Sledi prispevek THE FUTURE COURSE OF ARCHIVAL THEORY IN THE UNITED STA-TES (avtor Frank G. Burke), ki je bil prebran kot referat direktorja NIIPRC na zborovanju SAA 2. oktobra 1980. V njem opozarja na skromno dote-danje izobraževanje na področju arhivistike, tako

doma kot po svetu, na vrsto nedorečnosti v arhivski stroki, na področju arhivistike in zgodovinopisja, čeprav arhivist in zgodovinar delata na obeh področjih. Upa, da bo v prihodnosti dosežen dogovor med njima, v korist stroke. Rubrika **REVIEWS** prinaša ocene nekaterih posebnih vodnikov in inventarjev v ameriških zveznih državah. Prav tako je lokalno sporočilo o pododelku **BRIEFLY NOTED**.

Z mednarodnega področja objavlja vesti o srečanjih v ZDA in zunaj njih, v **ABSTRACTS** pa so povzetki glasila Slovenská Archivistika (ČSFR) in francoske revije o avtomatizaciji v arhivih (*Note d'Information*, št. 14, 1980). O dogodkih v ZDA kratko objavljajo v **NEWS NOTES**.

THE SAA rubrika tokrat prinaša zapisnik srečanja odbora 29. maja 1980.

44/2

Uvodnemu **FORUMU** sledi pet strokovnih prispevkov. David A. Clary v prispevku **TROUBLE IS MY BUSINESS: A PRIVATE VIEW OF »PUBLIC« HISTORY** razmišlja na osnovi lastnih izkušenj o vsebini in odnosu t.i. »ljudske«, javne in »teoretične« akademske zgodovine.

Razprava Frederica M. Millerja **SOCIAL HISTORY AND ARCHIVAL PRACTICE** prikazuje odnos med pisanjem zgodovine in ohranjanjem arhivskih dokumentov kot osnove zgodovinopisja. Podrobneje se zadrži na metodi vzorčenja.

Zanimiv je prispevek Clarka A. Elliotta **CITATION PATTERNS AND DOCUMENTATION FOR THE HISTORY OF SCIENCE: SOME METHODOLOGICAL CONSIDERATIONS**. V njem poudarja pomanjkanje raziskav o zahtevah citiranja znanstvene dokumentacije. Medtem ko se znanost zelo hitro razvija, valorizacija arhivskega gradiva, zlasti še nepubliciranega, ne dohaja razvoja. Metodološki pristop v študiji se nanaša le na zgodovinske študije znanstvene zgodovine. Pilotno študijo citiranja je zasnoval na člankih petdesetih revij.

Tudi razmišljanja Leonarda Rapporta **NO GRANDFATHER CLAUSE: REAPPRAISING ACCESSIONED RECORDS** se nanašajo na nekako revalorizacijo že prevzetega gradiva v arhivskih depojih. Omenja dileme, ki se pojavljajo ob takem ponovnem preverjanju o obdržanju ali izločitvi nekaterih že prevzetih arhivalij.

SHORTER FEATURES prinaša dva prispevka: Richard J. Bazillion dopolnjuje svoj v **AA** že objavljen prispevek v preteklem letu (*Access to Government Information in Canada: Some Recent Developments*), William G. LeFurgy pa o arhivističnem izobraževalnem programu, ki naj združuje tako teorijo kot prakso (*The Practicum: A Repository View*).

Rubriki **REVIEWS** in **BRIEFLY NOTED** occnjujeta knjižne novitete na strokovnem področju. Sledita poročilo in seznam strokovnih prispevkov v drugih arhivističnih in knjižničnih revijah (**PROFESSIONAL READING**).

TECHNICAL NOTES večinoma prinaša novosti na tehnološkem področju, zanimivem za restavratore, konservatorje in arhiviste, ki se ukvarjajo

z arhivskimi pripompčki. Obvestilom – **NEWS NOTES** sledi rubrika *Historical Reading*, ki prinaša seznam končanih projektov ali projektov, ki iščejo dodatno arhivsko gradivo za poglobljeno raziskovanje. Kot običajno snopič zaključuje z zapisnikom srečanja **SAA** in Predsednikovo stranjo.

44/3

Uvodnemu **FORUMU** sledi pet strokovnih prispevkov.

Predsednik **SAA** v letih 1970/71 Philip P. Mason v prispevku: **ARCHIVES IN THE SEVENTIES: PROMISES AND FULFILLMENT** opozarja na velik napredek, ki je bil v arhivski stroki dosežen v zadnjem desetletju. Služba se je tudi kadrovsko okrepila.

Tudi prispevek Geralda F. Hama je dopolnjen s predsedniškim nagovorom (predsednik 1973/74) v Cincinatiju: **ARCHIVAL STRATEGIES FOR THE POST-CUSTODIAL ERA** (**SAA** letna skupščina 1. oktobra 1980 v Cincinatiju). Izhaja iz hitrega tehnološkega razvoja družbe, ki spremlja tudi arhivsko vedo in jo sili k odkrivanju novih in boljših metod zbiranja in ohranjanja arhivskega gradiva. Poudarja pomen ustanovitve instituta za arhivske raziskave, Harold T. Pinket v razpravi **AMERICAN ARCHIVAL THEORY: THE STATE OF THE ART** opozarja, da je arhivistika mlada veda v ZDA, bazira na izkušnjah iz Evrope. Daje zgodovinski prikaz ameriškega mišljenja in dela in ga primerja z razvojem arhivske stroke in pogledi nanjo.

Zanimiva razprava Deborah Hertz **THE VARNHAGEN COLLECTION IS IN KRAKOW** obravnava dileme in težave ob raziskavah in iskanju arhivskih fondov. Na primeru naslovne zbirke prikazuje usodo arhivskega gradiva, ki ga tako vojne kot nove politične in državne meje lahko za vedno prikrijejo, prekrijejo ali pa dislocirajo.

Članek Georgea T. Mazuzana **THE CHALLENGE OF NUCLEAR POWER DEVELOPMENT RECORDS** daje pregled ameriške zakonodaje na področju jedrske energije od leta 1954 dalje in prikazuje kompetenčnost nad arhivskim gradivom, ki je nastajalo s poslovanjem na tem področju.

V **SHORTER FEATURES** sta dva prispevka, ki se nanašata na raziskovalno dejavnost: James Forgerly – **THE MINNESOTA BASIC WORKSHOPS PROJECT** in skupine avtorjev (Sandra H. Anderson, Larry J. Hackman in Timothy Walch) **THE DISTRIBUTION AND PATTERN OF NHPRC RECORDS PROGRAM FUNDING IN THE STATES, 1976 do 1980**.

REVIEWS in **BRIEFLY NOTED** prinašata povzetke in sporočila o nekaterih novejših izdajah. Sledi še izbrana bibliografija najnovejših publikacij.

TECHNICAL NOTES daje nekaj tehničnih nasvetov glede uporabe v arhivu tudi na področju mikrofilmanja, fotokopiranja in uskladiščenja.

Mednarodna scena tokrat predstavlja novosti z vseh kontinentov, **NEWS NOTES** pa le s področja institucij v ZDA in Kanadi. Pred predsedniško stranjo je objavljen še zapisnik **SAA** s seje odbora 27. septembra 1980.

44/4

Snopič je izšel z dvomesečno zamudo. Vsebuje šest strokovnih prispevkov.

Avtorica Ruth W. Helmuth v prispevku EDUCATION FOR AMERICAN ARCHIVISTS, A VIEW FROM THE TRENCHES razširja predsedniški nagovor z letne skupščine septembra 1981. Profil in potreba po raznih znanjih sta se v ZDA za arhiviste bistveno spremenila. Evropska in ameriška arhivska služba in arhivsko izobraževanje se močno razlikujeta. Tudi pristojnost nad arhivi je različna. Poudarja potrebo po oblikovanju diplomskega študija vendar kandidatov, ki imajo tudi osebna nagnenja do stroke. Članek je zanimiv tudi po bogati bibliografiji o ameriških izobraževalnih programih v opombah članka.

O preminulem nestorju ameriške arhivske službe Ernstu Posnerju piše Rodney A. Ross THE BRIDGE BETWEEN THE OLD WORLD AND THE NEW. Opisuje njegovo življenjsko pot in prispevek k ameriški arhivistiki in izobraževanju v arhivski stroki.

Učbeniki in izobraževanje v arhivski stroki so bili značilni tudi za v letu 1970 preminulega znanstvenika Theodora R. Schellenberga. Njegovemu življenju in delu je namenjen prispevek Jane F. Smith TEODORE R. SCHELLENBERG: AMERICANIZER AND POPULARIZER.

Decembra 1978 je umrl tudi arhivist in izjemen znanstvenik Morris Leon Radoff. Marcia D. Talley v naslednjem prispevku prikaže zasluge, življenjsko pot in prizadevanja tega vztrajnega moža MORISS LEON RADOFF: THE MAN AND THE MONUMENT. Sledi prispevek THE WORLD TURNED UPSIDE DOWN: REFERENCE PRIORITIES AND THE STATE ARCHIVES. Avtor je Phebe R. Jacobson.

Predstavlja zgodovinski odnos med genealogom in arhivistom v ZDA.

Zadnji strokovni prispevek je Jane Wolffove FACULTY PAPERS AND SPECIAL SUBJECT REPOSITORIES. Obravnava problem posebnega arhivskega gradiva, ki nastane ob delu univerzitetnega učitelja in je običajno del osebne zbirke, namesto del fonda univerze. Ker različni predmeti in različni učitelji nimajo enakega tretmaja, bi bili koristni povezava med stroko na različnih institucijah in medinstitucionalna povezava.

Shorter features prinaša dva prispevka: Gary D. Saretzky – Oral History in American Business Archives (Ustni viri v ameriških poslovnih arhivih). Predstavi nekaj projektov iz ameriškega poslovnega sveta. Avtorji Richard M. Kesner, Susan Tannetwicz Kames, Anne Sims in Michael Shandor so predstavili skupinsko raziskavo Collection Processing as a Team Effort.

Ocene in poročila se nanašajo na nekaj novejših izdaj rezultatov raziskav na področju zgodovine. Obsežnejše je le poročilo Professional Reading, ki prinaša strokovne članke iz arhivskih in knjižničnih periodičnih revij.

Technical Notes in mednarodna obvestila prinašata zelo malo domačih novic, prav tako NEWS NOTES.

Tudi zadnji snopič letnika končuje s poročilom

SAA z zasedanja 24-26. januarja 1981. Po člankih in vsebini tega snopiča se da opaziti težave, ki jih je SAA imela z njegovo izdajo.

Letnik 45, Leto 1982, št. 1-4 (ARS), obseg 575 strani

V tem letniku so pretežno objavljeni prispevki s 45. letnega srečanja SAA v Berkleyu, California, septembra 1981

45/1

V najboljšežnejšem delu, rubriki »Članki in razprave« je objavljen uvodni prispevek Jay HAYMONDA: ADAPTIVE REUSE OF OLD BUILDINGS FOR ARCHIVES, v katerem seznanja strokovno javnost s svojimi izkušnjami in razmišljanji o možnostih adaptacije starejših zgradb za arhivske namene. Sledi polemičen prispevek pokojnega Lesterja J. CAPPONA: WHAT, THEN, IS THERE TO THEORIZE ABOUT?, v katerem razmišlja o različnih predstavah o statusu arhivske stroke, zlasti o že objavljenem prispevku Franka G. Burke o prihodnosti arhivistike v ZDA. Frank BOLLER v nadaljevanju v razpravi DISRESPECTING ORIGINAL ORDER daje pregled zagovornikov in nasprotnikov principa prvotne ureditve gradiva, vendar s stališča uporabnika arhivskega gradiva. Ni zagovornik striktno uporabe ene ali druge metode. Mary Jo PUGH v prispevku THE ILLUSION OF OMNISCIENCE: SUBJECT ACCESS AND THE REFERENCE ARCHIVIST, razpravlja o različnih gledanjih na problem indeksacije pri sestavljanju in uporabi arhivskih računalniško dostopnih pripomočkov, glede na uporabnikove potrebe in raziskovalčeve predznanje. Zgodovino, izkušnje in perspektive ter ponudbo restavratorskega centra NEDCC v zvezni državi Connecticut je opisala direktorica centra Ann RUSSEL v razpravi NORTHEAST DOCUMENT CONSERVATION CENTER: A CASE STUDY IN COOPERATIVE CONSERVATION. Med ostalimi prispevki tega snopiča, izven prostora namenjenega referatom, je zanimiv prispevek vodje projekta NATIONAL INFORMATION SYSTEM FOR ARCHIVES AND MANUSCRIPT REPOSITORIES, Davida BEARMANA (str. 53). Snopič zaključuje s tradicionalnimi poročili z letne skupščine Zveze ameriških arhivistov.

45/2

Uvodni strokovni članek Michaela A. LUTZKERja: MAX WEBER AND THE ANALYSIS OF MODERN BUREAUCRATIC ORGANIZATION: NOTES TOWARD A THEORY OF APPRAISAL, vzpodbujen s provokativnim esejem Franka BURKA (AA 44/1-1981), vodi bralca k utemeljitelju modernega pojmovanja »administracije« 20. stoletja, Maxu Weberu, ki je združil evropske in ameriške izkušnje demokracije in vse študije usmeril v vsestransko proučevanje delovanja sistema na vseh nivojih. Poznavanje delovanja le tega je osnova arhivistovega strokovnega znanja, meni avtor. Sledi prispevek COUNTING AND ACCOUNTING: A SPECULATION ON CHANGE IN RECORDKEEPING PRACTICE, avtorice Trudy HUSKAMP PETERSON; v njem razmišlja o no-

vih metodah pisarniškega in finančnega poslovanja ob hitrem razvoju tehnologije. Robert SHUSTER objavlja prvi prispevek DOCUMENTING THE SPIRIT; nanaša se na zbirke centra Billy Graham v Wheaton College v Illinoisu, katerih vrednost daleč prekaša zgolj vrednost na zapisih ohranjeno arhivsko gradivo, saj so ohranjena tudi osebna pričevanja, vtisi akterjev oz. inicijatorjev določenih akcij v danem trenutku, času in prostoru. Zanimivi so izsledki študije Davida H. HERSCHLERJA in Williama Z. SLANYJA: THE »PAPERLESS OFFICE«: A CASE STUDY OF THE STATE DEPARTMENT'S FOREIGN AFFAIRS INFORMATION SYSTEM ob vzpostavitvi računalniško vodenega dokumentacijsko-informacijskega sistema ameriškega ministrstva za zunanje zadeve. Prikaže in opisuje delovanje sistema, ki je nekako pionirski na področju »brezpapirne« tehnologije. Helen W. SLOTKIN in Karen T. LYNCH sta v prispevku AN ANALYSIS OF PROCESSING PROCEDURES: THE ADAPTABLE APPROACH podrobno osvetlili svojo že preizkušeno metodo procesiranja zbirk. Razmišljanje Richarda C. BRENERJA v razpravi TOWARD NATIONAL ARCHIVAL PRIORITIES: A SUGGESTED BASIS FOR DISCUSSION so usmerjena v potrebo po skrbnem, preudarnem in selektivnem katalogiziranju informacij od enot do zbirk. Zbiranje in vrednotenje sta posebnega pomena, še zlasti pri novejšem gradivu. Interdisciplinarni pristop je nujen. V zadnjem strokovnem prispevku tega snopiča avtorica Maria G. SYNNOTT objavlja rezultate raziskave THE HALFOPENED DOOR: RESEARCHING ADMISSIONS DISCRIMINATION AT HARVARD, YALE, AND PRINCETON.

45/3

Vseh enajst prispevkov v rubriki strokovnih člankov je namenjenih arhivskemu gradivu podjetij in njihovih združenj. Glede na uporabo tehnologije, je prav gotovo zanimiv članek Richarda M. KESNERJA MICROCOMPUTER ARCHIVES AND RECORD MANAGEMENT SYSTEMS: GUIDELINES FOR FUTURE DEVELOPMENT. (str. 299-311).

45/4

Prvi prispevek Roberta D. ARMSTRONGA THE BEAST IN THE BATHTUB AND OTHER ARCHIVAL LAMENTS, govori o tiskih, od tiskovin do knjig. ARCHIVES IN THE PEOPLE'S REPUBLIC OF CHINA je poročilo Williama W. MOSSA s študijskega potovanja po Kitajski v letu 1982. Prikaže organizacijo arhivske službe na Kitajskem. Nicholas C. BRUCKEL in J. FRANK COOK v predstavitvi A PROFILE OF COLLEGE AND UNIVERSITY ARCHIVES IN THE UNITED STATES poročata o rezultatih raziskave po anketi med univerzitetnimi institucijami. Nanaša se na rast arhivskih enot tako v privatnih kot v državnih koledžih in na univerzah. Patricia KENNEDY GRIMSTED se je poglobila v Leninov arhiv-

ski zakon iz leta 1918: THE BOLSEVIK LEGACY FOR SOVIET ARCHIVAL THEORY AND PRACTICE. Carolyn J. MATTERN se je v prispevku LYMAN COPELAND DRAPER: AN ARCHIVIST'S REAPPRAISAL spomnila in opredelila delo zaslužnega reformatorja zgodovinskega društva za Wisconsin, USA, vnetega zbiraleca in obdelovalca rokopisnega gradiva, odličnega arhivista, umrlega leta 1891. Bruce R. WHEATON v razpravi A COMPUTER DATABASE SYSTEM TO STORE AND DISPLAY ARCHIVAL DATA ON CORRESPONDENCE OF HISTORICAL SIGNIFICANCE predstavlja zanimiv postopek zbiranja v arhivih ohranjene rokopisne korespondence med fiziki vsega sveta v tem stoletju za računalniško inventarizacijo virov za zgodovino fizike 20. stoletja. Raziskavo bo objavila kalifornijska univerza v Berkeleyu.

Ostale rubrike: pregledi, ocene, novice, sporočila, bibliografija, poročila o mednarodnih dogajanjih in sestankih SAA, so sestavni del vseh štirih snopičev tega letnika.

Österreichische osthefte, letnik 33, Dunaj 1990, zvezek 1, 192 str., zvezek 2, 334 strani

Ivanka Uršič

V prvem prispevku z naslovom Gora svete Ane avtorja Wolfganga Plata je na simboličen način prikazan ponesrečen pristop nemškega kanclerja Helmuta Kohla na goro Svete Ane, ki naj bi simboliziral dejanje sprave med Nemčijo in Šlezijo.

Jože Pirajvec nam v prispevku z naslovom Slika Slovanov v italijanski publicistiki predstavi nekaj italijanskih avtorjev in njihovih člankov, v katerih srečamo svojstven pristop do prebivalcev jadranskega prostora. Prvi je omenjen Alberto Fortis, padovanski prirodoslovec in pisatelj s knjigo Viaggio in Dalmazia, ki je izšla v Benetkah, kmalu za tem pa še v Bernu z naslovom Die Sitten der Morlaken. Fortis je izobraženi Evropejci predstavil divjake in opisal njihove navade in običaje. Omenim naj še Scipia Slataperja in njegovo delo Il mio Carso ter Vincenza Duplanciccha, avtorja brošure, ki je izšla v Trstu, in govori o italijanski in slovanski civilizaciji v Dalameiji.

Sledi prispevek Walterja Lukana z naslovom Velika srbska selitev leta 1690 v habsburški monarhiji, ki je bil predstavljen v okviru 9. ekumenskega simpozija na katoliško teološki visoki šoli v Linzu 29. novembra 1990. Avtor ugotavlja, da je imela ta selitev dalekosežne posledice na razvoj srbske družbe. Kot priloga sta objavljena dva dokumenta v originalu: razglas cesarja Leopolda I. kristajnom na Balkanu, 6. aprila 1690, in prvi srbski privilegij Leopolda I., 21. avgusta 1690 (dokumenta sta vzeta iz Czoernigove Ethnographie der Oesterreichischen Monarchie III. Bd, Wien 1855).

Priseljevanje, izseljevanje in notranje selitve v Avstroogrski – analiza ljudskega štetja leta 1910 je naslov naslednjega prispevka avtorja Heinza Fasmanna. Najprej so analizirane naselitvene spremembe v letih 1880 in 1910 in nato selitveni tokovi v monarhiji leta 1910. Podrobno je obdelano priseljevanje v monarhijo, izseljevanje iz monarhije ter selitve znotraj le-te.

Sledi obsežen članek Arnolda Suppana z naslovom *Osterreichischen Ost- und Südosteuropa Institut 1990*. V uvodu so predstavljene velike politične in družbene spremembe, ki so bile značilne že za jesen leta 1989 in so se v letu 1990 še bolj razmahnile.

Dejavnost inštituta za leto 1990 je predstavljena po posameznih področjih: od raziskav, izdaj raznih strokovnih časopisov in knjig do področja dokumentacije in znanstvene informacije ter dejavnosti v okviru mednarodnega sodelovanja in organizacije seminarjev.

V delu časopisa, ki je namenjen poročilom o raziskavah, so tokrat objavljeni sledeči prispevki:

Roy E. H. Mellor, Nekaj misli o atlasu Donavskih držav,

Alber Hofmayer, Der ATLAS Ost und Südosteuropa – nova kategorija mednarodne kartografske informacije.

Brigitta Mader, Glagolska romarska pisva iz samostna sv. Damian pri Assisiju.

Sledita poročili dveh kongresov:

Karlheinz Maek, Prelom med srednjo in vzhodno Evropo, Coburg, 10.-13. oktober 1990,

Stefan Malfer, Istra in Dalmačija pod Habsburžani 1815-1848, zasedanje v Benetkah, 13.-15. december 1990.

V naslednji rubriki so ocene knjig:

D. Pavlević, Življensko delo o zadrugi na Hrvatskem,

Hrvoje Turk, Rab 100-letnica tujskega prometa na Jadranskem otoku,

Karl Gutkas, prispevek k zgodovini prometa v Avstriji.

Objavljenih je še vrsta kratkih očen, od katerih naj omenim le nekatere:

Bruno Heidberger, Jugoslovanski sporazum s stalinizmom izpod peresa Stefana Tröbsta,

Sabit Jakubov APITJEV: Nemški rajh in makedonsko vprašanje 1908-1918 (Wolfgang Kesler),

Haus Fronius, Atentat v Sarajevu (Harald Heppner).

ÖSTERREICHISCHE OSTHEFTE, letnik 33, zvezek 2, Dunaj 1990, 334 strani

Obsežen drugi zvezek je posvečen narodnostnim vprašanjem srednje, vzhodne in jugovzhodne Evrope. Prispevke na to temo sta zbrala urednika Walter Lukan in Petra Moissi. Österreichische Ost- und Südosteuropa Institut je pripravil skupaj z Institut für Geschichtswissenschaft der Ungarischen Akademie der Wissenschaften, Europa- Institut Budapest in Österreichischen UNESCO-komission mednarodno zasedanje na temo Nacionalni problemi srednje, vzhodne in južne Evrope po letu 1945.

Zasedanje je obsegalo naslednja tematska področja: manjšine in pravice, manjšine in notranja poli-

tika, materin jezik, manjšinsko šolstvo, družba in gospodarstvo, veroizpoved in manjšine v zunanji politiki. Naštete teme naj bi predstavljale možni koncept za novo manjšinsko politiko.

Leto 1989 je prineslo državam vzhodne in jugovzhodne Evrope veliko demokratičnih sprememb. V omenjenih državah so zelo pereči nacionalni problemi, ki se z izredno kritičnimi gospodarskimi razmerami še zaostrejujejo (Jugoslavija, Češkoslovaška, Sovjetska zveza, Bolgarija, Romunija ...). Seznam referentov in naslovi njihovih referatov:

Arnold Suppan, Valeria Heuberger, Perspektiva narodnosti v srednji vzhodni in jugovzhodni Evropi,

Henryk Batowski, Nacionalno krizno žarišče v vzhodni in srednji Evropi,

Toussaint Hočvar, Jezikovne manjšine jugovzhodne Evrope iz ekonomskega vidika,

Arnold Suppan, Valeria Heuberger, Države in manjšine v Podonavju 1945-1990,

Rudolf Jaworski, Nemške manjšine na Poljskem in Češkoslovaškem v obdobju med vojnama,

Dušan Kovač, Nemška manjšina na Slovaškem,

Juraj Žudel, Štefan Očovsky, Razvoj narodnostnih struktur v južni Slovaški,

Valeria Heuberger, Nov razvoj ogrske nacionalne politike, vzroki in domneve,

Maria Schmidt, Manjšina kot del večine, usoda Judov na Ogrskem (1867-1987),

Lorauz Tilkovszky, Izobraževanje narodnosti na madžarskem 1920-1945,

Smail Balić, Muslimanka v nacionalnem pomenu,

Ignacij Voje, Razvoj Kosova v luči etničnih procesov do sredce 18. stoletja,

Helmut Konrad, Cepitev DDR v narodnoizobraževalnem procesu in funkcija zgodovinske vede,

Arnold Suppan, Koroški Slovenci v 19. in 20. stoletju,

Werner Drobesh, Slovenski društveni značaj v Celovcu 1848-1938,

Andreas Moritseh, Socialno-gospodarski aspekt nacionalnosti, diferenciacija procesov na Koroškem in na Gradiščanskem,

Robert Hajszan, Batthyany – pisma (1533-1547) kot vir k preseljevanju Gradiščanskih Hrvatov,

Sledijo poročila s kongresov, ki so bili tudi posvečeni problematiki narodnosti oziroma manjšin:

Aktualna manjšinska vprašanja na V in Z

Ogrska manjšinska politika, mednarodna zgodovinska konferenca v Budimpešti.

Zadnji del časopisa predstavljajo ocene naslednjih del:

Witold Kula u. a., Pisma domov, emigracija v Braziliji in Združenih državah Amerike,

Julianna Puskas, Ogrska emigracija v Združenih državah Amerike,

Peter Jordan, Nekoliko zapostavljen aspekt koroške zgodovine.

Sledijo še kratke ocene del avtorjev, ki prihajajo iz različnih držav in se nanašajo na različna področja.

Oba zvezka Osthefte vsebujeta na koncu seznam knjig, ki še čakajo na oceno, seznam sodelavcev posameznega zvezka in obvestilo o tem, kaj bomo

prebrali v prihodnji številki.

Argo, revija za muzejska vprašanja, 1990, št. 29–30, 1991, št. 31–32

Branko Šuštar

Če na nesporazume med muzealci in arhivisti, sicer sodelavci s področja kulturne dediščine, vpliva tudi premajhno poznavanje drug drugega, naj s poročilom o zadnjih dveh letnikih revije za muzejska vprašanja to nekoliko omilimo. Po Argo, mesečniku, ki ga je v nemščini izdajal kustos kranjskega deželnega muzeja Alfonz Müllner med leti 1892 in 1903 kot *Zeitschrift für krainische Landeskunde*, je Narodni muzej začel izdajati leta 1962 Argo, glasilo za arheologijo, zgodovino umetnosti in muzeologijo, ki je po letu 1971 postal informativno glasilo za muzejsko dejavnost.

Zadnja dva letnika 1990 (št. 29/30) in 1991 (št. 31/32), ki ju predstavljamo, imata navedene kot izdajateljce Narodni muzej Ljubljana, Društvo muzealcev Slovenije in Zvezo muzejev Slovenije, pričemer pogled v kolofon kaže, da gre za eno od publikacij Narodnega muzeja. Argo za leto 1990 kakoga podnaslova nima, za leto 1991 pa v prilogi na kartotečnih lističih najdemo, da je to revija za muzejska vprašanja. Pod urednikovanjem mag. Mateje Kos iz Narodnega muzeja išče revija svoj nov vsebinski in oblikovni koncept: letnik 1990 je še v nadaljevanju tradicije manjšega formata, z letnikom 1991 pa imamo v formatu naših Arhivov tudi oblikovno dopadljivejšo številko revije, ki bo naslednje leto praznovala stoletnico izhajanja.

Kaj pa vsebina? Letnik 1990 (št. 29/30) je v rubriki *gradivo* prinesel šest krajših prispevkov predvsem o novih pridobitvah muzejev (voščena punčka iz zbirke igrač, kozarec z Ljubljanskega gradu iz 17. stol., prostozidarski predmeti lože »Valentin Vodnik« v Ljubljani). V rubriki *muzeologija* objavlja Jasna Horvat nekaj misli o muzeologiji. Je to znanost? Je muzej spomin družbe in muzeologija – ljubezen: odpira vprašanja o mestu in vlogi muzeologije pri nas, kar utegne zanimati tudi sorodno arhivistiko. V rubriki *muzeji in arhivi* je objavljeno poleg poročila o zveznem posvetovanju arhivskih delavcev Jugoslavije oktobra 1989 v Postojni o razmejitvi arhivskega gradiva (Muzejske arhivalije in arhivske muzealije ali o arhivskem gradivu v muzejih) še dvojce slovenskih prispevkov s tega posvetovanja. Čeprav eden z muzejskega stališča (B. Šuštar: Muzeji in arhivi – med konkurenco in sodelovanjem pri varstvu arhivskega gradiva), drugi pa arhivskega (J. Kopač: Razmejitve arhivskega gradiva med arhivi in muzeji), je pri obravnavi problematike pri obeh v prvem planu skupna skrb za kulturno dediščino in tolerantnost do zatečenega stanja ter nedopustnost sedanjega zbiranja (delov) arhivskih fondov, če izvzamemo privatnike.

V rubriki *izobraževanje* sta objavljena dva prispevka Lidije Tavčar o izobraževanju v muzejih in galerijah ter o možnostih uporabe videa. Janez Šterpa je predstavil učno uro v tržiškem muzeju. Revija nato prinaša utemeljive Valvasorjevih nagrad in priznanj za leti 1988 in 1989, temu pa slede zapisi o dobrem dueatu razstav bodisi kot napovedi načrtovanih ali poročila pa tudi kritične ocene (med vljudno arhivsko srenjo skoraj neznanec) o minulih razstavah. Kot slednjo naj omenimo le zapis o odmevni razstavi Slovencev v letu 1789, naslovljen z Zamujena priložnost.

Med razstavami so predstavljene tudi tri, ki jih je pripravil Pokrajinski arhiv v Novi Gorici (Od 27. aprila do 22. julija. Spominska soba Marija Kogoja v Kanalu in France Bevk v dokumentih arhiva).

V rubriki *poročila* beremo o delu Narodnega muzeja, Narodne galerije, Slovenskega šolskega muzeja, Muzejev radovljiške občine ter grafičnem muzeju v Rogaški Slatini v glavnem v letu 1989 (ponekod z bibliografijo muzealcev) ter poročilo o pariškem srečanju specialistov za uporabno umetnost o manufakturah 19. stoletja. Med *knjigami* najdemo dve poročili o tujih publikacijah: o nemški arhitekturi 17. stoletja in notranji opremi, rubrika *reportaže* pa prinaša obsežen zapis o prezentaciji naravne in kulturne dediščine v LR Kitajski. Posebej zanimiva pa je *posebna priloga*, ki nas seznanja s stanjem strokovnih delavcev v slovenskih muzejih (po stanju sredi leta 1990) z njihovimi delovnimi mesti in strokovno izobrazbo. Morda bi le najmanjši regionalni arhiv in največji brez zavida nja gledala na kar močno kadrovske zasledbo v muzejih (v primerjavi z arhivisti), vsaj kakšen arhiv pa si bo zaželel okrepitev svojih vrst.

Letnik 1991 (št. 31/32) revije Argo prinaša v sedmih rubrikah vrsto tekstov, ki sicer nimajo angleških povzetkov, kot jih je imel prejšnji letnik, reviji pa so sedaj priloženi kartotečni listki z UDK in slovensko-angleškimi sinopsisi člankov. V rubriki *gradivo* predstavlja Vesna Bučič secesijsko pohištvo kot muzejski del zapuščine ljubljanskega župana Grassellija, ki ga poznamo vsaj iz objave njegove arhivske zapuščine (ZAL, 1983), nato sledimo predstaviti sodobnih likovnih umetnin iz Ptujkega muzeja (M. Ciglencečki) in madžarsko keramiko Zsolnay v Narodnem muzeju (M. Kos) ter kar obširni razpravi o cerkvenem tekstilu od 16. do 18. stoletja (Gojka Pajagić Bregar). Ob preglednem delu o cerkvenih paramentih bi lahko opozorili na nekdanje precej širše poznavanje teme: na slovenske učbenike Liturgike »za gimnazijalno, realno in sploh odraslo mladost« Antona Lesarja (Bern 1863, Ljubljana 1896) ali na zanimivost, da so tretjo izdajo Liturgike Alojza Stroja (1907¹, 1916², 1922³) odobrile oblasti še avgusta 1945 »kot učno knjigo pri pouku verouka za prehodno dobo.« Z dvema člankoma sta zastopani Magda Peršič in etnološka premična dediščina (pri čemer kratica EPD najbrž v naslov ne sodi), zanimivo branje pa je zapis dr. Vide Stare o poškodbah v deželnem muzeju ob potresu 1895 na podlagi poročila tedanjega kustosa muzeja Müllnerja: iz njega npr. zvedemo, da je »zlata Emonec« prišel ob glavo šele tedaj, ne pa da je bil to del praktičnih potreb Rimljanov.

V prispevku Popis druga svetovna vojna med Julijci in Kuravankami pa nas Jože Dežman in Darja Mlakar (slednja iz nam znane Armide) seznanjata o izkušnjah računalniške obdelave tovrstnega popisa.

Tudi rubrika *dokumentacija* lahko s kakšno mislijo spodbudi podobna arhivistična prizadevanja. Najprej se sprašuje mag. Marjeta Mikuž Komu naj bi bil potreben slovenski dokumentacijski center in opozarja na dejavnike, ki ga onemogočajo. Pri tem omenja »Zvezo vodilnih muzejskih glav« (najbrž gre za Društvo muzealeev, Kolegij ravnateljev, Zvezo muzejev), v kateri navadni kustosi nimajo možnosti odločanja. Pri tem ni odveč (nenapisano pravilo), da predsednik muzejskega društva ni direktor muzeja ter da se ta funkcija seli. Polona Bitene predstavlja dokumentacijo arheološkega oddelka Narodnega muzeja (na osnovi programa dBASE III+, dr. Peter Kos računalniški program za obdelavo numizmatičnega gradiva, Jože Podpečnik pa problematiko dokumentacije zbirke znakov, pri čemer pogrešamo literaturo k preglednemu članku. O informatizaciji (t.j. organizacija dela in način proizvodnje informacij) v Mestnem muzeju Ljubljana piše Borut Rovšnik, Ralf Čepič pa (v rubriki programi) razgrinja program prostorskih potreb Muzeja neevropskih kultur v Goričanah. Rubrika *razstave* nas seznanja z razstavami z besedami njihovih avtorjev ali ocenjevalcev spet kot zapis minulega ali predstavitev načrtovanega (Turquelije v ptujskem muzeju). Zanimiv je zapis Ivanke Počkar obrobim razstavam na rob ali o konjih, ki ne dvigajo prahu, ter prispevek o stalni razstavi Razvoj mesta Celje 1945-80.

V *poročilih* vzemo o delu Narodnega muzeja in Slovenskega šolskega muzeja v letu 1990 ter o jubilejnem letu 1989 v polstoletnem brežiškem muzeju. O mednarodnih stikih pričajo poročila o dunajski konferenci muzejev vzhodne Evrope septembra 1990, mednarodni poletni šoli muzeologije v Brnu 1990, o konferenci komiteja za regionalne muzeje mednarodne muzejske organizacije na Portugalskem oktobra 1990 in o letni konferenci mednarodnega komiteja etnografskih muzejev novembra 1990 v Koebenhavnu. V tej rubriki sta predstavljena še seminar Muzejsko dokumentacijske centra na temo Novi muzeji in nove muzejske razstave, ki je bil oktobra 1990 v Zagrebu in muzejsko-pedagoško delo v Narodnem muzeju ob didaktični razstavi Pripoved o prazgodovinski hiši.

Revijo zaključuje nekrolog profesorju in prevajaleu Bogomiru Stoparju (1912-1990), ki je skoraj četrto stoletja služboval v biblioteki Narodnega muzeja ter dvoje zapisov o knjigah: o katalogu k newyorški razstavi o modi in bogati najdbi antičnih noveev na Igu.

Jeseni 1991 so delavci Inštituta za novejšo zgodovino v prostorih založbe Mladika predstavili novo publikacijo Slovenska agitpropovska kulturna politika 1945-1952 mag. Aleša Gabriča. Predstavljena publikacija je avtorjeva razširjena magistrska naloga. Ob tem so predstavili še raziskave drugih delavcev za področje povojne zgodovine – magistrske in doktorske naloge s področja politične in gospodarske zgodovine (industrija, kmetijstvo), ki pa žal še niso našle izdajatelja. Potrebno je omeniti, da so posamezne razprave iz povojne zgodovine objavljene v publikaciji že omenjenega inštituta Prispjevki za novejšo zgodovino in v reviji Borec.

V predgovoru obrazloži avtor pojme, uporabljene v nalogi, kot so kulturna politika v širšem pomenu, ki vsebuje šolsko, prosvetno in kulturno politiko v ožjem pomenu besede in zajema organiziranje, financiranje in nadziranje teh dejavnosti. Pojem šolske politike nam je povsem predstavljen, s prosvetno politiko označujemo organiziranje množične kulturne dejavnosti, pojem kulturna politika v ožjem pomenu besede pa predstavlja organiziranje znanstvenega in umetniškega dela (str. 472). Iz naslova dela in predgovora je torej razvidno, da obravnava kulturno politiko v širšem pomenu besede v prvih povojnih letih in vlogo agitpropovskega aparata v njej, saj je le-ta predstavljal nadzor nad njo in podvajanje oblastne strukture na njenem področju (str. 471).

V predgovoru avtor predstavi tudi vire in literaturo, na podlagi katerih je nastala naloga. Pri uporabi arhivskega gradiva navaja arhive, fonde in v okviru njih organizacijske strukture, iz katerih je črpal podatke kot tudi zvrsti gradiva, opozarja na ohranjenost gradiva ali neobstoj gradiva posameznih organov. Na koncu publikacije so še enkrat naštetih uporabljeni fondovi po arhivih, revije in časopisi ter druga literatura (str. 652-655). Pri navajanju fondov v Arhivu R Slovenije je verjetno prišlo do pomote pri nazivu fonda RK SZDL Slovenije in se pravilno glasi fond Republiške konferenec (in ne komiteja) SZDL Slovenije.

Prvo poglavje z naslovom Obnova kulturnega in prosvetnega delovanja in posameznimi temami (Kulturni delavci in Osvobodilna fronta slovenskega naroda, Cilji in naloge kulturne politike, Organizacija in kader za izvajanje kulturne politike, Novi duh v šolstvu, Ljudskoprosvetno delo kot osnovna kulturnopolitična naloga, Vloga kulturnih delavcev v novi državi) obravnava kulturno politiko v času obnove in graditve domovine (1945-konec 1946). Njen temelj je potrebno iskati že v času NOB, zato nam predstavi kulturnopolitično usmeritev v literaturi, likovni ustvarjalnosti, gledališču in partizanskem šolstvu tega časa. Ugotavlja, da se je kulturniško delo do konca leta 1943 prilagajalo konkretnim razmeram na terenu, leto 1944 pa je prineslo spremembe. Tako sta bila šolstvo in prosveta vključena v domeno odseka za prosveto pri predsedstvu SNOS, ustanovljenega marca 1944. Jeseni 1944 je bil ustanovljen Slovenski umetniški klub, v katerem so se odvijale razprave o umetniškem ustvarjanju in je nasprotoval teži o narodnoosvobodilni brezi. V okviru kluba so bile še možne razprave med kulturnimi delavci in poli-

Aleš Gabrič, Slovenska agitpropovska kulturna politika 1945-1952, Borec 7-8-9, Ljubljana 1991, str. 470-655

Lilijana Šuštar

tičnimi strukturami o kulturi, ki pa jih je bilo z ovoboditvijo konec. Preko idej najbolj znanih kulturnih delavcev (Josip Vidmar, Edvard Kocbek, Boris Zihler) so predstavljena osnovna kulturnopolitična izhodišča posameznih skupin v OF – skupine kulturnih delavcev, krščanskih socialistov in KPS, ki je po letu 1945 prevzela glavno vlogo pri oblikovanju kulturne politike.

Smernice nove kulturne politike so bile izdelane v letu 1944/45 pri Odseku za prosveto SNOS, v povojnem času pa so doživele spremembe glede na rast moči KP. Kulturna politika je bila usmerjena v zadovoljevanje kulturnih potreb širših družbenih slojev in ustvarjanje socialistične kulture. Pri prikazu organizacije za izvajanje kulturne politike predstavi nastanek, naloge in vlogo agitpropov – komisij za agitacijo in propagando pri partijskih komitejih, s katerimi je želela ustvariti nadzor v kulturi. Struktura agitpropa se je s komisijami, oddelki, odseki prenesla tudi v množične organizacije, a v prvih povojnih letih njihovo delo ni zaživele. Seznanani nas še z organizacijo in delom upravnih organov s področja kulture od najvišjih – republiških – do K.L.O. V nadaljevanju so vsak posebej predstavljeni: šolska politika (to temo je avtor obdelal še v posebnem prispevku Šolstvo na Slovenskem v letih 1945-1951 v Zborniku za zgodovino šolstva in prosvete, 24/1991), ljudskoprosvetno delo in kulturna dejavnost.

Kulturna politika v širšem pomenu besede in njeni posamezni elementi so predstavljeni še v času petletke v poglavju Kulturna politika in petletka (Kultura v petletnem planu narodnega gospodarstva, Petletka in reorganizacija izobraževalnega procesa, aktivizacija sindikatov na ljudskoprosvetnem področju, Znanost in umetnost v petletnem planu, Spremembe v organizacijski strukturi kulturne politike) in v času spora z informbirojem in uvajanja samoupravljanja v poglavju Kulturna politika v času informbirojevskega spora in začetkov samoupravljanja (podnaslovi tem: Tuji vplivi na slovensko kulturno politiko v času zaostrovanja sovjetsko-jugoslovanskih odnosov, Čistke med kulturnopolitičnimi in kulturnimi delavci, Spreminjanje odnosa do sovjetskega vpliva v kulturni politiki, Spremembe v organizaciji šolstva po III. plenumu CK KPJ, Ljudskoprosvetno delovanje po II. kongresu Ljudske prosvete in Novi idejni tokovi v umetnosti).

V sklepnem poglavju Slovo od načel socialističnega realizma (Tuji vplivi v kulturi v začetku petdesetih let, Ustanovitve Zveze delavskoprosvetnih društev Svoboda, Slovo od načel socialističnega realizma, Konec agitpropovske kulturne politike) ugotavlja avtor, da pomeni leto 1952 z ustanovitvijo zveze Svobod, III. kongresom književnikov Jugoslavije in VI. kongresom KPJ (ZKJ) spremembo kulturnopolitične usmeritve, ne pomeni pa kakšne globoke prelomnice s starim in začetek novega, saj je plod razvoja od leta 1950 oziroma uresničevanja smernic kulturne politike, sprejetih na III. plenumu CK KPJ decembra 1949. Partija se je odrekla ideji sovjetskega socialističnega realizma, ne pa vlogi idejnega voditelja in nadzornika kulturne politike (str. 650-651).

Če se ozremo na omenjeno delo še skozi oči arhivista, nam nudi ob predstavitvi določenih fondov v arhivih in ohranjenosti arhivskega gradiva še pomoč pri oblikovanju historiatov fondov in vpogled v organizacijsko strukturo upravnih organov na področju kulture (zgodovina inštitucij). Kot arhivist omenjam sicer drobno pomanjkljivost pri objavi petih dokumentov – niso namreč citirani, – ki ob dveh zemljevidih – razširjenost SKUD na slovenskem prostoru spomladi 1950 in delavskoprosvetnih društev Svoboda konec leta 1952 – pestrijo knjigo.

Lida Turk, Glas v ... etru, Trst 1991, 251 strani

Metka Gombač

Od oktobra 1985 do junija 1986 je na tržaškem radiu potekal niz »40 let slovenskih radijskih oddaj v Trstu«, kjer so bivši in sedanji sodelavci radia predstavili povojno vlogo in delo te hiše. Lida Turk, avtorica oddaj, je zbrala in prenesla na papir 29 oddaj ter tako poskrbela, da se tudi v pisni obliki ohrani podoba štiridesetletnega delovanja slovenskega radia v Trstu. Knjigo je izdal deželni sedež RAI za Furlanijo – Julijsko krajino pod pokroviteljstvom predsedstva italijanske vlade, izid pa so omogočili slovenski denarni zavodi v Italiji. V sedemnajstih poglavjih, ki istočasno označujejo posamezne vsebinske sklope, avtorica preko pričevanj uslužbencev in številnih sodelavcev podaja zgodovino slovenskega radia v Trstu.

Zgodovina Radia Trst A (to je njegov sedanji naslov), sega v prve dni maja 1945, ko so jugoslovanske enote osvobodile mesto. Svojo predzgodovino ima slovenska radijska postaja že v letu 1944, saj so Nemci ob zasedbi teh krajev na tržaškem radiu uvedli oddaje v slovenskem jeziku. Eden od mejnikov v zgodovini Radia Trst A je bil 12. junij v burnem letu 1945, ko so zavezniške vojaške sile skupaj s civilno upravo mesta prevzele tudi vodstvo radijske postaje. Oddaje so bile tedaj v italijanskem, slovenskem in angleškem jeziku. Intervjuji, ki so nastali na osnovi spominov sodelavcev Radia Trst A v vsem povojem obdobju, nam med drugim posredujejo splošno vzdušje slovenske narodnostne skupnosti v Italiji, pokažejo nam, kakšen odnos je v vseh teh letih imela manjšina do slovenske radijske postaje, katere in kakšne oddaje so sestavljale program ter kakšni odnosi so vladali med sodelavci radia, ki je bil posebno v prvih dveh desetletjih po vojni najpomembnejše informativno sredstvo. Menjava uslužbencev je bila kar pogosta. Težko je bilo na primer posameznikom pristati na cenzuro programa s strani Zavezniške vojaške uprave. Na nerazumevanje pa so sodelavci radia naleteli tudi med predstavniki Pokrajinskega NOO in Mestnega osvobodilnega sveta Trst, ki so obsojali njihovo sodelovanje z zavezniki. Politična trenja med slovensko

manjšino, ki so se zelo zaostri v času informbiroja leta 1948, so prizadela vsa področja življenja in udejstvovanja Slovencev v Italiji. Radio Trst A je v tem obdobju zapustila cela vrsta sodelavcev, med katerimi so nekateri emigrirali v Južno Ameriko. Od leta 1949 do leta 1955, ko je prevzela postajo RAI, so dajali značaj slovenskim radijskim oddajam posamezniki, ki so ob koncu vojne prišli v Trst iz Jugoslavije, ker se niso strinjali z novo ureditvijo, ali pa so se morali zaradi drugih razlogov umakniti preko meje. Zanimivo je, da poslušalci prav v tem obdobju marsikdaj niso doživljali radia kot svojega, saj so bili begunci iz Jugoslavije v glavnem intelektualci in razlike med njimi in Primorci, za katerimi je bilo dvajsetletno obdobje fašizma brez slovenskih šol, niso bile le politične, ampak tudi kulturne. Od leta 1955 je radijska postaja postopoma začela opuščati svoj izrazito propagandni značaj, vendar so pretekla še mnoga leta, da so na Radiu Trst A našle mesto vse komponente slovenske manjšine v Italiji. Počasi so začele v program vstopati oddaje iz Goriške, Beneške Slovenije, Režije in Kanalske doline. Zelo težko je bilo v začetku pripraviti oddaje iz teh krajev, predvsem zaradi njihove izoliranosti. Pionirsko delo na tem področju je

opravil Pavle Merku, ki je vrsto let zbiral in snemal oddaje po Beneški Sloveniji in Režiji ter tako obogatil arhiv radia, obenem pa vzpostavljaj stike in zveze s prebivalci Beneške Slovenije in drugih pokrajin.

Zbrani spominski intervjuji, ki jih je za knjigo obdelala in pripravila Lida Turk o Radiu Trst A nedvomno zaslužijo tako reprezentacijo. Intervjuji so skrbno obdelani, vidi se, da je izpisovalec zelo pazil, da se ni spreminjala osnovna misel pričevanj. Ob prebiranju izjav občutimo vzdušje, ki je vladalo v studijih, predanost posameznikov, konfrontacije starih in novih idej, seznanimo se z vrstami oddaj, reformami, ki so spreminjale strukturo in delo na radiu in sledimo, kako se je v obravnavanem obdobju radio vedno bolj odpiral in iskal stik s poslušalci.

Res, da je »prenos oddaj na papir«, kot pravi v uvodu Turkova, spremljalo nekaj težav, saj so odpadli zvočni zapisi protagonistov in pričevanja izgube osebno noto s katero je živa pripoved obarvana, vendar pa na tak način zapisani spomini nimajo več samo značaja proslavljanja okrogle obletnice radijske hiše, ampak ima publikacija že karakter resno opravljene študije o določenem času tržaške zgodovine.

osebne vesti

Ivan Nemanič – šestdesetletnik

Ivan Nemanič je bil rojen 19. aprila 1931 v Slamni vasi pri Metliki kot najmlajši od dvanajstih otrok. Osnovno šolo je obiskoval v Metliki. Med vojno je delal na kmetiji svojih staršev. Po vojni je obiskoval gimnazijo v Metliki in Črnomlju, kjer je leta 1953 maturiral. Nato se je vpisal na Univerzo v Ljubljani. Diplomiral je iz zgodovine leta 1959.

Bil je dober študent. Za seminarsko nalogo o partizanskih bolnišnicah na Slovenskem je prejel študentsko Prešernovo nagrado.

Po diplomi je poučeval zgodovino na osnovni šoli v Vidmu pri Ptujju, po vrnitvi iz vojske leta 1960 pa na osnovni šoli Jože Laeka v Ptujju in na Brezovici pri Ljubljani, nato se je leta 1964 zaposlil v Arhivu Republike Slovenije. Sprva je bil arhivist, od leta 1975 do 1984 vodja delovne skupine za arhive prosvetnih, kulturnih, socialnih, zdravstvenih, cerkvenih provenienc in film, nato je prevzel vodstvo novoosnovanega odseka za filmsko arhivsko gradivo. Leta 1965 je opravil strokovni izpit za arhivista, leta 1974 specialistični izpit, leta 1979 pa mu je komisija pri Skupnosti arhivov Slovenije podelila naziv višji arhivist.

Ivan Nemanič je v arhivu opravljal vsa strokovna opravila od sprejemanja arhivskega gradiva do urejanja in popisovanja ter izdelave inventarjev.

Kmalu se je začel ukvarjati predvsem s problematiko filmskega arhivskega gradiva, ki ga je zakon o arhivskem gradivu leta 1966 ovrednotil kot registraturno in arhivsko gradivo. Leta 1968 je Arhiv Republike Slovenije začel zbirati filmsko gradivo na vsem območju Slovenije. Slovenski arhivi so se takrat dogovorili, da ga bo zbiral, evidentiral, varoval, obdeloval in dajal v uporabo samo republiški arhiv in da sami ter dejavnosti ne bodo opravljali. Tedaj je začel z delom na filmu Ivan Nemanič, na tem področju edini v Sloveniji in eden redkih v Jugoslaviji. Opravil je pionirsko delo. Izkušenj ni bilo nikakršnih, potrebnega znanja tudi ne, gradivo je bilo pri raznih imetnikih, še največ v skladiščih Triglav filma. Mnogi zapisi so bili v zelo slabem materialnem stanju, mnogi še na gorljivem traku. Ni bilo pravih skladišč, ne naprav za obdelavo filma. A dolgoletna prizadevanja so rodila sadove. Posrečilo se je zbrati in v Arhivu Republike Slovenije deponirati vse znano filmsko gradivo, ki je nastalo na Slovenskem, zlasti starejše, ki je bilo zaradi različnih vzrokov najbolj ogroženo. Tako je danes v depojih Arhiva Slovenije prek 1000 filmov od prvih filmskih poskusov na slovenskem ozemlju leta 1904 do današnjih dni. Ob tem je strokovno rasel

tudi 16 let edini filmski arhivist Ivan Nemanič. Študiral je in se strokovno izpopolnjeval. Obiskal je filmske arhive v Jugoslaviji, tako Filmske novosti kot Jugoslovansko kinoteko in se zgledoval po njihovem delu. Ko se je leta 1977 udeležil mednarodnega arhivskega tečaja v Parizu – Stage technique je obiskal tudi Franeoski filmski arhiv v Bois d'Arcyju. Nato je bil nekajkrat v nemškem filmskem arhivu pri Bundesarhivu v Koblenzu. Ogle dal si je tudi inštitut za film v Frankfurtu ter Nemško kinoteko v Berlinu. Pod njegovim vodstvom se je v Arhivu Slovenije oblikoval filmski oddelek, ki so se ob njem vzgledovali tudi kolegi s Hrvaške in iz Bosne in Hercegovine, ko so snovali svoja filmska arhiva.

Pripravil je obsežen filmski inventar (1982). Takega dela do tedaj v Jugoslaviji nismo imeli. Naslonil se je lahko le na nekatere filmografije. Priprava filmskega inventarja je bila dolgotrajno in zahtevno delo, ki ga je z vztrajnostjo, zagnanostjo in znanjem odlično opravil. V njem je popisanih 822 dokumentarnih filmov, 96 igranih ter 40 animiranih filmov, kolikor jih je Arhiv zbral do leta 1977. Inventar pomeni eno temeljnih del naše arhivistične literature.

Ivan Nemanič z delom nadaljuje. Potem, ko se je filmski oddelek okrepil za dva nova delavca, se vse bolj posveča obdelavi gradiva. Ob 90 letnici Božidarja Jakea (1989) je pripravil publikacijo Filmski zapisi Božidarja Jakea, ki je filmski inventar Jakčevih filmov. V njem je pokazal kako bogat vir podatkov za najrazličnejše raziskave je lahko film. Metodo izdelave inventarja je tokrat še izpopolnil. Sedaj pripravlja inventar Badjurovih filmov in inventar za ostalo filmsko gradivo, ki ga je arhiv pridobil po letu 1977.

Ivan Nemanič je tudi obveščal javnost o filmskem arhivu, njegovih strokovnih problemih in bogastvu njegovega izročila. Imel je referate na zveznih, republiških arhivskih kongresih in posvetovanjih ter na prireditvah drugih organizacij. Pisal je v slovenskih strokovnih glasilih in strokovnih glasilih drugod v Jugoslaviji ter dnevnem časopisju. Nastopal je tudi na televiziji. Pripravil je več predstavitev naših filmov za javnost, med njimi dobro obiskane večere Iz filmske zakladnice Arhiva Slovenije v Cankarjevem domu, filmske predstave za šole in druge. Pripravil je neme filme iz našega arhiva za mednarodni festival v Pordenonu. Pred leti je dal pobudo in opravil pripravljalna dela, letos pa s sodelavko postavil odmevno razstavo Filmski ob-

zornik 1946-1951 – zrcalo časa. Omeniti pa je treba tudi scenarij za film Soseska, kjer je upodobil sliko življenja na vasi v rodni Beli krajini.

Ivan Nemanič si prizadeva, da bi Arhiv Republike Slovenije poleg filmskega gradiva imetnikov, ki so dolžni izročiti to gradivo po zakonu, pridobil tudi večkrat zelo dragocene zbirke privatnih ustvarjalcev (npr. B. Jakac, Červinka). Dal je tudi pobudo za arhivska filmska snemanja.

Da bi obogatil filmski fond, pomemben za našo zgodovino, je tudi v tujih filmskih arhivih evidentiral filmsko arhivsko gradivo, posneto pri nas, tako Tedenske filmske pregledne v Filmskem arhivu v ZRN, Institutu Luce v Rimu, v filmskem arhivu Avstrije na Dunaju, načrtuje tudi evidentiranje v Franciji.

Ivan Nemanič je zaoral ledino tudi pri postavljanju strokovnega sodelovanja z RTV, za katere filmsko gradivo je Arhiv Republike Slovenije pristojen. Ker gre za najbogatejši sodobni arhiv, predvsem dokumentarnih posnetkov, je bil potreben poseben pristop že pri evidentiranju tega gradiva. Na podlagi uspešnih začetkov pri katerih gre nedvomno tudi za njegovo zaslugo, je delo steklo.

Za delo, ki ga je opravil pri postavitvi filmskega oddelka pri Arhivu Republike Slovenije, za obdelavo filma kot dela naše kulturne dediščine in njihovo popularizacijo, je leta 1989 prejel državno odlikovanje Red zaslug za narod s srebrnimi žarki.

Svoj jubilej praznuje naš dragi kolega sredi dela, poln načrtov in snovanj za razvoj in uveljavitev slovenskega filmskega arhiva. Ob čestitkah mu želimo prevsem zdravja, da bi načrte lahko uresničil.

Marija Oblak Čarni

Dr. Vasilij Melik – sedemdesetletnik

Dr. Vasilij Melik, redni profesor zgodovine na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani je 17. januarja 1991 praznoval svojo sedemdesetletnico. Profesor Melik je bil učitelj generacij naših arhivistov, poleg tega pa je dosti svojega časa in dela posvetil tudi arhivistiki in arhivom. Temu njegovemu delu je namenjen ta zapis.

Svojo pot zgodovinarja in raziskovalca je profesor Melik začel v arhivu, kot arhivist v Mestnem arhivu v Ljubljani (1945-1947). Arhiv je sicer kmalu zapustil, a je nato ves čas živo spremljal delo arhivistov in razvoj arhivov. Sam je zapisal, da še danes šteje arhivsko stroko za svojo. Zlasti aktiven je bil pri delu Arhivskega društva Slovenije. Sodeloval je že v Arhivski sekciji Zgodovinskega društva (ustanovljeni leta 1948). Bil je med ustanovnimi člani Društva arhivskih delavcev Slovenije leta 1954. Postal je društveni odbornik in leta 1959 podpredsednik društva. To funkcijo je opravljal skoraj tri desetletja, do leta 1988. Ob svojih številnih in odgovornih obveznostih je vedno našel čas za odborove seje. Z znanjem in razgledanostjo je

prispeval k reševanju arhivskih problemov. Snoval je z nami naš arhivski časopis Arhivi in edicijo Viri, pri kateri je bil tudi glavni urednik (1974 – 1985). S prispevki se je udeleževal arhivskih zborovanj, posvetovanj in drugih prireditev (– Razvoj slovenskih mest zadnjih sto let, Nova Gorica 1972, – O izdajanju statističnih virov, Ljubljana 1974, Budva 1973, – Znanost in arhivi, Ljubljana 1984). Prispeval je k strokovni in znanstveni rasti in razvoju arhivov. Vodil je raziskovalne programe (Nacionalni in socialni programi pri Slovencih), sodeloval je pri razstavah (Nacionalni in socialni programi pri Slovencih, Ljubljana 1975), katalogih (Imeli so dve domovini, Ljubljana 1988) ter drugih arhivskih publikacijah (Pomen društev v slovenski zgodovini, Varstvo arhivskega gradiva društev, Ljubljana 1986). Od leta 1987 uspešno vodi strokovni svet Arhivsko muzejske službe Univerze v Ljubljani.

Arhivsko društvo je profesorju Meliku za njegove zasluge za razvoj arhivov in društva leta 1984 podelilo priznanje, leta 1991 pa ga je sprejelo med svoje častne člane.

V spominu nam je ostal marsikateri dogodek z delovnih sestankov in sproščenih debat s profesorjem Melikom, zlasti med društvenimi odborniki. Spominjamo se dolgih razprav o imenu arhivskega časopisa, ko nas je presenetil s predlogom, naj časopis imenujemo Korenine! To je bilo nato delovno ime revije. Hvaležni smo profesorju Meliku za njegov prispevek k delu za rast in razvoj arhivov. Tudi njegova zasluga je, da se je pri nas arhivistika razvijala tako povezano z zgodovinsko vedo. V razmišljanju o znanosti in arhivih je zapisal: »Zdi se mi, da se večkrat prav po nepotrebnem trudimo iskati razlike med arhivisti in zgodovinarji. Arhivsko in zgodovinsko delo se neprestano in povsod prepletata med seboj.«

Ob jubileju mu prisrčno čestitamo in želimo še mnogo ustvarjalnih let!

Marija Oblak-Čarni

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

in memoriam

SLAVKA GORJAN

Na začetku leta 1991 se je izteklo življenje arhivske svetovalke Slavke Gorjan. V njej, žal, ni bilo več moči, da bi se tako kot se je v svojem življenju nemalokrat, uprla boleznim in smrti. Rodila se je 8. maja 1919 v železničarski družini že po očetovi smrti. V številni družini ji tako pomanjkanje ni bilo tuje. Ob pomoči starejših sester je končala gimnazijo. Italijanska in kasneje nemška okupacija jo je privedla v vrste aktivnih organizatorjev narodnoosvobodilnega gibanja. Kot »agilna propagatorica OF« je bila 5. januarja 1944 aretirana in odpeljana v koncentracijsko taborišče Ravensbrück in od tu v taborišče Barth na delo v tovarni letal, kjer je ostala do konca vojne. Izčrpana se je avgusta 1945 vrnila domov. Trpljenje v taborišču ji je uničilo zdravje. Na ta čas so ji ostali grenki spomini in le nerada je spregovorila o vsem trpljenju, ponižanju in bridkih izkušnjah, ki jih je morala doživeti kot mlado dekle.

V arhivske vrste je stopila julija 1953 in jim ostala zvesta do upokojitve konec leta 1972. Začela je v arhivskem oddelku v Muzeju narodne osvoboditve sedaj Muzeju ljudske revolucije in potem z vključitvijo arhiva v novoustanovljenem Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja sedaj Inštitutu za novejšo zgodovino. V arhivskem oddelku v muzeju se je takrat zbiralo predvsem gradivo partizanskih enot, organov in organizacij narodnoosvobodilnega gibanja ter italijanskega in nemškega okupatorja, ki ga je bilo treba urediti. Posvetila se je delu na fondih in zbirkah partizanskih vojaških enot in ustanov ter prav zaradi svoje natančnosti, sistematičnosti, posebnega odnosa do gradiva in njegovih ustvarjalcev, saj je posredno mednje sodila tudi sama, uved-

la posebno podrobno strokovno obdelavo tega gradiva. Njeni podrobni popisi glavnega štaba NOV in PO Slovenije ter njegovih oddelkov, partizanske sanitete, operativnih con, nekaterih divizij, brigad itd., so bili skupaj z njenim poznavanjem vsega gradiva in ne nazadnje izrednim spominom, dragoceno napotilo uporabnikom. Brez njenega poznavanja partizanskega gradiva in ustvarjalcev, bi ostala marsikatera muzejska razstava ali zgodovinski prispevek brez pomembnega vira. To delo je imela rada in stika s stroko tudi po upokojitvi ni pretrgala.

Vrsto let je bila vodja arhivskega oddelka. V tem času je vodila več skupnih nalog pri pripravi raznih tematskih vodnikov, pregledov in kartotek kot n.pr. gradivo za t.i. Beneški proces, glasbeniki v NOV, komandni kader v NOV, padli v narodnoosvobodilni borbi na območju Žužemberka, tuji državljani v NOV, tržaški arhiv itd. Leta 1961 je pripravila scenarij za Sava film Teror okupatorja. Pod njenim vodstvom je bil leta 1965 izdelan popis fondov in zbirk arhiva Inštituta za zgodovino delavskega gibanja za prvi skupni Vodnik po arhivih Slovenije. Od leta 1962 je bila v uredniškem odboru Zbornika dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov, del VI – Borbe v Sloveniji, od osme do sedemnajste knjige.

Njeni sodelavci v arhivu pa se spominjamo naše Slavke tudi kot dobre prijateljice. Znala je prisluhniti vsakršnim težavam, skušala razumeti, svetovati in pomagati, znala pa se je tudi iskreno povесeliti. S svojim nalezljivim smehom je vzpostavila v kolektivu prijetno vzdušje.

Marjeta Adamič

novе pridobitve arhivov

Arhiv Republike Slovenije 1991

Republiški rudarski inšpektorat (1960–1978, 37 tm)

Jugoslovanski center za teorijo in prakso samoupravljanja Edvard Kardelj (1941–1990, 57 šk., 11 zab., 13 slik)

Zavod Republike Slovenije za statistiko (1946–1965, 1988–1990, 1,4 tm)

Univerzitetni zavod za zdravstveno in socialno varstvo (1950–1988, 7 tm)

Izvršni svet Skupščine Republike Slovenije (1947–1978, 77 tm)

Družbeni pravobranilec samoupravljanja Republike Slovenije (1985–1988, 2,70 tm)

Gospodarska zbornica Slovenije (1962–1986, 6 tm)

Ministrstvo za energetiko (1975–1980, 1982–1985, 42 tm)

Zavod za slepo in slabovidno mladino (1919–1971, 12 tm)

Zveza prostovoljcev borecev za severno mejo (1960–1989, 12 sv.)

Zveza SIS SR Slovenije za varstvo pred požarom (1977–1989, 5 tm)

Splošno združenje Kmetijstva, živilske industrije in prehrane Slovenije (1979–1986, 1 tm)

Osební fond dr. Vladimir Ravnihar (1752–1958, 3 šk.)

Osební fond Ivan Pucelj (1830–1958, 3 tm)

Osební fond Ladislav Kiauta (1948–1986, 0,10 tm)

Osební fond Tine Debeljak (1935–1942, 1 šk.)

Osební fond dr. Fran Zwitter (1918–1947, 23 f.)

Osební fond Frane Uršič (1896–1951, 128 fotograf., 10 zv)

Rodbinski fond (1880–1909, 34 dok.)

Rodbinski fond Kavčnik (1919–1971, 8 šk.)

Zbirka Ada Krivic – Dequal (1935–1989, 5 šk.)

Zbirka Lojze Gostiša (1853–1944, 1 mapa)

Zbirka Milica Trebšc–Štolfa (1970–1986, 3 mape)

Zbirka Marjeta Čampa (, 44 k.)

Zbirka Jaka Rozman (1941–1989, 6 šk.)

Zbirka matičnih knjig (1830 – 1890, 25 knjig)

Zbirka razglednic (1880–1991, 67 k.)

Zbirka okrožnic, razglasov, navodil (12. st., 12 tm)

Zbirka plakatov (1991, 10 k.)

Zbirka fotokopij (1919, 33k.)

Zbirka filmov (87f., 25 šk.)

Rodbinski fond Kobilica–Pintar (1876–1969, 2 mapi)

Pokrajinski arhiv Koper 1991

Okrajno sodišče Koper (1875–1945, 88,9 tm)

Pokrajinski arhiv Maribor 1991

Zveza kulturnih organizacij Maribor–Tezno (1983 – 1990, 1,50 tm)

Zveza kulturnih organizacij Maribor–Tabor (1982 – 1990, 1,00 tm)

Zveza kulturnih organizacij Maribor–Pobrežje (1983 – 1990, 2,00tm)

Zveza kulturnih organizacij Maribor–Rotovž (1983 – 1990, 6,00 tm)

Občinska konferenca Socialistične zveze delovnega ljudstva Ruše (1981–1990, 1,30 tm)

Občinski svet Zveze sindikatov Slovenije–Ruše (1981–1990, 1,80 tm)

Pertl dr. Eman – Maribor (dopolnitev, 0,30 tm)

Zveza prostovoljcev Borcev za severno mejo Maribor (1954–1976, 6,00 tm)

Zveza prostovoljcev, borecev za severno mejo Ptuj (1968–1990, 0,30 tm)

Občinski odbor Zveze združenj borecev NOV Lenart (1952–1967, 1974–1986, 2,00 tm)

Občinski svet zveze svobodnih sindikatov Murska Sobota (1966–1986, 4,50 tm)

Kokal Ivan – Imre Ravne na Koroškem (zap., 10,00 tm)

Gradbena fototeka Zavoda za urbanizem Maribor (17.–18 stol. do 1974, 7,00 tm)

Društvo visokošolskih, pedagoških in znanstvenih delavcev Maribor (1960–1990, 2,00 tm)

POZD »Strojservis« Benedikt (1979–1985, 0,50 tm)

Marksistični center Maribor (1972–1990, 30,00 tm)

Univerza Maribor (1964–1975, 30,00 tm)

Zgodovinski arhiv Ljubljana 1991

Zgodovinski arhiv Ljubljana

Enota za območje mesta in občin Ljubljane ter

Enota za območje občin obljublanske regije

Temeljno javno tožilstvo v Ljubljani, Enota v Ljubljani (1979, 1,2 tm)

Javno tožilstvo za glavno mesto Ljubljana (1945–1952, 0,8 tm)

Javno tožilstvo za I. in IV. rajon glavnega mesta Ljubljana (1949–1951, 0,2 tm)

Javno tožilstvo za II., III. in V. rajon glavnega mesta Ljubljana (1949–1951, 0,2 tm)

Osnovna šola narodni heroj Tone Tomšič, Ljubljana (0,8 tm)

Osnovna šola Poljanc, Ljubljana (0,4 tm)

Srednja upravno administrativna šola, Ljubljana (1,8 tm)

Osnovna šola Prule, Ljubljana (1911–1980, 0,4 tm)

Glinokop opekarne Črnuče (0,1 tm)

Zbirka Ulčar, Ljubljana:

– razno gradivo (1915–1943, 0,1 tm)

Drago Mušič, Ljubljana (1906–1991, 3,7 tm)

Akademski pevski zbor Tone Tomšič, Ljubljana (1900–1974, 0,1 tm)

Hišni svet Miklošičeva c.7 in 7.a Ljubljana (1955–1968, 0,3 tm)

Arhivske razstave 1985 (0,6 tm)

Plakati (1957–1965, 4 enote)

Občinski odbor ZZB NOV Ljubljana Center (1,4 tm)

Olepševalno društvo Vrhnika (1928–1941, 0,1 tm)

Fototeka:

– fotografije (po neg. filmih Viljema Zupanca) (1945–1985, 957 enot)

– fotografije (Ciril Ulčar) (11 enot)

– fotografije (Marjan Drnovšek) (18 enot)

– razglednice (Janez Mavrič) (5 enot)

– razglednice (Katarina Ivančič) (1957–1972, 28 enot)

– razglednice (Marko Kambič) (1927–1940, 8 enot)

Mestni komite ZKS Ljubljana (1967–1988, 14,2 tm)

Medobčinski svet ZKS Ljubljana (1980–1989, 1,5 tm)

Občinski komite ZKS Ljubljana Vič Rudnik (1971–1989, 10,4 tm)

Občinski komite ZKS Metlika (1979–1985, 1,8 tm)

Občinski komite ZKS Kranj (1968–1989, 9,9 tm)

Občinski komite ZKS Vrhnika (1981–1989, 0,9 tm)

Oddelek v Idriji

Pogrebni sklad Idrija (1871–1990, 1 tm)

Rudarska bratovska skladnica (1899–1917, 0,2 tm)

Delavska univerza Idrija (1960–1971, 0,1 tm)

Lovska družina Krekovše, Idrija (1953–1988, 1,0 tm)

Pokrajinski arhiv v Novi Gorici 1990

Hranilnica in posojilnica v Mirnu (1897–1949, 0,5 tm)

Občinska gasilska zveza Bovec (1955–1961, 1 mapa)

Gasilsko društvo Bovec (1913?–1989, 0,15 tm)

Šahovski aktiv skupščine občine Tolmin

(1962–1965, 1 mapa).

Okrajni ljudski odbor Tolmin (1948?–1955, 1,5 tm).

Okrajni ljudski odbor Gorica (1955?–1960?, 0,7 tm).

Občinski ljudski odbor Bovec (1952–1961, 0,7 tm).

Občinski ljudski odbor Kobarid (1953–1961, 1,4 tm).

Občinski ljudski odbor Most na Soči (1952–1954, 0,1 tm).

Občinski ljudski odbor Tolmin (1952–1965, 2,8 tm).

Občina Ajdovščina (1931–1944, 0,6 tm)

Mestni ljudski odbor Ajdovščina (1946–1952, 0,3 tm).

Občinski ljudski odbor Ajdovščina (1952–1963, 1968, 5 tm).

Občinski ljudski odbor Vipava (1952–1959, 0,9 tm).

Zavod za pravno pomoč Ajdovščina (1962–1973, 0,6 tm).

Zveza prijateljev mladine občina Nova Gorica (1961–1980, 0,8 tm).

Kovinsko industrijsko podjetje TRENTA Bovec (1960–1975, 0,4 tm).

Soške elektrarne Nova Gorica–podjetje za proizvodnjo in prenos električne energije (1950–1984, 3 tm).

Splošno gradbeno podjetje Gorica (1948–1981, 4,5 tm).

Osnovna šola Bavšica (1947–1960, 0,1 tm).

Osnovna šola Log pod Mangartom (1947–1966, 0,1 tm).

Osnovna šola Čezsoča (1947–1963, 1 mapa).

Osnovna šola Srpenica (1947–1957, 1 mapa).

Osnovna šola Lepena (1948–1962, 0,1 tm).

Osnovna šola Kal Koritnica (1947–1962, 1 mapa).

Osnovna šola Trenta (1947–1963, 0,1 tm).

Osnovna šola Soča (1901–1962, 0,2 tm)

Osnovna šola Žaga (1947–1963, 0,1 tm).

Otroški vrtec Bovec (1952–1969, 0,2 tm).

Otroški vrtec Čezsoča (1955–1965, 0,1 tm).

Osnovna šola Bovec (1947–1965, 1,6 tm).

Zveza telesnokulturnih organizacij Tolmin (1975–1980, 0,1 tm).

Zveza kulturnih organizacij Tolmin (1974–1981, 0,1 tm).

Energetska skupnost za območje občin Ajdovščina, Idrija, Nova Gorica in Tolmin (1983–1988, 1 mapa).

Mladinski dom Simona Kosa Tolmin (1946–1963, 0,65 tm).

Pomožna šola Tolmin (1954–1963, 0,15 tm).

Poseben vzgojni in izobraževalni zavod Tolmin (1964–1978, 0,8 tm).

Delavsko prosvetno društvo Svoboda nova Gorica (1948–1959, 1 mapa).

Franc Bizjak Nova Gorica (?–?, 1 mapa).

Osnovna šola Solkan (1974–1981, 30 filmov).

Modna konfekcija Ideal Nova Gorica (1959–1989, 1,3 tm).

Zadružno mlekarsko podjetje Mlekarna Podnanos (1907–1966, 0,7 tm).

- Šahovsko društvo Nova Gorica (1961–1989, 1 mapa).
- Mestni odbor OF Solkan (1950–1952, 1 mapa).
- Osnovna šola Miren (1947–1975, 3,2 tm).
- Osnovna šola Kostanjevica (1962–1963, 1 mapa).
- Osnovna šola Bilje (1955–1963, 1 mapa).
- Telesnovzgojno društvo Partizan Tolmin (1945–1977, 0,15 tm).
- Nogometni klub Tolmin (1971–1974, 1 mapa).
- Osnovna šola Logje (1941–1963, 0,1 tm).
- Osnovna šola Kred (1938–1961, 0,1 tm).
- Osnovna šola Robidišče (1948–1965, 0,1 tm).
- Osnovna šola Smast (1947–1961, 0,1 tm).
- Osnovna šola Vrsno (1946–1961, 0,1 tm).
- Osnovna šola Borjana (1948–1962, 0,1 tm).
- Osnovna šola Livek (1951, 1 list).
- Osnovna šola Sedlo (1948–1957, 1 knjiga).
- Osnovna šola Krn (1947–1963, 0,1 tm).
- Osnovna šola Breginj (1947–1963, 0,1 tm).
- Osnovna šola Drežnica (1938–1963, 0,1 tm).
- Osnovna šola Kobarid (1948–1978, 19 tm).
- Dijaški dom Kobarid (1949–1968, 0,2 tm).
- Kmetijsko gospodarsko šola Drežnica (1954–1957, 0,1 tm).
- Grafika Soča Nova Gorica (1959–1975, 1987, 2 tm).
- Medobčinska košarkarska zveza severne Primorske Nova Gorica (1972–1977, 1 mapa).
- Osnovna šola Borisa Kidriča Ajdovščina (1945–1989, 1 tm).
- Osnovna šola Ustje (1946–1962, 0,1 tm).
- Osnovna šola Planina (1927, 1946–1965, 0,3 tm).
- Vajenska šola za razne stroke Ajdovščina (1949–1960, 0,6 tm).
- Tovarna kemičnih izdelkov in proizvodnja krede Srpenica (1953–1975, 0,7 tm).
- Društvo inženirjev in tehnikov gozdarstva Posočje Tolmin (1961–1990, 1 mapa).
- Telesnovzgojno društvo Partizan Tolmin (1953–1969, 0,2 tm).
- Nogometni klub Tolmin (?–1985, 1 mapa).
- Občinska strelska zveza Tolmin (1953–1990, 0,2 tm).
- Mešani pevski zbor Podbrdo (1976–1985, 1 mapa).
- Pokrajinski arhiv v Novi Gorici 1991**
- Atletsko društvo Posočje Tomin (1972–1984, 0,1 tm)
- Gradbeno obrtno podjetje Ajdovščina (1949–1986, 1,1 tm)
- Medobčinski svet SZDL severnoprimorskih občin Nova Gorica (1983–1990, 0,6 tm)
- Občinska konferenca SZDL Nova Gorica (1955–1979, 3,8 tm)
- Občinski odbor SZDL Šempeter pri Gorici (1953–1960, 0,3 tm)
- Občinski odbor SZDL Branik (1952–1955, 0,1 tm)
- Občinski odbor SZDL Dobrovo (1952–1961, 0,2 tm)
- Občinski odbor SZDL Kanal (1952–1961, 0,2 tm)
- Okrajni odbor Zveze ženskih društev Gorica (1955–1957, 0,1 tm)
- Krajevni odbor OF Solkan (1945–1948, 0,1 tm)
- Krajevni odbor AFŽ Solkan (1946–1950, 0,1 tm)
- Mestni odbor Enotne strokovne zveze delavcev in nameščencev Gorica (1946–1950, 1 mapa)
- Okrajni odbor SZDL Gorica (1957–1963, 1 mapa)
- Okrajni odbor SZDL Tolmin (1954, 1 mapa)
- Društvo slikarjev amaterjev Tolmin (1977–1984, 1 mapa)
- Občinski odbor SZDL Most na Soči (1952–1955, 0,1 tm)
- Občinski odbor SZDL Trebuša (1951–1953, 1 mapa)
- Občinski odbor SZDL Grahovo (1952–1952, 0,1 tm)
- Občinski odbor SZDL Kobarid (1953–1961, 0,6 tm)
- Občinski odbor SZDL Bovce (1951–1962, 0,4 tm)
- Občinski odbor SZDL Tolmin (1952–1962, 0,7 tm)
- Stanislav Kušcer (1915–1987, 0,1 tm)
- Milan Klemenčič (1871–1990, 0,2 tm)
- Osnovna šola Jože Srebrnič Deskle (1955, 1968–1983, 1,4 tm)
- Občinska konferenca ZSMS Ajdovščina (1973–1990, 3,9 tm)
- Območja SIS za PTT promet (1976–1989, 0,5 tm)
- Zavod za šolstvo SR Slovenije – organizacijska enota Nova Gorica (1970–1990, 1,5 tm)
- Dr. Branko Rustija (1952–1959, 1984, 1 mapa)
- Planinsko društvo Tomin (1946–1980, 0,8 tm)
- Meddruštveni odbor planinskih društev Primorske (1961–1979, 0,1 tm)
- Glasbena šola Šempeter pri Gorici (1957–1984, 0,5 tm)
- Okrajna šahovska zveza Nova Gorica (1958–1963, 1 mapa)
- Turistično društvo Most na Soči (1953–1954?, 1973–1987?, 1 mapa)
- Osnovna šola Most na Soči (1923–1980, 3 tm)
- Vojkova delavska univerza Ajdovščina (1959–1990, 0,4 tm)
- Občinski komite ZKS Tolmin (1982–1986, 1988, 1,8 tm)
- Dr. Izidor Reja (1905–1907, 1 mapa)
- TIK Tovarna igel Kobarid (1951–1987, 2,5 tm)
- Hranilnica in posojilnica Šempeter pri Gorici (1900–1949, 2,5 tm)
- Kmečka hranilnica in posojilnica Grgar (1908–1946, 0,2 tm)
- Posojilnica v Biljah (1927–1949, 0,25 tm)
- Kmetijsko društvo Šempeter pri Gorici (1899–1944, 0,6 tm)
- Gospodarska zadruga Vrtojba (1920–1933, 1 knjiga)
- Družinske zapuščine Gabrje (1819–1943, 1 mapa)
- Osnovna šola Podbrdo (1907–1908, 1920–1943, 0,3 tm)
- Jernej Žgur (1956–1976, 0,1 tm)

- Okrajni sindikalni svet Tolmin (1946–1956, 0,2 tm)
- Občinsko sodišče Tolmin (1945–1978, 4,5 tm)
- Knjižnica Cirila Kosmača Tolmin (1949–1980, 0,5 tm)
- SGP Primorje Ajdovščina (1946–1981, 2,8 tm)
- Frane Černič (1916–1947, 1 mapa)
- Teresa Vidic, Marija Makovic (Vidic) (1923–1942, 1 mapa)
- Leander Perozi (Perozzi) (1908–1935, 1 mapa)
- Andrej Blažič (1939–1940, 1 mapa)
- Vladimir Gradnik (1975?–1983?, 0,1 tm?)
- Gasilsko društvo Tolmin (1991, 1 mapa)
- Okrajni odbor Zveze borcev NOV Nova Gorica (1953–1957, 0,6 tm)
- Samoupravne interesne skupnosti družbenih dejavnosti občine Tolmin (1974–1990, 1,7 tm)
- Dr.ing. France Avčin (1929–1983, 0,7 tm)
- Osnovna šola Branik (1945–1977, 0,9 tm)
- Šahovsko društvo Nova Gorica (1961–1989, 1 mapa)
- Krajevna skupnost Podnanos (1959–1984?, 0,1 tm)
- Fiatal Nova Gorica (1950–1979, 1,5 tm)
- Ivan Gaberšek (1908–1927, 1 mapa)
- Frane Prímec (1943–1960, 1 mapa)

Arhiv Inštituta za novejšo zgodovino

- Belokranjski odred, sanitetni odsek (1944 – 1945, 0,06 tm)
- Okrožje Litija, popis prebivalcev vasi za volitve 1944 (1944, 85 listov)
- Živilske oz. potrošniške nakaznice (1915, 1941, 1944, 1945–1946, 1948–1951, 0,01 tm)
- Ivan Jurčec, Gradivo o Švabsko–nemški kulturni zvezi v Celju (1931 – 1945, 0,10 tm)
- Počakaj Janez Ciril, osebni dokumenti (kserokopije 1941 – 1944, 16 listov)
- Izjave o delovanju Lojzeta Hlohkrauta v NOG (5 listov)
- Hutar Vera, Prispevek o Leopoldini Mekina (18 listov)
- Plahuta Slavica, Partizanska kulturnoprosvetna dejavnost na Primorskem 1941 – 1945 (magistrska naloga)

Zgodovinski arhiv v Ptujju 1990

- Občinski komite zveze komunistov Slovenije – Ptuj (1979 – 1985, 51 šk. en zavitek plakatov 5,5 tm)
- Občinski komite zveze socialistične mladine – Ptuj (1945 – 1984 9šk, 1 tm)
- Radio tednik – Ptuj (1963 – 1978 64 šk, 7 tm)
- Osnovna šola Ivan Spolenak – Ptuj – Breg (1912 – 1979, 15 šk, 2,1 tm)
- Osnovna šola Trnovska vas (1852 – 1937, 1 šk, 0,1 tm)
- Skupščina občine Ormož (1968 – 1980, 340 šk, 40 tm)
- Občinska konferenca socialistične zveze delovnega ljudstva – Ptuj (1980 – 1990 5 tm)
- ŠO Ptuj – geodetska uprava Ptuj – Zbirka listin splošnega ljudskega premoženja (1945 – 1976, 15 tm)
- Osnovna šola slovenske goriške čete – Juršinci (1943 – 1989, 6 tm)
- Zveza socialistične mladine Slovenije – Ormož (1967 – 1988, 7 šk, zavoj plakatov, 0,7 tm)
- Gradivo Veleposesti Štatenberg (po 1850–1941, 2 šk, 0,2 tm)
- Vodno gospodarsko podjetje Drava Ptuj (Vodne karte, zemljevidi, načrti brez letnic, 64 kosov)

Zgodovinski arhiv v Ptujju 1991

- Bolnica Ormož (1939 – 1947)
- Bolnica za TBC in pljučne bolezni (1948 – 1967, 93 šk, 9,3 tm)
- Temeljno sodišče Maribor Ptuj
- Zaplembni spisi in izvršbe (1932 – 1959 16 fasc., 19 map, 2 tm)
- Skupščina občine Ormož
- Zapisniki sej izvršnega sveta in zapisniki skupščin (1974 – 1986, 71 knjig – vezanih, 1 fasc., – 700 let Ormoža, 6 tm)
- Urbar vinske desetine za gosposčino Bistrica (1674 – 1675, manjša knjižica brez platnic)
- Sodnik za prekrške Ptuj (1971 – 1982, šk. 54, knj. 47, tm 7)
- Občinski komite socialistične zveze delovnega ljudstva Ormož (1974 – 1987, šk. 22, knj. 4, plakati, 13 magnetnih trakov, 6 tm)

bibliografija arhivskih delavcev

Uredništvo portala Slstory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

UDK 930.253:378.11

Ana Benedetič, prof. – vodja Arhivsko muzejske službe Univerze v Ljubljani.
61000 Ljubljana, Kongresni trg 11

»Nekateri specialni problemi arhivskega gradiva Univerze v Ljubljani«.

Arhivi, Ljubljana. XIV/1991. št. 1–2, str. 31

V prispevku je zajet predvsem problem večkratnega spreminjanja univerzitetne zakonodaje, vodenja centralne univerzitetne matrice in osebnih izkazov študentov ter pomen Vseučiliške komisije za zgodovino Univerze v Ljubljani.

UDK 930.251.001:343

Jelka Melik, samostojna svetovalka, arhivistka, Arhiv Republike Slovenije, 61000 Ljubljana, Zvezdarska 1, SLO

Kazensko materialno pravo na Slovenskem od 1852 do 1930

Arhivi, Ljubljana. XIV/1991, št. 1–2, str. 24

Prispevek podaja kratek pregled temeljev kazenskega materialnega prava, ki je veljalo na Slovenskem od 1852 vse do 1930 z namenom opozoriti na previdnost pri valorizaciji in strokovni obdelavi gradiva kazenskih sodišč.

UDK 930.251.001:336.72

Stane Granda, magister, raziskovalni svetnik, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 61000 Ljubljana, Novi trg 5, SLO

Problem valorizacije gradiva nekdanjih hranilnic in posojilnic

Arhivi, Ljubljana. XIV/1991, št. 1–2, str. 23

Avtor v prispevku opozarja pred prenegljenim izločanjem računskih knjig hranilnic in posojilnic, ki jih smatra za bistveni del arhivske zapuščine teh zavodov.

UDK 908.497.12 »9/18« Škofja Loka

France Štukl, mag., vodja enote, Zgodovinski arhiv Ljubljana, enota za Škofjo Loko, 64222 Škofja Loka, Blaževa 14

Iz preteklosti Škofje Loke in Loškega gospodstva

Arhivi, Ljubljana, XIV/1991, št. 1–2, str. 33

Avtor nas v kratkem seznanja s pomenom freisinškega loškega gospodstva med leti 973–1803 ter nadaljnjem razvoju tega prostora v upravnem, cerkvenem, gospodarskem in kulturnem pogledu.

UDC 930.251.001:343

Jelka Melik, Archivist, Archive of the Republic Slovenia, 61000 Ljubljana, Zvezdarska 1, SLO

Criminal Law in Slovenia 1852 – 1930

Arhivi (Archives), Ljubljana, XIV/1991, No. 1–2, pp. 24

The contribution gives a short survey of criminal law foundations, being in force in Slovenia from 1852 up to 1930, in order to draw attention to taking care of on the occasion of valorisation and expert handling of the material of penalty law courts.

UDC 930.253:378.11

Ana Benedetič, Prof., Head of the Archival–Museum Department of the University in Ljubljana
61000 Ljubljana, Kongresni trg 11

Some Special Problems Concerning the Archives of the University in Ljubljana

Arhivi (Archives), Ljubljana, XIV/1991, No. 1–2, pp. 31

The contribution deals mostly with the problem of frequent university legislation changing, taking care of the central university register and identity cards of the students, as well as with the significance of the University Committee for History of the University in Ljubljana.

UDC 908.497.12 »9/18«Škofja Loka

France Štukl, M.A., Unit Head, Historical Archive, Unit for Škofja Loka, 64222 Škofja Loka, Blaževa 14

From the past of Škofja Loka and the Loka Dominion

Arhivi (Archives), Ljubljana, XIV/1991, No. 1–2, pp. 33

The author gives a short presentation of significance of Freising estate in Loka in the years 973 – 1803 and of its development from administrative, ecclesiastical, economic and cultural aspect.

UDC 930.251.001:336.72

Stane Granda, M.A., Research Councillor, Scientific–research Centre of the Academy of Sciences and Arts, 61000 Ljubljana, Novi trg 5, SLO

The Problem of Archives Valorisation of Former Savings and Loan Banks

Arhivi (Archives), Ljubljana, XIV/1991, No. 1–2, pp. 23

The author in his contribution warns against overhasty elimination of the accountancy books of savings and loan banks considering them the essential part of the archive inheritance of those institutions.

UDK 930.253:353:338.242.4.025.87

Milko Mikola, Arhivist, Zgodovinski arhiv v Celju, 63000 Celje, Trg svobode 10

Arhivsko gradivo o medvojnih in povojnih zaplembah premoženja v Sloveniji

Arhivi, Ljubljana, XIV/1991, št. 1-2, str. 5

Avtor v referatu obravnava problematiko arhivskega gradiva, ki je nastalo pri izvajanju nemških zaplemb premoženja v obdobju okupacije na Spodnjem Štajerskem in problematiko arhivskega gradiva o tistih zaplembah, ki so jih v prvih povojnih letih v Sloveniji izrekle zaplembene komisije ter vojaška in civilna sodišča.

UDK 930.251(497.12)»1918/66«

Marija Oblak-Čarni, direktor, Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana, Zvezdarska 1, Slovenija

Organizacija arhivske službe v Sloveniji

Arhivi, Ljubljana, XIV/1991, št. 1-2, str. 27

Avtorica daje pregled organiziranosti arhivske službe v Sloveniji in arhivske zakonodaje od nastajanja arhivov med obema vojnama do ustanovitve Osrednjega državnega arhiva leta 1945, vzpostavljanja arhivske mreže na celotnem slovenskem državnem ozemlju in njenega dokončnega oblikovanja po sprejetju slovenskega arhivskega zakona leta 1966. Predstavi tudi organiziranost arhivov po Zakonu o naravni in kulturni dediščini (1981).

UDK 930.253:332.2 (497.12)

Peter Ribnikar, arhivski svetnik v pokoju, Arhiv Republike Slovenije, 61000 Ljubljana, SLO

Komisija za agrarne operacije v Ljubljani in njeno arhivsko gradivo

Arhivi, Ljubljana, XIV/1991, št. 1-2, str. 10

Avtor obravnava razdeljevanje skupnih kmetijskih zemljišč, za katero je Avstrija ustanovila leta 1888 Komisijo za agrarne operacije. Arhivsko gradivo hrani Arhiv Republike Slovenije.

UDK 930.253:37 (497.12-14)

Branko Šuštar, kustos arhiva, Slovenski šolski muzej, Plečnikov trg 1, 61000 Ljubljana, SLO

Viri za zgodovino istrskega šolstva v Slovenskem šolskem muzeju

Arhivi, Ljubljana, XIV/1991, št. 1-2, str. 16

Prispevek predstavlja arhivsko gradivo o istrskem šolstvu s severnega dela šolskih okrajev Koper in Volosko (šolske kronike, gradivo Okrajnega šolskega nadzorništva Jelšane), še neobjavljeno razpravo o slovensko-hrvatski jezikovni meji v Istri in gradivo o Istri v fondu Zaveza avstrijskih jugoslovanskih učiteljskih društev (do 1920), ki je povezovala tudi štiri istrska učiteljska društva.

UDC 930.251(497.12)»1918/66«

Marija Oblak-Čarni, Directress, Archive of the Republic Slovenia, Ljubljana, Zvezdarska 1, Slovenia

Organization of the Archive Administration in Slovenia

Arhivi (Archives), Ljubljana, XIV/1991, No. 1-2, pp. 27

The authoress gives a survey of the organization of the archive activity in Slovenia and of the archive legislation from the beginnings of the archives between the World Wars till foundation of the Central State Archive in 1945, reestablishment of the archive net in all Slovene state territory and its final formation after passing the Slovene archive act in 1966. She also describes the organization of the archives according to the Nature and Culture Inheritance Act (1981).

UDC 930.253:353:338.242.4.025.07

Milko Mikola, Archivist, Historical Archive in Celje, 63000 Celje, Trg svobode 10

Archives on Property Confiscations in Slovenia during and after the Second World War

Arhivi (Archives), Ljubljana, XIV/1991, No. 1-2, pp. 5

The author in his contribution deals with the problems of the archives resulting from the execution of German property confiscation during the occupation in Lower Styria, and with the problems of the archives referring to those confiscations which were passed by the confiscation committees and by the court materials and civil courts in the first postwar years.

UDC 930.253:37 (497.12-14)

Branko Šustar, Archive Custodian, Slovene School Museum, Plečnikov trg 1, 61000 Ljubljana, SLO

Sources for the History of Istrian Educational System in the Slovene School Museum

Arhivi (Archives), Ljubljana, XIV/1991, No. 1-2, pp. 16

The contribution presents the archives referring to the Istrian educational system in the northern part of school districts Koper and Volosko (school chronicles, the archives of the District School Inspectorate Jelsane), (still) not published treatise dealing with the Slovene-Croat linguistic boundary in Istria and the archives on Istria in the archive groups Association of Austrian Yugoslav Teachers Societies (until 1920) which linked up also four Istrian teachers societies.

UDC 930.253:332.2 (497.12)

Peter Ribnikar, Retired Archive Councillor, Archive of the Republic Slovenia, 61000 Ljubljana, SLO

Committee for Agrarian Operations in Ljubljana and Its Archives

Arhivi (Archives), Ljubljana, XIV/1991, No. 1-2, pp. 10

The author deals with distribution of collective rural pieces of land, for which Austria founded the committee for agrarian operations in 1888. The archives are kept by the Archive of the Republic Slovenia.

UDK 325(493.12-12=861)»14«

Žarko Štrumbi, samostojni svetovalec – arhivist, Arhiv Republike Slovenije, 61000 Ljubljana, Zvezdarska 1, SLO

Uskoki na Slovenskem in v Žumberku

Arhivi, Ljubljana, XIV/1991, št. 1–2, str. 42

Prikazan je prihod Uskokov v Belo krajino in Žumberak z njihovimi posledicami na razvoj.

UDK 930.251.001:32/33 (497.12)»1945/91«

Marija Kos, arhivistka, Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota za Gorenjsko Kranj, 64000 Kranj, Stritarjeva 8

Vpliv družbenoekonomskih sprememb na valorizacijo ustvarjalcev arhivskega gradiva v gospodarstvu 1945 – 1991

Arhivi, Ljubljana, XIV/1991, št. 1–2, str. 19

V članku je prikazan pregled družbenopolitičnih in ekonomskih razmer v naši državi od leta 1945 do 1991 in njihov vpliv na razvoj gospodarstva.

UDK 377.1:674(497.12)(091)

Saša Serše, Arhiv Republike Slovenije, arhivist, Zvezdarska 1, 61000 Ljubljana

Obrtna šola za obdelavo lesa v Ljubljani

Arhivi, Ljubljana, XIV/1991, št. 1–2, str. 39

V prispevku je podana kratka zgodovina prve slovenske obrtne šole za obdelavo lesa na Kranjskem, ki je bila ustanovljena leta 1888 v Ljubljani.

UDC 930.251.001:32/33 (497.12)»1945/91«

Marija Kos, Archivist, Historical Archive Ljubljana,
unit for Upper Carniola, 64000 Kranj, Stritarjeva 8

**Influence of Socioeconomic Changes on Valorisation of
Archive Creators in Economy 1945 – 1991**

Arhivi (Archives), Ljubljana, XIV/1991, No. 1–2, pp. 19

The contribution gives the survey of sociopolitical and
economic conditions in our state in the years 1945 –
1991 and their influence on the economy development.

UDC 325(493.12-12=861)»14«

Žarko Štrumbl, Archivist, Archive of the Republic Slo-
venia, 61000 Ljubljana, Zvezdarska 1, SLO

»Uskoki« in Slovenia and Žumberak

Arhivi (Archives), Ljubljana, XIV/1991, No. 1–2, pp. 42

The author deals with the arrival of the so-called »uskoki«, a sort of immigrants, to White Carniola and Žumberak and consequences of their settling there on the development of that region.

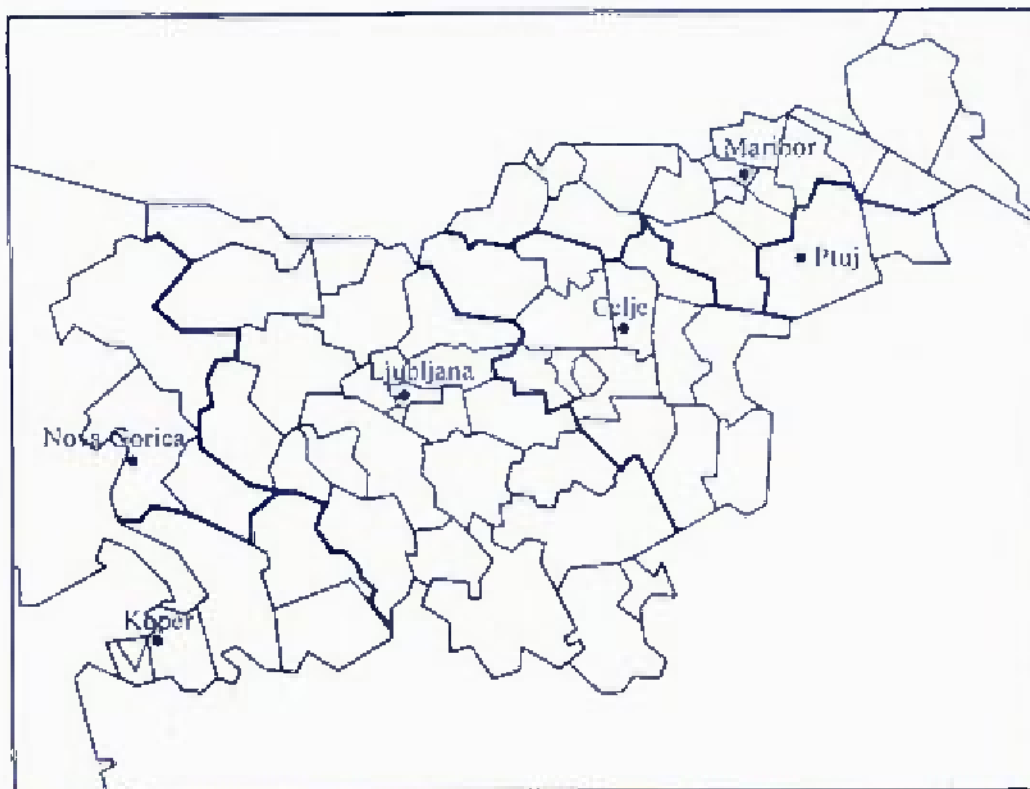
UDC 377.1:674(497.12)(091)

Saša Serše, Archivist, Archive of the Republic Slovenia,
Zvezdarska 1, 61000 Ljubljana

Wood Cultivation Vocational School in Ljubljana

Arhivi (Archives), Ljubljana, XIV/1991, No. 1–2, pp. 39

The contribution gives a short history of the first Slovene
wood cultivation vocational school in Carniola, founded
in 1888 in Ljubljana.

ZGODOVINSKI ARHIV V CELJU

63000 Celje, Trg svobode 10
Tel.: (063) 25-546, 25-552

POKRAJINSKI ARHIV KOPER

66000 Koper, Čevljarjska 22,
Tel.: (066) 21-824
Enota Piran
66330 Piran, Bolniška 30
Tel.: (066) 73-822

ZGODOVINSKI ARHIV LJUBLJANA

61000 Ljubljana, Mestni trg 27
Tel.: (061) 110-166
Enota za Gorenjsko
64000 Kranj, Stritarjeva 8,
Tel. (064) 214-480
Enota za Dolenjsko in Belo krajino
68000 Novo mesto, Jenkova 1
Tel.: (068) 22-163
Enota za Škofjo Loko
64220 Škofja Loka, Blaževa 14,
Tel.: (064) 621-390
Oddelek v Idriji
65280 Idrija, Prelovčeva 9,
Tel.: (065) 71-416

POKRAJINSKI ARHIV MARIBOR

62000 Maribor, Glavni trg 7,
Tel.: (062) 26-871
62000 Maribor Grajska 2,
Tel.: (062) 28-622

**POKRAJINSKI ARHIV V
NOVI GORICI**

65000 Nova Gorica
Trg Edvarda Kardelja 3
Tel.: (065) 24-521

ZGODOVINSKI ARHIV V PTUJU

62250 Ptuj, Muzejski trg 1
Tel.: (062) 771-619

ARHIV REPUBLIKE SLOVENIJE

61000 Ljubljana, Zvezdarska 1,
Tel.: (061) 151-222, 151-266, 151-308,
216-551 (direktor)

**ARHIV MINISTRSTVA ZA NOTRANJE ZADEVE
REPUBLIKE SLOVENIJE**

61000 Ljubljana, Beethovnova 3
Tel.: (061) 217-990

**ARHIV INŠTITUTA ZA NOVEJŠO
ZGODOVINO**

61000 Ljubljana, Kongresni trg 1
Tel.: (061) 156-152

NADŠKOFIJSKI ARHIV LJUBLJANA

61000 Ljubljana, Ciril Metodov trg 4,
Tel.: (061) 328-895, matica 310-673

**POKRAJINSKI ARHIV MARIBOR
- ŠKOFIJSKI ARHIV**

62000 Maribor, Koroška 1
Tel.: (062) 27-690

ŠKOFIJSKI ARHIV KOPER

66000 Koper, Trg revolucije 11,
Tel.: (066) 21-887

ARHIVSKO DRUŠTVO SLOVENIJE

61000 Ljubljana, Zvezdarska 1,
Tel.: (061) 151-222, 151-266